

KING PENGUIN

Now in the authorized translation

MILAN KUNDERA THE JOKE

'A funny, sad, gripping, wise, marvellous book'
- David Lodge in the Sunday Times

...
... healthy ...
... thinks of ...
... long live ...

...
... be ...
...
...

ŠALA

I tako sam se, nakon mnogo godina, iznenada opet našao u zavičaju. Stajao sam na glavnom trgu (preko kojeg sam kao dijete, kao dječak i kao mladić bezbroj puta prešao) i nisam se uopće osjećao dirnut; naprotiv, razmišljao sam o tome kako ovaj ravni trg, nad čijim krovovima strši toranj vijećnice (sličan vojniku pod starinskim šljemom), izgleda kao veliko kasarnsko vježbalište i kako je vojnička prošlost ovog južnomoravskog grada, nekadašnjeg bedema protiv najezdi Turaka i Mađara, utisnula u njegovo lice neku neizbrisivu odvratnu crtu.

Mnogo godina ništa me nije vuklo u rodni grad; postao sam ravnodušan prema njemu, govorio sam sam sebi, i to mi je izgledalo prirodno. Ta ne živim u njemu već petnaest godina, ostalo mi je svega nekoliko poznanika i drugova (koje bolje da izbjegavam), majka mi je tu sahranjena u tuđoj grobnici, o kojoj se ne brinem. Ipak, varao sam se — ono što sam nazivao ravnodušnošću bila je zapravo mržnja; povod za nju bio mi je neuhvatljiv, jer sam u rodnom gradu doživljavao dobre i loše stvari kao u svim drugim mjestima, ali mržnja je bila tu. Postao sam je svjestan upravo u vezi s ovim putovanjem — ono radi čega sam doputovao ovamo mogao sam, na kraju krajeva, obaviti i u Pragu, ali je odjednom počela neodoljivo da me privlači prilika koja mi se pružila da svoju namjeru provedem u djelo upravo u rodnom gradu. Razlog — taj cinični i vulgarni zadatak s podsmijehom me je oslobađao sumnje da se vraćam ovamo zbog sentimentalnog žaljenja za izgubljenim vremenom.

Još jednom sam letimice obuhvatio pogledom nelijepi trg, a onda sam mu s prezirom okrenuo leđa i krenuo ulicom prema hotelu u kojem sam rezervirao prenoćište. Portir mi je pružio ključ s drvenom kruškom i rekao kratko: »Drugi kat.« Soba je bila neprivlačna — krevet pored zida, u sredini stol sa samo jednom stolicom, pored kreveta kitnjast toaletni stolić od mahagonija s ogledalom, pored vrata malecni otučeni umivaonik. Spustio sam torbu na stol i otvorio prozor s pogledom na dvorište i kuće koje su okretale hotelu svoja gola, prljava leđa. Zatvorio sam prozor, navukao zavjese i prišao umivaoniku koji je imao dvije slavine, jednu označenu crveno a drugu plavo; pokušao sam da ih otvorim i iz obje je potekla hladna voda. Pogledao sam stol; taj bi još kakotako mogao da prođe, bilo je mjesta za bocu i dvije čašice, nevolja je bila u tome što je za stolom mogao da sjedi samo jedan čovjek, jer u prostoriji nije bilo druge stolice. Privukao sam stol uz krevet i pokušao tako sjesti, ali krevet je bio prenizak, a stol previsok; krevet je pod mojom težinom, osim toga, toliko utonuo da mi je smjesta bilo jasno da ne samo da neće moći poslužiti za sjedenje nego da će i funkciju postelje vršiti vrlo sumnjivo. Oslonio sam se rukama na krevet a zatim legao, podižući pažljivo obje noge uvis da ne uprljam (sve u svemu čistu) posteljinu. Ležaj je utonuo tako da sam ležao kao u visećoj mreži ili u preuskom grobu; bilo je nemoguće zamisliti da na tom krevetu leži pored mene još netko.

Sjeo sam na stolicu, zagledao se u istanjene zavjese i zamislio se. U tom trenutku začuli su se na hodniku koraci i glasovi; bilo ih je dvoje, muškarac i žena, razgovarali su i mogla se razumjeti svaka njihova riječ. Govorili su o nekom Petru koji je pobjegao od kuće, i o nekoj teti Klari koja je glupa i previše mazi dječaka. Nakon toga se čulo škljocanje ključa u bravi, otvaranje vrata i nastavak razgovora iz susjedne sobe. Čuli su se ženini uzdasi (da, čuli su se čak i uzdasi!) i kako muškarac preuzima na sebe da s tom Klarom konačno jednom pošteno raspravi stvar.

Ustao sam i donio odluku; još sam oprao nad umivaonikom ruke, obrisao ih ručnikom i otišao iz

hotela, iako u početku uopće nisam znao kamo idem. Znao sam samo da ću, ako ne želim dovesti u pitanje uspjeh čitavog putovanja (putovanja prilično dugog i napornog) samo zbog nepogodnosti hotelske sobe, morati da se — makar i protiv volje — obratim s povjerljivom molbom nekom ovdašnjem znancu. Pustio sam da mi kroz misli brzo prodefiliraju stara, poznata lica iz mladosti i sve sam istog časa odbacivao, već zbog toga što bi me povjerljivost tražene usluge obavezivala na mukotrpno premošćivanje dugih godina koje su prošle od posljednjeg viđenja — a za to nisam imao nimalo volje. Konačno sam se ipak sjetio da negdje ovdje vjerojatno živi čovjek, doseljenik, kome sam prije nekoliko godina preko veze našao zaposlenje i koji će, koliko ga poznajem, vrlo rado iskoristiti priliku da mi se oduži za uslugu.

Bio je to čudan tip, istovremeno i bojažljivo moralan i neobično nemiran i nestalan. Koliko sam znao, žena ga je prije nekoliko godina napustila iz jednostavnog razloga što je živio svuda, samo ne s njom i njihovim sinom. Sad sam strepio samo od toga da se nije ponovo oženio, jer bi to kompliciralo ispunjenje moje molbe. Krenuo sam žurno prema bolnici.

Ovdašnja je bolnica kompleks zgrada i paviljona razbacanih po prostranom parku. Ušao sam u malu, neuglednu kućicu pored ulaza i zamolio vratara, koji je sjedio za stolom, da mi da vezu s virusologijom; gurnuo je telefon prema meni i rekao: »Nula dva.« Okrenuo sam nula dva i saznao da je doktor Kostka izišao prije nekoliko sekundi i da je vjerojatno na putu prema izlazu. Sjeo sam na klupu pored vrata da mi ne promakne, promatrao muškarce koji su se tuda motali u plavobijelim prugastim bolničkim ogrtačima, i konačno sam ga ugledao: koračao je zamišljeno, visok, mršav, simpatično neupadljiv, da, bio je to on.

Ustao sam s klupe i krenuo ravno prema njemu kao da želim da se sudarimo. Pogledao me je ljutito, ali me je istog časa prepoznao i raširio ruke. Činilo mi se da u njegovu iznenađenju ima istinskog veselja, i obradovala me je neposrednost s kojom me je pozdravio.

Objasnio sam mu da sam doputovao prije nepun sat radi nekog sasvim beznačajnog posla koji će mi oduzeti dandva, i on se obradovao i začudio što sam prvo potražio njega. Odjednom mi je bilo neugodno što nisam došao bez osobnog interesa, naprosto radi njega samog, i što je i pitanje koje sam mu odmah postavio (veselo sam ga upitao da li se ponovo oženio) samo po formi prijateljsko, a zapravo proračunato i praktično. Rekao mi je (na moje veliko zadovoljstvo) da je još uvijek sam. Kazao sam da ima mnogo toga što treba da kažemo jedan drugom. Suglasio se i sa žaljenjem dodao da, na žalost, ima svega nešto više od sat vremena, jer se mora vratiti u bolnicu, a uvečer odlazi iz grada autobusom. — Vi ne stanujete ovdje? — zgranuo sam se. Odgovorio mi je da stanuje u gradu, da ima garsonijeru u novogradnji, ali da se »čovjek sam ne osjeća dobro«. Tako sam saznao da Kostka u jednom drugom gradu, oko dvadeset kilometara daleko, ima zaručnicu, učiteljicu, koja čak posjeduje dvosoban stan. —

Hoćete li se s vremenom preseliti k njoj? — upitao sam ga. Odgovorio mi je da bi u drugom mjestu teško mogao naći tako zanimljiv posao kakav sam mu ja pomogao da nađe, a da bi, s druge strane, njegova zaručnica teško dobila zaposlenje ovdje. Počeo sam — sasvim iskreno — da psujem inertnost naše birokracije koja nije u stanju da iziđe u susret mužu i ženi da mogu živjeti zajedno. — Smirite se, Ludvik — rekao mi je sa simpatičnim snebivanjem — nije uopće tako strašno. Potrošim, doduše, nešto novaca za vožnju, gubim i vrijeme, ali zato nitko ne dira u moju samoću, slobodan sam. — Zašto vam je toliko potrebna sloboda? — upitao sam ga. — A zašto je potrebna vama? —

uzvratilo mi je pitanjem.

— Da lovim žene — odgovorio sam. — Meni sloboda nije potrebna zbog žena, već zbog mene osobno — rekao je i nastavio: — Znači šta, svratite načasak k meni, prije nego što otputujem. — Ništa drugo nisam ni želio.

Išli smo nakon toga iz bolničkog kruga i brzo došli do skupine novogradnji koje su stajale neskladno usađene jedna pored druge u neporavnato, prašno zemljište (bez travnjaka, bez pločnika, bez prilazne ceste), kao neka tužna kulisa na kraju grada, odvajajući ga od prazne ravnice i dalekih polja. Ušli smo na jedna vrata, penjali se uskim stepeništem (lift nije radio) i zaustavili se na trećem katu, gdje sam na vratima ugledao posjetnicu s doktorovim imenom.

Kad smo kroz predsoblje ušli u sobu, bio sam više nego zadovoljan — u uglu je stajao širok i udoban kauč prekriven crvenom dekom sa šarama. Osim kauča u sobi sam ugledao stolić, fotelju, veliku biblioteku, gramofon i radio.

Izrazio sam se pohvalno o sobi i upitao Kostku kakva mu je kupaonica. — Ništa raskošno — rekao je, zadovoljan mojim interesiranjem, i pozvao me u predsoblje iz kojeg su vodila vrata u kupaonicu, malenu, ali sasvim zgodnu, s kadom, tušem i umivaonikom. — Kad sam ugledao ovaj vaš prekrasni stan, palo mi je nešto na pamet — rekao sam. — Što radite sutra poslije podne i uvečer? — Na žalost — ispričavao se skrušeno — sutra radim prekovremeno, vratit ću se kući tek oko sedam.

Jeste li slobodni uvečer? — Uvečer ću vjerojatno biti slobodan — odgovorio sam — a da li biste mogli da mi za sutra poslije podne ustupite vaš stan?

Pitanje ga je iznenadilo, ali je odmah (kao da se bojao da ne pomislim kako to nerado čini) rekao:

— Vrlo rado ću ga podijeliti s vama. — Kao da namjerno ne želi odgonetavati razloge moje molbe, nastavio je: — Ako imate poteškoća sa smještajem, možete i noćas spavati ovdje. Ja ću se vratiti tek ujutro, zapravo se uopće neću vraćati, već ću ići ravno u bolnicu. — Ne, nije potrebno. Smjestio sam se u hotelu. Samo, hotelska soba nije nimalo ugodna, a želio bih da sutra po podne budem u ugodnijoj sredini. Naravno, ne sam. —

Da — rekao je Kostka obarajući pogled — tako sam i mislio. — Nakon nekoliko trenutaka rekao je: — Drago mi je što vam mogu ponuditi nešto dobro — a zatim dodao: — Naravno, ako je to za vas zaista dobro.

Nakon toga smo sjeli za stol (Kostka je skuhaio kavu) i neko vrijeme smo razgovarali (sjedio sam na kauču i sa zadovoljstvom ustanovio da je čvrst, da ne propada i ne škripi). Konačno je Kostka rekao da se već mora vratiti u bolnicu, i pokušao na brzinu da me uputi u neke tajne kućanstva: slavinu iznad kade u kupaonici treba čvrsto pritegnuti, topla voda, suprotno svim običajima, teče iz slavine označene slovom S, utikač za provodnik gramofona skriven je pod kaučem, u ormariću se nalazi tek načeta boca votke. Zatim mi je dao kolut sa dva • ključa i pokazao mi koji je ključ od kućne veže, a koji od stana. U toku svog života, koji mi je pružio šanse da spavam u mnogo raznih postelja i sjedim za mnogim stolovima, izgradio sam poseban kult ključeva, pa sam i Kostkine ključeve gurnuo u džep s tihom radošću.

Na rastanku Kostka je izrazio želju da mi njegova garsonijera pruži »nešto zaista divno«. —

Da — rekao sam mu — omogućit će mi da izvedem jedno divno razaranje. — Zar smatrate da razaranje može biti divno? — upitao je Kostka, a ja sam se u sebi nasmijao, jer sam ga kroz ovo pitanje (izrečeno mirno, ali zamišljeno kao borbeno) ponovo ugledao onakvog kakav je bio kad sam se s njim upoznao prije više od petnaest godina. Volio sam ga i istovremeno mi je izgledao smiješan, i kao takvom sam mu i odgovorio: — Znam da ste šutljiv radnik na vječnom božjem gradilištu i da ne volite slušati o razaranju, ali što da radim; ja nisam zidar gospodnji. Uostalom, ako ti božji zidari podižu građevine s ravnim zidovima, naša razaranja teško da im mogu naškoditi. Meni se, međutim, čini da umjesto zidova svuda vidim samo kulise. A razaranje kulisa stvar je dobra i pravedna.

Opet smo se našli na istom mjestu gdje smo se posljednji put (tamo negdje prije devet godina) razišli; naše neslaganje imalo je u tom trenutku prilično neodređen oblik, jer smo njegovu konkretnu osnovu dobro znali i nismo morali ponavljati. Trebalo je da ponovimo samo to da se nismo izmijenili, da se još uvijek razlikujemo jedan od drugog kao i prije. (Ovdje treba da napomenem da sam kod Kostke volio tu razliku i da sam upravo zbog toga s njim rado debatirao, jer mi je to davalo priliku da uvijek ponovo utvrdim što sam zapravo i što mislim.) Da me ne bi držao u neizvjesnosti, odgovorio mi je: — To što ste rekli lijepo zvuči. Ali recite mi, kad ste već takav skeptik, otkud vam sigurnost da ste kadri da razlikujete kulisu od zida?

Zar niste nikad posumnjali da su iluzije, kojima se rugate, zaista samo iluzije? A što ako se varate? Što ako su to vrijednosti, a vi uništavate vrijednosti? — Nakon toga je rekao. —

Omalovažena vrijednost i demaskirana iluzija imaju, naime, podjednako izmučena tijela, slične su i nije ništa lakše nego ih zamijeniti.

Pratio sam Kostku kroz grad do bolnice, igrao sam se ključevima u džepu i osjećao se ugodno u društvu starog poznanika koji je bio spreman, uvijek i na svakom mjestu, da me uvjerava u svoje istine, čak i šetajući po neravnom, neuređenom zemljištu oko novog naselja. Kostka je, naravno, znao da je pred nama još čitavo sutrašnje veče i zato je nakon kratkog vremena prešao s filozofiranja na svakodnevne brige. Morao sam ga ponovo uvjeriti da ću ga sutra u sedam sati, kad se vrati, čekati u stanu (nije imao drugih ključeva), pitao me je da li mi zaista više ništa nije potrebno. Prešao sam dlanom preko lica i rekao da bi trebalo još samo da odem u brijačnicu, jer sam već strašno zarastao.

— Odlično — rekao je Kostka — udesit ću vam to protekcijom.

Prepustio sam se njegovoj brizi i pustio da me odvede u jednu malu brijačnicu u kojoj su se ispred tri ogledala širile tri velike okretaće stolice. Na dvije od njih sjedili su muškarci zabačenih glava i sa sapunicom na licu. Iznad njih naginjale su se dvije žene u bijelim ogrtačima. Kostka je pristupio jednoj od njih i nešto joj šapnuo; žena je obrisala britvu o ručnik i pozvala nekog iz prostorije iza radnje. Izišla je djevojka u bijelom ogrtaču i nastavila da radi oko gospodina u naslonjaču, a žena s kojom je govorio Kostka poklonila mi se i pokretom me ruke pozvala da sjednem na praznu stolicu. Rukovao sam se s Kostkom i sjeo, naslonivši glavu na tvrdi jastučić. Protekle godine učinile su da nerado promatram vlastito lice i zbog toga sam izbjegavao ogledalo, skrenuo pogled uvis i pustio ga da luta po bijelom, mrljama prekrivenom stropu.

Nastavio sam da gledam u strop i kada sam na vratu osjetio prste koji su mi za ovratnik košulje zaticali bijeli ubrus. Žena se izmaknula i čuo sam samo kretanje britve po kožnom remenu za oštrenje. Utonuo sam u neku slatku nepomičnost, punu ugodne ravnodušnosti.

Nakon nekoliko trenutaka osjetio sam na licu prste, vlažne i kliske, kako mi rastiru po koži sapunsku kremu, i postajao svjestan čudne i smiješne činjenice da me neka tuđa žena, do koje mi nije stalo i kojoj nije stalo do mene, nježno miluje. Žena je počela da rastire sapunicu četkom, i obuzeo me je osjećaj da ne sjedim nego da naprosto lebdim u bijelom, mrljama ispunjenom prostoru u koji sam upirao pogled. Zatim sam zamislio (jer misli ni u časovima odmora ne prestaju sa svojim igrama) da sam kao bespomoćna žrtva predan ženi koja brusi britvu, na milost i nemilost. Kako mi se tijelo rastvaralo u prostoru, a osjećao sam samo prste na licu, nije bilo teško zamisliti da njene nježne ruke drže (okreću, miluju) moju glavu kao da uopće nije povezana s tijelom, nego sama, tako da će oštra britva, koja čeka na stolicu s priborom, tu divnu samostalnost glave samo dovršiti.

Onda je dodir prestao, čuo sam kako žena izmiče, kako istinski uzima britvu u ruku, i rekao sebi (misli su nastavljale svoju igru) da moram vidjeti kako izgleda biće koje je držalo (podizalo) moju glavu, taj moj nježni ubojica. Otrgao sam pogled od stropa i pogledao u ogledalo. Pretrnuo sam: igra kojom sam se zabavljao dobila je iznenada neke čudne elemente realnosti. Učinilo mi se, naime, da ženu koja se naginjala iznad mene u ogledalu poznajem.

Jednom rukom pridržavala mi je uho, drugom je pažljivo strugala sapunicu s mog lica.

Promatrao sam je i sličnost koju sam maločas s užasom otkrio počela je postepeno da se rasplinjava i gubi. Zatim se nagnula iznad umivaonika, sa dva prsta skinula s oštrice grudu sapunice, uspravila se i mirno okrenula stolicu. U tom trenutku pogledi su nam se sreli i opet mi se učinilo da je to ona! Lice joj je, istina, bilo nešto drukčije, kao lice starije sestre, bila je već prosijeda, uvenula, pomalo propala... ali prošlo je već petnaest godina otkako sam je posljednji put vidio! To vrijeme navuklo je na njeno pravo lice lažnu masku, ali to je, srećom, maska sa dva otvora kroz koje me opet mogu pogledati njene istinske i prave oči, onakve kakve sam ih poznavao.

Ali nakon toga tragovi su se opet zameli — u brijlačnicu je stupila nova mušterija, sjela iza mojih leđa na stolicu i čekala da dođe na red. Ubrzo se taj čovjek upustio u razgovor sa ženom koja me je brijala; pričao je nešto o lijepom ljetu i kupalištu koje se podiže iza grada. Žena je odgovarala (pratio sam više njen glas nego riječi, uostalom sasvim beznačajne) i ustanovio sam da mi je taj glas nepoznat; zvučao je sigurno, ležerno, samouvjereno, gotovo grubo. Bio je to potpuno tuđi glas.

Umivala mi je lice, pritisnula je dlanovima moje obraze i ja sam (usprkos glasu) počeo opet da vjerujem da je to ona, da nakon petnaest godina ponovo osjećam njene dlanove na svom licu, da me opet miluje, miluje dugo i nježno; potpuno sam zaboravio da to nije milovanje, nego umivanje. Njen strani glas neprestano je uz to nešto odgovarao onom brbljavom tipu, ali ja nisam htio vjerovati glasu, htio sam vjerovati rukama, htio sam je poznati po rukama. Pokušao sam da prema mjeri nježnosti u njihovim dodirima odgonetnem je li to ona i je li me prepoznala.

Uzela je ručnik i obrisala mi lice. Brbljavi se tip glasno cerekao vicu koji je sam ispričao, a ja sam primijetio da se žena koja me je brijala ne smije, da, prema tome, ne vodi mnogo računa o onome što joj on govori. To me je uzбудilo, u tome sam vidio dokaz da me je poznala i da samo prikriva svoje

uzbuđenje. Odlučio sam da joj se obratim čim ustanem sa stolice. Skinula je s mene ručnik. Ustao sam. Izvukao sam iz malog džepa na kaputu novčanicu od pet kruna.

Čekao sam da nam se pogledi ponovo sretnu, da je mogu osloviti po imenu (onaj tip je neprestano nešto pričao), ali ona je nezainteresirano okrenula glavu, uzela novac brzo i poslovno, tako da sam se odjednom osjetio kao budala koja je povjerovala varljivim priviđenjima, i izgubio svaku odvažnost da joj se obratim.

Izišao sam iz radnje čudno nezadovoljan; znao sam samo da ništa ne znam i da je to vrlo grubo, tako izgubiti sigurnost u identitet nekada toliko voljenog lica.

Nije, naravno, bilo teško doznati istinu. Žurio sam se u hotel (uzgred sam na pločniku s druge strane ulice ugledao starog prijatelja iz mladosti, primasa narodne kapele, Jaroslava, ali sam brzo skrenuo pogled kao da bježim pred nametljivom i bučnom glazbom). Iz hotela sam preko telefona nazvao Kostku; još je bio u bolnici.

— Molim vas, ona žena kojoj ste me odveli da me obrije, je li to Lucija Šebetkova?

— Sada ima drugo prezime, ali to je ona. Zar je poznajete? — rekao je Kostka.

— Poznavao sam je nekad, strašno davno — odgovorio sam. Nisam uopće otišao na večeru, izišao sam iz hotela (već je padao mrak) i lutao naokolo.

II

Danas ću rano otići na spavanje, ne znam, doduše, da li ću zaspati, ali rano ću leći, Pavel je po podne otputovao u Bratislavu, a ja sutra rano ujutro letim avionom u Brno i dalje autobusom, Zdenka će ostati dva dana sama kod kuće, to joj neće smetati, do našeg društva nije joj mnogo stalo, bolje rečeno nije joj stalo do mog društva, Pavela obožava, Pavel je njen prvi obožavani muškarac, on zna kako treba s njom, kao što je znao sa svim ženama, i sa mnom je znao kako treba i još uvijek zna, ovog tjedna opet se ponašao kao nekad davno, milovao me po licu i obećavao da će svratiti po mene u južnu Moravsku kad krene nazad iz Bratislave, treba, kaže, opet jednom da porazgovaramo o svemu, uviđa valjda i sam da dalje ovako više ne ide, želi možda da se vrati ono što je nekad bilo među nama, ali zašto se toga sjetio upravo sada, kad sam upoznala Ludvika? Strepim od toga, ali ne smijem biti tužna, ne smijem, neka se tuga nikad ne spoji s mojim imenom, ta je Fučikova rečenica moje geslo, nimalo mi ne smeta što to geslo više nije u modi, možda sam i glupa, ali oni koji mi to govore također su glupi, i oni imaju svoja gesla i parole, apsurdnost, otuđenje, ne znam zašto bi trebalo da svoju glupost mijenjam za njihovu, neću da svoj život prebijem napola, hoću da to bude jedan moj život, jedan od početka do kraja, zato mi se toliko svidio Ludvik, zato što, kad sam s njim, ne moram mijenjati svoje ideale i ukus, on je običan, jednostajasan, a to je ono što volim, što sam la. se toga kakva sam, drukčija ne mogu sam bila i ostajem, do osamnaeste godine znala sam samo za samostansku klauzuru, zatim tuberkuloza, dvije godine u sanatoriju, slijedeće dvije godine trebalo je nadoknađivati izgubljene studije, nisam znala za ples, samo za uredan stan sređenih plzenjskih građana, učenje i učenje, stvarni život bio je iza sedam zidova; kad sam četrdeset devete došla u Prag, to je bilo pravo čudo, sreća koju nikad neću zaboraviti, zato i Pavela nikada neću moći izbrisati iz duše, iako ga više ne volim, iako me je razočarao, ne mogu, Pavel je moja mladost, Prag, fakultet,

studentski dom i u prvom redu Fučikov ansambl pjesama i igara, danas više nitko ne zna što je značilo za nas, ondje sam upoznala Pavela, pjevao je tenor a ja alt, nastupali smo na stotinama koncerata i priredbi, pjevali smo sovjetske pjesme, naše pjesme izgradnje i, naravno, narodne pjesme, te smo pjevali najradije, tada sam toliko zavoljela moravske pjesme da sam se ja, iz Plznja, osjećala kao Moravka, postale su lajtmotiv mog života, stapaju se s tim vremenom, s mojom mladošću, s Pavelom, svaki put zazvuče kad treba da mi iziđe sunce, zvuče mi i u ovim danima.

Kako sam se zbližila s Pavelom, to danas više nikome ne bih mogla ispričati, liči na pričicu iz čitanke, bila je godišnjica oslobođenja, velike manifestacije na Staromjeskom trgu, ondje je bio i naš ansambl, svuda smo išli zajedno, šaćica ljudi među desetinama tisuća, a na tribini su bili državnici, naši i strani, bilo je mnogo govora i mnogo aplauza, zatim je prišao mikrofonu i Togliatti i održao na talijanskom kratak govor, trg je kao i uvijek odgovorio uzvicima, pljeskom, skandiranjem. U toj ogromnoj uskomešanoj masi našao se Pavel slučajno pored mene i čula sam kako i sam nešto više, nešto drugo, nešto svoje, pogledala sam mu usta i shvatila sam da pjeva, više je vikao nego pjevao, htio je da čujemo i da mu se priključimo, pjevao je talijansku revolucionarnu koračnicu, bila je u našem repertoaru, bila je tada vrlo popularna, Avanti popolo, a la riscossa, bandiera rossa, bandiera rossa...

To je bio pravi Pavel, nikad mu nije bilo dovoljno da juriša samo na razum, htio je da zahvati i osjećaje, činilo mi se da je to prekrasno, pozdraviti na praškom trgu talijanskog radničkog vođu talijanskom revolucionarnom pjesmom, čeznula sam da dirnemo Togliattija, ja sam bila unaprijed dirnuta, zato sam se iz sve snage priključila Pavelu, priključivali su se i ostali, postepeno se priključio čitav naš ansambl, ali na trgu je vladala silna buka, a nas je bilo šaćica, bilo nas je pedeset, a njih najmanje pedeset tisuća, premoć je bila strahovita, bila je to očajnička borba, čitavu prvu strofu mislili smo da ćemo podleći, da našu pjesmu nitko neće čuti, ali dogodilo se čudo, postepeno nam se priključivalo sve više glasova, ljudi su počeli shvaćati i pjesma se polako probijala kroz galamu na trgu kao leptir iz gigantske bučne čahure. Konačno je taj leptir, ta pjesma, bar nekoliko njenih posljednjih taktova, doletio do tribine, a mi smo napeto gledali lice prosijedog Talijana i bili smo sretni kad nam se učinilo da pokretom ruke reagira na pjesmu, ja sam čak bila sigurna, iako iz daljine nisam mogla vidjeti, da su mu u očima zablistale suze.

U tom oduševljenju i uzbuđenju, ni sama ne znam kako, iznenada sam uhvatila Pavela za ruku, Pavel je odgovorio na moj stisak, a kada je na trgu zavladao tišina i mikrofonu pristupio netko drugi, bojala sam se da ne pusti moju ruku, nije je pustio, držali smo se i dalje za ruke, a kad se masa razišla, šetali smo tako nekoliko sati po rascvjetalom Pragu.

Sedam godina kasnije, kad je Zdenki već bilo pet godina, to neću nikad zaboraviti, rekao mi je nismo se uzeli iz ljubavi, nego iz partijske discipline, znam da je to rekao u ljutnji, da je to laž, znam da me je Pavel oženio iz ljubavi i da se tek kasnije promijenio, ali ipak je strašno da je mogao nešto takvo da mi kaže, ta upravo on je uvijek dokazivao da je ljubav danas drukčija, da ne znači bijeg od ljudi, nego podršku u borbi, tako smo je i proživljavali, u podne nismo imali vremena ni da ručamo, pojeli smo u sekretarijatu Saveza omladine po suhu zemičku i onda se opet po čitav dan nismo vidjeli, očekivala sam ga obično oko ponoći kad se vraćao s beskonačnih šestosatnih i osmosatnih sastanaka, u slobodno vrijeme prepisivala sam mu na stroju referate koje je držao na svim mogućim konferencijama i seminarima, strašno mu je bilo stalo do njih, to znam samo ja koliko mu je bilo stalo

do uspjeha njegovih političkih istupanja, sto puta je ponavljao u svojim govorima da se novi čovjek razlikuje od starog po tome što u svom životu ruši suprotnosti između javnog i privatnog, da mi sada nakon toliko godina predbaci da su se u ono doba drugovi miješali u njegove privatne stvari.

Išli smo zajedno gotovo dvije godine i već sam postajala pomalo nestrpljiva, u tome nema ničega čudnog, nijedna žena neće se zadovoljiti običnim studentskim zabavljanjem, Pavel se s njim zadovoljavao, navikao je na udobnost koju mu je pružalo, svaki je muškarac u izvjesnoj mjeri sebičan i na ženi je da brani sebe i svoju žensku misiju, Pavel je to, na žalost, shvaćao manje nego drugovi iz ansambla, u prvom redu nekoliko mojih prijateljica, dogovorile su se s ostalima i konačno su pozvali Pavela pred komitet, nemam pojma šta su mu ondje rekli, nikad o tome nismo razgovarali, ali vjerojatno ga nisu mazili, jer tada je vladao strog moral, sve je to, naravno, bilo pretjerano, ali možda je ipak tolje pretjerivati s moralom, nego s nemoralom kao danas. Pavel me je dugo izbjegavao, mislila sam da sam sve pokvarila, bila sam očajna, htjela sam da se ubijem, ali onda je došao k meni, koljena su mi se tresla, molio me je za oprost, i donio mi kao poklon privjesak sa slikom Kremļa, to mi je najdraža uspomena, uvijek ga nosim, ne samo kao uspomenu na Pavela nego kao nešto više, raplakala sam se od sreće, za četrnaest dana bila je svadba, prisustvovao je čitav ansambl, trajala je gotovo dvadeset četiri sata, pjevalo se i plesalo, a ja sam rekla Pavelu da ćemo, ako izdamo jedno drugo, izdati sve ove koji s nama slave, izdat ćemo i manifestacije na Staromjesečkom trgu i Togliattija, danas mi je to smiješno, koliko toga smo kasnije, zapravo, izdali...

Razmišljam o tome što ću sutra obući, najbolje ružičastu vestu i šušćavac, u tome najbolje izgledam, nisam više vitka kao nekad, ali svejedno, kao naknadu za bore imam možda neku drugu čar, koju nema mlada djevojka, čar proživljene sudbine, za Jindru sigurno, jadnik, još uvijek ga vidim razočaranog što letim rano ujutro, a on mora putovati sam, sretan je kad može biti sa mnom, voli da se producira kao svaki devetnaestogodišnjak, sa mnom bi vozio sigurno sto trideset na sat da mu se divim, ružan momak, uostalom uzoran tehničar i šofer, redaktori vole da ga vode na teren, na manje reportaže, uostalom, što smeta, ugodno je kad čovjek zna da je nekom drag, u posljednje vrijeme na radiju me mnogo ne vole, kažu da sam cjepidlaka, fanatik, dogmatik, partijski pas čuvar i što znam što sve ne, samo što se ja nikad neću stidjeti toga što volim Partiju i što njoj žrtvujem sve svoje slobodno vrijeme. A što mi je na kraju krajeva ostalo od života? Pavel ima druge žene, više me i ne interesiraju, kćerka obožava oca, posao mi je već deset godina beznadno jednoličan, reportaže, razgovori, savjetovanja o izvršenju planova, o stočarstvu, muzi mlijeka, kućanstvo mi je isto tako beznadno, samo.

Partija se nikad nije ogriješila o mene, a ja se nisam ogriješila o nju, čak ni u onim časovima kad su se gotovo svi spremali da je napuste, kad su pedeset šeste izašli na vidjelo Staljinovi zločini, ljudi su naprosto poludjeli, pljuvali su na sve, štampa navodno laže, nacionalizirana trgovina ne funkcionira, kultura nazaduje, na selima nije trebalo organizirati zadruga, u Sovjetskom Savezu nema slobode, a najgore je bilo to da su tako govorili komunisti na vlastitim sastancima, i Pavel je tako govorio, i opet su mu svi pljeskali, Pavelu su uvijek svi pljeskali, aplaudiraju mu od djetinjstva, jedinac, njegova majka spava s njegovom fotografijom pod jastukom, čudo od djeteta, ali samo prosječan muškarac, ne puši, ne pije, ali bez aplauza ne može da živi, to je njegov alkohol i nikotin, i tako je opet bio sretan što može dirati ljude u srce, govorio je o strašnim sudskim ubojstvima s takvim osjećajem da ljudi samo što nisu plakali, osjećala sam koliko je sretan u svom ogorčenju, i mrzila sam ga.

Partija je, na sreću, tresnula histerike po prstima, ušutjeli su, ušutio je i Pavel, mjesto docenta na katedri marksizma bilo je isuviše udobno da bi ga stavio na kocku, ali nešto je ostalo u zraku, zametak apatije, nepovjerenja, sumnjičavosti, zametak koji tiho i tajno buja, nisam znala što da se poduzme protiv toga, samo sam se još više nego do tada privila uz Partiju, kao da je Partija živo biće, čovjek, i to posebne vrste, više žena nego muškarac, mudra žena s kojom mogu u povjerenju razgovarati kad više nemam s kim da progovorim, ne samo s Pavelom, ni drugi me mnogo ne vole, to se jasno pokazalo kada je trebalo rješavati onu mučnu aferu, jedan naš urednik, oženjen čovjek, imao je odnose s jednom našom tehničarkom, mladom djevojkom, slobodnom, neodgovornom i ciničnom, a žena tog urednika se u očaju obratila za pomoć našem komitetu, diskutirali smo o tom slučaju mnogo sati, pozivali smo redom na razgovor suprugu, tehničarku i svjedoke iz njihova ureda, nastojali smo da slučaj rasvijetlimo sa svih strana i da budemo pravedni, urednik je dobio partijski ukor, tehničarka opomenu i oboje su morali pred komitetom obećati da će se razići. Na žalost, riječi su riječi, izgovorili su ih samo da nam zamažu oči i sastajali su se i dalje, ali u laži su kratke noge, brza smo saznali za to i ja sam bila za najstrožu kaznu, predložila sam da urednika isključimo iz Partije zbog svjesnog varanja i podvaljivanja Partiji, ta kakav je to komunist koji laže Partiji, ja mrzim laž, ali moj prijedlog nije usvojen, urednik je samo ukoren, a tehničarka je morala napustiti službu na radiju.

Tada su mi se propisno osvetili, napravili su od mene vukodlaka, beštiju, prava kampanja, počeli su njuškati po mom privatnom životu, to je bila moja Ahilova peta, žena ne može živjeti bez osjećaja, tada ne bi bila žena, zašto da to krijem, kad ljubavi nisam imala kod kuće, tražila sam je na drugoj strani, tražila sam je ionako uzalud, jednom su na mene ispalili tu granatu na otvorenom sastanku, da sam licemjer, da progonim ljude što navodno razaraju brakove, hoću da ih isključujem, uništavam, a sama varam svog muža gdje god stignem, tako su rekli na sastanku, iza leđa su mi govorili još i gore stvari, za javnost sam svetica, a privatno kurva, kao da nisu u stanju da shvate da sam ja, upravo zato što znam što je to nesretan brak, tako stroga prema drugima, ne iz mržnje, nego iz ljubavi prema ljubavi, iz ljubavi prema njihovom domu, njihovoj djeci, zato što želim da im pomognem, ta imam i ja dijete i dom i strepim nad njima!

Pa sad, možda su i u pravu, možda sam zaista zla žena, a ljudima treba ostaviti slobodu i nitko nema prava da se upliće u njihove privatne stvari, možda smo zaista čitav ovaj naš svijet krivo postavili, možda sam odvratni komesar koji govori o stvarima koje ga se ne tiču, ali takva sam i ne mogu da radim drukčije nego što osjećam, sad je već kasno, uvijek sam mislila da je ljudsko biće nedjeljivo, da je samo malograđanin podijeljen na javno biće i privatno biće, to je moj kreda, po tome sam se uvijek ravnala, pa i sada.

Da sam možda bila zla, to mogu bez muke priznati, mrzim te mlade cure, te životinjice, okrutne u svojoj mladosti, bez atoma solidarnosti prema starijoj ženi, bit će i njima jednom trideset, i trideset pet, i četrdeset godina, samo neka mi nitko ne govori da ga je voljela, zar takva djevojka zna što je ljubav, legne sa svakim prvo veče, nema morala, nema stida, do dna duše vrijeđa me svatko tko me usporedi s takvim curama, i to samo zbog toga što sam kao udata doživjela nekoliko avantura sa drugim muškarcima. Ja sam za razliku od njih uvijek tražila ljubav, i ako sam se prevarila i nisam je našla ondje gdje sam je tražila, okretala sam se s jezom i odlazila, odlazila na drugu stranu, iako znam kako bi bilo jednostavno zaboraviti mladalački san o ljubavi, zaboraviti ga, prijeći granicu i naći se u carstvu čudne slobode u kojem nema stida, ni ustručavanja, ni morala, u carstvu čudne odvratne slobode u kojem je sve dopušteno, u kojem treba samo slušati kako u čovjeku pulsira seks, ta zvijer.

Ali ja znam i to da bih, kad bih prekoračila tu granicu, izgubila svoje vlastito ja, postala bih netko drugi, uopće ne znam tko, i užasavam se toga, te strašne promjene, i zato tražim ljubav, očajnički tražim ljubav u koju bih mogla stupiti ovakva kakva sam još uvijek, sa svojim starim snovima i idealima, zato što ne želim da mi se život prelomi napola, hoću da ostane čitav od početka do kraja, i zato sam bila kao opijena kad sam te upoznala, Ludvik, Ludvik ...

Bilo je zapravo, strašno smiješno kad sam prvi put stupila u njegov kabinet, nije me naročito ni zainteresirao, bez ustručavanja sam istresla kakve su mi informacije potrebne, kako zamišljam tu radio-seriju, ali kad smo se upustili u razgovor, odjednom sam osjetila kako se zaplećem, lupam, kako govorim gluposti, a kad je primijetio da sam u neprilici, odmah je skrenuo razgovor na obične stvari, pitao je da li sam udata, da li imam djece, kamo idem na godišnji odmor, a rekao je i da izgledam mlada i da sam lijepa, htio je da me oslobodi treme, bilo je to lijepo od njega, upoznala sam već toliko hvalisavaca koji znaju samo da se prave važni, iako nisu znali ni desetinu onoga što je on znao, Pavel bi govorio samo o sebi, i bilo je smiješno upravo to što sam kod njega bila čitav sat, a o njegovu sam poslu znala koliko i prije, kod kuće sam pokušala da skrpim reportažu, ali mi nije išlo od ruke, možda mi je to čak bilo i drago, što mi posao ne ide, bar sam imala izgovor da mu telefoniram, da li bi htio pročitati što sam napisala. Sastali smo se u kavani, moja nesretna reportaža imala je četiri stranice, pročitao ju je, galantno se nasmiješio i rekao da je odlična, od samog početka mi je davao na znanje da ga zanimam kao žena, a ne kao redaktor, nisam znala treba li to da me veseli ili vrijeđa, ali bio je tako drag, razumjeli smo jedno drugo, nije bio od onih intelektualaca iz staklenika, takve ne trpim, imao je za sobom bogat život, radio je i u rudniku, rekla sam mu da upravo takve ljude volim, ljude s biografijom Maksima Gorkog, ali najviše me je dirnulo što je iz južne Moravske, što je čak svirao u narodnom orkestru, nisam mogla vjerovati vlastitim ušima, čula sam lajtmotiv svog života, vidjela sam kako mi se iz daljine vraća mladost i osjećala sam kako se uspostavlja njegova vlast nada mnom.

Pitao me je što radim čitave dane, pričala sam mu, a on mi je rekao, još čujem njegov glas, pola u šali a pola sažaljivo, loše živite, gospođo Helena, i izjavio je kako to treba izmijeniti, da treba da počnem živjeti drukčije, da treba malo više da mislim na životne radosti. Rekla sam mu da nemam ništa protiv toga, da sam uvijek bila pristalica radosti, da me ništa toliko ne odbija kao danas moderni pesimizam i sumornost, ali on mi je rekao da nije važno čega sam pristalica, da su pristalice radosti obično sami najtužniji ljudi, on, kakvu ste istinu rekli, htjela sam da viknem, a onda je rekao direktno, bez uvijanja, da će sutradan doći po mene u četiri sata pred radiostanicu, da ćemo se izvesti

nekamo u prirodu, izvan Praga. Opirala sam se, ta ja sam udata žena, ne mogu tek tako ići sa stranim mušakrcem u šumu, a Ludvik je na to odgovorio šalom, da nije nikakav muškarac, već učenjak, ali se nato rastužio, rastužio!

Primijetila sam to i obuzela me je vrućina od sreće što me želi, i da me želi još više kad mu napomenem da sam udata, jer mu tako izmičem, a čovjek želi najviše ono što mu izmiče, upijala sam željno tu tugu s njegova lica i u tom sam trenutku shvatila da je u mene zaljubljen.

Sutradan šumila je s jedne strane Vltava, s druge strane uzdizala se okomita šuma, bilo je romantično, volim romantiku, ponašala sam se možda malo luckasto, možda neprilično za majku dvanaestogodišnje kćerke, smijala sam se, skakutala, uhvatila sam ga za ruku i prisilila da trči sa mnom, zastali smo, srce mi je udaralo, stajali smo licem u lice tijesno jedno uz drugo, a Ludvik se malo nagnuo i samo me dodirnuo usnama, odmah sam mu se istrгла i opet ga uhvatila za ruku, pa smo trčali komad puta, imam laku srčanu manu i srce mi počne lupati pri najmanjem naporu, dovoljno je da ustrčim stepenicama na prvi kat, i zato sam ubrzo usporila korak, dah mi se pomalo smirivao i iznenada sam tiho, tiho zapjevala prve taktove svoje najdraže pjesme »Ej, sjalo je sunašće na bašticu našu ...« a kad sam osjetila da me razumije, zapjevala sam glasno, nisam se stidjela, osjećala sam kako s mene padaju godine, brige, razočaranja, tisuće sivih ljuščica, a nakon toga smo sjedili u maloj gostionici u Zbraslavu, jeli smo kruh i safalade, sve je bilo sasvim obično i jednostavno, neljubazan gostioničar, prljavi stolnjaci, a ipak je to bio divan doživljaj, pitala sam Ludvika da li zna da za tri dana putujem u Moravsku radi reportaže o Putu kraljeva. U koji grad, upitao me je, i kad sam mu odgovorila, rekao mi je da se ondje rodio, opet stjecaj okolnosti od kojeg mi se zavrtjelo u glavi, a Ludvik je rekao da će uzeti dopust i poći sa mnom.

Uplašila sam se, sjetila sam se Pavela, one iskrice nade koju je zapalio, nisam cinična prema svom braku, spremna sam da učinim sve da ga spasim, bar radi Zdenkice, ali zašto da lažem, u prvom redu radi sebe, radi svega onog što je bilo, radi uspomene na mladost, ali nisam našla snage da Ludviku kažem ne, nisam našla snage, sad je kocka bačena, Zdenka spava, ja se plašim, a Ludvik je već u Moravskoj i sutra će me čekati na autobusnoj stanici.

Da, lutao sam bez cilja. Zastao sam na mostu na Moravi i zagledao se niz njen tok. Kako je ružna ta Morava (rijeka smeđe boje, kao da njom ne teče voda, nego glina) i kako su sumorne njene obale — ulica od pet jednokatnih građanskih kuća, međusobno razdvojenih tako da stoje svaka za sebe, nastrano i sirovo; možda je trebalo da budu začetak keja, rugla koje nikad nije ostvareno. Dvije od ovih kuća ukrašene su anđelčićima od keramike i ornamentima od štukature, danas, naravno, već izlomljenim i oštećenim — anđelak je bez krila, a kroz ornamente proviruju opeke tako da su izgubile povezanost. Tu ulica sumornih kuća završava, iza njih su samo željezni stupovi dalekovoda, trava, na njoj nekoliko odlutalih gusaka, zatim polja, bez horizonta, polja koja se protežu u ništa, polja u kojima se gubi tekuća glina rijeke Morave.

Gradovi posjeduju neobično, dobro poznato svojstvo da se ogledaju jedan u drugom, i ja sam u ovom pejzažu (znao sam ga iz mladosti, ali tada mi nije govorio ništa) odjednom vidio Ostravu, taj rudarski grad sličan ogromnom improviziranom prenoćištu, pun napuštenih kuća i prljavih ulica koje vode u prazninu. Bio sam zatečen; stajao sam tu na mostu kao čovjek izložen mitraljeskoj vatri. Nisam više htio gledati sivu ulicu sa pet usamljenih kuća, jer nisam htio misliti na Ostravu. Zato sam se okrenuo nalijevo krug i pošao obalom uz rijeku.

Tu je vodila staza obrubljena s jedne strane gustim drvoredom topola — uska aleja za šetanje.

Desno od nje spuštala se do rijeke strma obala obrasla travom i korovom, a nešto dalje, s druge strane rijeke, vidjela su se skladišta, radionice i više malih tvornica; ijevo od staze prostiralo se gradsko smetljište, a iza njega polja, izbodena željeznim konstrukcijama stupova dalekovoda. Šetao sam iznad svega toga uskom stazom aleje, kao da koračam po dugačkom brvnu iznad vode — a čitav taj predio izgledao mi je kao razljevena voda, vjerojatno zato što je iz njega izbijala hladnoća, a možda i zbog toga što sam išao alejom kao da bih se s nje mogao srušiti u dubinu. Postajao sam svjestan da je ta neobična sablasnost predjela samo odraz onoga čega se nakon susreta s Lucijom nisam htio sjećati; kao da su se potisnute uspomene preselile u sve što sam vidio oko sebe, u pusta polja, dvorišta i skladišta, u mutnu rijeku i onu svuda prisutnu hladnoću koja je sjedinjavala čitav taj prizor. Shvatio sam da od uspomena neću pobjeći, da su me opkolile.

O tome kako sam doživio prvi brodolom u životu (i njegovim grubim posredovanjem dospio do Lucije) ne bi bilo teško pričati ležernim tonom i čak i pomalo šaljivo. Za sve je bila kriva moja nezgodna sklonost glupim šalama i Marketin nezgodni nedostatak smisla za humor.

Markéta je bila od onih žena koje sve shvaćaju ozbiljno (ova njena osobina bila je u savršenu skladu s duhom vremena) i kojima je usud podario vjeru kao jednu od najizrazitijih vrlina.

Ovim nikako ne želim da eufemistički nabacujem da je bila priglupa; to nikako. Bila je prilično talentirana i bistra, a uostalom i tako mlada (bila je bruceš i imala svega dvadeset godina) da je naivno povjerenje spadalo prije u njene draži nego nedostatke, utoliko prije što je bilo uokvireno u neospornu fizičku privlačnost. Svi na fakultetu voljeli smo Markétu i svi smo manjeviše pokušavali da je osvojimo, što nam (bar nekima od nas) nije smetalo da na njen račun izvodimo i razne, uglavnom dobronamjerne šale.

Šala je, međutim, bila nespojiva s Marketom, a s duhom vremena još manje. Bila je to prva godina poslije veljače četrdeset osme; počinjao je novi život, zaista sasvim drukčiji, a lice toga novog života, kako mi je ostalo u sjećanju, bilo je ledeno ozbiljno; ozbiljnost tog lica bila je utoliko čudnija što nije bilo natmureno, nego razvučeno u osmijeh. Da, te godine proglašavale su sebe za najradosnije od svih, i svatko tko se nije radovao bio je automatski osumnjičen da ga pobjeda radničke klase ne veseli ili da je individualistički okrenut svojoj unutrašnjoj tuzi, što nije bila ništa manja krivica.

Tada me nisu mučile nikakve naročite unutrašnje tuge, naprotiv, imao sam mnogo smisla za šalu, ali se ipak ne bi moglo reći da sam pred radosnim licem vremena prolazio bez zamjerke.

Moje su šale bile previše neozbiljne, a radost vremena nije trpjela zajedljivost i ironiju, bila je to, kako sam rekao, ozbiljna radost koja se ponosila titulom »historijski optimizam pobjedničke klase«, radost asketska i svečana, ukratko Radost.

Sjećam se kako smo tada na Fakultetu bili organizirani u takozvane studentske kružoke koji su se često sastajali radi javne kritike i samokritike svih članova, iz čega su kasnije izvlačili ocjenu i karakteristiku za svakoga. Kao svaki komunist imao sam tada mnogo zaduženja (radio sam na istaknutom mjestu u Savezu studenata) i, kako nisam bio ni loš student, takva karakteristika za mene

nikad nije mogla ispasti negativno. Ipak, iza rečenica priznanja, kojima se opisivala moja aktivnost, moj pravilan odnos prema državi i radu i poznavanje marksizma, dolazila je obično i konstatacija da se nisam oslobodio »ostataka individualizma«. Ovakva zamjerka nije morala biti opasna jer je bio dobar običaj da se i u najbolje karakteristike unosi poneka kritička primjedba, da se ponekom zamjeri »malo zanimanja za revolucionarne teorije«, drugom opet »hladan odnos prema ljudima«, trećem »slaba budnost i oprez«, pa čak i »nepravilan odnos prema ženama«.

Naravno, u času kad bi prestali da postoje sami za sebe, kad bi se dodala neka dalja zamjerka ili kad bi čovjek dospio u neki konflikt ili postao objekt sumnji ili napada, takvi »ostaci individualizma« ili »nepravilni odnosi prema ženama« mogli su se pretvoriti u klicu propasti.

Čudna fatalnost bila je u tome što je takvu klicu propasti nosio u svom personalnom dosjeu svatko, da, svatko od nas.

Ponekad sam se (više iz sporta nego iz istinske bojazni) branio od te optužbe i zahtijevao od kolega da mi objasne po čemu sam individualist. Nisu imali naročito konkretnih dokaza; govorili su: — Zato što se tako držiš. — Kako se držim? — pitao sam. — Stalno se tako čudno osmijehuješ. — Pa što? Radujem se! — Ne, ti se osmijehuješ kao da nešto kriješ u sebi.

Kad su drugovi ocijenili da su moje držanje i osmijeh intelektualistički (još jedna pogrдна riječ iz tih vremena), konačno sam im povjerovao jer nisam mogao sebi predočiti (bilo je to naprosto izvan dosega moje smjelosti) da se svi ostali varaju, da se vara sama Revolucija, duh vremena, a da sam ja, pojedinac, u pravu. Počeo sam pomalo da kontroliram svoj osmijeh, i ubrzo sam osjetio Tcako se u meni otvara pukotina između onoga što sam bio i onoga što sam (u skladu s duhom vremena) morao i nastojao da budem.

A što sam onda u stvarnosti bio? Na ovo pitanje želim odgovoriti sasvim pošteno — bio sam čovjek s nekoliko lica.

Tih lica bilo je sve više. Oko mjesec dana prije praznika počeo sam da se zbližavam s Marketom (bila je student prve, ja druge godine) i nastojao sam da joj imponiram na onaj isti glupi način na koji to dvadesetogodišnji mladići pokušavaju oduvijek — stavio sam masku; pravio sam se stariji (duhom i iskustvom) nego što sam bio; pretvarao sam se da se držim daleko od svega, da promatram svijet s visine i da preko vlastite kože nosim drugu, nevidljivu i neprobojnu. Naslućivao sam (uostalom, sasvim ispravno) da je šala razumljiv izraz distanciranja, a kako sam se uvijek rado šalio, s Marketom sam to činio naročito uporno, izvještačeno, čak pretjerano.

A što sam bio zapravo? Moram da ponovim: čovjek s nekoliko lica.

Bio sam ozbiljan, oduševljen i pravovjieran na sastancima; zajedljiv i podbadač među najbližim prijateljima; ciničan i grčevito duhovit s Marketom; a kad sam bio sam (i mislio na Marketu), bio sam bespomoćan i ustreptao kao učenik.

Nije li ovo posljednje lice bilo ono pravo?

Ne. Sva lica bila su prava: nisam kao licemjeri imao jedno pravo i više lažnih lica. Imao sam

nekoliko lica zato što sam bio mlad i nisam ni sam znao što sam i što bih želio biti. (Ipak, disproporcija između svih ovih lica me je plašila; nisam se u potpunosti srodio ni s jednim od njih i kretao sam se kamo su ona htjela, nespretno i sljepački.) Psihološki i fiziološki mehanizam ljubavi tako je složen da se u izvjesnom periodu života mlad muškarac mora koncentrirati gotovo isključivo na to da kolikotoliko ovlada njim, i tako gubi iz vida sam sadržaj ljubavi — ženu koju voli (slično kao što mlad violinist ne može uživati u sadržaju skladbe sve dok ne savlada tehniku bar toliko da pri sviranju ne mora na nju misliti). Ono što sam rekao o svojoj đlačkoj ustreptalosti dok sam mislio na Marketu, treba da dopunim time da to nije toliko izviralo iz zaljubljenosti koliko iz nespretnosti i nesigurnosti kojih sam težinu osjećao i koje su gospodarile mojim osjećajima i mislima mnogo više nego Marketa.

Težinu te zbunjenosti i nespretnosti savladavao sam tako da sam se pred Marketom kočoperio: nastojao sam da se ne slažem s njenim nazorima ili da im se čak rugam, što nije bilo naročito teško jer je ta djevojka uza svu svoju bistrinu (i svoju ljepotu koja je — kao svaka ljepota — sugerirala okolini nepristupačnost) bila lakovjerna i prostodušna; nikad nije znala zaviriti iza stvari, vidjela je samo njen vanjski izgled; odlično je znala botaniku, ali se događalo da ne shvati dobru anegdotu koju bi joj ispričao neki kolega; puštala je da je ponesu sva oduševljenja vremena, ali kao svjedok izvođenja neke političke akcije u duhu principa da cilj opravdava sredstvo postajala je podjednako nemaštovita kao pred ispričanom anegdotom.

Zbog toga su drugovi ocijenili da je potrebno da svoje oduševljenje ojača poznavanjem strategije i taktike revolucionarnog pokreta i odlučili da za vrijeme praznika pohada četrnaestodnevni partijski tečaj.

Taj mi je tečaj došao prilično nezgodno jer sam planirao da ću upravo za tih četrnaest dana biti s Marketom sam u Pragu i naše odnose (koji su se do tada sastojali od šetnji, razgovora i nekoliko poljubaca) dovesti do nečeg konkretnog. Osim tih četrnaest dana drugog vremena nisam imao (slijedeća četiri tjedna trebalo je da provedem na radnoj akciji na selu, a posljednjih četrnaest dana kod majke u Moravskoj), tako da sam bio bolesno ljubomorán što Marketa ne dijeli moju žalost, što se ne ljuti na tečaj, nego mu se, kako mi je rekla, čak veseli.

S tečaja (koji se održavao u nekom dvorcu u srednjoj Češkoj) poslala mi je pismo koje je bilo njena slika i prilika: puno iskrene suglasnosti sa svim što je doživljavala. Sve joj se sviđalo, i četvrt sata jutarnje fiskulture, referati, diskusije i pjesme koje su ondje pjevali. Pisala mi je da na tečaju vlada »zdrav duh«, dodavši i neka svoja razmišljanja o tome kako na revoluciju u zapadnim zemljama nećemo dugo čekati.

Kad se sve zajedno uzme, slagao sam se zapravo sa svim što je Marketa tvrdila, u brzu revoluciju u Zapadnoj Evropi također sam vjerovao. Samo s jednim se nisam mogao pomiriti — da bude zadovoljna i sretna dok ja za njom čeznem. I tako sam kupio razglednicu i (da je ranim, šokiram i zbunim) napisao-.Optimizam je opijum za narod! Zdrav duh zaudara na glupost. Živio Trocki! Ludovik.

Na moju provokativnu razglednicu Markéta je odgovorila kartom s kratkim i konvencionalnim tekstom, a na moja slijedeća pisma, koja sam joj u toku praznika pisao, nije odgovarala. Bio sam negdje u Šumavi, skupljao sam sijeno sa studentskom brigadom i Marketina šutnja jako me je

žalostila. Pisao sam joj gotovo svaki dan pisma puna molećive i melankolične zaljubljenosti; molio sam je da se bar u toku posljednjih četrnaest dana još vidimo, bio sam spreman da uopće ne putujem kući, da ne vidim usamljenu majku, da za Markétom pođem bilo kamo. Ne samo zato što sam bio u nju zaljubljen nego, prije svega, zbog toga što je bila jedina žena na mom horizontu, a situacija mladića bez djevojke izgledala mi je nepodnošljiva. Markéta, međutim, nije odgovarala na moja pisma.

Nisam shvaćao što se događa. U kolovozu sam se vratio u Prag i uspjelo mi je da je nađem kod kuće. Pošli smo na uobičajenu šetnju duž Vltave i na otok — na Carsku Livadu (tužni proplanak s topolama i praznim igralištima). Marketa je tvrdila da se između nas ništa nije promijenilo, a tako se i držala, ali upravo ta grčevita nepromijenjenost (isti poljupci, isti razgovori, isti osmijesi) strahovito me je deprimirala. Kad sam zamolio Marketu da se nađemo sutradan, rekla je da joj telefoniram, pa ćemo se dogovoriti.

Nazvao sam je; tuđi ženski glas me je obavijestio da je Marketa otputovala iz Praga.

Bio sam nesretan kao što samo može biti nesretan dvadesetogodišnji mladić kad ostane bez žene, mladić još uglavnom bojažljiv, koji je fizičku ljubav upoznao svega nekoliko puta, na brzinu i loše, a ne može da je izbije iz misli. Dani su mi bili neizdržljivo dugi i prazni; nisam mogao čitati, nisam mogao raditi, išao sam tri puta dnevno u kino, s jedne poslijepodneve predstave na drugu a zatim odmah na večernju, samo da nekako ubijem vrijeme, samo da nekako nadjačam mukli sovin huk koji je bez prestanka odjekivao u meni. Ja, za koga je Marketa (zahvaljujući mom upornom pretvaranju) vjerovala da je sit žena, nisam imao hrabrosti da oslovim ni jednu od djevojaka koje sam promatrao na ulici, djevojaka kojih su mi lijepe noge ranjavale dušu.

S radošću sam zbog toga pozdravio dolazak rujna s kojim je opet počinjala škola, a nekoliko dana prije toga i moj rad u Savezu studenata, gdje me je čekao vlastiti ured i mnogo raznih poslova. Odmah drugog dana pozvali su me telefonom u partijski sekretarijat. Od tog trenutka nadalje sjećam se dobro svake pojedinosti. Bio je sunčan dan, izišao sam iz zgrade Saveza studenata i osjetio kako me tuga, koja je ispunjavala čitave moje praznike, postepeno napušta.

Muškarac, srećom, pored intimnih strasti poznaje i strast javnog djelovanja i bio sam sretan što me ova strast ponovo obuzima; išao sam u sekretarijat s ugodnim osjećajem radoznalosti.

Pozvonio sam i vrata mi je otvorio predsjednik komiteta, visok mladić uskog lica, svijetle kose i ledeno plavih očiju. »Čast radu!« rekao sam a on »Čast radu« mi je bez pozdrava saopćio: — Idi u zadnju sobu, čekaju te. — U posljednjoj prostoriji sekretarijata čekala su me tri člana studentskog partijskog komiteta. Rekli su mi da sjednem. Sjeo sam, svjestan da to što se događa ne sluti na dobro. Sva trojica drugova, koje sam dobro poznao i s kojima sam navikao da slobodno pričam i zabavljam se, držali su se nepristupačno. Govorili su mi, doduše, ti (kako je to bilo uobičajeno među drugovima), ali to više nije bilo prijateljsko ti, nego službeno i prijeteće ti. (Od tog vremena, moram reći, imam averziju prema oslovljavanju ti; u suštini, to bi trebalo da bude znak bliskosti i povjerenja, ali ako su ljudi koji se tako oslovljavaju međusobno strani, to ti dobiva smjesta suprotan smisao, postaje izraz grubosti.

Svijet u kome bi svi ljudi govorili jedan drugome ti ne bi bio svijet općeg prijateljstva, nego svijet

sveopće neuljudnosti.)

Sjedio sam tako ispred trojice studenata koji su mi, govoreći ti, postavili prvo pitanje: da li poznajem Marketu. Rekao sam da je poznajem. Pitali su me da li sam se s njom dopisivao.

Rekao sam da jesam. Pitali su me da li se sjećam što sam joj pisao. Rekao sam da se ne sjećam, ali mi se u tom trenutku razglednica s provokativnim tekstom pojavila pred očima i počeo sam da naslućujem o čemu se radi. Ne možeš se sjetiti? pitali su me. Ne, rekao sam. A što je tebi pisala Marketa? Slegnuo sam ramenima da im dam na znanje da se radi o intimnim stvarima o kojima ne mogu govoriti. Je li ti pisala nešto o tečaju? pitali su. Jest, pisala je, rekao sam. A što ti je pisala? Da joj se sviđa, odgovorio sam. I još? Da su referati dobri, da je kolektiv dobar, odgovorio sam. Je li ti pisala da na tečaju vlada zdrav duh? Jest, rekao sam, čini mi se da je napisala nešto takvo. Je li ti pisala kako shvaća snagu optimizma? pitali su dalje. Da, rekao sam. A što ti misliš o optimizmu? pitali su. O optimizmu? Šta bi trebalo da mislim? pitao sam. Smatraš li sebe za optimistu? pitali su dalje. Smatram, rekao sam neodlučno. Volim šalu, veseo sam čovjek, pokušavao sam da ublažim ton saslušanja.

I nihilist može da bude veseo, rekao je jedan od njih, može, recimo, da se smije ljudima koji pate. I cinik može da bude veseo, nastavio je. Smatraš li da se socijalizam može izgraditi bez optimizma? upitao je drugi. Ne, rekao sam. Znači, ti nisi za izgradnju socijalizma kod nas, rekao je treći. Otkud sad to? branio sam se. Zato što je za tebe optimizam opijum za narod, napadali su. Kako to, opijum za narod? branio sam se i dalje. Ne izvlači se, to si napisao.

Mara je pisao da je religija opijum za narod, za tebe je opijum naš optimizam! To si napisao Marketi. Interesiralo bi me što bi na to rekli naši radnici i udarnici, koji prebacuju planove, kad bi čuli da je njihov optimizam opijum, nastavio je odmah drugi. Treći je dodao: za trockista je graditeljski optimizam, naravno, opijum. A ti si trockist. Zaboga, kako ste nadošli na takvo nešto? branio sam se. Jesi li to napisao ili nisi? Možda sam nešto slično u šali i napisao, prošla su dva mjeseca, ne sjećam se više. Možemo te i podsjetiti, rekli su i pročitali moju razglednicu: »Optimizam je opijum za narod! Zdrav duh zaudara na glupost. Živio Trocki! Ludvik.« U skućenoj prostoriji partijskog sekretarijata rečenice su zvučale tako strašno da sam ih se na trenutak uplašio. Osjećao sam da posjeduju ubitačnu moć, da im se neću moći oduprijeti. Drugovi, ta to je trebalo da bude šala, rekao sam i shvatio da mi nitko neće vjerovati. Je li vam to smiješno? upitao je jedan od drugova ostalu dvojicu. Obojica su odmahнула glavom. Trebalo bi da poznajete Marketu! rekao sam. Poznajemo je, odgovorili su. E pa vidite, rekao sam, Marketa sve shvaća ozbiljno, a mi smo na njen račun uvijek pravili viceve i nastojali da je šokiramo. To je zaista interesantno, rekao je jedan od drugova, prema tvojim kasnijim pismima ne bi se reklo da Marketu ne uzimaš ozbiljno. Zar ste čitali sva moja pisma Marketi? I tako, budući da Marketa sve shvaća ozbiljno, uzeo je riječ drugi, ti si na njen račun, pravio viceve. Samo nam još reci što je to što ona tako ozbiljno shvaća? Možda Partija, optimizam, disciplina, je li to? I sve to što ona shvaća ozbiljno tebi je smiješno. Drugovi, shvatite, rekao sam, ta ja se više uopće ne sjećam kako sam to napisao, pisao sam na brzinu, nekoliko rečenica, šale radi, nisam ni mislio na ono što pišem, da sam mislio nešto loše, ne bih pisao na partijsku školu! Sasvim je svejedno kako si pisao. Brzo ili polako, na koljenu ili na stolu, mogao si napisati samo ono što je u tebi. Ništa drugo nisi mogao napisati. Da si malo više razmišljao, možda to ne bi napisao. Ovako si bar napisao bez pretvaranja. Sad bar znamo što si i kakav si. Znamo da imaš više lica, jedno za Partiju, a drugo za

ostale. Osjećao sam da je moja obrana ostala bez ikakvih argumenata. Još nekoliko puta sam ponovio one već poznate — da je to bila samo šala, da su to riječi bez dubljeg smisla, da sam bio tako raspoložen i slično. Odbili su me. Rekli su da sam te svoje rečenice napisao na otvorenu razglednicu, da ih je svatko mogao pročitati, da su te riječi imale objektivno djelovanje jer im nisam dodao nikakvo objašnjenje u vezi sa svojim trenutnim raspoloženjem. Zatim su me upitali šta sam sve čitao od Trockog. Rekao sam: ništa. Pitali su me od koga sam posuđivao te knjige. Rekao sam: ni od koga. Pitali su me s kojim sam se trockistima sastajao. Rekao sam da ne poznajem ni jednog. Saopćili su mi da sam od ovog trenutka suspendiran sa svih funkcija u Savezu studenata i zahtijevali da im odmah predam ključeve prostorija. Bili su mi u džepu i dao sam ih. Zatim su mi rekli da će s partijske strane moj slučaj riješiti moja osnovna organizacija na Prirodoslovnomatemičkom fakultetu.

Ustali su gledajući mimo mene. Rekao sam »čast radu« i otišao.

Onda sam se sjetio da u sobi u Savezu studenata imam mnogo vlastitih stvari. Nisam nikada imao mnogo smisla za red i tako sam u ladici pisaćeg stola osim raznih osobnih papira držao i čarape, a u ormaru među spisima i napola pojedena kolač koji mi je poslala majka od kuće.

Prije nekoliko trenutaka predao sam ključ u sekretarijatu, ali vratar u prizemlju me je poznao i dao mi rezervni ključ koji je visio na drvenoj ploči među ostalim ključevima. Sjećam se svega do najmanjih pojedinosti. Ključ od moje sobe bio je vezan debelim konopcem za daščicu na kojoj je bijelom bojom bio napisan broj moje sobe. Otključao sam sobu i sjeo za pisaći stol; otvorio sam ladicu i počeo izvlačiti svoje stvari. Činio sam to polako i bez nervoze, nastojeći da u tim časovima relativnog mira razmislim o svemu što se sa mnom dogodilo i što treba da poduzmem. Nije dugo trajalo i otvorila su se vrata, a na vratima su se pojavila opet ona trojica drugova iz sekretarijata. Sada se više nisu držali hladno i zatvoreno. Bili su glasni i ljutiti, a naročito najmanji od njih, referent za kadrove u Komitetu. Nasrnuo je na mene da objasnim kako sam se usudio ući. S kakvim pravom. Pitao je hoću li da pozove miliciju. Zašto preturam po stolu? Rekao sam da sam došao po kolač i čarape. Rekao mi je da više nemam nikakvog prava dolaziti, makar imao i pun ormar čarapa. Prišao je ladici i razgledao papir po papir, bilježnicu po bilježnicu. Bile su to zaista sve samo moje osobne stvari, tako da mi je konačno dopustio da ih pod njegovim nadzorom složim u kovčeg. Ubacio sam u kovčeg i čarape, zgužvane i prljave, i kolač koji je stajao u ormaru na zamašćenu papiru prekrivenu mrvicama.

Kontrolirali su svaki moj pokret. Otišao sam s kovčegom iz sobe, a kadrovski mi je referent umjesto pozdrava rekao neka se više ne pojavljujem.

Čim sam se našao izvan dohvata drugova iz Komiteta i nesavladive logike njihova saslušavanja, vratio mi se osjećaj da sam nevin, da u mojim izjavama nije bilo ničeg zlog i da treba da potražim nekoga tko dobro poznaje Marketu i kome se mogu povjeriti, nekoga tko će shvatiti da je čitava afera zapravo smiješna. Našao sam jednog studenta s našeg Fakulteta, komunista, i kad sam mu sve ispričao rekao mi je da su u Komitetu svi bigotni, da ne znaju za šalu i da on, poznavajući Marketu, može sasvim lijepo da zamisli o čemu se radilo. Uostalom, najbolje da potražim Zamaneka, koji će ove godine biti partijski predsjednik na Fakultetu, a dobro poznaje i Marketu i mene.

Da će Zemanek biti predsjednik organizacije, nisam znao i činilo mi se da je to odlična vijest, jer sam ga zaista dobro poznao i čak sam bio siguran da me simpatizira, s obzirom na moje slovačko podrijetlo. Zemanek je, naime, rado pjevao slovačke pjesme; u to vrijeme bilo je vrlo moderno pjevati narodne pjesme, i to pjevati ih ne školski, nego s rukom nad glavom, pomalo sirovim glasom držeći si pri tom kao pravi narodski čovjek kojeg je majka rodila pod cimbalom na seoskom plesu.

Ja sam na Prirodoslovnomatemičkom fakultetu bio zapravo jedini pravi moravski Slovak, što mi je donosilo izvjesne privilegije; prilikom svake proslave, bilo poslije raznih sastanaka, svečanosti ili o Prvom maju, drugovi su me nagovarali da uzmem klarinet i sa još dvatri muzičara amatera, kojih je bilo među kolegama, imitiram slovačku kapelu. Tako smo (s klarinetom, violinom i kontrabasom) išli dvije godine i u prvomajskoj povorci, a Zemanek, koji je bio lijep momak i rado se producirao, išao je s nama, obučen u posuđenu narodnu nošnju, i plesao i pjevao s rukom iznad glave. Ovaj rođeni Pražanin, koji nikad nije bio u Slovačkoj, plesao je s uživanjem narodnog »šuhaja« i ja sam mu uvijek bio naklonjen jer sam bio sretan što je muzika mog zavičaja, koji je uvijek bio Eldorado narodne umjetnosti, tako popularna i voljena.

Zemanek je, osim toga, poznao Marketu, što je bila druga prednost. Prilikom raznih studentskih skupova često smo bili sve troje zajedno. Jednom sam (bilo je na okupu veće studentsko društvo) počeo pričati o tome kako u Šumavi žive plemena patuljaka, i potkrepljivao to citatima iz nekog navodnog znanstvenog rada u kome je bilo obrađeno čitavo ovo značajno pitanje. Marketa se čudila kako za to nikad nije čula. Rekao sam da nije ni čudo: buržoaska je znanost svjesno tajila postojanje patuljaka, jer su kapitalisti trgovali patuljcima kao — robljem.

Ali o tome bi trebalo pisati! uzviknula je Marketa. Zašto se o tome ne piše? Ta to bi bio argument protiv kapitalista!

Možda se o tome ne piše zato, rekao sam zamišljeno, što je čitava stvar pomalo delikatna i sablažnjiva: patuljci su, naime, posjedovali sasvim izuzetne ljubavne sposobnosti, što je upravo i bio razlog zašto su bili toliko traženi i zašto ih je bivša Republika tajno izvozila za debele devize, najviše u Francusku, gdje su ih unajmljivale postarije kapitalističke dame kao sluge, da bi ih u stvarnosti sasvim drukčije iskorištavale.

Kolege su s mukom suzdržavale smijeh, koji je izazivala ne toliko posebna duhovitost moje izmišljotine koliko napeti izraz Marketina lica, uvijek spremnog da plane za nešto (ili protiv nečega). Grizli su usne da Marketi ne pokvare veselje, a neki od njih (u prvom redu Zemanek) čak su mi se priključili, potvrđujući moj izvještaj o patuljcima.

Kad je Marketa upitala kako ti patuljci zapravo izgledaju, Zemanek je, dobro se sjećam, ozbiljna lica rekao da je profesor Čechura, kojeg Marketa i sve kolege imaju čast povremeno vidati za katedrom na Fakultetu, po podrijetlu patuljak, ne zna da li po oba roditelja ili samo po jednom. Zemaneku je, navodno, pričao docent Hule da je za vrijeme nekih praznika boravio u istom hotelu s bračnim parom Čechura, i da oboje zajedno nemaju puna tri metra.

Jednog dana ušao je ujutro u njihovu sobu ne sluteći da supruzi još spavaju i ostao zapanjen: ležali su u jednom krevetu i to ne jedno pored drugog, nego jedno niže drugog, profesor Čechura skupljen na donjoj, a gospođa Čechura na gornjoj polovici kreveta.

Da, potvrdio sam, iz toga slijedi da je ne samo profesor Čechura nego i njegova žena izvan svake sumnje podrijetlom od šumavskih patuljaka jer je spavanje u nizu atavistička navika svih tamošnjih patuljaka, kojih kolibe, uostalom, nikad nemaju tlocrt u obliku kruga ili kvadrata nego u obliku veoma izduženog pravokutnika, jer su ne samo supruzi nego čitave obitelji spavale u obliku dugog lanca, jedno za drugim.

Kad sam se onog mračnog dana sjetio ovog našeg naklapanja, učinilo mi se da iz njega zrači slaba svjetlost nade. Zemanek, koji će dobiti zadatak da riješi moj slučaj, zna moj stil u šali, a poznaje i Marketu, pa će shvatiti da je dopisnica koju sam napisao bila samo šaljivo provociranje djevojke koju smo svi pokušavali osvojiti i (možda upravo zbog toga) nastojali i da omalovažimo. Iskoristim sam zato prvu priliku da mu ispričam kakvu sam neugodnost doživio; Zemanek me je pažljivo saslušao, nabrao čelo i rekao da će vidjeti.

U međuvremenu sam živio u provizoriju; išao sam kao i prije na predavanja i čekao. Često su me pozivali pred razne partijske komisije koje su nastojale uglavnom da utvrde pripadam li nekoj trockističkoj grupi; nastojao sam im dokazati da sve u svemu čak i ne znam tačno što je to trockizam; hvatao sam svaki pogled drugova koji su me saslušavali i tražio u njima povjerenje. Ponekad sam ga čak i našao i naučio sam da takav pogled dugo nosim u sebi, da ga čuvam i da iz njega strpljivo krešem iskre nade.

Marketa me je izbjegavala. Shvatio sam da "Je razlog afera oko moje razglednice i, povrijeđen u svom ponosu, nisam htio ništa da je pitam. Jednog dana me je, međutim, sama zaustavila u hodniku

Fakulteta. — Htjela bih da o nečemu razgovaram s tobom — rekla je.

Tako smo opet poslije nekoliko mjeseci izišli da zajedno prošetamo; bila je već jesen, oboje smo bili u dugim montgomerijima, da, dugim, dobrano ispod koljena, kako se u to vrijeme (vrlo neelegantno vrijeme) nosilo. Padala je sitna, sitna kišica, a drveće na obali bilo je bez lišća i crno. Marketa mi je pričala kako se sve odigralo: kad je za vrijeme praznika bila na tečaju, iznenada su je pozvali drugovi iz rukovodstva i upitali je prima li kakvu poštu; odgovorila je da prima. Pitali su od koga. Rekla je da joj piše mama. Zar nitko više? Ponekad neki kolega, rekla je. Možeš li nam reći koji? pitali su je. Spomenula je mene. A što ti piše drug Jahn? Slegla je ramenima, jer nije imala volje da citira riječi s moje razglednice. Jesi li i ti njemu pisala? pitali su. Pisala sam, odgovorila je. O čemu si mu pisala? pitali su. Pa tako, rekla je, o tečaju i uopće. Tebi se sviđa na tečaju? ispitivali su dalje. Da, veoma, odgovorila je.

I pisala si mu da ti se sviđa? pitali su. Da, pisala sam, odgovorila im je. A što on? pitali su.

On? odgovorila je neodlučno Marketa, on je malo čudan, trebalo bi da ga poznajete.

Poznajemo ga, rekli su, i želimo da znamo što ti je pisao. Možeš li nam pokazati tu njegovu razglednicu?

— Ne ljuti se na mene — rekla mi je Marketa — morala sam je pokazati.

— Ne moraš se ispričavati — rekao sam Marketi — i tako su znali sadržaj prije nego što su te

pozvali na razgovor; da nisu znali, ne bi te ni pozvali.

— Ja se uopće ne ispričavam, niti se stidim što sam dala da je pročitaju, ne smiješ to tako tumačiti. Član si Partije i Partija ima pravo da zna tko si i kako misliš — ogradila se Marketa i zatim mi rekla da se zgrozila nad onim što sam joj napisao, kad svi znamo da je Trocki najveći neprijatelj svega za što se borimo i radi čega živimo.

Zar je imalo smisla da Marketi bilo što objašnjavam? Zamolio sam je da nastavi i da mi kaže što je bilo dalje.

Marketa je rekla da su pročitali razglednicu i ostali zapanjeni. Pitali su je što kaže na to. Rekla je da je to grozno. Pitali su je zašto nije sama došla da im to pokaže. Slegla je ramenima.

Pitali su je zar ne zna što je to budnost. Oborila je glavu. Pitali su je zar ne zna koliko Partija ima neprijatelja. Rekla im je da zna, ali da nije vjerovala da bi drug Jahn... Pitali su je da li me dobro poznaje. Pitali su je kakav sam. Rekla je da sam čudan. Da ponekad misli da sam čvrst komunist, ali da odmah zatim kažem nešto što komunist nikad ne bi izgovorio. Što, na primjer, pitali su je. Rekla je da se ničeg konkretnog ne sjeća, ali da mi ništa nije sveto. Rekli su da je to već iz same razglednice očigledno. Rekla im je da se sa mnom često prepirala o mnogim stvarima, kao i to da drukčije govorim na sastancima, a drukčije kad sam s njom. Na sastancima sam pun oduševljenja, dok se s njom samo šalim i sve uzimam olako. Pitali su je da li smatra da čovjek kao ja može biti član Partije. Slegla je ramenima. Pitali su je da li bi Partija mogla izgraditi socijalizam kad bi njeni članovi izjavljivali da je optimizam opijum za narod. Rekla je da takva Partija ne bi nikad izgradila socijalizam. Rekli su da je to dovoljno.

Neka zasada nikome ništa ne govori, jer žele da pripaze što ću pisati dalje. Rekla im je da više ne želi da me vidi. Odgovorili su da to ne bi bilo pravilno, da bi, naprotiv, trebalo da mi piše, da iziđe na vidjelo sve što krijem u sebi.

— I ti si im nakon toga pokazivala moja pisma? — upitao sam Marketu, crveneći do dubine duše pri uspomeni na vlastite ljubavne izjave.

— Što sam mogla raditi? — rekla je Marketa. — Ali nakon svega toga zaista ti više nisam mogla pisati. Neću valjda pisati nekome samo zato da služim kao mamac! Poslala sam ti još razglednicu i gotovo. Nisam htjela da se viđam s tobom jer ti nisam smjela ništa reći, a bojala sam se da me nešto ne upitaš. Morala bih ti lagati u oči, a ne volim lagati.

Upitao sam Marketu što ju je onda natjeralo da se danas sa mnom nađe.

Odgovorila mi je da je to učinila zbog druga Zemaneka. Sreo ju je nakon praznika u hodniku na Fakultetu i odveo je u jednu malu prostoriju u kojoj je bio sekretarijat partijske organizacije Prirodoslovnomatemičkog fakulteta. Rekao joj je da je dobio obavještenja o tome da sam joj na tečaj poslao razglednicu s antipartijskim parolama, i upitao je kakve su to rečenice bile. Rekla mu je. Pitao je što na to kaže. Rekla mu je da to osuđuje. Rekao joj je da je to pravilno i upitao da li još ide sa mnom. Nije znala što da kaže i odgovorila je neodređeno. Saopćio joj je da je o njoj s tečaja stigla na Fakultet vrlo pozitivna karakteristika i da partijska organizacija računa na nju. Rekla je da joj je to

drago. Rekao je da ne želi da se miješa u njen privatni život, ali da smatra da se ljudi poznaju i po tome s kim se sastaju, kakvo društvo sebi biraju i da joj se ne bi pisalo kao plus kad bi izabrala upravo mene.

Ovo se Marketi, prema njenim riječima, tek nakon nekoliko tjedana sleglo u glavi. Već nekoliko mjeseci nije išla sa mnom, tako da je Zemanekova sugestija zapravo bila nepotrebna, ali ju je upravo ta sugestija natjerala da počne razmišljati o tome nije li okrutno i moralno nedopustivo tjerati nekoga da se razide, sa svojim drugom samo zato što je ovaj pogriješio, i nije li bilo nepravedno i to što se sama već prije toga sa mnom razišla. Posjetila je druga koji je za vrijeme praznika rukovodio tečajem i upitala ga da li još uvijek vrijedi zabrana da sa mnom razgovara o svemu što se odigralo oko one razglednice. Kad je saznala da više nema razloga da se bilo što krije, zaustavila me je i pozvala na razgovor.

Sad mi, dakle, povjerava ono što je pritišće i mučn da, pogriješila je kad je donijela odluku da se više ne viđa sa mnom. Nijedan čovjek nije izgubljen, čak i kad počini najteže greške.

Sjetila se, navodno, i Alekseja Tolstoja, koji je bio bjelogardijac i emigrant, a ipak je na kraju postao veliki socijalistički pisac. Sjetila se i sovjetskog filma »Sud časti« (filma tada veoma popularnog u partijskim krugovima) u kome neki sovjetski liječnik — učenjak izvještava o svom pronalasku prije inozemnu nego domaću javnost, što opasno miriše na kosmopolitizam i izdaju; Marketa je dirnuto evocirala kraj filma: učenjaku sudi sud časti sastavljen od njegovih kolega, ali žena, koja ga voli, ne napušta osuđenog supruga, već nastoji da mu ulije nove snage kako bi ispravio načinjenu grešku.

— I ti si tako odlučila da me ne napuštaš — rekao sam.

— Da — rekla je Marketa i uhvatila me za ruku.

— Reci mi, Marketa, molim te, smatraš li da sam se teško ogriješio?

— Mislim da jesi — odgovorila je Marketa.

— A što misliš da li treba da ostanem u Partiji ili ne?

— Mislim, Ludvik, da ne.

Znao sam da bih, kad bih stupio u igru u koju se Marketa, kako se činilo, potpuno uživjela i čiji je patos proživljavala čitavom svojom dušom, lako postigao sve ono što sam prije nekoliko mjeseci uzalud pokušavao. Tjerana spasiteljskim patosom kao brod parom predala bi mi se sada, sigurno, i tijelom. Naravno, pod jednim uvjetom — da će njeno spasiteljstvo biti zaista potpuno zadovoljeno; a da bi bilo zadovoljeno, objekt spas (na žalost, ja osobno!) treba da prizna svoju tešku, najtežu grešku. Samo, ja to nisam mogao. Davno željeni cilj

— Marketino tijelo — bio je sasvim blizu, a ipak nisam mogao po tu cijenu da ga uzmem jer nisam bio u stanju da priznam svoju krivicu i da se pomirim s nepodnošljivom osudom. Isto tako, nisam mogao čuti kako netko, tko bi trebalo da mi bude blizak, tu krivicu i tu osudu prihvaća.

Nisam se složio s Marketom, odbio sam je i izgubio sam je, ali je li istina da sam se osjećao nevin?

Tačno je da sam bio sve više uvjeren da je čitava afera smiješna, ali sam istovremeno (a to mi se danas nakon mnogo proteklih godina čini najmučnije i najkarakterističnije) počinjao da one tri rečenice na razglednici gledam očima onih koji su me saslušavali; počeo sam da se užasavam tih rečenica i plašio sam se da one pod maskom šale otkrivaju možda nešto vrlo značajno o meni, naime, da se nikad nisam potpuno saživio s Partijom, da nikad nisam bio pravi proleterski revolucionar, nego da sam se »priključio revolucionarima« prostom (!) odlukom (proletersku revolucionarnost nismo, naime, osjećali kao stvar, da tako kažem, odluke nego kao stvar suštine; čovjek ili jest revolucionar, i sjedinjuje se s pokretom u jedno zajedničko tijelo, misli njegovom glavom i osjeća njegovim srcem, ili to nije, i tada mu ne preostaje drugo nego da to želi da bude; u tom je slučaju, međutim, i stalno kriv što to nije: kriv je što je poseban, drukčiji, što nije stopljen s Partijom).

Kada se danas sjećam svoga tadašnjeg stava, nameće mi se kao analogija neizmijerna moć kršćanstva, koje vjerniku sugerira njegovu osnovnu i neprekidnu grešnost; i ja sam stajao (svi smo tako stajali) licem u lice s Revolucijom i njenom Partijom neprestano oborene glave, tako da sam se postepeno mirio s tim da moje rečenice, iako zamišljene kao šala, ipak predstavljaju ogrešenje, i kroz misli počelo je da mi se odvija samokritičko preispitivanje: govorio sam sebi da mi te rečenice nisu samo tek tako pale na pamet, da su mi već i ranije (po svemu sudeći s pravom) drugovi predbacivali »ostatke individualizma« i »intelektualizma«; govorio sam sebi da sam se suviše samodopadljivo počeo ponositi svojim obrazovanjem, studentskim statusom i budućnošću intelektualca i da bi moj otac, radnik, koji je za vrijeme rata umro u koncentracionom logoru, teško mogao razumjeti moj cinizam; predbacivao sam sebi da je njegova radnička misao u meni, na žalost, po svoj prilici mrtva; prekoračio sam sebe za sve moguće i mirio se i s nužnošću neke kazne; opirao sam se samo jednom: da budem izbačen iz Partije i na taj način žigosan kao njen neprijatelj; živjeti kao žigosani neprijatelj onoga za što sam se opredijelio još kao dječak i do čega mi je zaista stalo izgledalo mi je užasno.

Takvu samokritiku, koja je istovremeno bila i molećiva obrana, izgovorio sam u sebi sto puta, najmanje deset puta pred raznim komisijama i odborima i konačno na odlučnom plenarnom sastanku našeg Fakulteta, na kome je o meni i mojoj krivici Zemanek podnio uvodni referat (uvjerljiv, briljantan, nezaboravan) i u ime Komiteta predložio da budem isključen iz Partije.

Nakon mog samokritičkog istupanja diskusija se razvijala na moju štetu; nitko se nije zauzeo za mene i konačno su svi (bilo ih je oko sto, a među njima bili su i moji nastavnici i najbliže kolege), da, svi do posljednjeg digli ruke odobravajući ne samo moje isključenje iz Partije već i (to uopće nisam očekivao) prisilno udaljavanje s Fakulteta. Iste noći poslije sastanka sjeo sam u vlak i otputovao kući, ali mi kuća nije mogla pružiti nikakvu utjehu, već i zbog toga što se nekoliko dana nisam usuđivao reći majci, koja se ponosila sinom studentom, što mi se dogodilo. Zato je odmah sutradan svratio po mene Jaroslav, drug iz gimnazije i narodnog orkestra u kome sam kao srednjoškolac svirao, sretan što me je našao kod kuće: prekosutra se ženi i moram mu biti svjedok. Starom drugu to nisam mogao odbiti i nije mi preostalo drugo nego da svoj pad proslavim svadbenim veseljem.

Jaroslav je, pored svega, bio i okorjeli slovački patriot i folklorist, tako da je i vlastito vjenčanje zloupotrijebio za zadovoljenje svojih narodnjačkih strasti: aranžirao je svadbu prema starim narodnim običajima. Bili su tu svatovi u nošnjama, narodni orkestar, stari svat sa svojim kitnjastim govorima, prenošenje nevjeste preko praga, pjesma i ukratko čitav cjelodnevni ceremonijal, rekonstruiran očigledno više prema knjigama o narodnim običajima nego prema živom sjećanju.

Primijetio sam, međutim, nešto čudno: prijatelj Jaroslav, novopečeni rukovodilac vrlo uspješnog ansambla narodnih pjesama i plesova, pridržavao se, doduše, svih mogućih starih običaja, ali — vodeći računa o svojoj karijeri i pokoravajući se ateističkim parolama — nije sa svatovima otišao u crkvu, iako je tradicionalna narodna svadba bez župnika i božjeg blagoslova naprosto nezamisliva. Pustio je starog svata da izgovara sve narodne obredne tekstove, ali je iz njih brižljivo izbacio sve biblijske motive, iako upravo oni daju narodnim svadbenim govorima onu posebnu slikovitost. Tuga, koja me je sprečavala da se priključim pijanom svadbenom veselju, učinila je da u izvođenju tih narodnih obreda osjetim zadah kloroforma i da ispod prividne spontanosti nazrem potku laži.

Kada me je kasnije Jaroslav pozvao da u znak sentimentalnog sjećanja na svoje nekadašnje sudjelovanje u orkestru uzmem klarinet i sjednem među ostale svirače, odbio sam. Pred očima mi se pojavila slika kako sam u posljednje dvije godine svirao u prvomajskoj povorci i kako je Pražanin Zemanek u narodnoj nošnji plesao pored mene, širio ruke i pjevao. Nisam mogao uzeti klarinet u ruke i osjećao sam kako mi se sve to folklorno podvriskivanje iz dna duše gadi, gadi, gadi...

Uklonjen sa studija, izgubio sam pravo na odgodu služenja vojnog roka i tako sam samo čekao jesensku regrutaciju; čekanje sam ispunio sa dvije duge radne akcije — najprije sam radio na popravku ceste negdje pored Gottwaldova, a potkraj ljeta prijavio sam se na sezonski rad u »Frutuk«, poduzeću za preradu voća. Konačno je stigla jesen i jednog jutra (nakon besanoga noćnog putovanja vlakom) dolutao sam do kasarne u nepoznatom ružnom predgrađu Ostrave.

Stajao sam na krugu kasarne s drugim mladićima pozvanim u istu jedinicu; nismo se poznavali; u sjeni ovog početnog uzajamnog nepoznavanja na licima drugih uvijek se oštro ističu grube i tuđe crte, i tako je bilo i ovog puta. Jedino što nas je ljudski povezivalo bila je neizvjesna budućnost, o čemu smo međusobno izmjenjivali kratka nagađanja. Neki su tvrdili da smo raspoređeni u crne, drugi su opet to negirali, dok treći uopće nisu znali što to znači. Ja sam znao i sa zebnjom sam slušao takve pretpostavke.

Zatim je po nas došao jedan podoficir i odveo nas u jednu od zgrada; nagnuli smo kao stado u hodnik i hodnikom u jednu veću prostoriju, čitavu oblijepljenu ogromnim zidnim parolama, fotografijama i nevještima crtežima. Na zidu u pročelju isticao se velik natpis IZGRAĐUJEMO SOCIJALIZAM, sastavljen od slova izrezanih iz crvenog papira. Pod tim natpisom stajala je stolica a pored nje sitan mršav starčić. Podoficir je pokazao na jednog od nas, i taj je morao sjesti na stolicu. Starčić mu je vezao oko vrata bijeli ubrus a zatim iz torbe koja je stajala naslonjena na nogu stolice, izvukao stroj za šišanje i ustremio se njime na mladićevu kosu.

Na brijačkoj stolici počinjala je tekuća vrpca koja je trebalo da nas pretvori u vojnike; sa stolice na kojoj smo ostavili kosu otpremali su nas u susjednu prostoriju, gdje smo se morali svući potpuno dogola, zapakirati odjeću u papirnatu vreću, vezati je konopcem i predati na prozorčić. Goli i ošišani do kože išli smo zatim kroz hodnik u slijedeću prostoriju, u kojoj smo dobili dugačke noćne košulje; u noćnim košuljama išli smo dalje i primili vojničke cipele — cokule; u cokulama i noćnim košuljama marširali smo preko dvorišta u drugu zgradu, gdje su nam dali košulje, rublje, obojke, opasač i uniformu (na bluzama su bili crni rombovi!); konačno smo stigli u posljednju zgradu, gdje nas je podoficir glasno prozivao, raspoređivao u odjeljenja i svakom pokazao sobu i ležaj.

Tako je svaki od nas munjevito lišen vlastite volje i postao nešto što je izvana ličilo na stvar

(dodijeljeno, poslano, klasificiranu, raspoređenu stvar), a iznutra na čovjeka (izmučenog, uvrijeđenog, uplašenog). Istog smo dana još i postrojani, zatim odvedeni na večeru i spavanje; ujutro su nas probudili i odveli u rudnik. U rudniku su nas prema odjeljenjima rasporedili u radne grupe i snabdjeli alatom (bušilicom, lopatom, svjetiljkama) kojim nitko od nas nije znao rukovati. Zatim nas je kavez rudničkog lifta odvezao pod zemlju.

Kad smo izišli iz okna, bolio nas je svaki mišić u tijelu. Dočekali su nas podoficiri, postrojili i ponovo odveli u kasarnu. Ručali smo i poslije podne imali smo strojnu obuku, nakon obuke čišćenje, politički odgoj, obavezno pjevanje; umjesto privatnog života prostorija sa dvadeset kreveta. I tako je to išlo iz dana u dan.

Stvarnost u kojoj smo se našli izgledala mi je u toku prvih dana potpuno neprozirna; bezlične, prinudne funkcije koje smo obavljali zamijenile su sve naše ljudske manifestacije. Ova neprozirnost bila je, naravno, samo relativna, prouzrokovana ne samo stvarnim okolnostima nego i nepriučenošću čula (kao kad se sa svjetlosti stupi u mračnu prostoriju). Postepeno je počela da postaje prozirnija i u tom »sumraku stvarnosti« počinjalo je da se na ljudima zapaža ono ljudsko. Moram, naravno, priznati da sam bio jedan od posljednjih koji su prilagodili svoj vid izmijenjenim uvjetima »osvijetljenosti«.

Bilo je to zbog toga što sam čitavim svojim bićem odbijao da se pomirim sa svojom sudbinom. Vojnici sa crnim oznakama, među kojima sam se našao, imali su samo strojnu obuku, bez oružja, i radili su u rudnicima. Za svoj rad bili su plaćeni (u tom pogledu stajali su bolje nego drugi vojnici), ali je to za mene bila slaba utjeha kad bih pomislio da su to isključivo ljudi kojima mlada socijalistička republika neće da povjeri oružje, jer ih smatra za neprijatelje. Samo po sebi je razumljivo da je to imalo za posljedicu grublje ophođenje starješina, praćeno prijetećom opasnošću da se služba u kadru može otegnuti i duže od obavezne dvije godine. Ja sam se najviše užasavao proste činjenice da sam se našao među onima koje sam smatrao za krvne neprijatelje i da su me među njih uputili (definitivno, neopozivo, da me prati čitavog života) moji vlastiti drugovi. Prvo vrijeme među crnima proveo sam tako kao uporni usamljenik; nisam se htio saživjeti s neprijateljima, nisam se želio aklimatizirati među njima. S izlascima je u to vrijeme stvar stajala vrlo loše (na izlazak vojnik nije imao pravo, odobran mu je samo kao nagrada, što je praktično značilo da je mogao izaći iz kasarne jednom u četrnaest dana — u subotu), ali ja sam te dane, dok su ostali vojnici u gomilama jurišali na krčme i djevojke, najradije provodio sam; ispružio bih se na krevet u kasarni i nastojao nešto čitati ili čak učiti (matematičaru su za rad, uostalom, dovoljni olovka i papir) i ustrajavao u svojoj neprilagođenosti. Vjerovao sam da imam samo jedan zadatak — na nastavim borbu za svoju političku čast, za svoje pravo da »ne budem neprijatelj«, za svoje pravo da se izvučem odavde.

Posjetio sam nekoliko puta politruka jedinice i nastojao da ga uvjerim kako sam među crne dospio greškom; kako sam iz Partije isključen zbog intelektualizma i cinizma, a ne kao neprijatelj socijalizma; ponovo sam objašnjavao (po koji put!) smiješnu povijest razglednice, priču koja više uopće nije bila smiješna, već je u vezi s mojim crnim oznakama postajala sve sumnjivija, kao da u njoj postoji nešto što skrivam. Istini za volju, moram reći da me je politruk strpljivo saslušao i pokazao gotovo neočekivano razumijevanje za moju težnju za rehabilitacijom. Zaista je nakon toga postavio nekome gore (kakva neuhvatljiva definicija mjesta!) pitanje u vezi sa mnom, ali me je konačno pozvao i rekao s iskrenom gorčinom: — Zašto si me varao? Saznao sam da si trockist!

Počeo sam shvaćati da nema te sile koja bi mogla izmijeniti sliku moje ličnosti, koja je pohranjena negdje gdje se s najvišeg mjesta odlučuje o ljudskim sudbinama; shvatio sam da je ta slika (ma koliko ne bila slična meni) mnogo stvarnija od mene samog; da nije ona moja, nego da sam ja njena sjena; da nije ona kriva što mi nije slična, nego da sam ja kriv što nisam sličan njoj; da je ta nesličnost moj križ koji ne mogu stresti ni na koga, kojeg moram sam nositi.

Ipak nisam htio kapitulirati. Htio sam nositi svoju nesličnost: biti i dalje ono za što je odlučeno da nisam.

Prošlo je oko četrnaest dana dok se nisam koliko-toliko navikao na naporni rad u rudniku, na držanje teške bušilice čije mi je podrhtavanje treptjelo u tijelu sve do slijedećeg jutra. Ipak, radio sam pošteno i gotovo pomamno: htio sam da mi radni učinak bude udarnički, i ubrzo mi je to počelo polaziti za rukom.

U tome, na žalost, nitko nije vidio izraz moje svijesti. Za svoj rad svi smo bili plaćeni (odbijali su nam, doduše, za stan i hranu, ali smo ipak dobivali dosta na ruke!) i zato su i mnogi drugi, bez obzira na političko uvjerenje, radili sa mnogo žara kako bi iz tih izgubljenih godina izvukli bar nekakvu korist.

Iako su nas svi smatrali za ogorčene neprijatelje režima, u kasarnama su održavani svi oblici javnog života uobičajeni u socijalističkim kolektivima; mi, neprijatelji režima, organizirali smo pod nadzorom politruka desetominutne konferencije, održavali smo svakodnevno političke diskusije, morali smo se brinuti o panoima na koje smo lijepili fotografije socijalističkih državnika i ispisivali parole o sretnoj budućnosti. U početku sam se gotovo demonstrativno javljao za sve ove poslove. Ni u tome, međutim, nitko nije vidio znak moje svijesti, javljali su se i drugi kad su htjeli da ih komandir zapazi i odobri im izlaz. Ovu političku aktivnost nitko od vojnika nije shvaćao kao političku aktivnost, nego kao besadržajnu pantomimu kojom treba zadovoljiti one koji nas drže u šaci.

Tako sam shvatio da je i taj moj prkos uzaludan i da svoju »nesličnost« primjećujem samo ja osobno, dok je za druge nevidljiva.

Među podoficirima kojima smo bili izručeni na milost i nemilost bio je i jedan crnokosi Slovak, desetar, koji se od ostalih razlikovao umjerenošću i potpunim nedostatkom sadizma.

Bio je omiljen među nama iako su neki od nas zlobno govorili da njegova dobrotu izvire iz gluposti. Podoficiri su, naravno, za razliku od nas posjedovali oružje i s vremena na vrijeme odlazili na vježbe u gađanju. Nakon jedne takve vježbe crnokosi desetar vratio se pun ponosa jer je na gađanju postigao najbolji rezultat i ocjenu. Mnogi su mu od nas odmah bučno čestitali (napola srdačno, napola s podsmijehom), a desetar se samo crvenio.

Slučajno sam jednog dana ostao s njim nasamo i, da razgovor ne bi zapeo, upitao sam ga: —

Kako uspijevate tako dobro gađati?

Desetar me je ispitivački pogledao a zatim rekao:

— Imam posebnu metodu koja mi pomaže. Zamislim da ne nišanim u metu od lima, nego u imperijalista. I to me tako razbjesci da uvijek pogodim.

Htio sam ga upitati kako zamišlja takvog imperijalista (kakvi su mu nos, kosa, oči, šešir), ali je pretekao moje pitanje dodavši ozbiljnim glasom, zamišljeno: — Nikako mi nije jasno zašto mi svi čestitate. Ta kad bi izbio rat, ja bih se borio protiv vas!

Kad sam to čuo iz usta tog dobručine, koji nije bio u stanju ni da podvikne na nas i kojeg su zbog toga kasnije premjestili u drugu jedinicu, shvatio sam da mi je nit koja me je povezivala s Partijom i drugovima beznadno iskliznula iz ruke. Našao sam se izvan svoga životnog puta.

Da, svi su konci bili pokidani.

Pokidane su moje studije, sudjelovanje u pokretu, rad, odnosi s prijateljima, pokidani su ljubav i traženje ljubavi, pokidan je — jednostavno rečeno — čitav tok života ispunjen nekim smislom. Nije mi preostalo ništa, samo vrijeme. Zato sam se s njim upoznao tako intimno kao nikad prije toga. To više nije bilo vrijeme s kakvim sam se sretao ranije, vrijeme pretopljeno u rad, ljubav, razna htijenja i nastojanja, vrijeme koje sam prihvaćao ne primjećujući ga jer je bilo nenametljivo i skrivalo se decentno iza moje aktivnosti. Sada je k meni došlo obnaženo, samo u svom, u svom suštinskom i pravom liku i prisililo me da ga nazovem njegovim pravim imenom (jer sad sam proživljavao samo vrijeme, puko prazno vrijeme), da na njega ni na trenutak ne zaboravljam, da na njega stalno mislim i neprestano osjećam njegovu težinu.

Kad svira glazba, čujemo melodiju, zaboravljajući da je to samo jedan od likova vremena; kad orkestar utihne, čujemo vrijeme; samo vrijeme. Živio sam u pauzi. Naravno, ne u orkestralnoj generalnoj pauzi (čije je trajanje strogo određeno znakom), nego u pauzi bez označenog kraja.

Nismo mogli (kao što su to radili vojnici u svim drugim jedinicama) odsijecati centimetar po centimetar krojačkog metra da vidimo kako nam se dan po dan skraćuje dvogodišnji rok — crne su u vojsci mogli držati koliko im se prohtije. Četrdesetogodišnji Ambroz iz druge čete bio je tu već četvrtu godinu.

Gorko je bilo biti tada u vojsci, a imati kod kuće ženu ili zaručnicu; značilo je to neprestano i uzaludno u duši stražariti nad njihovom egzistencijom, u duši čuvati njihovu sudbonosnu stabilnost. Značilo je to i neprestano iščekivati njihov povremeni dolazak i neprestano strepeti da komandir ne uskrati izlazak za taj dan i da žena uzalud ne dođe pred vrata kasarne. Među crnima se — s crnim humorom — pričalo kako oficiri dočekuju ove nezadovoljene vojničke žene, kako im pristupaju i žanju plodove čežnje namijenjene vojnica koje su zadržali u kasarnama.

Ipak, onima koji su imali kod kuće ženu vukla se kroz pauzu nit, možda tanka, bolno tanka i slabašna nit, ali ipak nit. Nisam imao takvu nit — s Marketom sam prekinuo sve veze, a ukoliko su mi i stizala neka pisma, bila su to pisma od majke... Što? Zar i to nije nit?

Ne, to nije nit; dom, ukoliko je to samo roditeljski dom, nije nit; to je prošlost. Pisma koje pišu roditelji poruke su s kopna od kojeg se udaljavaš; takvo pismo te čak samo podsjeća na tvoju izopćenost, budeći uspomenu na luku iz koje si isplovio pod uvjetima stvorenim tako pošteno, s toliko požrtvovanja; da, govori takvo pismo, luka je još uvijek tu, još postoji, sigurna i lijepa u svojoj nekadašnjosti, ali put, put je izgubljen!

Tako sam se pomalo privikavao na to da je moj život izgubio kontinuitet, da mi je izmakao iz ruku i da mi ne preostaje ništa drugo nego da konačno i u sebi počnem postajati ono u što su me stvarno i neopozivo svrstali. Tako se moj vid postepeno privikavao na sumrak stvarnosti i počeo sam da primjećujem ljude oko sebe; kasnije nego ostali, ali na sreću ne tako kasno da se potpuno otuđim od njih.

Iz tog sumraka prvi je izronio (kao što i sada izronjava prvi iz sumraka mog sjećanja) Honza, mladić iz Brna (govorio je nekim gotovo nerazumljivim perifernim narječjem) koji je dospio među crne

zbog toga što je premlatio esenbeovca*. Istukao ga je pošto se s njim, inače drugom iz građanske škole, zbog nečega posvađao, ali to sud nije dao da mu se objasni i Honza je odsjedio pola godine u zatvoru i iz zatvora došao ravno k nama. Bio je kvalificirani monter i bilo mu je očigledno potpuno svejedno da li će opet raditi kao monter ili bilo što drugo; ni do čega mu nije bilo naročito stalo i prema budućnosti se odnosio s ravnodušnošću koja je bila samo odraz njegove drske i bezbrižne slobode.

Po tom dragocjenom osjećaju slobode mogao se s Honzom mjeriti samo Bedfich, najveći čudak u našoj dvadesetokrevetnoj sobi. Stigao je među nas tek dva mjeseca nakon redovne rujanske regrutacije jer je prvobitno bio upućen u jednu pješadijsku jedinicu, u kojoj je tvrdokorno odbijao da uzme u ruke oružje jer se to protivilo njegovu posebnom i neobično strogom vjerskom uvjerenju; nisu znali što da rade s njim, naročito kada su uhvatili njegova pisma adresirana na Trumana i Staljina. U ovim pismima patetički je pozivao oba državnika da u ime socijalističkog bratstva raspuste sve armije. Našavši se u neprilici, u početku su mu čak dopustili da sudjeluje u strojnoj obuci, tako da je među ostalim vojnicima jedini bio bez oružja i komande »o desno rame« i »k nozi« izvodio perfektno, ali praznih ruku. Učestvovao je i na prvim političkim satovima i vatreno se javljao za riječ, držeći vatrene govore protiv imperijalističkih ratnih huškača. Kad je, međutim, na vlastitu inicijativu izradio i u kasarni izvjesio plakat s pozivom na odbacivanje oružja, vojni ga je tužilac optužio za izdaju. Slavni je sud bio tako zbunjen njegovim mirotvoračkim proglasima da ga je najprije poslao na psihijatrijski pregled, a zatim, nakon dužeg vijećanja, oslobodio optužbe i poslao među nas.

Bedfich je zbog toga bio sretan, i to je bilo najneobičnije: bio je jedini koji se sam izborio za crne rombove i bio sretan što ih nosi. Zato se i osjećao slobodnim, iako se njegova sloboda nije manifestirala drskošću kao kod Honze, nego upravo obratno, mirnom discipliniranošću i spokojnom radinošću.

Svi ostali bili su u mnogo većoj mjeri obuzeti brigama i tjeskobama: tridesetogodišnji Mađar Varga iz južne Slovačke koji se, nemajući nacionalnih predrasuda, borio za vrijeme rata u nekoliko armija i prošao kroz nekoliko zarobljeničtva s obje strane fronta; riđokosi Petran, čiji je brat pobjegao preko granice i pri tome ubio vojnika graničara; priprosti Josef, sin bogatog seljaka iz nekog sela pored Labe, previše naviknut na plava prostranstva u kojima leprša ševa, tako da ga je pakleno podzemlje rovova i potkopa gušilo i ispunjavalo užasom, dvadesetogodišnji Stana, nepopravljivi frajer sa Žižkova, o kome je sudbonosno mišljenje napisao mjesni narodni odbor zbog toga što se, navodno, napio u prvomajskoj povorci i zatim namjerno mokrio na rubu pločnika naočigled oduševljenih građana; Pavel Pekny, student prava, koji je u veljačkim danima demonstrirao sa šačicom kolega protiv komunista, brzo je shvatio da sam pripadao taboru onih koji su ga nakon veljače otjerali s Fakulteta, i bio je jedini koji je zlobno izražavao zadovoljstvo što sam se našao gdje i on.

Mogao bih se sjetiti i drugih vojnika s kojima sam tada dijelio sudbinu, ali hoću da se držim samo onog što je bitno: najviše sam volio Honzu. Sjećam se jednog od naših prvih razgovora; bilo je to za vrijeme kratkog odmora u potkopu kad smo se — žvačući užinu — našli jedan pored drugog i kad me je Honza lupio dlanom po koljenu rekavši: — Je li ti, gluhonijemi, zašto si zapravo ovdje? — Bio sam tada zaista gluhonijem (okrenut svojim vječitim unutrašnjim samoobranama) i pokušao sam da mu ukratko objasnim (riječima kojih sam izvještačenost i biranost smjesta i sam neprijatno osjetio)

kako sam dospio među crne i zašto u stvari ne spadam među njih. — Budalo, a zar mi spadamo? — rekao mi je. Htio sam da mu ponovo objasnim svoje nazore (tražio sam prigodnije riječi), ali je Honza, progutavši posljednji zalogaj, polako dodao: — Da's tako visok kol'ko si glup, od sunca bi ti progorila lubanja. — Iz te rečenice veselo se cerio plebejski duh periferije i iznenada sam se zastidio toga što neprestano malograđanski cmizdrim za izgubljenim privilegijima, a svoja uvjerenj a bio sam izgradio upravo na borbi protiv privilegija i malograđanštine.

U toku vremena veoma sam se zbližio s Honzom (Honza me je poštivao zbog toga što sam znao napamet brzo rješavati komplicirane račune pri obračunu nadnica i tako nekoliko puta spriječio da nas nasanjkaju); jednom mi se narugao što kao idiot ostajem u kasarni dok drugi izlaze i izvukao me s čitavom klapom u grad. Dobro se sjećam tog izlaska — bila je to poveća klapa, nas osam, bili su s nama Stefia, Varga i neki Čenek, nesvršeni student Akademije primijenjene umjetnosti iz druge čete (dospio je među crne zbog toga što je na Akademiji tvrdokorno slikao kubističke slike i zato je sada, da tu i tamo postigne nešto za sebe, ukrašavao zidove vojničkih soba velikim crtežima husitskih ratnika s helebardama i mlatilima). Nije bilo velikog izbora kamo da se ide: u centar Ostrave pristup nam je bio zabranjen, odobran nam je izlazak samo u neke gradske četvrti i u njima samo u određene lokale. Otišli smo u najbliže predgrađe i imali smo sreće, jer se tu, u bivšem Sokolskom domu, na koji se nije odnosila zabrana, održavao ples. Na ulazu smo platili upravo simboličnu svotu za ulaznice i nagrnuli unutra. U velikoj sali bilo je mnogo stolova i mnogo stolica, ali malo ljudi, sve u svemu desetak djevojaka i tridesetak muškaraca od kojih su dobra polovica bili vojnici iz obližnje artiljerijske kasarne. Čim su nas ugledali, uzbiljili su se i gotovo smo na koži osjećali kako nas promatraju i prebrojavaju. Sjeli smo za dug prazan stol i naručili bocu votke, ali je neprijazna poslužiteljica strogo izjavila da je točenje alkoholnih pića zabranjeno, pa je Honza naručio osam limunada. Nakon toga je od svakog uzeo novčanicu i za nekoliko se trenutaka vratio sa tri boce ruma, koji smo zatim ispod stola dolili u limunadu.

Radili smo to s najvećom mogućom oprežnošću jer smo vidjeli da artiljerci budno prate svaki naš pokret, i znali smo da se ne bi ustručavali da nas prijave kako nedopušteno konzumiramo alkohol. Naoružane jedinice gajile su, naime, prema nama duboko neprijateljstvo: pored toga što su u nama vidjeli sumnjive elemente, ubojice, zločince i neprijatelje spremne (u duhu tadašnje špijunske literature) da u svako doba hladnokrvno pobiju njihove nevine obitelji, zavidjeli su nam (to je možda bio važniji razlog) što imamo novaca i što uvijek možemo trošiti pet puta više nego oni.

U tome je, naime, bila neobičnost naše situacije: znali smo samo za težak rad i umor, svakih četrnaest dana šišali su nas do kože da nam kosa ne ulijeva nepotrebno samopouzdanje, bili smo izopćenici koje u životu više nikakvo dobro ne čeka, ali imali smo novaca. Ne naročito mnogo, ali za vojnika sa dva izlaska iz kasarne mjesečno bio je to pravi imetak, koji mu je omogućavao da se u toku tih nekoliko sati slobode (na tih nekoliko odobrenih mjesta) ponaša kao bogataš i tako nadoknadi kroničnu bespomoćnost ostalih dugih dana.

Dok je na podiju loša limena glazba svirala naizmjenično valcere i polke i na parketu se okretalo nekoliko parova, mi smo mirno sjedili, promatrali djevojke i pili limunadu čiji nas je okus, prožet alkoholom, već tada uzvisivao iznad svih ostalih koji su sjedili u sali; bili smo odlično raspoloženi; osjećao sam kako mi opojni osjećaj pripadanja veselom društvu udara u glavu, osjećaj drugarstva, za koji nisam znao od vremena kad sam s Jaroslavom i ostalima svirao u narodnom orkestru. Honza je u

međuvremenu smislio plan kako da artiljercima ispred nosa odvučemo što više djevojaka. Plan je bio izvrstan upravo zbog toga što je bio jednostavan, i smjesta smo otpočeli s akcijom. Najenergičnije se bacio na djelo Čenek, a kako je volio da se pravi važan i izvodi komedije, izvršavao je svoj zadatak na naše zadovoljstvo što je mogao upadljivi je: zamolio je za ples jednu debelo našminkanu crnokosu djevojku a zatim je doveo za naš stol. Natočio je sebi i njoj limunadu s rumom i rekao značajno: —

Dakle, vrijedi! — Crnokosa je klimnula glavom i kucnula se s njim. U tom trenutku naišao je mladić u artiljerijskoj uniformi sa dvije desetarske pruge na epoletama, zastao pored crnokose i obratio se Čeneku što je mogao grubljim glasom:

— Dopuštaš? — Naravno, prijatelju, samo naprijed — rekao je Čenek. Dok je crnokosa skakutala u idiotskom ritmu polke s agresivnim desetarom, Honza je pozvao taksi. Za deset minuta taksi je stigao i Čenek je zauzeo položaj kraj izlaza iz sale; crnokosa je završila ples, ispričala se desetaru da mora u nužnik i nekoliko trenutaka nakon toga čulo se kako automobil odlazi.

Nakon Čeneka postigao je uspjeh stari Ambroz iz druge čete, koji je pronašao neku postariju djevojku jadnog izgleda (to nije smetalo artiljercima da se očajnički vrte oko nje); za deset minuta taksi je bio tu i Ambroz se s djevojkom i Vargom — koji je tvrdio da nijedna djevojka s njim i tako neće poći — odvezao za Čenekom u ugovorenu gostionicu na drugom kraju Ostrave. Dvojici od nas uspjelo je nakon toga odvući još jednu djevojku, tako da smo u sokolskoj sali ostali još samo trojica — Stana, Honza i ja. Artiljerci su nas promatrali što dalje to zloslutnije, jer su počeli naslućivati vezu između smanjivanja broja naše grupe i nestanka tri žene iz njihova lovišta. Nastojali smo da se držimo kao da ni o čemu nemamo pojma, ali smo osjećali da je tučnjava u zraku. — Sad samo još jedan taksi za časno povlačenje — rekao sam i žalostivo promatrao jednu plavušu s kojom sam u početku uspio jednom plesati, ali koju nisam imao hrabrosti pozvati da pođe sa mnom; nadao sam se da ću to učiniti prilikom slijedećeg plesa, ali su je artiljerci tako čuvali da nisam mogao stići do nje.

— Ništa se više ne može učiniti — rekao je Honza i ustao s namjerom da telefonira. Dok je išao kroz salu, artiljerci su jedan za drugim ustajali i okupili se oko njega. Tučnjava samo što nije počela i meni i Stani nije preostalo ništa drugo nego da se dignemo od stola i pođemo za ugroženim drugom. Grupa artiljeraca opkolila je šutke Honzu, ali se među njih iznenada probio pripiti kaplar (po svoj prilici imao je i on bocu pod stolom) i prekinuo prijeteću šutnju: počeo je držati propovijed o tome kako mu je otac za Prve republike bio nezaposlen i da on više nema živaca gledati kako se tu razmeću neki burzuj i s crnim oznakama, da nema živaca i neka ga drugovi spriječe da ovome ovdje (mislio je Honzu) ne sastavi jednu preko zuba. Honza je šutio, a kada je kaplar u svom govoru načinio stanku, upitao je sasvim pristojno što drugovi artiljerci žele od njega. Da se što prije kupite odavde, rekli su artiljerci, a Honza je odgovorio da se upravo spremamo, da je pošao da pozove taksi. U tom trenutku učinilo mi se da će kaplar dobiti napad: kakvo je to sranje, derao se visokim glasom, to je sranje, mi teglimo kao stoka, ne puštaju nas van, kost smo i koža, nemamo prebijene pare, a oni, ti kapitalisti, ti diverzanti, te hulje mi se tu vozikaju taksijem, e to neće, makar ih ovim rukama morao zadaviti, taksijem se odavde neće odvesti!

U svađu su se umiješali gotovo svi; oko uniformiranih nagrnuli su civili i osoblje Doma, koje se plašilo incidenta. U tom trenutku ugledao sam svoju plavušu; ostala je sama za stolom i, ne želeći da sudjeluje u svađi, ustala je i pošla prema nužniku. Neprimjetno sam se izvukao iz gomile i presreo je u predvorju pored izlaza, gdje su bile garderobe i nužnici. Osim garderobijerke nije bilo ni žive duše.

Upao sam u situaciju kao neplivač u vodu i, odlučan ili neodlučan, morao sam djelovati. Posegnuo sam u džep, izvukao nekoliko zgužvanih stotinjarki i rekao: — Nećete s nama? Bit će veselije nego ovdje! — Pogledala je u novac i slegla ramenima. Rekao sam da ću je pričekati napolju i ona je kimnula glavom, ušla u nužnik i nakon nekoliko trenutaka izišla, već u kaputu. Osmjehnula mi se i izjavila da se na meni odmah vidi da sam drukčiji od ostalih. Bilo mi je prilično drago što to čujem, uzeo sam je pod ruku i poveo na drugu stranu ulice, iza ugla, odakle smo zatim promatrali kad će se pred ulazom u Sokolski dom — osvijetljen jednom jedinom žaruljom — pojaviti Honza i Stliia.

Plavuša me je upitala da li sam student i, kad sam potvrdio, povjerala mi je kako su joj jučer ukrali u garderobi, u tvornici, novac koji nije bio njen, nego od poduzeća, i da je očajna jer bi je zbog toga mogli poslati na sud. Upitala me je da li bih joj mogao posuditi koju stotku.

Izvukao sam iz džepa i dao joj dvije zgužvane novčanice od po sto kruna.

Nismo dugo čekali i oba moja druga izišla su s kapama i u šinjelima. Zazviždao sam, ali su u tom trenutku iz Doma istrčala još tri vojnika (bez kapa i bez šinjela) i jurnuli za njima. Čuo sam prijeteću intonaciju pitanja kojih riječi nisam razumio, ali kojih sam smisao naslutio: tražili su moju plavušu. Konačno je jedan od njih skočio na Honzu i počela je tučnjava.

Potrčao sam prema njima. Stana se borio s jednim artiljercem, ali Honza s dvojicom. Bili su ga već gotovo oborili na zemlju, ali sam, na sreću, stigao u pravo vrijeme i počeo da udaram šakama jednog od njih. Artiljerci su računali na brojčanu premoć i, u trenutku kad su se snage izjednačile, izgubili su početni zalet. Kad se jedan od njih pod Staiinim udarcima srušio na zemlju i počeo da zapomaže, iskoristili smo zabunu i brzo napustili hojište.

Plavuša nas je poslušno čekala iza ugla. Kad su je moji drugovi ugledali, obuzelo ih je bučno oduševljenje, rekli su da sam glavni, htjeli su da me izljube i ja sam nakon dugog vremena prvi put bio iskreno i radosno sretan. Honza je izvukao ispod šinjela punu bocu ruma (do danas ne shvaćam kako mu je uspjelo da je sačuva za vrijeme tučnjave) i podigao je uvis. Bili smo u najboljem štimungu, samo nismo znali kamo da krenemo: iz jednog su nas lokala izbacili, u druge nam je bio zabranjen pristup, razbješnjeli suparnici onemogućili su nam da pozovemo taksi, a i na ulici je našu egzistenciju ugrožavala kaznena ekspedicija koju su još mogli organizirati. Brzo smo se udaljili uskom ulicom, išli smo jedno vrijeme između kuća, zatim je s jedne strane ostao samo dug zid, a s druge strane plotovi. Iza jednog plota ugledali smo kola i uz njih neki poljoprivredni stroj s limenim sjedalom. — Pravi prijesto — rekao sam i Honza je posadio plavušu na sjedalo, koje je bilo upravo oko metar iznad zemlje. Boca je išla iz ruke u ruku, pili smo svi četvoro, plavuša je ubrzo vodila glavnu riječ i okladila se s Honzom: — Evo da mi nećeš posuditi stotku! —

Honza je bio galantan, tutnuo joj stotinjarku i djevojka je čas nakon toga raskopčala kaput i zadigla suknju, a slijedećeg trenutka sama skinula gaćice. Uхватила me je za ruku i privukla sebi, ali ja sam imao tremu, istrkao sam se i gurnuo k njoj Stanu, koji nije nimalo oklijevao i odlučno stupio među njene noge. Ostali su zajedno svega dvadesetak sekundi; htio sam zatim dati prednost Honzi (zbog toga što sam se htio ponašati kao domaćin i zbog toga što sam još uvijek imao tremu), ali plavuša je ovog trenutka bila odlučnija, snažno me je privukla sebi, i kad sam nakon uzbudljivih dodira već bio spreman da se s njom konačno spojim, šapnula mi je nježno u uho: — Ta ja sam ovdje radi tebe, budalice. — Nakon toga počela je da uzdiše tako da sam odjednom zaista imao osjećaj da je to

nježna djevojka koja me voli i koju volim, ona je uzdisala i uzdisala, a ja nisam prestajao, dok odjednom nisam čuo Honzin glas kako izgovara nešto strahovito vulgarno, i onda sam postao svjestan da to nije djevojka koju volim i naglo sam odstupio, ne svršivši, tako da se plavuša gotovo uplašila i rekla: — Jesi li poludio? — Ali Honza je već bio kraj nje i glasno se uzdisanje nastavilo.

Vratili smo se tog dana u kasarnu tek oko dva sata poslije ponoći. U pola pet već smo morali ustati i ići na nedjeljnu dobrovoljnu smjenu za koju je naš komandir ubirao premije, a mi dobivali subotnje izlaske. Bili smo neispavani, tijela su nam bila puna alkohola, i iako smo se u sumraku potkopa kretali kao mjesečari, sjećao sam se protekle večeri s radošću.

Četrnaest dana kasnije bilo je gore; Honzi je izlaz bio zabranjen zbog nekog incidenta, a ja sam izišao s dvojicom mladića iz druge čete koje sam samo površno poznao. Išli smo gotovo nasigurno za izvjesnom ženskom koju su zbog neprirodne visine nazivali Bandera. Bila je ružna, ali se tu ništa nije moglo učiniti jer je krug žena do kojih smo mogli doći bio vrlo ograničen, naročito zbog naših vremenskih mogućnosti. Neophodnost da se slobodno vrijeme (tako kratko i tako rijetko) iskoristi po svaku cijenu tjerala je vojnike na to da daju prednost sigurnom pred podnošljivim. U toku vremena uspostavljena je međusobnim prenošenjem informacija mreža (makar i slabašna) takvih manjeviše sigurnih (naravno jedva podnosivih) žena i data na opće uživanje.

Bandera je bila iz te opće mreže; to mi nimalo nije smetalo. Kad su se mladići šalili na račun njene abnormalne visine i valjda pedeset puta ponovili vic da moramo ponijeti ciglu da na nju stanemo kad se prijede na stvar, bile su mi te grube i dosadne šale na neki poseban način ugodne i izazivale u meni bjesomučnu želju za ženom, za bilo kakvom ženom; što manje individualiziranom, što manje produhovljenom, to bolje; još bolje ako je to bilo kakva žena.

Kad sam popio malo više, bijesna želja za ženom isparila je iz mene čim sam ugledao djevojku zvanu Bandera. Sve mi se učinilo neukusno i uzaludno i zato što nije bilo ni Honze, ni Stane, nikoga koga volim, svladao me je sutradan strahovit mamurluk koji je u svoju skepsu obuhvatio i doživljaj od prije četrnaest dana, tako da sam se zakleo da više nikad neću uzeti ni djevojku na sjedalu poljoprivrednog stroja ni pijanu Bandera ...

Da se nisu u meni probudili neki moralni principi? Besmislica, bilo je to naprosto gađenje. Ali zašto gađenje kad sam svega nekoliko sati prije toga osjećao bjesomučnu želju za ženom, pri čemu je zlobna pomamnost te želje bila upravo u tome što mi je bilo sasvim svejedno tko će biti ta žena? Bio sam možda osjetljiviji nego drugi i gadile su mi se prostitutke? Besmislica; svladao me je bol.

Bol zbog jasno sagledane spoznaje da ova situacija nije nešto izuzetno, nešto što sam izabrao zbog preobilja, avanturizma, nezadržive želje da upoznam i prozivim sve, uzvišeno i prosto, nego da je postala osnovno, karakteristično i uobičajeno stanje u mom sadašnjem životu. Da je njim tačno ograničen krug mojih mogućnosti, da je njim precizno ocrtan horizont ljubavnog života koji mi od sada pripada. Da ova situacija nije izraz moje slobode (kako bih je shvatio da sam se u njoj našao godinu dana ranije), nego da je izraz moje determinacije, ograničenja, osuđenosti. I osjetio sam strah. Strah od toga žalosnog horizonta, strah od te sudbine. Osjećao sam kako mi se duša uvlači u sebe, kako se počinje povlačiti pred svim tim i istovremeno sam s užasom ustanovio da iz tog okruženja nema kamo da se povuče.

Ovu tugu zbog žalosnog ljubavnog horizonta upoznali su (ili bar nesvjesno osjećali) gotovo svi među nama. Bedřich (autor mirovnih manifesta) branio se od nje analitičkim poniranjem u dubine svoje duše, u kojima je očito prebivao njegov mistični Bog; u erotskoj sferi ovom pobožnom poniranju u sebe odgovaralo je samozadovoljenje, koje je prakticirao redovito i gotovo ritualno. Ostali su se branili sa mnogo više samozavaravanja: cinične ekspedicije za prostitutkama dopunjavali su najsentimentalnijim romantizmom. Neki su kod kuće imali ljubav koju su ovdje koncentriranim sjećanjem uglačali do najblistavijeg sjaja, po neki su vjerovali u trajnu vjernost i u vjerno čekanje, drugi su opet u tajnosti sebi sugerirali kako djevojke i koje su ulovili pijane u krčmi gaje prema njima sveta osjećanja. Stanu je dva puta posjetila jedna djevojka iz Praga, s kojom je imao nešto prije vojske (i koju očigledno nije naročito ozbiljno shvaćao) i odmah je bio tako meko kuhan da je odlučio — u skladu sa svojom smušenom prirodom — da se odmah s njom vjenča. Rekao nam je, doduše, da to radi samo zato da ženidbom dobije dva dana dopusta, ali ja sam odmah prozreo da je to samo izgovor koji je trebalo da zvuči cinično. Bilo je to prvih dana ožujka kad mu je komandir zaista odobrio dva dana dopusta i Stana je preko subote i nedjelje otputovao u Prag da se oženi. Vrlose dobro sjećam toga jer je dan njegove svadbe bio i za mene posebno značajan.

Dobio sam dozvolu za izlazak i, kako sam se poslije zadnjeg izlaska provedenog s Banderom osjećao tužno, izbjegao sam društvo i otišao sam. Sjeo sam u lokalni vlak, zapravo stari uskotračni tramvaj koji je povezivao udaljene četvrti Ostrave, i pustio da me vozi. Nasumce sam izišao iz tramvaja i ponovo nasumce sjeo u tramvaj druge linije; čitava ta beskrajna ostravska periferija, u kojoj se u čudnovatom skladu miješaju tvornice s prirodom, polja sa smetljištima, šumice s barakama, stambene zgrade sa seoskim zdanjima, na poseban način me je privlačila i uzbuđivala. Ponovo sam izišao od tramvaja i krenuo pješice na dugu šetnju.

Gotovo strastveno upijao sam u sebe divni pejzaž i nastojao da odgonetnem njegov duh; nastojao sam da nađem riječi za ono što je predjelu složenom iz tako raznorodnih elemenata davalo sklad i poredak. Išao sam pored idilične seoske kućice obrasle bršljanom i palo mi je na pamet da je njoj tu mjesto upravo zbog toga što se nikako ne slaže ni sa zapuštenim stambenim zgradama koje se uzdižu u njenoj blizini ni sa siluetama rudničkih tornjeva, dimnjaka i peći koje čine njenu pozadinu. Prolazio sam pored niskih, bijednih baraka koje su stajale kao neko naselje usred naselja, i vidio pored njih vilu, doduše prljavu i sivu, ali okruženu vrtom i željeznom ogradom. U kutu vrta rasla je velika žalosna vrba, kao nešto što je zalutalo u ovaj kraj — ali je ipak, govorio sam sebi, možda upravo zato tu i spadala. Bio sam uzbuđen svim ovim sitnim otkrićima nepripadanja, ne samo zbog toga što sam u njima vidio zajednički značaj čitavog pejzaža već prije svega zato što sam u njima vidio sliku svoje vlastite sudbine, svoga vlastitog progonstva u taj grad. Više od svega to projiciranje mog vlastitog slučaja u realnost čitavog mjesta pružalo mi je stanovito smirenje. Shvaćao sam da mi tu nije mjesto, isto kao što tu nije bilo mjesto žalosnoj vrbi i kućici s bršljanom, kao što tu nije bilo mjesto kratkim ulicama koje vode u prazninu i nikamo, ulicama složenim od kućica koje kao da su tu stigle svaka s druge strane, tu mi nije bilo mjesto, kao što tu nije bilo mjesto — u tipičnom seoskom predjelu — odvratnom četverokutu niskih baraka, i postajao sam svjestan da upravo zato što mi tu nikako nije mjesto, moram tu biti, u tom mjestu nepripadanja, u mjestu koje je stezalo u bezobzirni zagrljaj sve što je jedno drugom tuđe.

Zatim sam se našao u dugoj ulici zvanoj Peterkovice, nekadašnjem selu, koje je danas postalo jedno od bližih ostravskih predgrađa. Zastao sam pored velike jednokatne zgrade na čijem je uglu bio

vertikalno učvršćen natpis: KINO. Palo mi je na pamet pitanje, sasvim beznačajno, kakvo može postaviti samo jedan nasumce lutajući šetač: kako to da pored riječi KINO nema i imena kina? Gledao sam naokolo, ali na zgradi, koja uostalom ni po čemu nije podsjećala na kino, nije bilo nikakva drugog natpisa. Između zgrade i susjedne kuće bio je oko dva metra širok prostor, kao uska ulica; krenuo sam tuda i ušao u dvorište. Tek tu se moglo primijetiti da zgrada ima i stražnji prizemni trakt na čijim su zidovima visili stakleni ormarići s plakatima i fotografijama iz filmova. Prišao sam bliže, ali ni tu nisam našao ime kina; osvrnuo sam se i iza žičane ograde u susjednom dvorištu ugledao djevojčicu. Upitao sam je kako se kino zove; djevojčica me je iznenađeno pogledala i rekla da ne zna. Pomirio sam se s tim da kino nema imena; u tom ostravskom progonstvu kina nemaju čak ni imena.

Ponovo sam, bez ikakve određene namjere, prišao zastakljenim ormarićima i tek tada sam primijetio da je film, reklamiran plakatom i dvjema fotografijama, sovjetski film »Sud časti«.

Bio je to upravo onaj film u kojeg je junakinji našla uzor Marke ta kad joj se prohtjelo da u mom životu odigra slavnu ulogu spasiteljice, film na kojeg su se strože strane pozivali drugovi dok su vodili protiv mene partijsku istragu. Sve to zgadilo mi je taj film tako da više nisam htio ni da čujem za njega, ali, gle, ni ovdje u Ostravi nisam mogao izmaći njegovu prijetećem prstu... Pa što, ako nam se ne sviđa podignuti prst, dovoljno je da mu okrenemo leđa. Tako sam i učinio i krenuo iz dvorišta ponovo na ulicu.

I tada sam prvi put vidio Luciju.

Išla je ravno prema meni; ulazila je u dvorište kina. Zašto nisam prošao pored nje i produžio dalje? Je li to bila posljedica posebne besciljnosti moje šetnje? Je li posebna kasnopodnevna osvjetljenost dvorišta učinila da sam se zadržao još nekoliko trenutaka i nisam izišao na ulicu? Ili je na to utjecala Lucijina pojava? Ali ta pojava bila je sasvim obična, iako je kasnije upravo to što je bila obična djelovalo na mene i privlačilo me. Kako to da me je zapanjila i zaustavila odmah na prvi pogled? Zar takvih običnih djevojaka nisam na ostravskim ulicama sretao mnogo? Ili je to obično bilo tako neobično? Ne znam. Sigurno je samo to da sam zastao i gledao za djevojkom; izašla je bez žurbe, laganim korakom, prišla zastakljenom ormariću i promatrala fotografije iz »Suda časti«. Zatim se polako otrgla od njih i kroz otvorena vrata ušla u malo predvorje s blagajnom. Da, sad naslućujem, bila je to možda upravo ta neobična Lucijina sporost koja me je privukla, sporost iz koje kao da je zračila potpuna uvjerenost da nema kamo da se žuri i da je beskorisno pružati za nečim nestrpljivo ruke. Da, možda me je zaista ta sporost puna tuge prinudila da iz daljine slijedim djevojku, da pratim kako prilazi blagajni, kako traži sitan novac, uzima kartu, zaviruje u salu, a zatim se okreće i izlazi na dvorište.

Nisam skidao pogled s nje. Stajala je leđima okrenuta meni gledajući preko ograde gdje su se, ograđeni drvenim plotovima, pružali vrtovi i seoske kućice sve do horizonta koji je zatvarao smeđi obris otvorenog kopa rudnika. (Nikad neću zaboraviti to dvorište, sjećam se svake pojedinosti, sjećam se žičane ograde koja je razdvajala dvorište kina od susjednog dvorišta, u kojem je na stepenicama što su vodile u kuću plakala djevojčica, sjećam se da su te stepenice bile sa strana ograđene zidom, na čijem su ravnom dijelu stajala dva prazna lonca za cvijeće i sivi lavor; sjećam se i sunca, začađenog, kako se spuštalo prema horizontu nad rudnikom.) Bilo je deset do šest, što je značilo da je do početka predstave ostalo još deset minuta. Lucija se okrenula i polako krenula preko

dvorišta na ulicu. Pošao sam za njom; iza mene se zatvorila slika ostravskog sela i ponovo pojavila gradska ulica. Pedeset koraka dalje nalazio se mali trg, brižljivo uređen, s nekoliko klupa i malim parkom, iza kojeg se nazirala pseudogotska građevina od crvenih opeka. Pratio sam Luciju; sjela je na klupu, sporost je nije ni na trenutak napuštala, gotovo bi se moglo reći da je čak i sjedila sporo; nije se osvrnula, nije se micala, sjedila je kao što se sjedi dok se čeka na operaciju ili nešto što čovjeka toliko apsorbira da se ne osvrće naokolo, nego okreće pogled u sebe. Možda mi je upravo ta okolnost omogućila da šetkam naokolo i promatram je a da toga ne postane svjesna.

Cesto se govori o ljubavi na prvi pogled; isuviše sam dobro svjestan toga da ljubav uvijek teži da sama od sebe napravi legendu i povratno od svog početka stvara mit; zato neću tvrditi da se radilo o tako nagloj ljubavi. Neke vidovitosti u svemu tome je ipak bilo: pravu suštinu Lucijina bića ili — da budem sasvim precizan — suštinu onoga što će Lucija za mene postati shvatio sam, osjetio, uvidio naglo i odmah; Luci ja mi je donijela samu sebe kao što se ljudima podnose otjelovljene istine.

Promatrao sam je, primijetio sam da joj je kosa provincijskom trajnom ondulacijom pretvorena u bezobličnu masu kovrčica, zapazio sam ogrtač smeđe boje, jadan i iznošen pa možda i prekratak; gledao sam njeno neupadljivo lijepo, lijepo neupadljivo lice; osjećao sam da tu djevojku krasi mir, jednostavnost i skromnost i da su upravo to vrijednosti koje su mi potrebne; činilo mi se da smo jedno drugom sasvim bliski — da obadvoje posjedujemo (iako se ne poznajemo) tajanstveni dar prirodnosti. Činilo mi se da je dovoljno da toj djevojci priđem, da joj se obratim i da će se u trenutku kad mi (konačno) pogleda u lice morati nasmiješiti, kao da se iznenada pred njom pojavio brat koga nekoliko godina nije vidjela.

Onda je Lucija podigla glavu — pogledala je uvis, na toranj sa satom (i ovaj njen pokret zauvijek mi je urezan u sjećanje, pokret djevojke koja ne nosi sat na ruci i koja automatski uvijek sjeda tako da je okrenuta prema satu). Ustala je i pošla prema kinu; htio sam joj prići; nije mi nedostajala hrabrost, ali mi je iznenada ponestalo riječi. Grudi su mi, doduše, bile pune osjećaja, ali nisam bio u stanju ni jedan slog da sastavim. Idući za djevojkom, ponovo sam se našao u malom predvorju s blagajnom, iz kojeg se mogla vidjeti sala, prazna i hladna.

Praznina gledališta uvijek na neki način odbija i Lucija je zastala i u neprilici se osvrnula. U tom trenutku ušlo je u predvorje nekoliko ljudi i nagnulo prema blagajni. Prestigao sam ih i kupio kartu za omraženi film.

Djevojka je ušla u gledalište: pošao sam za njom, u polupraznoj sali brojevi na ulaznicama izgubili su svaki smisao i svatko je mogao sjesti gdje želi. Ušao sam u isti red kao i Lucija i sjeo pored nje.

Odjeknula je treštava muzika s istrošene ploče, gledalište je utonulo u tamu i na platnu su se pojavile reklame.

Lucija je morala znati da vojnik s crnim oznakama nije slučajno sjeo pored nje, sigurno me je primijetila i osjećala moju prisutnost, možda utoliko više što sam ja bio koncentriran isključivo na nju. Nisam uopće primjećivao što se događa na platnu (kakva smiješna osveta — radovao sam se što film, na koji su se moralisti u vezi sa mnom pozivali, teče preda mnom na platnu, a ja mu ne posvećujem ni najmanju pažnju).

Konačno je film završio, svjetla su se upalila, šačica gledalaca ustajala je sa svojih mjesta.

Ustala je i Lucija. Podigla je smeđi ogrtač, koji je držala složen u krilu, i gurnula ruku u rukav. Brzo sam stavio kapu da ne vidi moju ošišanu glavu i bez riječi joj pridržao ogrtač.

Kratko me je pogledala, bez riječi, možda je samo neprimjetno kimnula glavom, ali nisam znao da li taj pokret znači zahvaljivanje ili nema nikakva značenja. Zatim je sitnim koracima izišla iz reda. Brzo sam obukao svoj zeleni šinjel (bio mi je dug i vjerojatno mi je loše stajao) i pošao za njom. Oslovio sam je još u gledalištu kina.

Imao sam osjećaj kao da sam se u toku dva sata, dok sam sjedio pored nje i mislio na nju, podešavao na njenu valnu dužinu: odjednom sam znao s njom razgovarati, kao da je već odavno poznajem. Nisam otpočeo razgovor nikakvom šalom ni paradoksom, kako sam običavao, već sam bio sasvim prirodan. I sam sam bio time iznenađen jer sam do tada, opterećen izvještačenošću, uvijek zamuckivao pred djevojkama.

Upitao sam je gdje stanuje, što radi, ide li često u kino. Rekao sam joj da radim u rudniku, da je posao težak, da rijetko dobivam izlaz. Pričala mi je da radi u tvornici, stanuje u internatu, da u jedanaest mora biti u sobi, da u kino odlazi često jer ne voli plesove. Rekao sam joj da bih rado išao s njom u kino kad jednom bude slobodna. Odgovorila je da više voli da ide sama. Upitao sam je da li je to zato što joj se čini da je život tužan.

Potvrdila je. Ni moj nije veseo, rekao sam.

Ništa ne zbližava ljude brže (doduše, često samo prividno i varljivo) kao tužno, melankolično razumijevanje. Ta atmosfera smirenog saučešća, koja uspavljuje sve strepnje i zabrane i podjednako je razumljiva i prostoj i prefinjenoj duši, i neukom i obrazovanom, sigurno je najjednostavnija metoda za zbližavanje, a uz to i vrlo dragocjena. Potrebno je, naime, odbaciti kultivirano »suzdržavanje duše«, kultivirane geste i mimiku i biti jednostavan; ne znam kako mi je (iznenada, bez pripreme) uspjelo da to postignem, kako je to moglo uspjati meni koji je sljepački trapao za svojim umjetnim likovima; ne znam; gledao sam na to kao na neočekivani poklon i čudesno oslobođenje.

Pričali smo tako o sebi, o najobičnijim stvarima; naše ispovijedi bile su kratke i konkretne.

Stigli smo do internata i tu smo još neko vrijeme stajali; svjetiljka je bacala svjetlost na Luciju i ja sam gledao u njen smeđi ogrtač i milovao je, ni po licu ni po kosi, nego po izlizanoj tkanini toga skromnog ogrtača.

Sjećam se još i toga da se svjetiljka njihala, da su pored nas uz neugodan glasni smijeh prolazile mlade djevojke i otvarale vrata internata, sjećam se i kako sam gledao uvis duž zida te zgrade u kojoj je Lucija stanovala, sivog i golog zida s prozorima bez vijenaca. Sjećam se i Lucijina lica koje je (u uspoređenju s licima drugih djevojaka koje sam vidio u sličnim situacijama) bilo vrlo mirno, gotovo nepokretno, slično licu učenice koja stoji pred pločom i poslušno odgovara, bez otpora i izmotavanja, samo ono što zna, ne boreći se ni za ocjenu ni za pohvalu.

Dogovorili smo se da Luciji javim dopisnicom kad će mi ponovo biti odobren izlaz i da se tada

nađemo. Pozdravili smo se (bez poljupca i dodira) i ja sam se udaljio. Poslije nekoliko koraka okrenuo sam se i vidio je kako stoji na vratima, ne otključava, kako stoji i gleda za mnom. Tek tada, kad sam se rastao od nje, odbacila je svoju suzdržljivost, i njen pogled, do tog trenutka plah, dugo me je pratio. Zatim je podigla ruku kao netko tko nikad nikome nije mahao i ne zna mahati, zna samo to da se pri rastanku maše i zato se nespretno odlučio na taj pokret. Zastao sam i također joj mahnuo; gledali smo se tako, iz daljine, ponovo sam krenuo i ponovo stao (Lucija je stalno pokretala ruku) i tako sam pomalo odlazio dok konačno nisam zašao za ugao i izgubio je iz vida.

Od te večeri u meni se sve promijenilo; bio sam opet nastanjen; nisam više predstavljao samo žalosnu prazninu u kojoj su se, kao otpaci u opustošenoj sobi, progonila predbacivanja, žaljenja i optuživanja. Soba u meni naglo je očišćena i netko se uselio u nju. Sat koji je u njoj mjesecima visio na zidu nepomičnih kazaljki iznenada je počeo da kuca. To je bilo od ogromnog značaja: vrijeme, koje je do tada teklo kao ravnodušna rijeka od ničega nikamo (živio sam u pauzi), bez ikakve artikulacije, bez ikakva takta, počelo je opet dobiati ljudsko obličje, raščlanjivati se i odbrojivati. Počeo sam se boriti za izlaske iz kasarne i pojedini dani pretvarali su se u prečke ljestvica kojima sam se penjao ka Luciji.

Nikad više u životu nisam nijednoj ženi posvetio toliko misli, toliko šutljive upornosti kao njoj (za to, uostalom, više nikad nisam imao ni toliko vremena). Niti jednoj ženi nisam nikada bio tolika zahvalan.

Zahvalan? Za što? Lucija me je prije svega istrгла iz kruga onog žalosnog horizonta koji nas je sve opkoljavao. I tek oženjeni Stana se, naravno, na svoj način probio iz ovog kruga — sada je kod kuće, u Pragu, imao ljubljenu ženu, mogao je na nju misliti, mogao je slikati daleku budućnost svog braka, mogao se tješiti time da je voljen. Nije mu se, međutim, moglo zavidjeti. Aktom ženidbe pokrenuo je svoju sudbinu, a već u trenutku kad je sjeo u vlak na povratku u Ostravu izgubio je svaku mogućnost da utječe na nju. Tako su tjedan za tjednom, mjesec za mjesecom dosipali u njegovo početno spokojstvo sve više i više nemira, sve više i više bespomoćne brige za ono što se u Pragu događa s njegovim vlastitim životom od kojeg je bio odvojen i koji mu je bio nepristupačan.

I ja sam susretom s Lucijom pokrenuo svoju sudbinu, ali je nisam gubio iz vidokruga. Sretao sam se s Lucijom rijetko, ali ipak gotovo redovno, i znao sam da je u stanju da me čeka četrnaest dana i duže a da se nakon tog prekida sretnemo kao da smo se rastali jučer.

Ali Lucija me nije samo oslobodila mračnog raspoloženja prouzrokovanog beznadnošću ostravskih ljubavnih avantura. U to sam vrijeme, doduše, već znao da sam izgubio bitku, da crne oznake neću zamijeniti drugima, znao sam da nema nikakva smisla da se otuđujem od ljudi s kojima treba da živim zajedno dvije ili više godina, da nema smisla da neprestano reklamiram svoje pravo na zacrtani životni put (čiju sam privilegiranost već počinjao shvaćati), ali je ova promjena stava bila ipak isključivo stvar razuma i volje i nije mogla da me oslobodi unutrašnjeg plača nad »izgubljenom sudbinom«. Ovaj unutrašnji plač Lucija je na čudesan način zaustavila. Bilo mi je dovoljno da je osjetim pored sebe s čitavim toplim krugom njena života, u kome problemi kosmopolitizma i internacionalizma, budnost i stav prema klasnom neprijatelju, sporovi oko definicije diktature proletarijata, politika sa svojom strategijom i taktikom i kadrovska politika nisu igrali apsolutno nikakvu ulogu.

Na ovim brigama (tako tipičnim za jedno doba da će njihova terminologija ubrzo postati nerazumljiva) doživio sam brodolom, a upravo na njima sam inzistirao. Mogao sam pred raznim komisijama navoditi na desetine razloga zašto sam postao komunist, ali ono što me je u pokretu naročito očaravalo, čak opijalo, bio je volan povijesti u čijoj sam se blizini (stvarno ili samo prividno) bio našao. Tada smo, naime, istinski odlučivali o sudbinama ljudi i stvari, i to posebno na visokim školama: među profesorima bilo je tada malo komunista i tako su u prvim godinama visokim školama upravljali studenti komunisti praktično sami, donoseći odluke o tome tko može, a tko ne može biti nastavnik, o reformi nastave i o nastavnim planovima. Opijenost u kojoj smo živjeli obično se naziva opijenost vlašću, ali (uz malo dobre volje) mogao bih izabrati i manje oštre riječi: bili smo opijeni poviješću; bili smo opijeni time što smo uzjahali na njena leđa i osjećali je pod sobom. Sve to se, zaista, u najvećem broju slučajeva razvilo u odvratnu težnju za vlašću, ali (kako je sve ljudsko obično dvostrano) u svemu tome (možda najviše kod nas mladih) bilo je i sasvim idealističkih iluzija da s nama počinje ona epoha čovječanstva u kojoj čovjek (nijedan čovjek) neće ostati izvan povijesti, ni pod petom povijesti, nego će njome upravljati i stvarati je.

Bio sam uvjeren da izvan kruga oko volana povijesti (koji sam, opijen, dodirivao) nema života, da postoji samo životarenje, dosada, progonstvo, Sibir. I sad sam odjednom (nakon pola godine Sibira) ugledao sasvim novu i neočekivanu mogućnost života. Preda mnom se otvorila zaboravljena livada običnog života skrivena ispod krila povijesti, a na njoj je stajala siromašna, jadna, a ipak ljubavi dostojna žena — Lucija.

Što je Lucija znala o tim velikim krilima povijesti? Jedva da je ponekad čula njihov šum; o povijesti nije znala ništa; živjela je pod njom; nije težila za njom, bila joj je strana; nije znala ništa o velikim i efemernim brigama, živjela je za brige male i vječne. I ja sam bio iznenada oslobođen; činilo mi se da je došla po mene da me odvede u svoj sivi raj; a korak, koji mi je trenutak prije toga izgledao užasan, korak kojim je trebalo da »istupim iz povijesti«, bio je za mene odjednom korak olakšanja i sreće. Lucija me je bojažljivo držala za lakat, a ja sam pustio da me vodi...

Lucija je bila moj siva vodilja. Ali tko je Lucija, prema stvarnim činjenicama, uopće bila?

Imala je devetnaest godina, ali u stvarnosti je, vjerojatno, bila mnogo starija, kao što već bivaju starije žene kojih je život bio težak i koje su iz djetinjstva naglavačke izbačene ravno u životnu stvarnost. Rekla je da je podrijetlom iz Cheba, da je završila devetogodišnju školu i zatim otišla na zanat. O svom domu nerado je govorila i, ako ga je uopće spominjala, bilo je to na moje inzistiranje. Kod kuće nije bila sretna. — Moji me nisu voljeli — govorila je i navodila razne dokaze: majka se po drugi put udala, očuh je pio i ružno se ponašao prema njoj, jednom su je osumnjičili da je utajila neki novac, tukli su je. Kad je nesklad prevršio mjeru, Lucija je iskoristila priliku i otišla u Ostravu. Živjela je tu već godinu dana; ima prijateljice, ali više voli da izlazi sama, prijateljice odlaze na ples i dovode u internat mladiće, a ona to neće. Ozbiljna je, radije ide u kino.

Da, opisala je sebe kao »ozbiljnu« i povezivala je tu osobinu s odlaskom u kino; najviše je voljela ratne filmove, koji su u to vrijeme bili često na repertoaru; možda zato što su bili napeti, ali vjerojatnije zbog toga što je u njima bilo koncentrirano mnogo patnje koja je u Luciji izazivala osjećaje tuge i sažaljenja, osjećaje koji su je — po njenu uvjerenju — uzdizali i učvršćivali u »ozbiljnosti« koju je kod sebe voljela. Jednom mi je pričala kako je gledala

»vrlo lijep film« — bio je to Dovženkov »Mičurin«. Veoma joj se svidio i za to je navodila tri razloga: u filmu je, prvo, dobro prikazano koliko je priroda lijepa; drugo, uvijek je veoma voljela cvijeće; treće, čovjek koji ne voli drveće ne može biti dobar čovjek.

Ne bi, naravno, bilo ispravno pomisliti da me je kod Luci je privlačila samo egzotičnost njene jednostavnosti. Luciji ni jednostavnost ni nepotpuno obrazovanje nisu smetali da me razumije. To se razumijevanje nije osnivalo ni na znanju ni na iskustvu ni na sposobnosti da se stvar prodiskutira i razmotri, nego na dirljivoj pažnji s kojom me je slušala.

Sjećam se jednog ljetnog dana. Dobio sam izlaz prije nego što je Lucija izišla iz tvornice, pa sam ponio knjigu, sjeo na zidanu ogradu i čitao. S čitanjem sam uopće stajao loše, imao sam malo vremena a i slabe veze sa znancima u Pragu, ali sam još kao regrut stavio u kovčeg tri knjige stihova koje sam stalno čitao i u kojima sam nalazio utjehu: bile su to pjesme Františka Halasa.

Te su knjige odigrale posebnu ulogu u mom životu, posebnu već zbog toga što nisam mnogo čitao poeziju i što su to bile jedine knjige stihova koje sam istinski zavolio. Dobio sam ih u vrijeme kad sam već bio isključen iz Partije; Halasovo ime postalo je tada ponovo slavno upravo zbog toga što je vodeći ideolog tog vremena optužio nedavno preminulog pjesnika za morbidnost, skepticizam, egzistencijalizam i za sve što je u to vrijeme zvučalo kao politička anatema. (Knjiga u kojoj je iznio svoje nazore na češku poeziju i Halasa izišla je tada u masovnom izdanju i obavezno je prorađivana na sastancima tisuća omladinskih kružoka.) Čovjek u trenucima nesreće traži utjehu u tome što svoju tugu sjedinjuje s tugom drugih; iako u tome ima nečeg smiješnog, priznat ću: tražio sam Halasove stihove zbog toga što sam htio da se upoznam s nekim tko je također bio ekskomuniciran. Htio sam da ustanovim je li moj vlastiti mentalitet zaista sličan mentalitetu ekskomuniciranog; htio sam da iskušam da li mi tuga, za koju je onaj moćni ideolog izjavljivao da je nezdrava i štetna, može bar svojim poznatim zvukom pružiti neku radost (u svojoj situaciji teško sam mogao tražiti radost u radosti). Prije odlaska u Ostravu posudio sam sve tri knjige od jednoga školskog druga, poklonika lijepe književnosti, i konačno nekako izmolio da ne traži da mu ih vratim. Tako su me ti stihovi svuda pratili.

Kad me je tog dana Lucija našla na ugovorenom mjestu s knjigom u ruci, upitala me je što čitam. Pokazao sam joj otvorenu knjigu. — Pa to su pjesmice — rekla je začuđeno. — Čudiš se što čitam pjesmice? — Slegla je ramenima i rekla: — Zašto? — ali mislim da se zaista začudila jer su za nju pjesme bile vjerojatno povezane s pojmom dječje literature. Šetali smo čudnim ostravskim ljetom punim čađi, crnim ljetom nad kojim su umjesto bijelih oblačića plovile crne košare s ugljenom na dugim žičarama. Primijetio sam da knjiga u mojoj ruci neprestano privlači Luciju. Kad smo došli do rijetkog gaja pod Petrvaldom i sjeli, otvorio sam knjigu i upitao: — Zanima te? — Klimnula je glavom.

Nikome prije toga i nikome poslije toga nisam nikada čitao stihove; u sebi imam odličan osigurač, stid, koji me sprečava da se suviše otvaram pred ljudima, da pred drugima iznosim svoje osjećaje, a kad čitam stihove, čini mi se kao da ne samo govorim o svojim osjećajima nego kao da o njima govorim stojeći na jednoj nozi. Izvjesna neprirodnost koja leži u samim principima ritma i rime zbunila bi me kad bih morao da im se prepustim drukčije nego sam sa sobom.

Ali Lucija je posjedovala čarobnu moć (nitko drugi poslije nje nije takvu posjedovao) da svlada ovaj

osigurač i da me oslobodi tereta suzdržavanja. Pred njom sam sebi mogao sve dopustiti: i iskrenost, i osjećaj, i patos.

I tako sam čitao:

Tijelo je tvoje suhi klas napušten od zrnja što klijadi neće tijelo je tvoje kao suhi klas Tijelo je tvoje svitak od svile čežnjom ispisano do posljednje bore tijelo je tvoje ko svitak od svile

Tijelo je tvoje spaljeno nebo vrebajuć u tkivu smrt mu spi tijelo je tvoje ko spaljeno nebo Previše tiho je tijelo tvoje plač njegov treperi u mojim kopcima tako je tiho tijelo tvoje.

Obgrlio sam Luciju preko ramena (pokrivenih tankim platnom haljine s cvjetićima), osjećao sam ih pod prstima i podlegao mislima, koje su se nametale, da se stihovi što ih čitam (ta otegnuta litanija) odnose upravo na tugu Lucijina tijela, tihog smirenog tijela osuđenog na smrt. Čitao sam joj i druge pjesme, pa i onu koja mi do danas dočarava njenu sliku i koja završava trostihom:

Riječima kasnim ne vjerujem vjerujem šutnji iznad ljepote iznad sveg je razumijevanja slavlje.

Odjednom sam pod prstima osjetio kako se Lucijino rame trese, da Lucija plače.

Zašto je zaplakala? Zbog tih stihova? Ili možda zbog neizrecive tuge koja je izbijala iz melodije riječi i boje moga glasa? Možda ju je povukla svečana nerazumljivost pjesama i to uzdizanje ju je dirnulo do suza? Ili su stihovi u njoj naprosto otključali tajanstvenu bravu tako da se nagomilani teret odjednom prekinuo?

Ne znam. Lucija me je kao dijete zagrlila oko vrata, priljubivši lice uza znojem natopljenu tkaninu zelene uniforme koja mi je stezala grudi, i plakala, plakala, plakala.

Koliko su mi puta u toku posljednjih godina razne žene predbacivale (samo zato što nisam bio u stanju da uzvratim njihove osjećaje) da sam uobražen. To je besmislica, uopće nisam uobražen, ali iskreno rečeno, samome mi je žao što od vremena kada sam stvarno odrastao nisam mogao uspostaviti prave odnose niti s jednom ženom, što nijednu ženu nisam, jednostavno rečeno, volio. Nisam siguran da znam uzrok ovog neuspjeha, ne znam je li on naprosto u nekom urođenom nedostatku mog srca ili proistječe iz moje biografije. Ne želim biti patetičan, ali tako je: veoma često vraća mi se u sjećanje sala u kojoj stotina ljudi podiže ruku i tako donosi naređenje da moj život bude slomljen; tih stotinu ljudi nije slutilo da će doći pedeset šesta godina i da će otpočeti postepena promjena situacije. Ništa slično nisu mogli slutiti i računali su na to da će moje izopćenje biti doživotno. Ne iz sažaljenja nad samim sobom, nego iz neke pakosne svojeglavosti, koja je pratila razmišljanja; često sam mislio o ovoj situaciji i pokušavao si predstaviti što bi se, na primjer, dogodilo da sam umjesto za isključenje iz Partije predložen, recimo, za vješanje. Nisam nikad mogao doći do drugog zaključka nego da bi i u tom slučaju svi podigli ruke, naročito ako bi opća korist od tog vješanja bila u uvodnom referatu piavilno obrazložena. Od tog vremena, kad god sretnem muškarce koji bi mogli biti moji prijatelji ili žene koje bi mi mogle biti ljubavnice, prenosim ih u duhu u ono doba i u onu salu i pitam se bi li podigli ruku; do sada nitko nije prošao na tom ispitu: svi su podizali ruku, na isti način kao što su je podigli (rado ili bezvoljno, iz vjere ili iz straha) ondašnji moji prijatelji i znanci. A priznajte: teško je živjeti s ljudima koji bi bili spremni da vas pošalju u

progonstvo ili smrt, teško je imati povjerenja u njih, teško je voljeti ih.

Možda je podvrgavanje ljudi s kojima sam dolazio u dodir tako teškom imaginarnom ispitu bilo s moje strane nepotrebno surov postupak, jer je bilo vrlo vjerojatno da bi u mojoj blizini proživjeli manjeviše miran život bez pravog dobra i pravog zla i da nikad ne bi prošli kroz pravu salu u kojoj se podižu ruke. Možda će netko čak reći da je moj stav imao jednu jedinu svrhu: da se u moralnoj samodopadljivosti uzdignem iznad ostalih. Optužba za umišljenost ne bi, međutim, bila pravedna; osobno, doduše, nisam nikad podigao ruku da nekog uništim, ali sam dobro znao da je to prilično problematična zasluga, jer mi je na vrijeme oduzeto pravo da podižem ruku. Dugo sam nastojao da uvjerim samog sebe bar u to da u sličnoj situaciji ne bih podigao ruku, ali ipak sam toliko pošten da sam se na kraju morao nasmijati samom sebi: ja jedini ne bih podigao ruku? Ja jedini znam što je pravedno? Ah, ne, nisam u sebi našao nikakvu garanciju da bih bio bolji od drugih; ali što iz toga treba da proistekne što bi moglo utjecati na moj odnos prema drugima? Svijest o vlastitoj slabosti ne može me nikako pomiriti sa slabošću drugih. Iz dna duše mi se gadi kada ljudi gaje jedni prema drugima bratske osjećaje zato što su uzajamno utvrdili da ih povezuje ista niskost. Ne čeznem za takvim ljigavim bratstvom.

Kako sam onda mogao tada voljeti Luciju? Razmišljanja o kojima sam maločas govorio na sreću su kasnijeg datuma, tako da sam Luciju (u mladenačko doba, kada sam se više bunio nego razmišljao) mogao prihvatiti još čistog srca i bez sumnjičenja, kao poklon; poklon s neba (prijaznog sivog neba). Bilo je to moje sretno doba, možda najsretnije u životu; bio sam iscrpljen, prebijen, izjeban, ali mojom se dušom iz dana u dan širio sve plaviji i plavlji mir.

Smiješno je to: kad bi žene, koje mi danas zamjeraju da sam uobražen i koje me sumnjiče da većinu ljudi smatram za budale, poznavale Luciju, nazvale bi je s podsmijehom glupačom i ne bi mogle shvatiti da sam je volio. A ja sam je volio tako da uopće nisam podnosio pomisao da bih se s njom nekad mogao razići. Nikad o tome, doduše, nisam s Lucijom razgovarao, ali sam sasvim ozbiljno živio u uvjerenju da ću se njome jednom oženiti. Čak i ako mi je ponekad palo na pamet da bi to bila neravnopravna veza, ta nejednakost više me je primamljivala nego odbijala.

Trebalo bi da za tih nekoliko sretnih mjeseci budem zahvalan i našem tadašnjem komandiru; podoficiri su progonili koliko su mogli, tražili su trun je u pregibima uniforme, rasturali nam krevete čim bi primijetili neku neravninu — ali komandir je bio pristojan. Bio je to stariji čovjek, prekomandirali su ga k nama iz pješadijskog puka i govorilo se da su ga time degradirali. Bio je, prema tome, i on oštećen i možda ga je to u duši mirilo s nama. Zahtijevao je, razumljivo, red, disciplinu i tu i tamo poneku dobrovoljnu nedjeljnu smjenu (da bi mogao pretpostavljene izvijestiti o političkoj aktivnosti), ali nas nikad nije nepotrebno progonio i uglavnom bez poteškoća nam odobravao subotnje izlaske. Čini mi se da sam se tog ljeta mogao viđati s Lucijom čak tri puta mjesečno.

U danima kad sam bio bez nje, pisao sam joj; napisao sam joj bezbroj pisama, razglednica i dopisnica. Danas više ne mogu sebi dobro ni predočiti O čemu sam joj pisao i kako. Volio bih pročitati ta svoja pisma, a istovremeno mi je drago što to ne mogu; čovjek ima veliku prednost što se ne može sresti sam sa sobom u mlađem izdanju; bojim se da bih sam sebi bio odvratn i da bih poderao čak i priču o sebi jer bih shvatio da je svjedočanstvo, koje o sebi ovdje podnosim, previše natopljeno mojim današnjim stavom, mojim današnjim pogledima. Ali koje sjećanje ne predstavlja

istovremeno (i bezobzirno) i premazi van je starih slika novim bojama? Koje sjećanje ne predstavlja istovremeno ekspoziciju dvaju lica, onog prisutnog i onog nekadašnjeg? Kakav sam zaista bio — bez posredovanja današnjih uspomena — to više nitko neće nikad ustanoviti. Ali uostalom — da se vratim na stvar — i nije tako važno kakva su moja pisma bila; htio sam samo spomenuti to da sam ih Luciji napisao mnogo, a Lucija meni niti jedno.

Nisam nikako mogao privoljeti je da mi piše; možda sam je vlastitim pismima na neki način ušutkao; možda joj se činilo da nema o čemu da mi piše, da će praviti gramatičke greške; možda se stidjela svog nevještog rukopisa, koji sam znao samo s potpisa na osobnoj karti.

Nije bilo u mojoj moći da joj objasnim da su mi upravo ta njena nevještina i neznanje dragi, ne zbog toga što cijenim primitivizam zbog primitivizma, nego zato što sam u njima vidio znak njene nedirnutosti koji mi daje nadu da ću se u Luciju urezati dublje, neizbrisivije.

Lucija mi je samo plašljivo zahvaljivala za pisma i brzo je počela da čezne za tim da mi za njih nečim uzvratim; kako nije htjela da mi piše, izabrala je umjesto pisama cvijeće. Prvi put je to bilo ovako: lutali smo kroz rijetku šumicu i Lucija se odjednom sagnula, ubrala neki cvijet (neka mi bude oprosteno što ne znam kako se zvao; imao je sitne ljubičaste latice i tanku stabljiku) i pružila mi ga. To me je obradovalo i nimalo nije zbunilo. Ali kad me je prilikom slijedećeg sastanka dočekala s čitavim buketom, bilo me je pomalo stid.

Bile su mi dvadeset dvije godine i grčevito sam nastojao izbjeći svemu što bi me moglo prikazati kao feminiziranog ili nedoraslog; bilo me je stid da nosim ulicom cvijeće, nisam volio da ga kupujem, još manje od nekog dobivao. Zbunjen, napomenuo sam Luciji da cvijeće donose muškarcima ženama, a ne žene muškarcima, ali kad sam osjetio da će zaplakati, brzo sam rekao da mi se sviđa i uzeo sam buket.

Tu se ništa nije moglo učiniti. Cvijeće me je od tog dana čekalo na svakom našem sastanku i konačno sam se pomirio s time, jer me je razoružala spontanost tog dara i jer sam znao koliko je Luciji bilo stalo do ovakvog načina izražavanja svojih osjećaja. Možda je to bilo zbog toga što nije znala da ih izrazi riječima, što joj je nedostajala rječitost i u cvijeću je vidjela izvjestan način govora; ne možda u smislu nategnute simbolike starinskih cvjetnih poruka, već više u nekom još starijem, nejasnijem, instinktivnijem, predjezičnom smislu. Možda je Lucija, uvijek više šutljiva nego govornjiva, instinktivno čeznula za onim nijemim stadijem čovjeka, kada nije bilo riječi i kad su se ljudi međusobno sporazumijevali s pomoću sitnih gesta: pokazali prstom drvo, nasmiješili se, dodirnuli jedan drugoga...

Bez obzira na to da li sam shvaćao ili nisam shvaćao suštinu Lucijina darivanja, ono me je konačno dirnulo i probudilo u meni želju da i ja njoj nešto poklonim. Lucija je, sve u svemu, imala tri haljine koje je nosila naizmjenično tako da su se naši sastanci nizali u nekom trotaktnom ritmu. Volio sam sve te tri haljine, upravo zbog toga što su bile iznošene i ne naročito ukusne; volio sam ih kao i njen smeđi ogrtač (kratak i izlizanih rukava) koji sam pomilovao prije nego Lucijino lice. A ipak sam odlučio da Luciji kupim haljinu, lijepu haljinu, mnogo haljina. Novaca sam imao dovoljno, nisam htio štedjeti, a prestao sam trošiti po kavanama. I tako sam jednog dana odveo Luciju u robnu kuću koja je prodavala konfekciju.

Lucija je najprije pomislila da smo ušli samo da razgledamo stvari i promatramo ljude koji su kao rijeka kuljali uz i niza stepenište. Na drugom katu stao sam pored dugih sipki na kojima su visile haljine, a Lucija, kada je primijetila kako ih radoznalo promatram, prišla je i počela komentirati neke od njih. — Ova je lijepa — rekla je i pokazala na jednu, ukrašenu pažljivo iscrtanim crvenim cvjetićima. Bilo je tu, iskreno rečeno, malo lijepih haljina, ali tu i tamo mogla se vidjeti i poneka sasvim zgodna. Izvukao sam jednu haljinu i pozvao prodavača: —

Da li bi gospođica ovu mogla probati? — Lucija bi se možda bila usprotivila, ali pred stranim čovjekom, prodavačem, nije imala hrabrosti, i tako se našla u kabini a da ni sama nije znala kako.

Nakon izvjesnog vremena odgurnuo sam zavjesu i pogledao Luciju; iako haljina koju je probala nije nipošto bila neki ekskluzivni model, ostao sam zapanjen: njen kolikotoliko moderni kroj pretvorio je Luciju u potpuno novo biće. — Smijem li pogledati? — čuo sam iza sebe prodavača koji je smjesta i Luciju i haljinu obasuo pravom bujicom komplimenata.

Zatim je pogledao u mene, moje oznake i upitao (iako je unaprijed mogao biti siguran u potvrđan odgovor) da li sam kod političkih. Potvrdio sam glavom. Namignuo je, nasmijao se i rekao: — Imam neke stvarčice i bolje kvalitete; želite li pogledati? — i za trenutak se pred nama pojavilo nekoliko ljetnih i jedna ekskluzivna večernja haljina. Lucija je probala jednu za drugom, sve su joj dobro stajale, u svakoj je bila drukčija, a u onoj večernjoj haljini uopće je nisam mogao prepoznati.

Čvorne tačke u razvitku ljubavi nisu uvijek prouzrokovane dramatičnim događajima, već najčešće okolnostima sasvim neupadljivim na prvi pogled. U razvitku moje ljubavi prema Luciji takvu su ulogu odigrale haljine. Sve do tada Lucija je za mene bila sve moguće: dijete, izvor nade, izvor utjehe, lijek i bijeg od samog sebe, bila je za mene doslovno sve — sve osim žene. Naša ljubav u fizičkom smislu nije premašila granicu poljubaca. Uostalom, i način na koji je Lucija ljubila bio je dječji (zaljubio sam se u te duge, ali nevine poljupce zatvorenim ustima, suhim ustima koja uzajamno se milujući nježno prebrojavaju svoje meke nabore).

Ukratko — sve do tada osjećao sam prema njoj nježnost, nikako strast; na odsutnost strasti bio sam tako navikao da je čak nisam bio ni svjestan; moj odnos prema Luciji činio mi se tako lijep da mi uopće nije palo na pamet da u svemu tome nešto nedostaje. Sve je bilo harmonijski suglasno: Lucija — njene samostanski sive haljine — i moj samostanski nevini odnos prema njoj. U trenutku kad je Lucija obukla drukčiju haljinu, ovo ravnotežno stanje bilo je iznenada poremećeno; Lucija je izmakla mojim predodžbama o njoj. Shvatio sam da su pred njom i druge mogućnosti i da osim lika provincijske djevojke žive u njoj i drugi likovi. Odjednom sam je ugledao kao lijepu ženu pravilnih tjelesnih proporcija, koje se noge primamljivo ocrtavaju pod dobro skrojenom suknjom, ženu koje neupadljivost smjesta nestaje čim obuče haljinu izrazitih boja i dobrog kroja. Bio sam potpuno omamljen tim iznenada otkrivenim tijelom.

Lucija je stanovala u internatu u sobi s još tri djevojke; posjeti u internatu bili su dopušteni samo dva puta tjedno, i to samo po tri sata, od pet do osam, pri čemu se posjetilac morao upisati u knjigu kod vratara, predati legitimaciju i pri odlasku se opet javiti. Osim toga, sve tri djevojke s kojima je Lucija dijelila sobu imale su mladiće (po jednog ili više) i sve su imale potrebu da se s njima sastanu u intimnosti internatske sobe tako da su se vječito svađale, mrzile i predbacivale jedna drugoj svaku minutu za koju bi se osjećale oštećene. Sve je to bilo tako neugodno (ako ne i odvratno) da nikad

nisam ni pokušao da posjetim Luciju u njenu domu. Znao sam, međutim, i to da će otprilike za mjesec dana sve tri djevojke oputovati na trojedni dobrovoljni rad na selo. Rekao sam Luciji da bih htio da to iskoristimo i da se za to vrijeme sastajemo kod nje. Izgleda da to nije željela; rastužila se i rekla da više voli da seta sa mnom. Čeznem za tim da budem s njom negdje gdje nas nitko i ništa neće smetati i gdje ćemo se moći koncentrirati samo na sebe, rekao sam i dodao da želim i da vidim kako živi. Lucija mi se nije znala oduprijeti i do danas se sjećam koliko sam bio uzbuđen kad se konačno suglasila s mojim prijedlogom.

Bio sam u Ostravi već gotovo godinu dana i u početku nepodnošljiv život u vojsci postao je za to vrijeme nešto sasvim normalno i obično; bio je, doduše, neprijatan i naporan, ali ipak mi je uspijevalo da u svemu tome živim, nađem nekoliko drugova i čak i da budem sretan. Bilo je to divno ljeto (drveće je bilo čađavo, ali mi je ipak izgledalo prekrasno zeleno kad sam ga gledao očima oslobođenim rudničke tame), ali, kako se to već događa, u svakoj sreći uvijek se krije i klica nesreće. Tužni događaji te jeseni imali su svoj začetak u tom zelenocrnom ljetu.

Počelo je sa Stanom. Oženio se u ožujku i već za nekoliko mjeseci počele su mu stizati vijesti kako mu se žena vucara po barovima; postao je uznemiren, pisao je ženi pismo za pismom i odgovori koje je dobivao bili su umirujući. Nakon toga (napolju je već otoplilo) posjetila ga je u Ostravi majka; proveo je s njom čitavu subotu i vratio se u kasarnu blijed i šutljiv. Najprije nije ništa htio reći jer ga je bilo stid, ali se sutradan povjerio Honzi a zatim i ostalima, tako da su ubrzo svi saznali sve. Kad je Stana ustanovio da svi znaju, počeo je govoriti otvoreno, svakodneвно i gotovo neprestano, da mu se žena kurva i da će otići u Prag i zavrnuti joj vrat.

Odmah je otišao do komandira i zatražio dva dana dopusta, ali komandir je oklijevao da mu ih odobri jer su upravo u to vrijeme počele iz rudnika i kasarne stizati žalbe na Stanu zbog raznih postupaka, posljedica njegove ljutnje i razdraženosti. Stana je nakon toga zamolio za dopust od dvadeset četiri sata, i komandir se smilovao i pustio ga. Stana je otputovao i više ga nikad nismo vidjeli. Što se s njim dogodilo, znam samo iz priče.

Doputovao je u Prag, našao ženu (nazivam je ženom, a bila je to devetnaestogodišnja djevojka) i ona mu je bez izmotavanja (možda i sa zadovoljstvom) sve priznala; počeo je da je tuče, branila se, pokušao je da je udavi i konačno je udario bocom po glavi; djevojka se srušila na pod i ostala nepokretna. Stana se smjesta otrijeznio, uplašio i pobjegao: našao je nekako neku kolibu u Krušnim gorama i tu živio u strahu iščekujući kad će ga pronaći i objesiti zbog ubojstva. Pronašli su ga tek nakon dva mjeseca, ali mu nisu sudili zbog ubojstva, nego zbog dezertiranja. Njegova žena se, naime, brzo nakon njegova odlaska osvijestila i, ne računajući kvrgu na glavi, prošla bez ikakvih posljedica. Dok je sjedio u vojnom zatvoru, razvela se od njega i danas je supruga jednoga poznatog praškog glumca kojeg ponekad idem gledati samo radi uspomene na starog druga, koji je tako tužno završio. Poslije vojske ostao je da radi u rudniku, prilikom jedne nesreće na radu izgubio je nogu i nakon loše izvedene amputacije umro.

To žensko, koje se danas navodno posebno ističe u boemskim krugovima, nije donijelo nevolju samo Stani, nego i svima nama. Bar nam je tako izgledalo, iako je teško ustanoviti je li između skandala sa Staninim nestankom i kontrole iz ministarstva koja je ubrzo nakon toga stigla u naše kasarne zaista postojala (kako su svi vjerovali) neka uzročna veza. Bilo kako bilo, naš je komandir bio smijenjen i na njegovo je mjesto došao jedan mlad oficir (mogao je imati najviše dvadeset pet godina) i s njegovim dolaskom sve se izmijenilo.

Rekao sam da je imao oko dvadeset pet godina, ali je izgledao još mlađi, izgledao je kao dječak; zbog toga je još više nastojao da mu nastup bude što efektiniji i da ulijeva poštovanje.

Pričalo se o njemu da svoje nastupe uvježbava pred ogledalom i uči napamet. Nije vikao, govorio je suho i s najvećim mirom nam davao na znanje da nas sve smatra za zločince: —

Znam da biste me najradije vidjeli kako visim — reklo nam je to dijete prilikom svog prvog nastupa — samo što ćete, ako netko treba da visi, to ćete biti vi, a ne ja.

Ubrzo je došlo do novih sukoba U sjećanje mi se urezao najviše slučaj s Čenekom, možda zato što nam je izgledao posebno zabavan. Ne mogu da se suzdržim i da ga ne spomenem. Za godinu dana koliko je bio u vojsci, Čenek je izradio mnogo velikih zidnih slikarija koje su kod prethodnog komandira uvijek nailazile na priznanje. Čenek je, kako sam već pričao, slikao najradije Žišku i husitske ratnike; da bi razveselio drugove, svoje slike je često dopunjavao nagim ženama koje su, kako je objašnjavao komandiru, simbolički predstavljale Slobodu i Domovinu. I novi komandir htio je da iskoristi Čenekov talent, pozvao ga je i zatražio da naslika nešto i u prostoriji u kojoj su održavani satovi političkog odgoja. Tom prilikom mu je rekao neka ovog puta zaboravi Žišku i više se »usmjeri kao sadašnjosti«, da bi na slici trebalo da se vidi Crvena armija, njena tijesna povezanost s našom radničkom klasom i posebno njena zasluga za pobjedu socijalizma u veljači. Čenek je rekao: »Razumijem!« i bacio se na posao; nekoliko dana crtao je na podu na velikim komadima bijela papira, koje je nakon toga cavličima učvrstio na čeonu zid prostorije. Kad smo prvi put ugledali sliku (visoku metar i po i široku najmanje osam metara), ostali smo bez daha: u sredini je, u herojskoj pozi, stajao toplo obučeni sovjetski vojnik, s automatom i u krznoj kapi s poklopcima za uši, a oko njega u krugu motalo se osam nagih žena. Dvije su stajale pored njega, koketno ga gledajući, dok ih je on obgrlio oko ramena i raskalašeno se smijao; ostale ženske stajale su naokolo, gledale ga, pružale prema njemu ruke ili naprosto samo stajale (jedna je čak ležala), izlažući svoje lijepe oblike.

Čenek je stao pred sliku (čekali smo da dođe politruk i bili smo sami u prostoriji) i održao nam otprilike ovakvo predavanje: dakle, ova ovdje, tu desno od seržanta, to je Alena, momci, to je bila prva cura koju sam imao, upecala me je kad sam imao šesnaest godina, a inače je žena oficira tako ^a j°j je tu pravo mjesto. Naslikao sam je onako kako je izgledala onda, danas je sigurno već prilično propala, ali u to se vrijeme odlično držala i naročito je kukove, kako vidite, imala dobre (pokazao ih je prstom). Kako je odostrag bila mnogo ljepša, naslikao sam je još jednom ovdje (otišao je do kraja slike i prstom pokazao nagu ženu koja je, okrenuvši stražnjicu sali, kao nekamo odlazila). Njenu kraljevsku stražnjicu vidite možda malo uvećanu, ali to je upravo ono što nam se sviđa. Ja sam tada bio skroz-naskroz blesav, dobro se sjećam koliko je voljela da je tuku po toj stražnjici, a ja, budala, nikako to nisam mogao shvatiti. Jednom, bio je Uskrs, ona je neprestano mljela da ne zaboravim ponijeti pletenicu*, a kad sam došao, rekla je: e sad istući curicu, istući curicu, dobit ćeš obojeno jaje; ja sam je simbolično udario preko suknje, a ona na to zar je to neki udarac, zadigni lijepo curici suknju, pa sam morao da joj dignem suknju, svučem gaćice, ali sam je, budala, i dalje samo onako simbolično pljeskao, a ona se naljutila i vrisnula hoćeš li pošteno udariti ili nećeš, idiote! Bio sam jednostavno, blesav. Zato je ova (pokazao je ženu s lijeve strane seržanta), Lojzka, koju sam imao kad sam već bio iskusniji, imala malene grudi (pokazao je), dugačke noge (pokazao je) i vrlo lijepo lice (i to je pokazao), a bili smo na istoj godini studija. Ovo je naš model iz škole, nju znam napamet i dvadeset drugih momaka također je zna napamet jer je uvijek stajala usred razreda i na njoj smo učili slikati ljudsko tijelo, ali je nitko od nas nije ni dotakao, majčica ju je uvijek čekala pred školom i odmah vodila kući; ona nam se, neka joj bog oprost, pokazivala samo časno i pošteno, drugovi dragi.

Ova ovdje, međutim, bila je prava kurva, gospodo, (pokazao je ženu koja se protezala na nekom

stiliziranom kamenu) priđite bliže (prišli smo), vidite li ovu tačku na trbuhu? To je ožiljak od cigarete, i to joj je navodno učinila neka ljubomorna ženska s kojom je imala odnose, jer ova je dama, gospodo, sjedila na dvije stolice, za nju je seks bio kao harmonika, gospodo, u taj bi seks stalo sve na svijetu, stali bismo i svi mi ovdje, komplet kakvi jesmo, s našim suprugama, djevojkama, s našom djecom i pradjedovima ...

Čenek je bio očigledno stigao do najboljeg dijela svog predavanja, ali u tom je trenutku ušao u prostoriju politruk te smo morali sjesti. Politruk se već bio navikao na Čenekove slikari je još za vrijeme starog komandira i nije obratio pažnju ni na tu najnoviju sliku, već je počeo naglas čitati neku brošuru u kojoj su bile detaljno razrađene razlike između socijalističke i kapitalističke armije. U nama je još uvijek odzvanjalo Čenekovo izlaganje i tako smo se svi prepustili slatkom sanjarenju — dok se u prostoriji nije iznenada pojavio dječak komandir.

Bio je očigledno došao s namjerom da kontrolira nastavu, ali prije nego što je stigao da primi politrukov raport i izda naređenje da se produži s predavanjem umalo se nije srušio od pogleda na sliku u pročelju; prekinuo je politrukovo izlaganje i navalio na Čeneka da objasni što ta slika predstavlja. Čenek je skočio, stao ispred slike i izrecitirao kao navijen: Ova slika alegorijski prikazuje ulogu Crvene armije u borbi našeg naroda; ovdje je (pokazao je seržanta) prikazana Crvena armija; pored nje je simbolički prikazana (pokazao je ženu oficira) radnička klasa, a s druge strane (pokazao je kolegicu sa studija) simbol Veljače. Ovdje su, zatim (pokazivao je redom ostale dame) simboli slobode, pobjede, jednakosti; ovdje se vidi (pokazao je ženu oficira okrenutu leđima) buržoazija kako odlazi s pozornice povijesti.

Čenek je završio svoje izlaganje, a komandir je izjavio da slika znači uvredu za Crvenu armiju i da je treba smjesta ukloniti, dok će Čenek sa svoje strane povući određene konsekvence.

Upitao sam se (upola glasa) zašto. Komandir me je čuo i upitao imam li što napomenuti.

Ustao sam i rekao da se meni slika sviđa. Komandir je odgovorio da u to bez daljnjeg vjeruje, jer je to slika za onaniste. Rekao mu da je i Mvslbek slikao Slobodu u liku nage žene, a da je Aleš rijeku Jizeru nacrtao čak kao tri nage žene; tako su slikali majstori svih vremena.

Dječak komandir me je nesigurno pogledao i ponovio naređenje da se slika smjesta ukloni.

Međutim, možda nam je zaista uspjelo da ga zbunimo, jer nije kaznio Čeneka; ipak, zamrzio ga je, a i mene zajedno s njim. Čenek je ubrzo disciplinski kažnjen, a odmah zatim i ja.

Bilo je to ovako: naša je četa radila na jednom udaljenom kraju kasarne pijucima i lopatama; lijeni desetar nije nas naročito pažljivo nadziravao, tako da smo se često upuštali u razgovor, oslonjeni o svoj alat, i nismo ni primijetili da nam se približio dječak komandir i da nas promatra. Postali smo toga svjesni tek kad smo čuli njegov strogi glas: — Vojnik Jahn, k meni! — Energično sam zgrabio lopatu i krenuo da stanem mirno preda nj. — Tako vi zamišljate rad? — upitao me je. Više se zaista ne sjećam što sam mu odgovorio, ali sigurno nisam bio drzak jer zaista nisam imao namjeru da otežavam sebi život u kasarni i da iz čista mira nahuškam protiv sebe čovjeka koji je imao apsolutnu vlast nada mnom. Nakon mogsasvim beznačajnog i više zbunjenog odgovora njegov je pogled, međutim, otvrdnuo, a onda mi je naglo prišao, munjevito me uhvatio za ruku i zavrnuo je perfektno

naučenim džijudžicuzahvatom. Zatim me je oborio i držao nepomičnog na tlu (nisam se branio, samo sam se čudio). — Je li ti dosta? — rekao je glasno, tako da ga svi izdaleka čuju. Odgovorio sam da mi je dosta. Naredio mi je da ustanem, a zatim pred postrojenom četom izjavio: — Vojnika Jahna kažnjavam sa dva dana zatvora. Ne zbog toga što se prema meni drsko ponašao.

Njegovu drskost, kako ste vidjeli, suzbio sam vlastitim rukama. Odsjedit će dva dana zbog zabušavanja, a vama ću slijedeći put slično zapapriti. — Nakon toga se okrenuo i razmetljivo udaljio.

Tada prema njemu nisam mogao ništa osjećati osim mržnje, a mržnja baca preoštru svjetlost, pod kojom predmeti gube svoju plastičnost. Komandira sam smatrao naprosto osvetoljubivim i podmuklim štakorom, ali danas u njemu vidim prije svega čovjeka koji je bio mlad i pokušavao da glumi. Mladi ljudi nisu krivi što glume; nespremni su bačeni u gotov svijet i moraju se ponašati kao spremni. Zato brzo prihvaćaju oblike, uzore i primjere koji im se sviđaju, koji im pristaju, koji im odgovaraju — i glume.

I naš komandir bio je tako nespreman postavljen pred našu jedinicu koju uopće nije bio u stanju razumjeti; znao je, međutim, da se snađe jer su mu knjige koje je čitao i razgovori koje je slušao pružili već gotovu masku za analogne situacije: hladnokrvni junak krimića, mladić željeznih živaca koji kroti bandu zločinaca, ni govora o patetici, samo ledeni mir, efektan suhi humor, samopouzdanje i vjera u snagu vlastitih mišica. Što je više bio svjestan da mu je pojava dječaćka, to se sa više fanatizma uživljavao u ulogu čeličnog natčovjeka, to se sa više žara pred nama producirao.

Ali zar sam se s takvim nezrelim glumcem tada prvi put sreo? Kad su me u sekretarijatu saslušavali zbog razglednice, imao sam nešto više od dvadeset godina, a moji istražitelji godinu ili dvije više. I oni su, prije svega, bili dječaci koji su svoja nespremna lica prekrili maskom koja im se činila najpogodnija, maskom asketski tvrdog revolucionara. A Marketa?

Zar nije donijela odluku da igra ulogu spasiteljice, ulogu čak preuzetu iz lošeg sezonskog filma? A što da kažem za Zemaneka, odjednom nadahnutog sentimentalnim patosom moralnosti? Zar to nije bila gluma? A ja? Zar nisam igrao čak nekoliko uloga u koje sam naizmjenično smušeno uskakao dok me nisu uhvatili?

Mladost je užasna; to je pozornica po kojoj u visokim koturnama i u naj različiti j im kostimima hodaju djeca (navodno: nevina djeca!) i izgovaraju naučene riječi koje tek napola razumiju, ali kojima su fanatički odana. I povijest je strašna, jer se tako često pretvara u igralište za nezrele: igralište nezrelog Nerona, igralište nezrelog Napoleona, igralište fanatizirane mase djece kojih se imitirane strasti i primitivno postavljene uloge neočekivano pretvaraju u katastrofalno stvarnu stvarnost.

Kad razmišljam o tome, u mislima mi se ruši sav utvrđeni poredak vrijednosti i osjećam duboku mržnju prema mladosti — i obratno, neko paradoksalno praštanje svim zločincima u povijesti, u čijem zločinstvu vidim odjednom samo strašnu samovolju nezrelosti.

I kad se već sjećam svih nezrelih, u mislima mi se uvijek pojavi Aleksej; i on je igrao svoju veliku ulogu, koja je premašivala njegov razum i iskustvo. Imao je nešto zajedničko s komandrom: i on je izgledao mlađi nego što je bio, ali njegova je mladost (za razliku od komandira) bila neprivlačna —

mršavo tijelo, kratkovidne oči pod debelim staklom naočala, bubuljičavo (uvijek pubertetsko) lice. Bio je pitomac pješadijske oficirske škole, ali je iznenada lišen čina i premješten među nas. Otpočeli su, naime, čuveni politički procesi i u mnogim dvoranama (partijskim, sudskim, policijskim) neprestano su se podizale ruke, lišavajući optužene povjerenja, časti i slobode; Aleksej je bio sin visokog funkcionera, komunista, nedavno uhapšenog.

Pojavio se jednog dana među nama i dodijeljen mu je Stanin opustjeli krevet. Promatrao nas je slično kao što sam u početku i ja gledao svoje novo društvo. Držao se zatvoreno i kad su ostali ustanovili da je član Partije (još nije bio isključen), počeli su paziti što govore.

Kad je Aleksej u meni prepoznao bivšeg člana Partije, postao je — prema meni — malo otvoreniji; povjerio mi je da mora po svaku cijenu izdržati to veliko iskušenje koje mu je život donio i nikad ne izdati Partiju. Zatim mi je pročitao pjesmu koju je napisao (iako, navodno, prije toga nikad nije pisao pjesme) kad je saznao da će biti premješten među nas. Bili su u njoj i ovakvi stihovi:

Možete me, drugovi, proglasiti za psa i pljuvati, ja ću takav, kao pas popljuvan vjerno u stroju s vama stajati.

Razumio sam ga, jer sam se i sam prije godinu dana tako osjećao. Danas me je sve to mnogo manje boljelo — moja vodilja u svakidašnjicu, Lucija, odvela me je iz sredine u kojoj su se tako patili i očajavali razni Alekseji.

Za čitavo vrijeme dok je dječak komandir uvodio u našoj jedinici novi poredak, mislio sam samo na to da li će mi uspjeti da dobijem izlaz; Lucijine su drugarice oputovale na radnu akciju, a ja već mjesec dana nisam kročio iz kasarne; komandir je dobro zapamtio moje lice i ime, a to je ono najgore što se čovjeku može dogoditi u vojsci. Gdje je god stigao, davao mi je na znanje da je svaki trenutak moga života zavisao o njegovoj volji. S izlazima stvar je i inače stajala loše; odmah u početku saopćio nam je da će izlaz dobivati samo oni koji budu redovno sudjelovali u nedjeljnim dobrovoljnim smjenama; stoga smo sudjelovali svi. Bio je to bijedan život, iz mjeseca u mjesec svaki dan u jami, a kad bi netko čak i dobio subotom izlaz do dva noću, išao je na nedjeljni rad neispavan i motao se po oknu kao mjesečar.

I ja sam počeo odlaziti na nedjeljni rad, ali to mi, naravno, nije bila nikakva garancija da ću dobiti izlaz, jer je loše namješten krevet ili bilo kakav sitni prekršaj mogao lako obezvrijediti sve nedjeljne zasluge.

Vlast i samoljublje se, međutim, ne manifestiraju samo okrutnošću, već (iako rijetko) i milosrđem. Dječaku komandiru po svoj je prilici dobro činilo da se nakon više tjedana pokaže i milostiv, i ja sam u posljednji čas, dva dana prije povratka Lucij inih drugarica, dobio dozvolu za izlazak iz kasarne.

Bio sam uzbuđen dok me je u portirnici internata starica u naočalima upisivala u registar posjetilaca, kad mi je konačno dopustila da pođem stepeništem na četvrti kat i kad sam pokucao na vrata na samom kraju dugog hodnika. Vrata su se otvorila, ali je Lucija ostala skrivena iza njih tako da sam vidio samo praznu sobu, koja na prvi pogled uopće nije ličila na internatsku spavaonicu. Učinilo mi se da sam se našao u prostoriji pripremljenoj za neki vjerski obred: na stolu je blistao buket zlatnih narcisa, pored prozora uzdizala su se dva velika fikusa, a sve u sobi (stol, kreveti, pod, slike) bilo je okićeno zelenim grančicama (asparagusa, kako sam kasnije ustanovio), kao da se očekuje dolazak Isusa Krista na magarcu.

Privukao sam Luci ju k sebi (neprestano se skrivala iza otvorenih vrata) i poljubio je. Bila je u crnoj večernjoj haljini i cipelicama s visokim potpeticama koje sam joj kupio istog dana kada i haljinu. Stajala je među svim tim svečanim zelenilom kao svećenica.

Zatvorili smo za sobom vrata i tek tada sam postao svjestan da se zaista nalazim u običnoj internatskoj sobi i da pod tim zelenim dekorom nema ničega osim četiri željezna kreveta, četiri dotrajala noćna ormarića, stola i tri stolice. Ali to nije moglo umanjiti osjećaj oduševljenja koji me je obuzeo u trenutku kada je Lucija otvorila vrata; nakon mjesec dana dobio sam nekoliko sati slobode, ali ne samo to: prvi put nakon godinu dana našao sam se u maloj prostoriji. Zapljusnuo me je opojni dah intimnosti i žestina tog daha gotovo me oborila.

Prilikom svih dosadašnjih šetnji s Lucijom otvoreni prostor neprestano me je podsjećao na kasarnu i moju gorku sudbinu; svuda prisutni slobodni zrak vezao me je nevidljivim konopcima za vrata na kojima je pisalo »Služimo narodu«. Činilo mi se da nigdje nema mjesta gdje bih na trenutak mogao prestati da »služim narodu«; punu godinu dana nisam bio u maloj privatnoj sobi.

Odjednom sam se našao u potpuno novoj situaciji; činilo mi se da ću tri sata biti apsolutno slobodan; mogao sam, na primjer, bez straha zbaciti sa sebe (suprotno svim vojnim propisima) ne samo kapu i

opasač nego i bluzu i hlače, cipele, sve, i mogao sam eventualno, ako mi se svidi, tu odjeću i tresnuti o zemlju i zgaziti; smio sam raditi što mi padne na pamet i nitko me nije mogao vidjeti. U sobi je, osim toga, bilo ugodno toplo i ta toplina i sloboda udarile su mi u glavu kao alkohol; uhvatio sam Luciju, zagrlio je, ljubio i odnio na zelenilom okićenu postelju. Te grančice na postelji (pokrivenoj jeftinim sivim pokrivačem) posebno su me uzbuđivale. Nisam ih mogao drukčije protumačiti nego kao svadbene simbole; pomislio sam (i to me je dirnulo) kako kroz Lucijinu jednostavnost podsvjesno izbijaju prastari narodni običaji, kao želja da se rastane sa svojim djevičanstvom uz svečani ritual.

Tek nakon nekoliko trenutaka postao sam svjestan da Lucija, iako mi uzvraća poljupce i zagrljaje, ipak u svemu pokazuje izvjesnu suzdržljivost. Njena su usta, iako su me željno ljubila, ipak ostala zatvorena; privijala se uza me čitavim tijelom, ali kad sam joj zavukao ruku pod haljinu da osjetim pod prstima njeno tijelo, otrgla se. Shvatio sam da je spontanost, kojoj sam se blaženo i slijepo htio prepustiti zajedno s njom, jednostrana; sjećam se da sam u tom trenutku (bilo je to možda svega pet minuta nakon mog dolaska u Lucijinu sobu) osjetio kako mi se u očima skupljaju suze razočaranja.

Sjedili smo jedno uz drugo (gnječeći pod sobom jadne zelene grančice) i počeli pričati o nečemu. Nakon izvjesnog vremena (razgovor je bio sasvim običan) ponovo sam pokušao da zagrlim Luciju, ali se nije dala; započela je borba, ali odjednom mi je sinulo da to nije lijepa ljubavna borba, nego rvanje koje našu vezu punu nježnosti pretvara u nešto ružno, jer se Lucija branila istinski, odlučno, gotovo očajno; bila je to prava borba, a ne ljubavna igra, i zato sam se brzo povukao.

Nastojao sam da Luciju uvjerim riječima; raspričao sam se; govorio sam vjerojatno o tome koliko je volim i kako ljubav traži da se ljudi potpuno predaju jedno drugom. Sigurno nisam govorio ništa originalno (ta ni moj cilj nije bio nimalo originalan), ali bez obzira na otrcanost argumentacija je bila neoboriva i Lucija nije ni pokušala da je obori. Umjesto toga samo je šutjela ili govorila: — Molim te, ne, molim te, ne! — ili — Ne danas, ne danas ... — pokušavajući istovremeno (dirljivo nevjesto) prevesti razgovor na druge teme.

Ponovo sam nasrnuo na nju; ta ona ne spada u one djevojke koje čovjeka najprije nadraže, a onda ga ismiju; ta nije bezosjećajna i zla ... opet sam je zagrlio i opet je počela kratka i sumorna borba koja me je (opet) ispunila osjećajem da činim nešto ružno, jer je bila gruba i u njoj nije bilo ni najmanjeg traga ljubavi. U tim trenucima kao da je zaboravljala da se pored nje nalazim ja, kao da sam se pretvarao u nekog potpuno stranog.

Prekinuo sam napad i odjednom mi se učinilo da shvaćam zašto mi se Lucija opire; gospode, kako to nisam odmah shvatio? Ta Lucija je još dijete, sigurno se boji ljubavi, nevina je, plaši se, plaši se nepoznatog. Smijesta sam odlučio da iz svojih postupaka izbacim nasrtljivost koja je možda plaši, da budem nježan, blag, da učinim da se ljubavni čin nimalo ne razlikuje od naših uobičajenih milovanja, da bude samo jedna od nježnosti. Prestao sam navaljivati i počeo se maziti. Ljubio sam je i milovao (trajalo je to užasno dugo i odjednom je prestalo da me raduje, jer je milovanje bilo samo varka i sredstvo), mazio sam se tako s Lucijom (neiskreno i smišljeno) i nastojao sam da je uz put neprimjetno položim na krevet. To mi je čak i uspjelo; milovao sam joj grudi (tome se Lucija nije nikad opirala); govorio sam joj kako želim da milujem čitavo njeno tijelo, jer to tijelo je ona, hoću da budem nježan prema njoj cijelom; zatim mi je uspjelo i da joj malo podignem suknju i da je poljubim desetak, dvadesetak centimetara iznad koljena, ali dalje nisam stigao. Kad sam pokušao da

pomaknem glavu dalje prema Lucijinu krilu, uplašeno se trgla i skočila s kreveta. Pogledao sam je i na njenu licu vidio neku grčevitu napetost, izraz koji još nikad nisam primijetio.

Lucija, Lucija, je li te stid zato što je u sobi svjetlo? Želiš li mrak? upitao sam je, a ona se uhvatila za moje pitanje kao utopljenik za slamku i potvrdila da se stidi zbog svjetlosti. Otišao sam do prozora da spustim rolete, ali Lucija je rekla: Ne, nemoj! Ne spuštaj rolete! — Zašto? — upitao sam. — Bojim se — rekla je. — Čega se bojiš, mraka ili svjetlosti? — upitao sam.

Nije odgovorila, zaplakala je.

Njen me otpor nimalo nije ganuo, izgledao mi je besmislen, nepotreban, nepravedan; mučio me je, nisam ga mogao shvatiti. Upitao sam je da li te brani zato što je nevina, da li se plaši bolova koje će joj to nanijeti. Na svako takvo pitanje poslušno je odgovarala potvrdno, jer je u njemu vidjela argument za sebe. Objašnjavao sam joj kako je to divno što je djevojka i što će sve upoznati upravo sa mnom, čovjekom koji je voli. — Zar se ne veseliš što ćeš po pravom biti moja žena? — Rekla je da, veseli se tome. Ponovo sam je zagrlio, ali se i dalje branila.

Jedva sam svladavao bijes. — Zašto se opireš? — Molim te, drugi put, ja hoću, ali drugi put, slijedeći put, sada ne — rekla je. — A zašto ne danas? — Danas ne — odgovorila je — Ali zašto? — Molim te, danas ne. — Ali kada? Dobro znaš da je ovo posljednja prilika da budemo sami zajedno, preksutra se vraćaju tvoje drugarice. Gdje ćemo onda biti sami? — Ti ćeš već nešto pronaći — rekla je. — Dobro — složio sam se — ja ću nešto pronaći, ali mi obećaj da ćeš tamo poći sa mnom, jer teško da će to biti tako ugodna soba kao ova tvoja. —

Ne smeta — rekla je — ne smeta, poći ću kamo god budeš htio. — U redu, samo mi obećaj da ćeš tada biti moja, da se nećeš opirati. — Da, — rekla je.

— Obećavaš? — Da.

Shvatio sam da je obećanje jedino što tog dana mogu dobiti od Lucije. Bilo je to malo, ali ipak nešto. Nastojao sam da potisnem neraspoloženje i ostatak vremena proveli smo razgovarajući. Kad sam odlazio, otresao sam s uniforme grančice asparagusa, pomilovao Luciju po obrazu i rekao da neću misliti ni na što drugo osim na naš slijedeći sastanak — i nisam lagao.

Nekoliko dana poslije sastanka s Lucijom (bio je kišan jesenski dan) vraćali smo se poslije rada u stroju u kasarnu; cesta je bila puna rupa, sada pretvorenih u duboke lokve. Bili smo uprskani blatom, umorni, mokri i željni odmora. Većina za posljednjih mjesec dana nije imala niti jednu slobodnu nedjelju. Ali dječak komandir naredio je da nas postroje odmah poslije ručka i obavijestio nas da je za vrijeme popodnevene inspekcije naših soba ustanovio da su neuredne. Zatim nas je predao podoficirima i naredio im da nam za kaznu produže strojevu obuku za dva sata.

Kako smo bili vojnici bez oružja, naša strojeva i borbena obuka bila je bez ikakva smisla; nije imala nikakve druge svrhe osim da nam upropasti vrijeme. Sjećam se kako smo jednom za vlade dječaka komandira morali čitavo poslijepodne prenositi teške daske s jednog kraja kasarne na drugi, a sutra opet natrag, i da smo se tako vježbali u prenošenju dasaka punih deset dana. Takvo prenošenje bilo je praktično sve što smo poslije smjene u rudniku radili u krugu kasarne. Ovog puta nismo prenosili daske, nego vlastita tijela: okretali smo ih nalijevo krug, nadesno i nalijevo, bacali smo ih na zemlju i ponovo podizali, trčali smo s njima tamo i ovamo, vukli smo ih po zemlji. Prošla su tako tri sata obuke, pojavio se komandir i izdao podoficirima naređenje da nas vode na fiskulturu.

Iza zgrade kasarne nalazilo se malo igralište na kome se mogao igrati nogomet, ali gdje se moglo i vježbati i trčati. Podoficiri su odlučili da trčimo štafetu. U četi je bilo devet odjeljenja po deset vojnika, dakle devet desetočlanih štafeta. Podoficiri su željeli da nas dobro zamore, ali su osim toga, jer su i sami bili mladići od osamnaestdevetnaest godina, htjeli i da se natječu s nama i da nam dokažu koliko su bolji od nas; tako su i sami izveli protiv nas vlastitu momčad sastavljenu od deset narednika i desetara.

Potrajalo je prilično dugo dok su nam objasnili što žele i dok smo mi to shvatili. Prvih deset takmičara trebalo je da trči od jednog kraja igrališta prema drugom; tu je trebalo da stoji spreman drugi red takmičara, sa zadatkom da trči tamo odakle su prvi stigli, i gdje ih je očekivao treći red takmičara, i tako dalje. Prebrojavali su nas s velikim elanom i upućivali na suprotne strane igrališta.

Poslije rada u oknu i strojeve obuke bili smo potpuno izmrcvareni i hvatao nas je bijes od same pomisli da još treba da trčimo. Dvojici najbližih drugova povjerio sam sasvim primitivnu ideju — da svi trčimo što je moguće sporije! Ideja je odmah prihvaćena, prenijeta od usta do usta i premorena masa vojnika iznenada je počela da se smireno njiše od pritajenog smijeha.

Konačno smo se našli svaki na svom mjestu spremni za početak trke koja je već prema samoj zamisli bila čista besmislica: iako je trebalo da trčimo u uniformi i teškim cokulama, morali smo da kleknemo za start; iako je trebalo da predajemo štafetu na nečuven način — takmičar koji je primao štafetu trčao je u suprotnom smjeru. — držali smo u rukama prave štafetne palice, a start je dat pucnjem iz pravog pištolja. Narednik u desetoj stazi (prvi takmičar podoficirske momčadi) krenuo je iz sve snage, a mi smo se podigli sa zemlje (bio sam u prvom redu trkača) i krenuli laganim kasom naprijed. Već nakon prvih dvadeset metara s mukom smo suzdržavali smijeh jer se narednik već primicao drugoj strani igrališta dok smo mi, jedva koji metar od starta, u nevjerojatno ravnom stroju kaskali dahćući i simulirajući krajnji napor. Vojnici okupljeni na oba kraja igrališta počeli su glasno navijati: »Tempo, tempo, tempo ...« Na polovici staze pored nas u suprotnom je smjeru protrčao drugi takmičar podoficirske štafete čiji je cilj bila linija s koje smo krenuli. Konačno smo stigli do drugog kraja igrališta i predali palice; u tom trenutku iza naših leđa startao je sa štafetom u ruci treći podoficir.

Danas se sjećam te štafete kao posljednje velikesmotre mojih crnih drugova. Momci su pokazali izvanrednu inventivnost: Honza je trčeći šepao, svi su ga urnebesno bodrili i on je zaista (uz buran aplauz) predao palicu kao junak dana dva koraka ispred ostalih. Ciganin Matloš srušio se za vrijeme trke na zemlju valjda osam puta. Čenek je trčao podižući koljena gotovo do brade (to je sigurno bilo napornije od najbržeg sprinta). Nitko nije izdao igru, ni disciplinirani i smireni autor mirovnih manifesta Bedfich, koji je ozbiljno i dostojanstveno trčao laganim tempom s ostalima, ni seljački sin Jozef, ni Povel Pekny, koji me nije volio, ni stari Ambroz, koji je trčao teškim korakom, uspravan, s rukama na leđima, ni riđi Petraft, cvileći visokim glasom, ni Mađar Varga, koji je trčeći vikao: »Hura!«; nitko nije pokvario ovu izvanrednu i jednostavnu inscenaciju koja je djelovala tako da smo mi, stojeći naokolo, pucali od smijeha.

Onda smo primijetili kako se igralištu približava dječak komandir. Jedan od desetara ga je ugledao i pošao njemu da raportira. Kapetan ga je saslušao i stao na rub igrališta da promatra našu trku. Podoficiri (kojih je štafeta već odavno pobjedonosno stigla na cilj) postali su nervozni i počeli da viču:

»Brže! Maknite se! Pružite noge!«, ali njihovo je poticanje bilo zagušeno našim bučnim navijanjem. Podoficiri nisu znali što da čine, razmišljali su da li da skrate trku, trčkarali su naokolo, dogovarali se, gledali iskosa u komandira, ali komandir ih nije ni pogledao i samo je ledeno promatrao trku.

Konačno je krenuo i posljednji red naših takmičara; u toj je grupi bio i Aleksej. Strahovito me je interesiralo kako će trčati i nisam se prevario: htio je da nam pokvari igru. Startao je svom snagom i nakon dvadeset metara imao je bar pet metara prednosti. Ali onda se dogodilo nešto neobično: njegov tempo postajao je sve sporiji i prednost je ostala ista. Odmah sam shvatio da Aleksej ne može pokvariti igru ni kada bi to htio — ta bio je to slabašan dječak kome su već nakon dva dana htjeline htjeli morali dati lakši posao jer nije imao ni snage u mišicama ni daha! U trenutku kad sam to shvatio učinilo mi se da upravo njegovo trčanje predstavlja krunu čitave sprdačine; Aleksej se trudio koliko je mogao, ali se ipak nije nimalo razlikovao od momaka koji su istim tempom zabušavali pet koraka iza njega; i podoficiri i komandir mora da su bili uvjereni kako je Aleksejev nagli start samo sastavni dio komedije kao i Honzino šepanje, Matoušovi padovi i naše navijanje. Aleksej je trčao stisnutih šaka kao i oni iza njega koji su simulirali teški napor i glasno dahtali, samo što je Aleksej osjećao istinski bol u slabinama i svladavao ga s najvećim naporom, tako da mu je niz lice tekao pravi znoj.

Kad su stigli do polovine igrališta, Aleksej je još više usporio tempo i red polako trčećih fakina postepeno ga je sustizao; kad je bio trideset metara od cilja, prestigli su ga, na dvadeset metara od cilja prestao je trčati i do cilja je došao vukući noge i držeći se rukom za slabine.

Nakon završene trke komandir je naredio zbor. Upitao je zašto smo trčali tako sporo. — Bili smo umorni, družo kapetane. — Tražio je da svi koji su bili umorni podignu ruku. Podigli smo ruke. Pažljivo sam promatrao Aleksej a (stajao je u redu ispred mene); on jedini nije podigao ruku. Komandir to nije primijetio. — Dobro — rekao je — znači svi. — Ne — čulo se iz stroja. — Tko nije bio umoran? — Ja — rekao je Aleksej. —

Vi niste? — začudio se komandir. — Kako to da niste bili umorni?

— Nisam bio umoran jer sam komunist — odgovorio je Aleksej. Te riječi četa je popratila

prigušenim smijehom. — Vi ste onaj koji je posljednji stigao na cilj? upitao je komandir. —

Da — rekao je Aleksej. — A niste bili umorni? — pitao je dalje komandir. — Ne — rekao je Aleksej. — Ako niste bili umorni, znači da ste namjerno sabotirali vježbu. Kažnjavam vas sa četrnaest dana zatvora zbog pokušaja pobune. Ostali su bili umorni, znači imaju opravdanje.

Kako rezultati koje postižete u rudniku nisu naročiti, očigledno vas umaraju izlasci. U interesu zdravlja čitavoj četi zabranjujem izlaz u grad dva mjeseca.

Razgovarao sam s Aleksej em prije nego što je otišao u zatvor. Predbacio mi je da se ne držim kao komunist i upitao me, gledajući me strogo, da li sam za socijalizam ili protiv njega.

Odgovorio sam da sam za socijalizam, ali da je ovdje, u kasarnama crnih, to potpuno nevažno jer se tu ljudi dijele drukčije nego napolju: ovdje su na jednoj strani oni koji su izgubili vlastitu sudbinu, a na drugoj oni koji im sudbinu drže u šaci i rade s njom što hoće. Aleksej se, međutim, nije složio sa mnom: granična linija između socijalizma i reakcije vodi svuda, i naša kasarna nije ništa drugo nego sredstvo za obranu od neprijatelja socijalizma. Upitao sam ga kako to dječak komandir brani socijalizam od njegovih neprijatelja kad upravo njega, Alekseja, šalje na četrnaest dana u zatvor i uopće postupaju s ljudima tako da od njih stvara na j zagriženi je neprijatelje socijalizma. Aleksej je priznao da mu se komandir ne sviđa. Kad sam mu rekao i to da kada bi granična linija između socijalizma i reakcije bila odlučujuća i ovdje u kasarni, on, Aleksej, ne bi mogao tu biti, odgovorio mi je žestoko da je tu s punim pravom.

— Moj je otac uhapšen zbog špijunaže. Znaš li što to znači? Kako Partija može imati povjerenja u mene? Partija je dužna da mi ne vjeruje!

Zatim sam razgovarao s Honzom; žalio sam (misleći na Luciju) što nećemo dva mjeseca izići iz kasarne. — Budalo — rekao mi je — što se bojiš! Ići će se više nego ikada!

Veselo sabotiranje štafetne trke ojačalo je kod mojih drugova osjećaj solidarnosti i potaklo ih na posebnu aktivnost. Honza je okupio neko mala vijeće koje je ubrzano počelo proučavati mogućnosti za tajno izlaženje iz kasarne. Za dva dana sve je bilo pripremljeno; organiziran je tajni fond za uplate; potplaćena su dva podoficira iz naše zgrade; pronađeno je pogodno mjesto i tu neprimjetno prosječena bodljikava žica; mjesto se nalazilo na kraju kasarskog kruga gdje se još nalazila samo ambulanta i gdje su prve seoske kućice bile udaljene od ograde svega pet metara. U najbližoj kućici stanovao je jedan rudar kojeg smo poznavali iz okna i drugovi su se brzo dogovorili s njim da ne zaključava vratnice na ogradi. Trebalo je da se vojnik koji je htio da pobjegne u grad neprimjetno približi žicanoj ogradi kasarne, brzo provuče i pretrči pet metara; čim bi se našao iza vratnica, bio je izvan opasnosti — trebalo je samo da prođe kroz kuću i da iziđe s druge strane na ulicu.

Odlazak je, prema tome, bio relativno bezopasan, ali je bilo neophodno osiguranje da se sa svim tim ne pretjera; kad bi istog dana iz kasarne tajno izišao suviše veliki broj vojnika, njihova bi se odsutnost mogla vrlo lako otkriti. Zato je Honzino spontano stvoreno vijeće moralo organizirati čitavu stvar i ustanoviti redoslijed izlazaka iz kasarne.

Na žalost, čitav Honzin pothvat propao je prije nego što je na mene došao red. Komandir je jedne

noći osobno izvršio obilazak spavaonica i ustanovio da su tri vojnika odsutna. Pozvao je na odgovornost podoficira (starješinu sobe) koji nije prijavio njihovu odsutnost i, kao da ide nasigurno, upitao koliko je za to dobio. Podoficir je podlegao dojmu da komandir sve zna i nije ni pokušao da poriče. Pozvan je Honza i na suočenju podoficir je posvjedočio da je od njega primio novac.

Dječak komandir nas je tako matirao. Podoficira, Honzu i trojicu vojnika koji su te noći izišli bez dozvole poslao je pred vojni sud. (Nisam stigao ni da se pozdravim sa svojim najboljim drugom, sve se odigralo munjevitom brzinom u toku jutra dok smo bili u rudniku; tek mnogo kasnije sam saznao da su svi kažnjeni i da je Honza dobio godinu dana zatvora.) Četu je pred strojem obavijestio da se period zabrane izlaska produžava za još dva mjeseca i da se uvodi disciplinski režim predviđen za kažnjeničke jedinice. Zatražio je da se na uglovima postave stražarski tornjevi s reflektorima i da mu se dodijele vodiči pasa koji će čuvati kasarnu sa svojim vučjacima.

Komandirova akcija bila je tako iznenadna i uspješna da smo svi imali dojam da je Honzu netko odao. Ne bi se moglo reći da je u crnim jedinicama doušništvo naročito cvjetalo; svi smo složno izražavali najveći prezir prema takvoj djelatnosti, ali svi smo znali da je kao mogućnost uvijek prisutno, jer je svakako predstavljalo najefikasnije sredstvo koje nam je stajalo na raspolaganju da popravimo uvjete života, vratimo se brže kući, dobijemo dobru karakteristiku i osiguramo kakvutakvu budućnost. Suprotstavljali smo se (bar velika većina) ovom najdubljem padu, ali se nismo mogli suprotstaviti iskušenju da previše olako sumnjičimo druge.

I ovog je puta sumnja brzo uhvatila korijen i pretvarala se kao lavina u opće uvjerenje (iako se komandirova akcija mogla, naravno, i drukčije objasniti), koncentrirajući se s bezuvjetnom sigurnošću na Alekseja. Upravo u to doba odbrojavao je posljednje dane zatvora; išao je, razumljivo, svaki dan s nama u rudnik i provodio je čitavo radno vrijeme s nama u oknu, i svi su tvrdili da je imao mnogo prilike da (»svojinu špiclovskim ušima«) načuje nešto o Honzinu pothvatu.

Jadnom studentu s naočalama počele su se događati najgore stvari: vođa grupe (jedan od nas) počeo ga je opet raspoređivati na najteža radna mjesta, redovno mu je nestajao alat — što mu je odbijano od plaće — morao je slušati svakojake aluzije i uvrede i podositi stotine sitnih pakosti. Na drveni zid iznad njegova kreveta napisao je netko crnom kolomašću: OPREZ, ŠTAKOR.

Nekoliko dana pošto je patrola odvela Honzu i ostala četiri krivca, provirio sam, kasno poslije podne, u sobu naše grupe; bila je prazna, samo je Aleksej stajao nagnut iznad svog kreveta i namještao ga. Upitao sam ga zašto sada namješta krevet. Odgovorio je da mu momci po nekoliko puta dnevno rasturaju ležaj. Rekao sam mu da su svi uvjereni da je on otkucao Honzu. Protestirao je gotovo plačući da ni o čemu nije imao pojma i da nikad nikoga ne bi odao. — Zašto tvrdiš da ne bi odao? — upitao sam. — Ti smatraš da si na strani komandira.

Iz toga logički proizlazi da si spreman i da Špijuniraš za njega. — Nisam na strani komandira!

Komandir je saboter! — rekao je isprekidanim glasom. Zatim mi je povjerio do kakvog je zaključka došao nakon dugog razmišljanja dok je sjedio u ćeliji: formacije crnih vojnika Partija je stvorila za ljude kojima za sada ne može povjeriti oružje, ali koje želi preodgojiti.

Klasni neprijatelj, međutim, ne spava i želi da po svaku cijenu onemogući uspješno odvijanje procesa

tog odgoja; želi da se bjesomučna mržnja crnih prema komunizmu održi, jer računa na njih kao na rezervu kontrarevolucije. To što dječak komandir postupa tako da kod sviju izaziva samo gnjev predstavlja očito dio toga paklenog plana. Prema njegovim riječima, ja nisam mogao ni da zamislim gdje se sve nalaze neprijatelji Partije. Komandir je sigurno neprijateljski agent. On, Aleksej, zna što mu je dužnost, i napisao je opširan izvještaj o komandirovoj djelatnosti. To me je začudilo. — Što kažeš? Što si napisao? Kome si to poslao? — Odgovorio mi je da je prijavu protiv komandira poslao Partiji.

Izišli smo zajedno iz kasarne. Upitao me je zar se ne plašim da se s njim pojavim pred drugovima.

Rekao sam mu da je budala kad može nešto takvo da pita, a dvostruka budala ako misli da će njegovo pismo stići onome kome je upućeno. Odgovorio mi je da je komunist i da u svim okolnostima mora djelovati tako da se kasnije toga ne stidi. Ponovo mi je napomenuo da sam i ja komunist (iako isključen iz Partije) i da bi trebalo da se drukčije ponašam. — Mi smo kao komunisti odgovorni za sve što se ovdje događa. — Takva tvrdnja bila je upravo smiješna, ali sam mu odgovorio sasvim ozbiljno da se odgovornost ne može ni zamisliti bez slobode.

Njegov je odgovor bio da se osjeća dovoljno slobodan da može djelovati kao komunist, da mora i da će dokazati da je komunist. Dok je to govorio, brada mu je podrhtavala; i danas, nakon toliko godina, izlazi mi pred oči taj trenutak, ali sada znam, mnogo bolje nego tada, da je Aleksej imao tek nešto više od dvadeset godina, da je bio tek mladić, još dječak, i da je sudbina landarala na njemu kao divovska odjeća na patuljku.

Sjećam se da me je ubrzo nakon razgovora s Aleksejem upitao Čenek (upravo onako kako je to predvidio Aleksej) o čemu, kog vruga, imam da razgovaram s tim štakorom. Rekao sam mu da je Aleksej vol, a ne štakor i ispričao mu sve o tužbi protiv komandira. To na Čeneka nije načinilo nikakav dojam. — Ne znam je li vol — rekao je — ali da je štakor, znam sigurno.

Onaj tko je u stanju da se javno odrekne vlastitog ćaleta, za mene je gori od štakora. — Nisam ga shvatio, i on se začudio da to ne znam; sam politruk pokazao im je novine, nekoliko mjeseci stare, u kojima je objavljena Aleksejeva izjava da se odriče svog oca koji je izdao i popljuvao ono najsvetije za što njegov sin zna.

Istog dana pred večer na stražarskim tornjevima (izgrađenim u toku posljednjih dana) prvi put su se upalili reflektori osvjetljavajući zamračeni logor; pored žičane ograde patrolirali su vodiči s psima. Spopala me je strahovita čežnja — Luci ja je bila daleko i znao sam da je neću vidjeti puna dva mjeseca. Napisao sam joj te večeri dugo pismo; pisao sam joj da je dugo neću vidjeti, da nam ne dopuštaju da izidemo iz kasarne i koliko žalim što mi je uskratila ono za čim sam čeznuo i što bi mi u sjećanju pomoglo da izdržim te tužne nedjelje.

Sutradan, pošto sam bacio pismo u sandučić, vježbali smo na dvorištu obavezno nalijevo krug, naprijed marš i lezi. Izvodio sam određene radnje potpuno automatski i gotovo nisam obraćao pažnju na desetara koji je komandirao ni na svoje drugove koji su marširali i padali na zemlju. Nisam obraćao pažnju ni na okolicu: sa tri strane kasarne, a četvrte žičana ograda pored koje je, s druge strane, vodio put. Povremeno bi netko prošao duž žice, ponekad bi i zastao (većinom djeca, sama ili s roditeljima koji su im objašnjavali da su iza žice vojnici i da vježbaju). Sve to se za mene pretvorilo

u mrtvu kulisu, u sliku na zidu (sve što se nalazilo iza žice bila je slika na zidu; (zato sam pogledao prema ogradi tek kad je netko upola glasa dobacio: »Što si zinula, mačko?«

Tek tada sam je ugledao. Bila je to Lucija. Stajala je iza ograde u svom smeđem ogrtaču, onom starom i iznošenom (pomislio sam kako smo prilikom ljetnje kupovine zaboravili da će ljeto proći i nastupiti hladni dani) i u crnim modernim cipelicama s visokim potpeticama (također moj poklon) koje uopće nisu išle uz izlizani ogrtač. Stajala je nepomično pored žice i gledala u nas. Vojnici su komentirali njenu čudno strpljivu pojavu sa sve više zainteresiranosti i unosili u svoje primjedbe sve seksualno očajanje ljudi držanih u prisilnom celibatu. I podoficir je primijetio dekoncentriranost vojnika i ubrzo ustanovio i njen uzrok. Vjerojatno ga je ljutila vlastita bespomoćnost — nije mogao otjerati djevojku od žice; iza žice bilo je carstvo relativno slobode u kome nisu vrijedila njegova naređenja. Zaprijetio je vojnicima da prestanu s primjedbama, pojačao glas i ubrzao tempo obuke.

Lucija se povremeno pokrenula, ponekad čak potpuno izgubila iz mog vidokruga, ali se opet vraćala na mjesto s kog me mogla vidjeti. Konačno je strojeva obuka završena, ali nisam mogao da joj se približim jer su nas odmah odveli na sat političkog odgoja; slušali smo niz rečenica o taboru mira i imperijalistima i tek nakon sat vremena mogao sam izići (već je padao mrak) i pogledati je li Lucija još pored ograde; bila je, i potrčao sam prema njoj.

Zamolila me je da se ne ljutim na nju, da me voli, da joj je teško što sam zbog nje tužan.

Rekao sam da ne znam kad ću se opet sastati s njom. Odgovorila je da to nije važno, da će ona dolaziti ovamo. (Pored nas u tom trenutku prošla je grupa vojnika i dobacivala nešto vulgarno.) Upitao sam zar joj neće smetati vojnička dobacivanja. Rekla je da neće, jer me voli. Pružila mi je kroz žicu ružu (odjeknula je truba, zvali su nas u stroj); poljubili smo se kroz žičanu ogradu.

Lucija je dolazila i stajala iza ograde kasarne gotovo iz dana u dan dok sam radio u jutarnjoj smjeni i popodnevnih sati provodio u kasarni; iz dana u dan dobijao sam po cvijet (jednom mi ih je prilikom pregleda kovčega narednik sve pobacio na pod) i izmijenjao s Lucijom poneku rečenicu (rečenice sasvim stereotipne, jer zapravo nismo imali što jedno drugom da kažemo; nismo izmjenjivali misli ni vijesti, samo smo jedno drugo uvjerali u jednu, mnogo puta izgovorenu istinu); uza sve to nisam prestajao da joj gotovo svakodnevno pišem; bilo je to doba naše najintenzivnije ljubavi. Reflektori na stražarskim tornjevima, lavež pasa u predvečerje, napuhani momčić koji je svim tim komandirao, sve to nije nalazilo mnogo mjesta u mojim mislima koje su se koncentrirale samo na Lucijin dolazak.

Bio sam u toj kasarni, čuvanoj psima, i u rudničkom oknu, u kome sam se naslanjao na vibrirajuću bušilicu, zapravo veoma sretan. Bio sam sretan i pun samopouzdanja jer sam u Luciji posjedovao bogatstvo koje nije imao nitko od mojih drugova, pa čak nitko od komandira; bio sam voljen, bio sam voljen javno i demonstrativno. Iako Lucija za moje drugove nije predstavljala ideal žene, iako je svoju ljubav pokazivala — kako su zaključili — na prilično čudan način, ipak je to bila ljubav žene, i to je izazivalo čuđenje, nostalgiju i zavist.

Što smo duše bili odsječeni od svijeta i žena, to se više govorilo o ženama, do najsitnijih pojedinosti, do svih detalja. Spominjani su simboli materinstva, crtane (olovkom na papiru, pijukom na glini, prstom na pijesku) linije grudi i stražnjica, vodile su se oštre diskusije oko toga koja od neprisutnih i spominjanih žena ima privlačniji oblik stražnjice; precizno su evocirani uzdasi i riječi izgovorene u najintimnijim situacijama; sve je to detaljno opisivano i prilikom svakog ponavljanja dopunjavano neprestano novim nijansama. I meni su, razumljivo, postavljana pitanja i drugovi su bili posebno zainteresirani za moja iskustva zato što su djevojku o kojoj je trebalo da govorim svakodnevno vidali, te su sebi mogli sve dobro predočiti i spojiti njen stvarni lik s mojim pričanjem. Nisam to mogao drugovima uskratiti, nisam mogao drugo nego da im pričam; i tako sam im pričao kako izgleda Lucija gola, iako je takvu nikad nisam vidio, i o milovanjima koja nisam nikad doživio; pred mojim očima odjednom se pojavila precizna i detaljna slika njene tihe strasti.

Kako je bilo kad sam je prvi put imao?

Pričajući o tome vidio sam to kao najstvarniju stvarnost: bilo je to u njenoj sobici u internatu; svlačila se preda mnom poslušno, odano, a ipak s nekim suzdržavanjem, ta bila je to djevojka sa sela, a ja sam bio prvi muškarac koji ju je vidio голу. A mene je do ludila uzbuđivala upravo ta odanost pomiješana s oklijevanjem; kad sam joj prišao, skupila se i pokrila rukama krilo ...

Zašto uvijek nosi crne cipele s visokim potpeticama?

Pričao sam da sam ih kupio zato da u njima seta preda mnom gola; stidjela se, ali je radila sve što sam zahtijevao od nje; ja sam uvijek ostajao obučen što sam mogao duže, a ona je šetala gola u tim cipelicama (to mi se strašno sviđalo, da ona bude gola, a ja obučen!), otišla do ormara u kome je bilo vino, i gola mi nasula čašu ...

I tako su Luciju, kad je dolazila do ograde, pratile ne samo moje oči nego i oči bar deset mojih drugova koji su tačno znali kako ona ljubi, što pri tome govori i kako uzdiše, koji su uvijek značajno konstatirali da je opet u crnim cipelama s visokim potpeticama i koji su je zamišljali kako u njima hoda gola po internatskoj sobici.

Svaki od mojih drugova imao je uspomenu na neku ženu i mogao je ovako dijeliti s ostalima, ali samo ja sam imao mogućnost da im osim priče ponudim i pogled na tu ženu; samo moja žena bila je stvarna, živa i prisutna. Drugarska solidarnost, koja me je natjerala da pažljivo slikam голу Luciju i njeno milovanje, učinila je da moja čežnja za Lucijom postane bolno stvarna. Prostačke primjedbe drugova koji su komentirali Lucijine dolaske nisu mi nimalo smetale; nitko od drugova nije mi time oduzimao Luciju (od sviju pa i od mene čuvala ju je žičana ograda sa psima) — naprotiv, svi su mi je davali, svi su samo pooštravali njenu uzbuđujuću sliku, svi su je slikali zajedno sa mnom i davali joj sve pomamniju privlačnost; prepustio sam se drugovima, a svi zajedno prepustili smo se čežnji za Lucijom. Kad sam prilazio ogradi iza koje je stajala, osjećao sam kako se tresem; od same želje nisam mogao ni da govorim; nisam bio u stanju da shvatim kako sam mogao da s njom idem pola godine kao bojažljivi srednjoškolac i da u njoj ne vidim ženu; bio sam spreman da dam sve za jedno jedino fizičko spajanje s njom.

Ovim ne želim reći da je moj odnos prema njoj postao suroviji, siromašniji, da je izgubio nježnost. Ne, rekao bih, to je bilo jedini put u mom životu da sam proživljavao totalnu čežnju za ženom kojom je bilo obuhvaćeno sve što je u meni: i tijelo i duša, i strast i nježnost, čežnja i pomamna vitalnost, želja za prostotom i čežnja za utjehom, čežnja za trenutkom zanosa i vječitim posjedovanjem. Bio sam potpuno obuzet, do krajnosti napet, sav koncentriran, i danas — u godinama kad želje počinju da blijede — sjećam se tih trenutaka kao izgubljena raja (čudnog raja oko kojeg je obilazio stražar sa psom i u kojem je desetar urlao komande).

Odlučio sam da učinim sve da se nekako nađem s Lucijom izvan kasarne; imao sam njeno obećanje da mi se slijedeći put »neće opirati« i da će se sa mnom naći gdje god budem htio.

To mi je obećanje mnogo puta potvrdila prilikom naših kratkih razgovora kroz žicu. Bilo je, prema tome, dovoljno odlučiti se na opasnu akciju.

Sve sam prostudirao veoma brzo. Honza je ostavio iza sebe tačan plan bijega, koji komandir nije otkrio. Ograda je ostala neprimjetno prosječena, a dogovor s rudarom koji je stanovao pored kasarne nije bio poništen, bilo je dovoljno obnoviti ga. Stražarsko osiguranje kasarne bilo je, naravno, savršeno i izlazak je za dana bio nemoguć. Stražari sa psima obilazili su kasarnu i noću a svijetlili su i reflektori, no bilo je to, očigledno, više radi vanjskog efekta i za zadovoljstvo komandira nego zbog toga što je netko ozbiljno pomišljao da bismo mogli pobjeći; otkriveni bijeg značilo je vojni sud, a to je bio prevelik rizik. Upravo zbog toga, rekao sam sebi, bijeg bi mogao uspjeti.

Preostao je samo jedan problem — naći za sebe i Luciju zgodno utočište koje, po mogućnosti, ne bi bilo suviše daleko od kasarne. Rudari koji su stanovali u blizini kasarne radili su većinom s nama u istom oknu, i tako mi je ubrzo uspjelo da se s jednim (pedesetogodišnjim udovcem) dogovorim da mi ustupi stan (stajalo me je to svega tri stotine u tadašnjem novcu). Kuća u kojoj je stanovao (siva jednokatna zgrada) mogla se vidjeti iz kasarne; pokazao sam je Luciji dok smo razgovarali kraj ograde i objasnio joj svoj plan. Nije se obradovala, nagovarala me je da se radi nje ne izlažem opasnosti i pristala je konačno samo zato što nije znala da mi se suprotstavi.

Konačno je došao ugovoreni dan. Počeo je dosta čudno. Odmah nakon povratka iz rudnika dječak komandir naredio je da se postrojimo i održao nam jedan od svojih čestih govora.

Obično nam je prijetio ratom koji naravno tek što nije izbio i mjerama koje će država poduzeti da onemogući reakcionare (pod kojima je prvenstveno podrazumijevao nas). Ovog puta začinio je svoj govor novim mislima: klasni se neprijatelj navodno uvukao čak i u samu komunističku partiju; ali neka špijuni i izdajnici znaju da će se s prikrivenim neprijateljima postupati sto puta gore nego s onima koji ne skrivaju svoje nazore, jer je zamaskirani neprijatelj šugavi pas. — A jedan od njih nalazi se među nama — nastavio je dječak komandir i naredio da dječak Aleksej istupi pred stroj. Zatim je izvukao iz džepa neke papire i gurnuo mu ih pod nos. — Poznaješ ovo pismo? — Poznajem — rekao je Aleksej. — Ti si šugavo pseto, a osim toga si i obični cinkaroš i hulja. Samo što pasji glas ne dopire do neba. — I pred njegovim je očima poderao pismo.

— Imam za tebe još jedno pismo — rekao je i pružio je Aleksej u otvorenu kovertu. — Čitaj naglas! — Aleksej je izvukao papir iz koverte, preletio ga pogledom i — šutio. — Čitaj! — ponovio je komandir. Aleksej je šutio. — Nećeš čitati? — upitao je ponovo komandir i kad Aleksej ni nakon toga nije progovorio, dreknuo je: — Lezi! — Aleksej se srušio na blatnu zemlju. Dječak komandir stajao je neko vrijeme nad njim i svi smo znali da nakon toga ne može doći ništa drugo nego diž'se, lezi, diž'se, lezi i da će Aleksej morati padati i dizati se, padati i dizati se. Komandir, međutim, nije nastavio s komandama, udaljio se od Aleksej a i počeo polako obilaziti prvi red vojnika; kontrolirao je pogledom je li oprema u redu, stigao do začelja (trajalo je to nekoliko minuta) i onda se opet polako vratio do ležećeg vojnika. — Tako, a sada čitaj — rekao je i, zaista, Aleksej je podigao blatom umazanu bradu, ispružio desnu ruku u kojoj je čitavo vrijeme gužvao pismo i ležeći počeo da čita: »Obavještavamo vas da ste petnaestog rujna tisuću devet stotina pedeset prve isključeni iz Komunističke partije Čehoslovačke. Za Oblasni komitet...« Nakon toga komandir je vratio Alekseja u stroj, predao nas deseteru i počela je strojeva obuka. Nakon strojeve došla je politička, a oko pola sedam (bio je već mrak) Lucija je stajala kod ograde; prišao sam joj i ona mi je samo pokretom glave dala do znanja da je sve u redu, i otišla. Zatim je bila večera, povečerje i otišli smo na počinak. Čekao sam stanovito vrijeme ležeći u krevetu da zaspi desetar — starješina sobe. Zatim sam obuo cokule i takav, kakav sam bio, u noćnoj košulji i dugim bijelim gaćama izišao iz sobe. Prošao sam kroz hodnik i našao se na dvorištu; u noćnoj odjeći bilo mi je hladno. Mjesto gdje sam namjeravao da se provučem kroz ogradu nalazilo se iza ambulante, što je bila odlična stvar jer bih, ako bi me netko sreo, mogao tvrditi da mi je zlo i da sam pošao da probudim liječnika.

Nisam, međutim, nikoga sreo; obišao sam ambulantu i sakrio se u sjenu, priljubljen uza zid; reflektor je lijepo bacaо svjetlost na jedno mjesto (stražar na tornju očigledno je prestao shvaćati svoj zadatak suviše ozbiljno) i dio kruga preko koga je trebalo da prijedem bio je u tami; sretno sam stigao do ambulante i do njena zida, i sada se radilo još samo o tome da ne nabasam na stražara koji je sa svojim vučjakom čitavu noć patrolirao pored ograde; vladala je potpuna tišina (opasna tišina koja mi je otežavala orijentaciju). Stajao sam tako oko deset minuta, dok nisam začuo lavež psa; bilo je to negdje otraga, na drugom kraju kasarne. Odbio sam se od zida i potrčao do (svega pet metara udaljene) žičane ograde koja je nakon Honzine akcije bila nešto izdignuta od zemlje. Legao sam i oprezno se provukao; više nije bilo oklijevanja; pet koraka i bio sam pored drvenog plotu rudareve kućice; sve je bilo u redu: vratnice su bile otvorene i našao sam se u malom dvorištu ispred prizemne kućice čiji je jedan prozor (iza spuštene rolete) bio osvijetljen. Kucnuo sam i nakon nekoliko trenutaka pojavio se na vratima krupan čovjek i pozvao me bučno da uđem. (Gotovo sam se uplašio te bučnosti jer nisam mogao zaboraviti da sam svega pet metara daleko od kasarne.) Vrata su vodila ravno u sobu: zastao sam na pragu, zapanjen — oko stola (na kome je stajala otvorena boca) sjedilo

je još pet drugih muškaraca, pijući; kad su me ugledali, nasmijali su se mojoj odjeći; tvrdili su da sam u samoj noćnoj košulji sigurno promrzao i odmah su mi nasuli čašicu. Kušao sam, bio je to razrijeđen špirit; natjerali su me da čašicu ispijem na eks; kašljao sam, i to ih je ponovo natjeralo da se drugarski nasmiju, a zatim su mi ponudili stolicu. Pitali su me kako mi je uspjelo

»prebacivanje preko granice«, ponovo su se zagledali u moju komičnu odjeću i smijali mi se, nazivajući me »gaćama u emigraciji«. Sve su to bili rudari, u dobi između trideset i četrdeset godina, i po svemu sudeći tu su se češće skupljali; pili su, ali nisu bili pijani; nakon prvog iznenađenja (u kome je bilo i dosta straha) njihova bezbrižna prisutnost počela je da me oslobađa napetosti. Pustio sam da mi natoče još jednu čašicu onog neobično jakog i neprijatnog pića. Vlasnik kuće otišao je u međuvremenu u susjednu sobu i vratio se s tamnim muškim odijelom. — Hoće li ti biti dobro? — upitao je. Vidio sam da je rudar bar deset centimetara viši od mene i mnogo deblji, ali sam odgovorio: — Mora biti dobro. — Obukao sam hlače preko dugih gaća, ali su stajale loše — morao sam ih pridržavati rukom da mi ne spadnu. — Ima li netko remen? — upitao je domaćin. Remena nitko nije imao — Bar komad konopca — rekao sam. Konopac se ubrzo našao i, stegnute, hlače su kakotako stajale. Zatim sam obukao sako i momci su zaključili (nije mi jasno zašto) da izgledam kao Charlie Chaplin, da mi je potreban još samo cilindar i štap. Htio sam da ih razveselim i stao sam sastavivši pete i raširivši stopala. Tamne hlače padale su preko cokula; momcima se to svidjelo i jednoglasno su tvrdili da će danas za mene svaka žena učiniti sve što mi pročitati iz očiju. Natočili su mi treću čašicu špirita i ispratili me. Muškarac mi je rekao da mogu pokucati na prozor u bilo koje doba noći, kad budem htio da se opet presvučem.

Izašao sam na mračnu, slabo osvijetljenu ulicu. Trebalo mi je bar deset minuta da izdaleka obidem čitavu kasarnu i dođem do ulice u kojoj me je čekala Lucija. Da stignem onamo, trebalo je da prođem pored osvijetljenih vrata naše kasarne; osjetio sam kako me hvata strah, ali se pokazalo da za to nije bilo nikakva razloga: civilno odijelo štitilo me je savršeno i vojnik ispred vrata, iako me je pogledao, nije me prepoznao; tako da sam bez smetnji stigao do ugovorene kuće. Otvorio sam vrata (osvijetljena samo usamljenom uličnom svjetiljkom) i krenuo prema sjećanju (nikad nisam bio u toj kući i sve sam znao samo prema rudarevu opisu); stepeništem lijevo, prvi kat, prva vrata prema stepeništu. Pokucao sam. Čulo se okretanje ključa u bravi i otvorila mi je Lucija.

Zagrlio sam je (došla je oko šest sati, kada je vlasnik stana odlazio u noćnu smjenu, i od tada me je tu čekala); upitala me je da li sam pio; rekao sam da jesam i ispričao joj kako je protekao moj bijeg iz kasarne. Rekla mi je kako se čitavo vrijeme tresla od straha da mi se nešto ne dogodi. (U tom sam trenutku postao svjestan da se zaista sva tresu.) Ispričao sam joj koliko sam čeznuo za sastankom s njom; držao sam je u zagrljaju i osjećao kako sve jače i jače drhti. — Što ti je? — upitao sam. — Ništa — odgovorila je. — Zašto drhtiš? — Bojala sam se za tebe — rekla je i lako mi se izvila iz ruku.

Pogledao sam naokolo. Bila je to sobica sa samo najnužnijim namještajem: stol, stolica, krevet (namješten sa ne baš čistom posteljinom); iznad kreveta visila je neka sveta sličica; kraj suprotnog zida stajao je ormar, a na njemu staklenke s ukuhanim voćem (jedina malo intimnija stvar u toj sobi), a nad svim tim gorjela je na stropu žarulja, gola, bez sjenila, neprijatno blješteći u oči i oštro osvjetljavajući moju figuru čije sam žalosne komičnosti u tom trenutku bio bolno svjestan: ogromni sako, konopcem pritegnute hlače, ispod kojih proviruju crne kapice cokula, a iznad svega na nulu

svježe ošišana lubanja koja je pod svjetlom žarulje blistala kao blijed pun mjesec.

— Lucija, zaboga, oprosti što ovako izgledam — rekao sam i ponovo joj počeo objašnjavati zašto sam se morao tako obući. Lucija me je uvjerala da to uopće nije važno, ali ja sam (s alkoholom stimuliranom spontanošću) izjavio da ne mogu tako stajati pred njom i brzo izbacio sa sebe sako i hlače; pod odijelom je, međutim, bila noćna košulja i užasne vojničke duge gaće, što je bila odjeća još komični ja od one koja me je do prije nekoliko trenutaka pokrivala. Našao sam prekidač i ugasio svjetlo, ali nije bilo tame koja bi me oslobodila jer je sobu kroz prozor osvjetljavala ulična svjetiljka. Strah da ne budem smiješan bio je jači od stida, pa sam brzo zbacio sa sebe i košulju i gaće i stajao pred Lucijom gol. Zagrlio sam je.

(Ponovo sam osjetio kako se trese.) Rekao sam da se svuče, da odbaci sve što nas dijeli.

Milovao sam je po čitavu tijelu i bez prestanka ponavljao svoju molbu, ali Lucija je rekla neka malo pričekam, da ne može, da ne može odmah, da ne može tako brzo.

Uzeo sam je za ruku i sjeli smo na krevet. Položio sam joj glavu u krilo i nekoliko trenutaka ležao nepomično; u tom času postao sam svjestan sve neprikladnosti svoje golotinje (slabo osvjetljene prljavim svjetlom ulične svjetiljke); pomislio sam kako je sve ispalo upravo suprotno od onoga o čemu sam maštao — nije gola djevojka posluživala obučena muškarca, već je gol muškarac ležao u krilu odjevene žene; izgledao sam sam sebi kao goli Isus skinut s križa u rukama tugujuće Marije i istog časa uplašio sam se tog uspoređenja jer nisam došao tražiti utjehu i sažaljenje, nego nešto sasvim drugo — i počeo sam ponovo navaljivati na Luciju, ljubiti je (po licu i haljini), pokušavajući istovremeno da je neprimjetno raskopčam.

Nisam, međutim, postigao ništa; Lucija se ponovo izvila i udaljila; potpuno sam izgubio prvobitni elan, nestrpljivost ispunjanu povjerenjem, sve moje rezerve riječi i dodira bile su odjednom iscrpljene. Ostao sam ležeći na krevetu gol, ispružen i nepomičan, a Lucija je sjedila iznad mene i milovala me svojim hrapavim rukama po obrazu. A u meni je polako ključao bijes; nabrajao sam u mislima Luci i sve što sam žrtvovao i stavio na kocku da se danas sastanem s njom; nabrajao sam (u mislima) sve kazne koje bi mi današnji izlet mogao donijeti. Bilo je to ipak samo površno predbacivanje (zato sam ih Luciji šuteći i povjeravao).

Stvarni izvor gnjeva bio je mnogo dublji (to od stida ne bih nikome povjerio): mislio sam na svoj jad, sumorni jad izgubljene mladosti, jad beskrajnih tjedana seksualne gladi, ponižavajući beskraj nezadovoljene čežnje; sjetio sam se bezuspješnog osvajanja Markete, odvratne plavuše na žetelici, ponovo uzaludnog osvajanja Lucije; došlo mi je da glasno zaplačem, da se žalim — zašto me u svemu tretiraju kao odraslog, kao odraslog sude, isključuju, proglašavaju trockistom, kao odraslog šalju u rudnik, a samo u ljubavi nemam prava da budem odrastao i moram gutati svu gorčinu nezrelosti? Mrzio sam Luciju, mrzio sam je utoliko više što sam znao da me voli, što je zbog toga njen otpor bio besmislen, neshvatljiv i nepotreban i dovodio me do bjesnila. I tako sam poslije pola sata uvrijeđene šutnje ponovo nasrnuo na nju.

Bacio sam se na nju; upotrijebio sam svu svoju snagu, uspjelo mi je da joj podignem suknju, rastrgnem grudnjak, stegnem šakom dojku, ali Lucija se branila sa sve više žestine i (pokretana istom slijepom silom kao ja) konačno se obranila, skočila s kreveta i stala pored ormara.

— Zašto se tako braniš? — vikao sam na nju. Nije znala da mi odgovori, govorila je nešto o tome da se ne ljutim, da joj oprostim, ali nije rekla ništa razumno, ništa što bi mi objasnilo njeno ponašanje.

— Zašto se braniš? Zar ne znaš koliko te volim? Ti si potpuno luda! — vikao sam. — Otjeraj me onda — rekla je, još uvijek pribijena uz ormar. — Otjerat ću te, zaista ću te otjerati, zato što me ne voliš, što od mene praviš budalu! — Vikao sam i zaprijetio, odlučno i ultimativno — da bude moja ili da mi više nikad ne iziđe pred oči.

Ponovo sam joj prišao i zagrlio je. Više se nije opirala, sada je ležala u mom naručju kao potpuno beživotan stvor. — Zar ti je toliko stalo do tog djevičanstva, za koga ga čuvaš? —

Šutjela je. — Zašto šutiš? — Ti me ne voliš — rekla je. — Ja tebe ne volim? — Ne voliš me.

Ja sam mislila da me voliš . . .

— Briznula je u plač.

Klekao sam pred nju, ljubio joj noge, preklinjao je. Ali ona je samo plakala i ponavljala da je ne volim.

Odjednom me je spopao nesavladiv bijes. Učinilo mi se da mi je na put stala neka natprirodna sila i da mi neprestano otima iz ruku ono za što živim, za čim čeznem, što mi pripada; da je to ona ista sila koja mi je oduzela Partiju, drugove i fakultet, koja mi neprestano sve uzima, uvijek iz čista mira i bez ikakva povoda. Shvatio sam da ta natprirodna sila nastupa opet protiv mene, kroz Luciju, i mrzio sam Luciju kao sredstvo te nadljudske sile. Pljusnuo sam je — jer mi se učinilo da to uopće nije Lucija, već ta neprijateljska sila: urlao sam da je mrzim, da više neću da je vidim, da nikad više neću da je vidim, da više nikad, dok sam živ, neću da je vidim . . .

Bacio sam joj u ruke njen smeđi ogrtač (ležao je prebačen preko stolice) i viknuo na nju neka se gubi.

Obukla je ogrtač i otišla.

Legao sam na krevet s prazninom u duši; htio sam je pozvati da se vrati, jer sam počeo čeznuti za njom još u trenutku kad sam je tjerao. Znao sam da je tisuću puta bolje biti s Lucijom, obučenom i suzdrž-lijvom, nego biti bez Lucije; ostati bez Lucije značilo je ostati potpuno napušten.

Sve sam to znao, a ipak je nisam pozvao da se vrati.

Dugo sam ležao u krevetu u iznajmljenoj sobi jer nisam mogao da zamislim da se u tom raspoloženju sretnem s ljudima, da se pojavim u kućici pored kasarne, šalim s rudarima i da im odgovaram na vesela i bestidna pitanja.

Bilo je već kasno doba noći kad sam se digao i otišao. Svjetiljka je osvjetljavala kuću kad sam zatvarao vrata. Obišao sam kasarnu, pokucao na prozor kućice (više nije bio osvjetljen), pričekao oko tri minute, svukao odijelo u prisutnosti pospanog rudara, odgovorio nešto neodređeno na njegovo pitanje o uspjehu pothvata i krenuo (opet u noćnoj košulji i gaćama) prema kasarni. Bio sam očajan i sve mi je bilo svejedno. Uopće nisam pazio na to gdje se nalazi stražar sa psom, bilo mi je svejedno

kamo je uperen reflektor. Provukao sam se kroz žicu i mirno pošao prema zgradi u kojoj je bila moja soba. Išao sam pored zida ambulante kad sam čuo uzvik »Stoj!« Stao sam. Netko me je osvijetlio džepnom baterijom. Čuo sam rezanje psa. — Što radite ovdje?

— Povraćam, družo vodniče — odgovorio sam oslanjajući se rukom o zid.

— Dobro, dobro, nastavite — rekao je vodnik i nastavio da seta sa svojim psom.

Nakon ove posljednje rečenice načinio sam stanku, povukao crtu kojom dijelim svoje uspomene na pojedina poglavlja. Nisam siguran aa li s pravom, jer se lanac događaja koji su brzo slijedili jedan za drugim nije prekinuo nakon mog susreta s vodnikom, nego su stvari dostigle kulminaciju tek slijedećeg jutra.

Do kreveta sam te noći stigao bez daljnjih komplikacija (desetar je imao tvrd san), ali sam uzalud pokušavao zaspati tako da sam bio sretan kad je neprijatni glas dežurnog (koji je urlao

»Ustajanje!«; prekinuo tešku noć. Uskočio sam u cokule i otrčao u kupaonicu da se ispljuskam hladnom vodom i malo osvježim. Kad sam se vratio, ugledao sam poluobučene drugove kako se okupljeni oko Aleksejeva kreveta prigušeno cerekaju. Odmah mi je bilo jasno o čemu se radi: Aleksej (ležeći potrbuške, s glavom u jastuku, pokriven dekom) spavao je kao klada. Odmah sam se sjetio Frante Petraška iz treće čete koji je ponekad, kad bi se naljutio na četnog starješinu, imao običaj da se ujutro pretvara kako spava tako tvrdo da su redom po trojica pretpostavljenih morali dolaziti i drmusati ga, svi uzalud; konačno su morali da ga zajedno s krevetom iznesu na dvorište i tek kad bi ga zalili vatrogasnom štrcaljkom, počeo bi lijeno trljati oči. Kod Alekseja se, međutim, nije moglo ni pomišljati na neki revolt i njegov tvrdi san nije mogao biti ništa drugo nego posljedica fizičke slabosti. Iz hodnika je u sobu ušao desetar (starješina naše sobe) noseći u rukama veliki lonac pun vode; iza njega išlo je nekoliko vojnika koji su ga očito nagovorili na ovu prastaru glupu šalu s vodom koja tako savršeno godi podoficirskom mozgu svih vremena i pod svim režimima.

Ta me je dirljiva sloga između ljudstva i podoficira (kojeg je inače tako preziralo) razbjesnjela; razbjesnjelo me je što je zajednička mržnja prema Alekseju odjednom izbrisala sve stare međusobne račune. Jučerašnje komandirove riječi o Alekseju kao potkazivaču svi su očigledno protumačili kao potvrdu vlastite sumnje i iznenada osjetili kako ih nosi val vrele suglasnosti s komandirovim postupkom. Uostalom, zar nije mnogo udobnije podržavati moćnog komunista u mržnji prema nemoćnom nego biti na strani nemoćnog u mržnji prema moćnom? U glavi mi je tutnjalo od zasljepljujućeg gnjeva na sve naokolo, na tu sposobnost da se bez razmišljanja vjeruje svakoj optužbi, na tu okrutnost kojom žele vratiti slomljeno samopouzdanje — i prestigao sam desetara i njegovu klapu. Prišao sam krevetu i viknuo što sam mogao glasnije: — Aleksej, ustaj, budalo!

U tom trenutku netko iza mene zavrnuo mi je ruku i prisilio me da pokleknem. Okrenuo sam se i vidio da je to Pavel Pekny. — Što nam kvariš zabavu, boljšane*? — zasiktao je. Otrgao sam se i opalio mu zaušnicu. Sigurno bismo se potukli da nas ostali nisu brzo umirili jer su se plašili da se Aleksej prije vremena ne probudi. Ali desetar s loncem već je bio stigao, stao iznad Alekseja, zaurlao:

— Ustajanje! — i istovremeno ga zalio vodom koje je u loncu bilo bar deset litara.

Dogodila se, međutim, čudna stvar — Aleksej je ostao da leži kao da se ništa nije dogodilo.

Desetar je neko vrijeme zbunjeno stajao, a onda dreknuo:

— Vojnice! Diž'se! — Vojnik je, međutim, i dalje nepomično ležao. Desetar se sagnuo i prodrmao ga (deka je bila potpuno mokra, moka je bio i krevet s plahtom, voda je tekla na pod). Uspjelo mu je da okrene Aleksejevo tijelo na drugu stranu, tako da smo mu ugledali lice: bilo je izmučeno, blijedo, nepomično.

Desetar je vrisnuo: — Doktora! — Nitko se nije pokrenuo, svi su samo zurili u Alekseja u mokroj noćnoj košulji, i desetar je ponovo viknuo: — Doktora! — pokazavši pri tom u jednog vojnika, koji je odmah otrčao.

(Aleksej je ležao nepokretno, izgledao je sitniji i mršaviji nego ikad, mnogo mlađi, kao dijete, samo su mu usne bile čvrsto stisnute što se ne viđa kod djece, i voda je kapala s njega. Netko je rekao: — Pada kiša ...).

Zatim je došao liječnik, uhvatio Alekseja za zglob ruke i rekao: — Pa da. — Svukao je mokru deku tako da je ležao pred nama u čitavoj svojoj (maloj) dužini, u dugim mokrim bijelim gaćama, iz kojih su provirivala bosa stopala. Doktor se osvrnuo naokolo i uzeo s noćnog stolića dvije limene kutijice; pogledao je u njih (bile su prazne) i rekao: — Ovo bi bilo dovoljno za dvojicu. — Zatim je uzeo plahtu s najbližeg kreveta i pokrio Alekseja.

Sve nas je to zadržalo tako da smo morali na brzinu doručkovati i za manje od jednog sata već smo se spuštali pod zemlju. Došao je i kraj smjene, zatim strojeva obuka, politički sat, obavezno pjevanje, čišćenje, večera i spavanje, a ja sam mislio samo na to da je moj najbolji drug Honza otišao (više ga nikad nisam vidio, samo sam čuo da je nakon odsluženog roka pobjegao preko granice u Austriju), da Stane nema, da nema više ni Alekseja; primio je svoju veliku ulogu slijepo i hrabro i nije bio kriv što odjednom više nije znao dalje da je igra, što nije znao da pokorno i strpljivo stoji kao popljuvani pas i dalje u stroju, što više nije imao snage; on mi nije bio drug, bila mi je strana zadržanost njegove vjere, ali po sudbini bio mi je od svijetu najbliži. Činilo mi se kao da je odlazeći u smrt htio da i meni očita lekciju, kao da je htio da mi poruči da u trenutku kad Partija ukloni čovjeka iz svoje sredine, on nema više za što da živi. Odjednom sam se osjetio krivim što ga nisam volio, jer sad je bio nepovratno mrtav, a ja za njega nisam nikada ništa učinio, iako sam samo ja mogao za njega tu nešto učiniti.

Nisam, međutim, izgubio samo Alekseja i nepovratnu priliku da spasim čovjeka; danas kad na sve to gledam iz daljine, znam da sam upravo tada izgubio i topli, prijateljski osjećaj solidarnosti prema svojim crnim drugovima, a time i posljednju mogućnost da vratim u život svoje teško nagrizeno povjerenje u ljude. Počeo sam sumnjati u vrijednost naše solidarnosti, iznuđene stjecajem okolnosti i instinktom samoodržanja koji nas je zbijao u spasonosni čopor.

Postajao sam svjestan da je naš crni kolektiv jednako kadar da uništi čovjeka (da ga pošalje u progonstvo ili u smrt) kao i kolektiv onih koji su jednodušno podizali ruke, kao možda svaki drugi ljudski kolektiv ...

U tim je danima sve u meni bila pustinja; bio sam pustinja u pustinji i čeznuo sam za tim da pozovem Luciju. Odjednom više uopće nisam mogao shvatiti zašto sam tako sumanuto žudio za njenim tijelom; činilo mi se, tada, da ona možda uopće nije žena od krvi i mesa, već samo prozirni stup topline koji korača kroz carstvo beskrajne hladnoće, stup topline koji se sve više udaljava od mene, koji sam otjerao od sebe.

Došao je i slijedeći dan, a ja, nakon smjene u rudniku, za vrijeme strojeve obuke nisam odvajao pogled od ograde iščekujući da li će doći; ali pored žičane ograde za to je vrijeme zastala samo neka starica da nas pokaže jednom balavom djetetu. Zato sam uvečer napisao pismo, dugo i žalosno, i molio Luciju da opet dođe, da je moram vidjeti, da nikad ništa neću zahtijevati od nje, samo da bude

tu, da je vidim i znam da je sa mnom, da postoji, da uopće postoji...

Kao da nam se ruga, vrijeme se naglo popravilo, nebo se razvedrilo, listopad je bio prekrasan.

Lišće na drveću prelijevalo se u svim bojama i priroda (bijedna ostravska priroda) proslavljala je u ludom zanosu jesenski rastanak. Mogao sam to smatrati samo kao ironiju, jer na moja očajnička pisma nije stizao nikakav odgovor i pored žice su zastajali (pod izazovnim suncem) samo užasno tuđi ljudi. Nakon nekih četrnaest dana jedno od mojih pisama vratilo se s precrtanom adresom; ljubičastom olovkom bilo je dopisano: adresat odselio.

Obuzeo me je užas. Od posljednjeg sastanka s Lucij om tisuću puta u mislima sam ponovio sve što sam joj onda rekao i što je ona rekla meni, sto puta sam proklinjao samog sebe i sto puta se opravdavao, sto puta sam bio siguran da sam Luciju zauvijek otjerao i sto puta sam se tješio da će me ona ipak shvatiti i da će mi oprostiti. Ali bilješka na omotnici zvučala je kao smrtna presuda.

Nisam više mogao savladati nemir i odmah sam sutradan izvršio luđački pothvat. Kažem luđački, iako zapravo nije bio nimalo opasniji od posljednjeg bijega iz kasarne, tako da sam mu epitet luđački vjerojatno dao naknadno, više zbog toga što nije uspio, nego što je bio opasan. Znao sam da je istu stvar Honza prije mene izveo nekoliko puta kad se ljetos bio spetljao s nekom Bugarkom koje je muž prije podne bio na poslu. Učinio sam sve kao on: došao sam ujutro s ostalima na rad, uzeo marku, svjetiljku, uprljao lice čađu i zatim se neprimjetno izgubio; otrčao sam u Lucijin internat i raspitao se kod vratarice. Saznao sam da je Luci ja otprilike prije četrnaest dana otišla s kovčegom u koji je spakovala svu svoju imovinu; nitko nije znao kamo je otišla, nikome ništa nije rekla. Uplašio sam se da joj se nešto nije dogodilo, ali vratarica me je samo pogledala i odmahнула rukom: — Hajte, molim vas, te cure uvijek tako rade. Dođu, odu, nikome ništa ne kažu. — Otišao sam do njena poduzeća i raspitao se u personalnom odjelu, ali nisam saznao ništa novo. Lutao sam zatim po Ostravi i kad je radno vrijeme isteklo, vratio se u rudnik s namjerom da se umiješam među drugove kad iziđu iz jame; međutim, svi detalji ove Honzine metode nisu mi očigledno bili poznati jer se sve otkrilo. Nakon četrnaest dana našao sam se pred vojnim sudom i dobio deset mjeseci zatvora zbog dezerterstva.

Da, upravo tada, u trenutku kada sam izgubio Luciju, počeo je zapravo onaj dugi period beznađa i praznine kojeg mi je sliku na trenutak dočarao sumorni periferni pejzaž u mom rodnom gradu. Da, sve je počelo od tog trenutka: u toku onih deset mjeseci, dok sam ležao u zatvoru, umrla mi je majka i nisam mogao čak ni da prisustvujem pogrebu. Zatim sam se vratio u Ostravu među crne i služio još punu godinu dana. Tada sam potpisao obavezu da ću nakon vojske ostati na radu u rudniku još tri godine, jer su se pronijele vijesti da će oni koji ne potpišu time produžiti sebi boravak u kasarni za još koju godinu. Tako sam kao civil radio u oknu još tri godine.

Ne volim se toga sjećati, ne volim govoriti o tome i, uzgred rečeno, odvratno mi je kad čujem kako se oni koje je, slično meni, pokret u koji su vjerovali tada odbacio danas hvale svojom sudbinom. Da, zaista, nekad sam se i ja hvalisao svojom izagnaničkom sudbinom, ali bio je to lažni ponos. Morao sam, nakon izvjesnog vremena, sam sebe nemilosrdno upozoriti da među crne nisam dospio zato što sam bio hrabar, što sam se borio, što sam svoje ideje suprotstavio drugim idejama; ne, mom padu nije prethodila nikakva časna drama, bio sam više objekt nego subjekt u čitavom tom slučaju i zato (ako ne želim patnju, tugu ili čak uzaludnost proglasiti za posebne vrijednosti) nemam uopće čime da se pohvalim.

Luci ja? Ah, da: nisam je vidio punih petnaest godina i dugo nisam ništa čak ni čuo o njoj.

Tek nakon izlaska iz vojske saznao sam da je negdje u zapadnoj Češkoj. Ali tada više nisam imao namjeru da je tražim.

Vidim seoski put kako vijuga kroz polja. Vidim glinu, izbrazdanu uskim kotačima seljačkih kola. Vidim i međe pored tog puta, travom obrasle međe, tako zelene da ne mogu da se suzdržim a da ne pomilujem rukom njihove meke strane.

Ravnica oko mene ispresijecana je poljima, nema prostranih zadružnih kompleksa. Kako? Zar taj predio kroz koji idem nije iz današnjeg vremena? Kakav je to uopće predio?

Idem dalje i preda mnom se pojavljuje šipkov grm. Pun sitnih blijedih ruža. Zastajem i sretan sam. Sjedam pod grm u travu, nekoliko trenutaka zatim liježem.

Osjećam kako mi leđa dodiruju travnatu zemlju. Milujem zemlju leđima. Nosim je na leđima i molim neka slobodno bude teška i neka me pritisne svom svojom težinom.

Onda čujem topot kopita. Iz daljine se diže oblak prašine. Približava se i istovremeno postaje prozirniji, rjeđi. Iz oblaka izbijaju konjanici. Na konjima jašu mladići u bijelim uniformama.

Što se više primiču, neujednačenost njihovih uniformi postaje sve primjetnija. Neki nose do grla zakopčane koporane na kojima svjetluca zlatna dugmad, nekima su koporani zakopčani, neki su mladići samo u bijelim košuljama. Jedni nose kape, drugi su gologlavi. Oh, ne, to nije vojska, to su dezerteri, bjegunci, razbojnici! To je naša konjica! Ustao sam da ih dočekam.

Prvi od konjanika izvukao je sablju i podigao je uvis. Jahači su se zaustavili.

Mladić s isukanom sabljom nagnuo se uz vrat konja i zagledao se u mene.

— Da, to sam ja — govorim.

— Kralj! — govori začuđeno mladić. — Prepoznajem te.

Oborio sam glavu, sretan što me prepoznaju. Jašu ovuda već toliko stoljeća i ipak me prepoznaju.

— Kako živiš, kralju? — pita jahač.

— Strah me je, prijatelji — rekao sam.

— Progone te?

— Ne, ali bilo bi mi lakše da me progone. Nešto se sprema protiv mene. Ne poznajem ljude oko sebe. Uđem u kuću, a u kući su druge sobe, druga žena, sve je drukčije. Pomislim da sam se prevario, istrčim napolje, ali izvana, to je zaista moja kuća! Izvana moja, iznutra tuđa. I tako je kamo god krenem. Događa se nešto čega se bojim, prijatelji.

Mladić me pita: — Nisi zaboravio da jašeš? — Tek tada primjećujem da pored njegova konja stoji osedlan konj bez jahača. Mladić mi pokazuje konja. Uvlačim nogu u stremen i uzjahujem. Konj se uznemireno trza, ali ja se čvrsto držim u sedlu i s uživanjem stežem koljenima njegov hrbat. Mladić izvlači iz džepa crvenu maramu i pruža mi je: — Veži je preko lica da te ne poznaju! — Vezujem maramu i odjednom sam slijep. — Konj će te voditi — čujem mladićev glas.

Jahači su krenuli kasom. Osjećam s obje strane blizinu jahača koji me prate. Dodirujem stegnima njihova stegna i čujem rzanje njihovih konja. Jašemo tako čitav sat, tijelo uz tijelo.

Zatim se zaustavljamo. Isti muški glas ponovo mi se obraća:

— Stigli smo, kralju.

— Kamo smo stigli? — pitam.

— Zar ne čuješ kako šumi velika rijeka? Stojimo na obali Dunava. Ovdje si siguran, kralju!

— Da — kažem — osjećam da sam siguran. Htio bih skinuti maramu.

— Ne smiješ, kralju, još ne. Oči ti uopće nisu potrebne. Oči bi te samo varale.

I

— Ali ja hoću da vidim Dunav, to je moja rijeka, rijeka majka, hoću da je vidim!

— Oči ti za to nisu potrebne, kralju. Sve ću ti opisati. Tako će biti još mnogo ljepše. Oko nas je unedogled ravnica. Pašnjaci. Tu i tamo pokoji žbun, tu i tamo poneki drveni stup, đeram nad bunarom. A mi smo u travi kraj obale. Malo ispred nas trava već prelazi u pijesak, jer je korito rijeke ovdje pjeskovito. Ali sad sjaši s konja kralju!

Sjahali smo i sjeli na zemlju.

— Momci lože vatru — čujem glas onog čovjeka — sunce se već stapa s dalekim obzorom i ubrzo će biti hladno.

— Htio bih vidjeti Vlastu — progovaram odjednom.

— Vidjet ćeš je.

— Gdje je?

— Nedaleko odavde. Odjahat ćeš k njoj. Tvoj će te konj odvesti k njoj.

Skočio sam i zamolio da mi dopusti da odmah krenem, ali muška mi se ruka spustila na rame i pritisnula me o zemlju. — Sjedi, kralju! Treba da se odmoriš i okrijepiš. U međuvremenu, pričat ću ti o njoj.

— Pričaj, gdje je?

— Jedan sat jahanja odavde nalazi se jedna koliba s krovom od šindre. Ograđena je drvenom ogradom.

— Da, da — potvrđujem i osjećam slatku težinu na srcu — sve je od drva. Tako i treba da bude. Neću da u toj kućici bude i jedan jedini željezni klin!

— Da — nastavlja glas — ograda je od drvenih letvica, obrađenih tako grubo da se može razaznati prvobitni oblik grana.

— Sve stvari od drveta liče ili na mačku ili na psa — kažem. — To su više bića nego stvari. Volim taj drveni svijet. Samo u njemu se osjećam kod kuće.

— Iza ograde rastu suncokreti, zvončići i zumbuli, a raste tu i stari jablan. Vlasta sad upravo stoji na pragu kućice.

— Kako je obučena?

— Ima na sebi lanenu suknju, malo prljavu jer se upravo vraća iz staje. U ruci nosi drven vrč za vodu. Bosa je. Ali je lijepa, jer je mlada.

— Siromašna je — kažem — siromašna je to djevojka.

— Da, ali je ipak kraljica. I zato što je kraljica mora se skrivati. Ni ti ne smiješ k njoj da je ne odaš. Smiješ k njoj samo pod krinkom. Konj će te odvesti k njoj.

Pričanje tog čovjeka bilo je tako lijepo da me je obuzela slatka omamljenost. Ležao sam u travi, slušao glas, taj glas je postajao sve tiši i čuo se samo šum vode i pucketanje vatre. Bilo je tako lijepo da sam se bojao da otvorim oči. Ali nije bilo druge. Znao sam da je vrijeme i da ih moram otvoriti.

Ležao sam na tri strunjače položene preko uglačanog drveta. Ne volim uglačano drvo. Ni šipke od savijena željeza, na kojima stoji kauč, ne volim. Iznad mene sa stropa visi ružičasta staklena kugla sa tri bijele pruge koje se ovijaju oko nje. Ne volim ni tu kuglu. Ni vitrinu s druge strane iza čijeg je stakla izloženo mnogo druge nepotrebne staklenine. Od drva je samo crni harmonij u uglu. Samo njega volim u ovoj sobi. Ostao mi je od oca. Otac je umro prije godinu dana.

Ustao sam s kauča. Nisam imao osjećaj da sam se odmorio. Bio je petak poslije podne, dva dana prije Puta kraljeva, koji se održavao u nedjelju. Sve je ležalo na mojim leđima. Sve što se tiče folkloru u našoj oblasti padne, naime, uvijek na moja leđa. Četrnaest dana nisam se pošteno naspavao od silnih briga, jurnjave, svađa, nabavki.

Onda je ušla u sobu Vlasta. Često kažem sebi da bi trebalo da se malo udeblja. Debeljuškaste su žene obično dobroćudne. Vlasta je mršava i na licu ima već mnogo sitnih bora. Upitala me jesam li se sjetio da na povratku iz škole svratim u praonicu po rublje. Zaboravio sam. — To sam i mislila — rekla je i upitala me da li ću danas ostati jednom konačno kod kuće. Morao sam joj reći da neću. Još malo pa ću morati u grad na sastanak. U Oblasni komitet. — Obećao si da ćeš danas učiti s

Vladimirom. — Slegao sam ramenima. — A tko će biti na tom sastan-

— Počeo sam da nabrajam učesnike i Vlasta me je prekinula: — I Honzlikova? — Aha — rekao sam. Vlasta me je pogledala uvrijeđeno. Znao sam da se zlo piše. Honzlikova je bila na lošem glasu, za nju se znalo da je spavala s mnogima. Vlasta me nije sumnjičila da možda i ja imam nešto s gospođom Honzlikovom, ali ju je ljutilo kad bih je spomenuo. Prezirala je sastanke na kojima je sudjelovala i Honzlikova. O tome se s njom nije dalo govoriti — i zato sam smatrao da je bolje da se što prije izgubim iz kuće.

Na sastanku smo razmatrali posljednje pripreme za Put kraljeva. Situacija je bila grozna.

Narodni odbor počeo je da štedi na nama. Još prije nekoliko godina potpomagao je folklorne svečanosti velikim sumama novca. Danas moramo mi potpomagati Narodni odbor.

Savez omladine više ničim ne privlači omladinu, povjerite održavanje Puta kraljeva njemu, bit će privlačniji! Sredstva prikupljena za vrijeme Puta kraljeva nekad su se upotrebljavala za financiranje drugih, manje unosnih folklornih pothvata, ovog puta neka pripadnu Savezu omladine, koji će ih upotrijebiti po svom nahodjenju! Tražili smo od SNBa da za vrijeme Puta kraljeva zatvori cestu za saobraćaj, i upravo danas smo dobili negativan odgovor. Ne može se, navodno, zbog Puta kraljeva ometati saobraćaj. A kako će izgledati Put kraljeva ako automobili budu plašili konje? Same brige.

Sastanak je završio tek oko osam sati. Na trgu sam vidio Ludvika. Išao je pločnikom s druge strane ulice, suprotnim smjerom. Gotovo sam se uplašio. Što radi ovdje? Onda sam uhvatio njegov pogled koji je nekoliko sekundi počivao na meni i brzo skrenuo na drugu stranu. Pravio se da me ne vidi. Stari drugovi. Osam godina u istoj klapi! A pravi se da me nije primijetio!

Ludvik, to je bila prva pukotina u mom životu. Sad sam se već pomalo navikao na to da moj život nije baš čvrsta zgrada. Bio sam nedavno u Pragu i svratio u jedno od onih malih kazališta koja su počela poput gljiva nicati šezdesetih godina i brzo stekla popularnost, jer su njima rukovodili mladi ljudi, u studentskom duhu. Davao se komad bez naročite radnje, ali začinjen duhovitim pjesmicama i dobrim džezom. Odjednom, iz čista mira, svirači u orkestru stavili su na glave šešire s perima kakvi se kod nas nose uz narodnu nošnju i počeli oponašati seosku kapelu. Podvriskivali su, potcikivali, oponašali pokrete iz narodnih plesova i ono naše tipično podizanje ruku. Trajalo je to svega nekoliko minuta, ali publika samo što se nije valjala od smijeha. Nisam mogao vjerovati vlastitim očima. Još prije pet godina nitko se ne bi usudio da od nas pravi cirkus. I nitko se tome ne bi ni nasmijao. A sad smo smiješni. Kako to da smo odjednom postali smiješni?

I Vladimir. Taj mi je u toku posljednjih nedjelja pošteno zasolio. Oblasni narodni odbor dao je mig Savezu omladine da ljetos njega izabere za kralja. Izbor sina za kralja značio je od davnine odavanje priznanja ocu. Ljetos su htjeli da tu čast odaju meni. Htjeli su da me preko sina nagrade za sve što sam učinio za narodnu umjetnost. Ali Vladimir se opirao. Izgovarao se na sve moguće načine. Rekao je da želi da u nedjelju ide u Brno na mototrke. Na kraju je čak tvrdio da se boji konja, i konačno je kazao da neće igrati kralja po naredbi odozgo. Da neće protekciju.

Koliko sam se puta već žalostio zbog toga. Kao da je htio da iz svog života ukloni sve što bi moglo da ga podsjeća na mene i moj život. Nikad nije htio sudjelovati u dječjem ansamblu pjesama i

plesova koji je na moju inicijativu organiziran pri našem ansamblu. Već tada se izgovarao. Navodno, nema dara za muziku. A znam da sasvim dobro svira gitaru i sastaje se s drugovima da zajedno pjevaju neke američke pjesmice.

Vladimir, naravno, ima tek petnaest godina. I voli me. Nježan je to dječak. Prije nekoliko dana dugo smo nasamo razgovarali i možda me je shvatio.

Dobro se toga sjećam. Sjedio sam na okretaćem stocu, Vladimir preko puta mene na kauču.

Laktom sam se naslanjao na zatvoreni poklopac harmonija, voljenog instrumenta. Slušao sam ga od djetinjstva. Otac je svakodnevno svirao na njemu. Najviše narodne pjesme u jednostavnoj harmonizaciji. Kao da slušam daleki žubor izvora. Kad bi Vladimir to htio shvatiti! Kad bi to htio shvatiti!

Svi narodi imaju svoju narodnu umjetnost, ali je najčešće mogu bez teškoća odvojiti od svoje opće kulture. Mi to ne možemo. Kultura svih zapadnoevropskih naroda razvijala se kontinuirano, bar tamo od srednjeg vijeka. Debussy se mogao pozvati na rokoko glazbu Couperina i Rameaua. Couperin i Rameau na srednjovjekovne trubadure. Max Reger se može pozvati na Bacha, Bach na stare njemačke polifoničare. Thomas Mann može mirno posegnuti nekoliko stoljeća unatrag do srednjovjekovnog Fausta.

Češki je narod u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću gotovo prestao da egzistira. U devetnaestom se stoljeću zapravo ponovo rodio. Bio je dijete među starim evropskim narodima. Imao je, doduše, svoju prošlost, veliku kulturnu baštinu, ali ona je od njega bila odijeljena jazom širokim dvije stotine godina, u toku kojih češki nije govorilo ni plemstvo ni građanstvo. Češki se jezik povukao iz gradova na selo i pripadao je samo nepismenima.

Ni među njima nije, međutim, prestao da dalje stvara svoju kulturu. Kulturu skromnu i potpuno skrivenu od očiju Evrope. Kulturu pjesama, bajki, tradicionalnih obreda, poslovice i zagonetki. Ipak, to je bilo jedino usko brvno prebačeno preko dvjestogodišnje provalije.

Jedino brvno, jedini mostić. Jedini korijen neprekinute tradicije. I tako su se oni, koji su na pragu devetnaestog stoljeća počeli stvarati novu češku literaturu i muziku, nadovezali upravo na njega. Zato su prvi češki pjesnici i muzičari tako često skupljali narodne bajke i pjesme.

Zato su njihovi prvi pjesnički i muzički pokušaji bili često samo parafraze narodne poezije i narodnih melodija.

Vladimire, kad bi ti to shvatio. Tvoj tata nije samo šašavo zaljubljen u folklor. Možda je pomalo i zaljubljen, ali kroz to cilja dublje. On u narodnoj umjetnosti osjeća strujanje sokova bez kojih bi češka kultura uvenula. Zaljubljen je u žubor te struje.

Ta se ljubav rodila za vrijeme rata. Htjeli su nam dokazati da nemamo prava na postojanje, da smo Nijemci koji govore slavenskim jezikom. Morali smo sami sebe uvjeravati da smo postojali i da postojimo. Svi smo tada tragali za onim skrivenim strujama. Ad fontes. I najveći modernisti. Halas i Holan, Martinu i Emil Filla. Svi su se pokorno vraćali narodnoj umjetnosti.

Tada je uhvatilo i mene. Svirao sam kontrabas u malom studentskom orkestru. Ljubav prema muzici razvio je u meni otac i svirao sam sve gudačke instrumente. Jednom je došao k meni doktor Blaha, predsjednik Slovačkog kluba, s prijedlogom da oživimo seosku kapelu. Da je to naša patriotska dužnost. Da pokažemo da smo Slaveni. Da imamo vlastitu, staru, narodnu kulturu.

Tko je tada mogao nešto takvo odbiti? Pošao sam i svirao u kapeli violinu.

Budili smo narodne pjesme iz mrtvog sna. U toku devetnaestog stoljeća rodoljubni sakupljači narodne umjetnosti zapisali su, u posljednji čas, mnoge narodne pjesme. Civilizacija je počela brzo istiskivati folklor, i tako su na prijelomu stoljeća iznikla društva folklorista s ciljem da narodnu umjetnost vrate iz pjesmarica u život. Najprije u gradovima, zatim na selu. A naročito u našem kraju. Ponovo se organiziraju tradicionalne narodne svečanosti, Put kraljeva, potpomaže se rad narodnih orkestara. Bio je to velik napor, ali bi vjerojatno ostao bez rezultata. Civilizacija je sahranjivala narodnu umjetnost brže nego što su folkloristi bili u stanju da je oživljavaju. Tek nam je rat ulio nove snage.

Kad se radi o glavi, čak i to donosi izvjesne prednosti. Ondje gdje je vidio samo neprozirnu ljusku, čovjek počinje nazirati jezgru. Bio je rat, radilo se O opstanku naroda. Čuli smo narodne pjesme i odjednom smo shvatili da su one temelj svih temelja. Ja sam im posvetio život. Kroz njih se uključujem u tokove koji huče daleko u dubini. Ja sam val u tom toku. Ja sam istovremeno i val i rijeka. I tako se osjećam dobro.

Za vrijeme rata sve smo dublje proživljavali. Bila je posljednja godina okupacije kad smo u našem mjestu organizirali Put kraljeva. U gradiću je bila kasarna i na pločnicima među gledaocima tiskali su se njemački oficiri. Naš se put pretvorio u demonstraciju. Šarena družina bodrih momaka na konjima, sa sabljama. Nepobjediva češka konjica. Glasonoše iz daleke povijesti. Svi su Česi tada to shvatili, i oči su im plamsale. Imao sam tada petnaest godina i izabrali su me za kralja. Jahao sam između dvojice paževa, prekrivena lica. I bio sam ponosan.

I otac mi je bio ponosan, znao je da su me izabrali za kralja njemu u čast. Bio je seoski učitelj, rodoljub, svi su ga voljeli.

Vjerujem, Vladimire, da svaka stvar ima svoj smisao. Vjerujem da su ljudske sudbine međusobno povezane lancem mudrosti. U tome što su ljetos za kralja izabrali tebe vidim neko znamenje. Ponosan sam) kao prije dvadeset godina. Još ponosniji. Zato što Preko tebe žele da odaju priznanje meni. A ja to primanje shvaćam ozbiljno, zašto da to poričem? Želim da ti predam svoje kraljevstvo. I želim da ga od mene primiš.

Jvfožda me je shvatio. Obećao mi je da će prihvatiti izbor za kralja. Da će jahati.

Kad bi htio shvatiti koliko je sve to zanimljivo. Ne mogu ni zamisliti nešto zanimljivije. Ni napetije.

Na primjer, ovo. Povjesničari glazbe dugo su tvrdili da sve evropske narodne pjesme potječu iz baroka. U dvorskim kapelama svirali su i pjevali seoski muzičari i iz plemićkih dvoraca prenosili muzičku kulturu u narod. Iz toga slijedi da narodna pjesma uopće ne predstavlja originalnu umjetničku manifestaciju. Izvedena je iz komponirane muzike.

Narodne pjesme iz čeških krajeva zaista su u rodu s komponiranom baroknom glazbom. Ali što je prije nastalo? Kokoš ili jaje? Ne znam zašto bi dužnik bila upravo i samo narodna pjesma.

Slid svejedno, bez obzira kako stvari stajale u Češkoj, pjesme koje se pjevaju u južnoj Moravskoj ne rfiogu se nikako, ni uz najveće nastojanje, pripisati utjecaju komponirane glazbe. To nam je bilo jasno na prvi pogled. Uzmimo, recimo, s gledišta tonaliteta.

Komponirana barokna glazba bila je pisana u duru i molu. Naše se pjesme, međutim, pjevaju u tonalitetima o kojima kapele u plemićkim dvorcima nisu ni sanjale.

Recimo u lidijskom. To je onaj s povišenom kvartom. Meni uvijek dočarava sliku pradavnih pastoralnih idila. Vidim poganskog Pana i čujem njegovu frulu. Evo: Barokna i klasična glazba fanatično su poštivale sređenost velike septime. Znale su put do tonike samo preko discipliniranog osjetljivog tona. Užasavale su se male septime koja se približava odozdo tonici velikom sekundom. A ja kod naših narodnih pjesama najviše volim upravo tu malu septimu, bez obzira zvuči li aiolski, dorski ili miksolidijski. Zbog njene melankolije i zamišljenosti. I zato što odbija da ludo žuri k osnovnom tonu, kojim sve završava, pjesma i život:

Ima, međutim, i pjesama u tako neobičnim tonalitetima da se ne mogu svrstati ni pod jedan od takozvanih crkvenih tonaliteta. Stojim nad njima potpuno zapanjen.

Moravske su pjesme tonalno nezamislivo raznorodne. Njihova kompozicija zna biti tajanstvena. Počnu u molu, završe u duru, kolebaju se između nekoliko tonaliteta. Cesto, kad treba da ih harmoniziram, uopće ne znam kako da shvatim njihov tonalitet.

Isto tako kao što su raznovrsne tonalno, raznovrsne su i ritmički. Naročito one uz koje se ne pleše, one otegnute. Bartok je za njih našao riječ parlando. Njihov se ritam, zapravo, uopće ne može zapisati našim notnim sistemom. Mogu to reći i drukčije. S gledišta našeg notnog sistema svi narodni pjevači pjevaju svoje pjesme ritmički netačno i loše.

Kako to objasniti? Leoš Janaček je tvrdio da je ta složenost i neuhvatljivost ritma posljedica različitih trenutnih raspoloženja pjevača. Prema njemu, ritam ovih pjesama zavisi o tome gdje se pjevaju, kada se pjevaju, u kakvu se raspoloženju pjevaju. Narodni pjevač, govorio je Janaček, reagira svojom pjesmom na boju cvijeća, atmosfere prilike i prostor.

Ali nije li to možda suviše poetično objašnjenje? Već u toku prve godine na Fakultetu docent nam je opisao jedan eksperiment. Pustio je da nekoliko interpretatora pjeva nezavisno jedan od drugog istu narodnu pjesmu, jednu od onih ritmički neuhvatljivih. Mjerenjem uz pomoć preciznih elektronskih instrumenata ustanovljeno je da su svi pjevali ritmički potpuno skladno.

Ritmička složenost pjesme nije, prema tome, rezultat netačnosti, nesavršenosti ili raspoloženja pjevača. Ona ima svoje tajanstvene zakone. Kod nekih tipova moravskih plesnih napjeva, na primjer, druga je polovica takta uvijek za djelić sekunde duža od prve. Ali kako zabilježiti u notama ovu ritmičku složenost? Metrički sistem komponirane glazbe počiva na simetriji.

Cijela se nota dijeli na dvije polovinke, polovinke na dvije četvrtinke — takt se dijeli na dva, tri, četiri jednako duga dijela. Ali što uraditi s taktom koji se dijeli na dva dijela nejednakog trajanja? Danas je najveći problem kako uopće zapisati u note originalni ritam moravskih melodija.

Ali još je tvrdi orah to odakle uopće potječe to složeno ritmičko mišljenje? Jedan je istraživač iznio teoriju da su se ove otegnute pjesme nekad pjevale dok se jahalo na konjima. U njihovu čudnu ritmu ostali su utisnuti konjski kas i pokret jahača. Drugi su smatrali da se pramodel ovih melodija s još više vjerojatnosti može tražiti u sporom, gipkom koraku kojim je omladina u predvečerje šetkala selom. Treći opet u laganom ritmičkom pokretu kojim se kosi trava ...

Sve su to, možda, samo pretpostavke, ali jedno je sasvim sigurno. Naše se pjesme ne mogu

povezivati s baroknom muzikom. Češke, možda. Možda. Naše sigurno ne. Naša se domovina, doduše, sastoji od tri zemlje — Češke, Moravske i Slovačke, ali granice narodne kulture dijele je na dva dijela: na Češku sa zapadnom Moravskom i na Slovačku s istočnom Moravskom, gdje je moj zavičaj. U Češkoj je nivo civilizacije bio viši, kontakt između grada i sela te seljaka i zamka bio je bliži. I u istočnim krajevima zemlje bilo je zamaka i dvoraca, ali je selo svojim primitivizmom bilo odvojeno od njih. Seljaci nisu svirali ni u kakvim dvorskim kapelama. Uostalom, ovdje, u zoni kulturnog utjecaja Mađarske, funkciju čeških dvorskih kapela obavljali su ciganski orkestri. Oni grofovima i barunima nisu svirali menuete i sarabande talijanske škole. Svirali su svoje čardaše i dumke, a to su isto tako bile narodne melodije, samo malo preinačene sentimentalnom i ornamentalnom ciganskom interpretacijom.

Pod ovakvim uvjetima kod nas su se mogle održati narodne pjesme iz najstarijih vremena. U tome leži i objašnjenje njihove beskonačne raznovrsnosti. Potječu iz raznih razdoblja svoje duge i spore povijesti. I tako, dok stojiš licem u lice s čitavom našom muzičkom kulturom, osjećaš se kao da pred tobom igra žena iz »Tisuću i jedne noći« i postepeno odbacuje sa sebe veo po veo.

Gle. Prvi veo. Od grube tkanine s otisanim trivijalnim ornamentima. To su najmlađe pjesme nastale u toku posljednjih pedesetsedamdeset godina. Dolazile su sa zapada, iz Češke.

Donosile su ih putujuće limene glazbe. Učitelji su u školama učili djecu da ih pjevaju. To su uglavnom pjesme u duru, uobičajenog zapadnoevropskog tipa, samo malo prilagođene našoj ritmici.

I drugi veo. Taj je već mnogo šareniji. To su pjesme mađarskog podrijetla. Pratile su prodiranje mađarskog jezika u slavenske oblasti Mađarske. U devetnaestom stoljeću ciganski orkestri širili su ih po čitavoj Mađarskoj. Nema toga tko ih ne zna. Čardaši i romance s karakterističnim sinkopiranim ritmom u kadenci.

Kad plesačica odbaci ovaj veo, pojavljuje se slijedeći. Gle, to su već pjesme ovdašnjeg slavenskog stanovništva iz osamnaestog i sedamnaestog stoljeća.

Još je ljepši, međutim, četvrti veo. To su još starije pjesme. Njihova starost seže do četrnaestog stoljeća. Tada su k nama kroz karpatske klance dolazili s istoka i jugoistoka Vlasi.

Stočari. Njihove pastirske i hajdučke pjesme ne znaju ništa o akordima i harmoniji.

Zamišljene su samo melodijski u sistemima arhaičnih tonaliteta. Svirale i frule davale su poseban pečat njihovoj melodici.

A kad padne i ovaj veo, pod njim više nema nikakvog. Igračica pleše potpuno gola. To su one najstarije pjesme. Njihovo podrijetlo vuče se iz pradavnih poganskih vremena. Baziraju se na najstarijim sistemima muzičkog izražavanja. Na sistemu od četiri tona, tetrakordalnom sistemu. Pjesme sjenokoše, žetelačke pjesme. Pjesme najtješnje povezane s obredima patrijarhalnog sela.

Bela Bartok je pokazao da su pjesme iz ovog posljednjeg sloja sve međusobno slične, bez obzira jesu li slovačke, južnomoravske, mađarske ili hrvatske. Kad čovjek sebi u mislima predoči ovo geografsko područje, pojavi mu se pred očima prva velika slavenska država iz devetog stoljeća,

Velika Moravska. Njene su granice zbrisane prije tisuću godina, ali su u najstarijem sloju narodnih pjesama ostale otisnute do danas!

Narodna pjesma, ili narodni obred, to je tunel pod poviješću u kojem je ostalo sačuvano mnogo od onoga što su na površini odavno uništili ratovi, revolucije i bezobzirna civilizacija.

To je tunel kroz koji vidim daleko u prošlost. Vidim Rastislava i Svatopluka, prve moravske knezove. Vidim svijet Starih Slavena.

Ali zašto govorim samo o slavenskom svijetu? I to vrijeme imalo je svoj internacionalizam!

Razbijali smo dugo glavu nad zagonetnim tekstom jedne narodne pjesme. U njoj se pjeva o hmelj u u nekoj sasvim nejasnoj vezi s kolima i kozom. Netko jaše na kozi, a netko se u kolima vozi. A uz to se hvali hmelj da od djevojaka pravi žene. Ni narodni pjevači koji su pjevali tu pjesmu nisu razumjeli njen tekst. Inercija prastare tradicije sačuvala je u pjesmi sklop riječi koji je već odavno izgubio smisao. Na kraju smo došli do jedinog mogućeg objašnjenja: starogrčke Dionizijeve svečanosti. Satir na jarcu i bog koji drži tirsos, obavijen hmeljom.

Antika! Naprosto nisam mogao povjerovati u to! Kasnije sam na sveučilištu slušao povijest muzičkog izražavanja. Glazbena struktura naših najstarijih narodnih pjesama zaista se podudara sa strukturom antičke muzike. Lidijski, frigijski i dorski tetrakord. Silazno shvaćanje ljestvice, u kojem se za osnovni smatra najviši, a ne najniži ton, što je kao princip usvojeno tek od trenutka kada su udarene osnove harmonije. Naše najstarije pjesme pripadaju, prema tome, onoj istoj epohi muzičkog stvaranja u kojoj su nastale pjesme pjevane u staroj Grčkoj. U njima je antičko doba sačuvano do naših dana.

Moravski slikar Uprka pozvao je jednom, negdje početkom ovog stoljeća, kipara Rodina da posjeti Moravsku. Odveo ga je da vidi Put kraljeva. Rodin je, navodno, bio sav izvan sebe od oduševljenja tom ljepotom i uzviknuo: »Ta to je Helada!« O Rodinovim skulpturama ovdje nitko ne zna ništa, ali za tu njegovu izjavu znaju i djeca. Svi u njoj, međutim, vide samo izraz divljenja. Ali ja znam da je tim riječima Rodin htio reći nešto sasvim određeno.

Danas, za vrijeme večere, stalno sam vidio pred sobom Ludvikove oči kako okreću pogled. I osjećao sam da mi je zbog toga još više stalo do Vlade. Čak sam se odjednom uplašio da mu nisam posvećivao dovoljno pažnje. Pitao sam se da li mi je uspjelo da ga ponekad uvedem u moj svijet. Poslije večere Vlasta je ostala u kuhinji, a Vladimir i ja otišli smo u sobu. Pokušao sam da mu pričam o pjesmama. Kako je to zanimljivo! Koliko je napeto! Nikako mi, međutim, nije išlo od ruke. Sam sam sebi sličio na učitelja. Bojao sam se da ne budem dosadan. Vladimir je, naravno, sjedio, šutio i pravio se da sluša. Dobar je on. Uvijek je bio dobar prema meni. Ali znam li ja što se kuha u njegovoj glavi?

Kad sam ga dovoljno nagnjavio svojim pričama, zavirila je u sobu Vlasta i rekla da je vrijeme za spavanje. Što da se radi, ona je duša kuće, njen kalendar i sat. Njenim se odlukama ne možemo opirati. Idi, sine, laku noć!

Ostavio sam ga u sobi u kojoj je stajao harmonij. On tu spava na kauču s nogama od poniklanih cijevi. Ja spavam u spavaćoj sobi, u bračnom krevetu pored Vlaste. Još neću poći na počinak. Loše

bih spavao. Dugo bih se prevrtao po krevetu, čitavo vrijeme u strahu da ću probuditi Vlastu. Izići ću još na trenutak u vrt. Noć je topla i vide se zvijezde. Vrt oko stare prizemne kuće u kojoj živimo pun je tipičnih seoskih mirisa. Pod velikom kruškom stoji klupa. Napravio ju je otac mog oca. Od grubo tesana drva. Dvije daske i četiri kolca.

Prokleti Ludvik! Zašto se pojavio upravo danas? Bojim se da je to neki loš znak. Moj najstariji drug! Upravo na ovoj klupi toliko smo puta kao dječaci sjedili zajedno. Volio sam ga. Još od prvog razreda gimnazije, kada sam ga upoznao. Imao je u jednom prstu više nego mi u čitavom tijelu, ali nikad se zbog toga nije pravio važan. Nije se osvrtao ni na učitelje ni na školu i uživao je u svemu što je bilo u suprotnosti sa školskim propisima.

Zašto smo se upravo nas dvojica onako sprijateljili? U tome mora da su vile imale svoje prste.

Obadvojica smo bili napola siročad. Moja je majka umrla kad sam se rodio. Ludviku su, kada mu je bilo trinaest godina, odveli oca u koncentracioni logor i nikad ga više nije vidio.

Zašto su Nijemci uhapsili starog Jahna nitko tačno nije znao. Neki su s osmijehom tvrdili da je to bilo zbog raznih sumnjivih poslova i šverca. Radio je kao zidarski palir kod njemačke firme i kojekakvim makinacijama nabavljao potrošačke karte. Ludvik je tvrdio da ih je davao nekoj židovskoj obitelji koja je gladovala. Tko zna. Ti se Židovi više nikad nisu vratili da to posvjedoče.

Ludvik je bio stariji sin, tada već i jedini jer mu je mlađi brat umro. Nakon hapšenja oca, majka i sin ostali su sami. Živjeli su u velikoj bijedi. Pohađanje gimnazije zahtijevalo je novac, i već se činilo da će Ludvik morati napustiti školu. Spas je stigao u dvanaesti sat.

Spas koji je Ludvik mrzio. Otac mu je imao sestru koja se još davno prije rata dobro udala za bogatog građevnog poduzetnika. S bratom zidarem prekinula je sve veze, ali kad su ga zatvorili, njeno se patriotsko srce probudilo. Ponudila je Ludvikovoj majci da preuzme na sebe brigu za njena sina. Sama je imala samo jednu priglupu kćerku i Ludvik je svojim talentom izazivao kod nje zavist. Ne samo da su ga materijalno potpomagali već su ga počeli svakodnevno pozivati k sebi. Na ručkove, na večere. Predstavljali su ga gradskoj kremi koja se kod njih sastajala. Ludvik je morao izražavati zahvalnost jer je od njihove potpore zavisilo njegovo školovanje.

On ih je, sa svoje strane, volio kao vodu u cipeli. Zvali su se Koutecky i to je ime za nas od tog vremena postalo sinonim za sve naduvene ljude. Građevni poduzetnik Koutecky bio je mecena. Nakupovao je gomilu slika od pejzažista koji su slikali naš kraj. Onih koji su imali ime. Bili su to kičeri, da te bog sačuva! Gospođa Koutecky znala je, navodno, da stane pred neku sliku i da oduševljeno uzdiše: »Oh, kakvu taj ima dubinu!« Sudili su o slikama isključivo prema tome kakvu su dubinu imale.

Gospođa Koutecky poprijeko je gledala svoju šogoricu. Zamjerala je bratu da nije znao da se oženi. Ni nakon njegova hapšenja nije promijenila odnos prema njoj. Topovske cijevi svog dobročinstva usmjerila je isključivo na samog Ludvika. Vidjela je u njemu potomka svoje krvi i čeznula je za tim da od njega načini vlastitog sina. Postojanje šogorice smatrala je za žalosnu grešku prirode. Nikad je nije pozvala k sebi. Ludvik je sve to znao i škripao zubima.

On je volio svoju majku. Mnogo puta htio je da se odupre, ali majka ga je uvijek sa suzama zaklinjala da bude pametan i Kouteckyma izrazi dužnu zahvalnost.

Zbog svega toga Ludvik je utoliko radije dolazio k nama. Bili smo kao blizanci. Otac ga je volio gotovo više nego mene. Veselilo ga je što Ludvik guta njegove knjige i poznaje svaku u njegovoj biblioteci. Kad sam počeo da sviram u studentskom džezu, Ludvik je htio da i on sudjeluje u tome. Kupio je neki jeftin klarinet i za kratko vrijeme naučio na njemu sasvim pristojno svirati. Nakon toga zajedno smo svirali u džezu, a kad je došao doktor Blaha i apelirao na naše rodoljublje, zajedno smo prešli u narodni orkestar.

Pred kraj rata kćerka Kouteckyh se udala. Stara Koutecka odlučila je da od svadbe napravi paradu. Iza nevjeste i mladoženje trebalo je da ide pet družbenica, svaka u pratnji jednog mladića. Tu dužnost nametnula je i Ludvik, a kao damu dodijelila mu jedanaestogodišnju kćerku mjesnog apotekara. Ludvik je izgubio svaki smisao za humor. Bilo ga je pred nama stid što mora da igra ludu na bogataškoj svadbi. Htio je da ga smatraju za odraslog i od sramote bio je kao ispljuskan kad je morao ponuditi ruku jedanaestogodišnjem curčetu. Bjesnio je što ga Koutecky izlažu kao konkretan primjer svog dobročinstva. Bjesnio je što je nakon obreda morao poljubiti križ. Uvečer je pobjegao sa svadbene gozbe i došao za nama u stražnju salu u kavani. Svirali smo, pili i pravili viceve na njegov račun. Naljutio se i izjavio da mrzi malograđane. Zatim je opsovao crkveni obred i rekao da pljuje na crkvu, da će istupiti iz nje.

Njegove riječi nismo ozbiljno shvatili, ali Ludvik je to zaista učinio nekoliko dana nakon svršetka rata. Tim svojim postupkom strahovito je rasrdio obitelj Koutecky. To mu nije nimalo smetalo. S veseljem se razišao s njima. Počeo je simpatizirati komuniste. Odlazio je na predavanja koja su organizirali. Kupovao je knjižice koje su izdavali. Naš je kraj bio odlučno katolički, a gimnazija naročito. Za Ludvikove komunističke nazore nismo imali naročito mnogo razumijevanja. Ipak smo bili spremni da mu to oprostimo kao zanimljivu nastranost.

Priznavali smo njegove privilegije.

Četrdeset sedme godine smo maturirali. Istog je dana Ludvik u čast svoje zrelosti ispunio u oblasnom sekretarijatu pristupnicu u Partiju. U jesen smo krenuli u svijet. Ludvik je otputovao na studije u Prag. Ja u Brno. Obojica smo ostavili kod kuće po jedno napušteno biće. Ludvik majku, a ja oca. Brno je, na sreću, od našeg gradića udaljeno svega dva sata putovanja vlakom. Subotom i nedjeljom odlazio sam kući. Radi oca i radi orkestra. Ludvika poslije mature nisam vidio punu godinu dana.

Nastupila je četrdeset osma godina. Čitav se život okrenuo naglavce. Kad se Ludvik za vrijeme praznika opet pojavio u našem društvu, dočekali smo ga zbuđeno. Nitko od nas nije bio komunist. U veljačkom prevratu vidjeli smo početak diktature. Ludvik je donio klarinet, ali mu nije bio potreban. Čitavu smo noć proveli debatirajući.

Da li su već tada otpočele nesuglasice među nama? Mislím da nisu. Ludvik me je te noći gotovo potpuno pridobio. Izbjegavao je koliko je mogao diskusije o politici i govorio je samo o našem društvu. Da bi trebalo da ciljeve našeg rada postavimo šire nego do sada. Kakvog ima smisla, govorio je, samo oživljavati izgubljenu prošlost? Onaj tko se osvrće natrag završit će kao Lotova žena.

A što treba da radimo, vikali smo na njega.

Zna se, odgovarao je, nasljeđe narodne umjetnosti moramo čuvati, ali to nije dovoljno.

Nastupilo je novo doba. Našem se radu otvaraju široki horizonti. Iz opće muzičke kulture treba istisnuti treskavce i šlagere, kič bez duha kojim su malograđani hranili narod. Na njihovo mjesto treba da dođe prava, originalna narodna umjetnost, iz koje treba razviti suvremeni umjetnički izraz.

Čudno. To što je Ludvik govorio bila je stara utopija najkonzervativnijih moravskih patriota.

Oni su se uvijek bunili protiv bezbožne pokvarenosti gradske kulture. U melodijama čarlstona čuli su sviralu nečastivog. Ali to nije važno. Ludvikove riječi bile su nam utoliko razumljivije.

Njegova daljnja razmatranja zvučala su, uostalom, originalnije. Govorio je o džezu. Džez je izrastao iz crnačke narodne muzike i osvojio je čitav zapadni svijet. Ostavimo, govorio je, po strani činjenicu da je džez postepeno pretvaran u trgovačku robu. Nama to može poslužiti kao stimulativan dokaz kakvu čudotvornu moć posjeduje narodna glazba. Iz nje može izrasti opći muzički stil epohe.

Slušali smo Ludvika i u nama se divljenje miješalo s otporom. Razdraživala nas je njegova sigurnost. Držao se kao što su se tada držali svi komunisti. Kao da je sa samom budućnošću sklopio tajni ugovor koji ga opunomoćuje da nastupa u njeno ime. Bio nam je nesimpatičan možda i zato što je odjednom postao drukčiji nego što smo ga poznavali. Za nas je uvijek bio drug i šaljivčina. Sada je govorio patetično i nije se klonio krupnih riječi. Bio nam je, naravno, odvratan i zbog toga što je s takvom sigurnošću i bez imalo oklijevanja povezivao sudbinu našeg orkestra sa sudbinom Komunističke partije, iako nitko od nas nije bio komunist.

Ali, s druge strane, njegove su nas riječi privlačile. Njegove misli odgovarale su našim najtajnijim snovima. One su našoj grupi davale povijesnu ulogu. Previše su laskale našoj ljubavi prema moravskoj pjesmi da bismo mogli da ih odbijemo. A ja osobno to nisam mogao iz još jednog razloga. Volio sam Ludvika. A volio sam i oca koji je slao u pakao sve komuniste. Ludvikove su riječi stvarale most preko te provalije.

U mislima ga nazivam Lovcem na štakore.* Tako je i bilo. Zasvirao je na svoju frulu i mi smo svi nagnuli za njim. Ondje gdje su mu ideje bile samo nabačene, priskakali smo mu u pomoć.

Sjećam se svojih vlastitih razmišljanja. Govorio sam o evropskoj glazbi i njenu razvoju od vremena baroka. Nakon epohe impresionizma bila je već umorna sama od sebe. Iscrpla je gotovo sve rezerve ideja, kako za sonate i simfonije, tako i za šlagere. Zbog toga je džez djelovao na nju kao čudo. Iz njegova tisućgodišnjeg korijenja počela je žedno da siše nove sokove. Džez nije blagotvorno djelovao samo na evropske kavane i plesne dvorane. Djelovao je čudotvorno i na Stravinskog, Honeggera, Milhauda, Martinua, koji su otvorili svoje skladbe njegovim ritmovima. Ali pažnja! U isto vrijeme, tačnije desetak godina ranije, evropskoj glazbi dala je transfuziju čiste i svježije krvi istočnoevropska narodna glazba. Iz nje su crpli mladi Stravinski, Janaček, Bartok i Enescu! Istočnoevropsku narodnu glazbu i džez postavio je u paralelu sam razvoj evropske glazbe. Njihov udio u formiranju moderne ozbiljne muzike dvadesetog stoljeća bio je ravnopravan. Samo s muzikom širokih narodnih slojeva bilo je drukčije. U njoj narodna glazba istočne Evrope praktično nije našla

odraza. Tu je potpuno suvereno vladao džez. I tu, prema tome, počinje naš zadatak. Hic Rhodus, hic salta!

Da, tako je, uvjerali smo jedan drugog: u korijenima naše narodne glazbe krije se ista snaga kao i u korijenima džeza. Džez posjeduje svoju sasvim posebnu melodiku, u kojoj se još uvijek osjeća prvobitna šestotonska ljestvica starih crnačkih napjeva. Ali i naša narodna pjesma posjeduje karakterističnu melodiku, tonalno čak mnogo raznovrsniju. Džez ima originalnu ritmiku, čija je čarobna složenost izrasla na tisućgodišnjoj kulturi afričkih bubnjara i tamtamista. Ali i naša je muzika ritmički nešto sasvim posebno. Konačno, džez se razvio na principu improvizacije. Ali i čudesni sklad narodnih svirača, koji nikad nisu vidjeli note, počiva na improvizaciji.

Od džeza nas je odvajalo samo jedno. Džez se brzo razvija i mijenja. Njegov je stil u pokretu.

Kakav brz uspon — od primitivnih njuorleanskih početaka, preko »hot«džeza, swinga do

»cool«džeza i dalje. Njuorleanski džez nije ni sanjao o harmonijama koje nalaze primjenu u današnjem džezu. Naša je narodna glazba nepomična uspavana princeza iz minulih stoljeća.

Mora se probuditi. Mora se stopiti s današnjim životom i razvijati se zajedno s njim. Razvijati se kao džez — da ne prestane biti ono što jest; da ne izgubi svoju melodiku i ritmiku, a da pronalazi stalno nove i nove stilske faze. I da govori o našem, dvadesetom stoljeću. Da postane njegovo muzičko ogledalo. To nije nimalo lako. To je strahovito težak zadatak. Zadatak koji se može izvršiti samo u socijalizmu.

Kakve to ima veze sa socijalizmom, protestirali smo.

Objasnio nam je i to. Staro selo živjelo je kolektivnim životom. Zajednički obredi ispunjavali su čitavu godinu. Narodna umjetnost živjela je samo unutar ovih običaja. Romantičari su zamišljali kako djevojku, dok kosi travu, iznenada obuzima inspiracija i pjesma izbija iz nje kao voda iz stijene. Ali narodna pjesma nastaje drukčije nego pisana poezija. Pjesnik stvara da bi izrazio samog sebe, svoju individualnost i svoju osobitost. Kroz narodnu pjesmu čovjek se nije izdvajao, nego sjedinjavao s drugima. Narodna pjesma nastajala je kao stalagmit, svaka kap obavijala ju je novim motivima i novim varijantama. Predavana je od pokoljenja pokoljenju i svatko tko ju je pjevao dodao joj je nešto novo. Svaka pjesma imala je mnogo autora i svi su skromno nestajali iza svog djela. Nijedna narodna pjesma nije postojala tek sama za sebe. Svaka je imala svoju funkciju. Postojale su pjesme koje se pjevaju na svadbama, pjesme koje se pjevaju za vrijeme žetve, pjesme koje se pjevaju za mesojeda, na sijelima, božične pjesme, kosidbene pjesme, pogrebne pjesme. Ni ljubavne se pjesme nisu pjevale izvan utvrđenih obreda. Večernje seoske promenade, pjevanje pod prozorima djevojaka, udvaranje, sve je imalo svoj kolektivni ritual i u tom ritualu pjesme su imale svoje određeno mjesto.

Kapitalizam je razbio taj stari kolektivni život. Narodna umjetnost izgubila je tako svoje tlo, smisao postojanja, funkciju. Pokušaji da se uskrsne morali su ostati uzaludni dok su postojali društveni odnosi u kojima je čovjek živio odvojen od ljudi, sam za sebe. Socijalizam će osloboditi ljude njihove usamljenosti. Ljudi će ponovo živjeti kolektivno. Povezivat će ih zajednički interesi. Njihov privatni život stopit će se s javnim. Ljudi će ponovo biti sjedinjeni desecima zajedničkih obreda, stvorit će se nove kolektivne navike. Neke će biti preuzete iz prošlosti. Žetvene svečanosti, karnevali,

priredbe s plesom, radne navike. Bit će stvorene i neke nove. Prvomajske svečanosti, mitinzi, proslave oslobođenja, sastanci. Svagdje će tu narodna umjetnost naći svoje mjesto. Tu će se razvijati, mijenjati i obnavljati. Shvaćamo li to konačno?

Pred očima mi se pojavio dan kada su za drveće u našim ulicama bili privezani vojnički konji.

Nekoliko dana prije toga Crvena armija osvojila je naš grad. Obukli smo svečane nošnje i otišli u park da sviramo. Pili smo i svirali nekoliko sati bez prestanka. Ruski su nam vojnici odgovarali svojim pjesmama. Ja sam tada govorio sam sebi kako nastaje nova epoha. Epoha Slavena. Kao Rimljani i Germani, i mi smo nasljednici antičke kulture. Za razliku od njih, prospavali smo i prodrijemali mnogo stoljeća. Ali zato smo se dobro naspavali! Svježi smo.

Mi smo na redu. Mi smo na redu!

Isti taj osjećaj ponovo mi se vratio. Neprestano sam iznova razmišljao o tome. Korijeni su džeza u Africi, stablo u Americi. Naša glazba ima svoje žive korijene u umjetnosti evropske antike. Mi smo čuvari starog i dragocjenog blaga. Sve to bilo je tako savršeno logično. Misao se vezivala na misao. Slaveni donose revoluciju. S njom novi kolektivizam i novo bratstvo. S njom i novu umjetnost koja će živjeti u ljudima i s ljudima, kao nekada stare seoske pjesme.

Velika misija, koju nam je povjerila povijest, nama, dječacima iz narodnog orkestra, bila je istovremno i nevjerojatna i nevjerojatno logična.

Brzo se pokazalo da se to nevjerojatno počinje zaista ostvarivati. Nitko nikada za našu narodnu umjetnost nije učinio toliko koliko komunistička vlada. U osnivanje novih ansambla uložila je ogromna financijska sredstva. Narodna muzika, gusle i cimbal odzvanjali su iz svih radiostanica. Moravske i slovačke narodne pjesme odjekivale su na visokim školama, prvomajskim paradama, omladinskim zborovima i priredbama. Džez je ne samo nestao s površine zemlje nego je postao simbol zapadnjačkog kapitalizma i dekadencije. Omladina je prestala plesati tango i bugivugi i umjesto toga na plesovima i veseljima hvatalo se u kolo.

Komunistička je partija nastojala stvoriti novi stil života. Da bude kao u Sovjetskom Savezu.

Oslanjala se na slavnu Staljinovu definiciju nove umjetnosti: socijalistički sadržaj u narodnoj formi. Našoj muzici, plesu, poeziji tu narodnu formu mogla je dati samo narodna umjetnost.

Naša kapela plovila je na najvišim valovima ove politike. Ubrzo je postala poznata u čitavoj zemlji. Popunjena je plesačima i pjevačima i tako se pretvorila u veliki ansambl koji je nastupao na stotinama pozornica i svake godine putovao na gostovanje u inozemstvo. I nije pjevao samo baladu o Janu koji je ubio svoju dragu, nego i nove pjesme, koje je ansambl sam stvarao. Recimo onu »Dobro je, dobro je što nema gospode« ili pjesmu o Staljinu, o preoranim međama, o zadružnoj žetvi. Naše pjesme više nisu bile samo sjećanja na stara vremena. Živjele su. Pripadale povijesti današnjeg vremena. Pratile je.

Komunistička nas je partija vatreno pomagala. Zato su se i naše političke ograde brzo rušile.

Ja sam pristupio sam Partiji odmah u početku četrdeset devete godine, a ostali su me prijatelji iz ansambla slijedili.

Tada smo, međutim, još bili prijatelji. Kad je među nas pala prva sjena?

Naravno da znam. Savršeno dobro znam. Bilo je to na mojoj svadbi.

Studirao sam violinu na Visokoj muzičkoj školi u Brnu i slušao na sveučilištu predavanja iz teorije muzike. Treća godina studija donijela mi je brige i nervozu. Ocu, samom kod kuće, bilo je sve teže. Preživio je izljev krvi u mozak. Na kraju je sve sretno prošlo, ali je od tog vremena morao dobro paziti na sebe. Neprestano sam mislio na to kako živi sam i da mi, kad bi mu se nešto dogodilo, ne bi mogao ni brzogav poslati. Svake subote odlazio sam u strahu kući, a u ponedjeljak ujutro vraćao sam se u Brno ispunjen novim strepnjama. Konačno je došao dan kada tu strepnju više nisam mogao izdržati. Mučila me je u ponedjeljak, u utorak još više i u srijedu sam nabacao svoje stvari u kovčeg, platio gazdarici i rekao da se više neću vratiti.

Do danas se sjećam kako sam se tada sa stanice vraćao kući. Do našeg sela, u neposrednoj blizini grada, ide se kroz polja. Bila je jesen, pred sumrak. Puhao je vjetar i na polju su dječaci puštali prema nebu na dugim konopcima zmajeve od papira. I meni je jednom otac napravio zmaja. Otišao je sa mnom u polje, bacio zmaja uvis i potrčao da otpor zraka podigne papirno tijelo zmaja prema nebu. Mene to nije naročito zabavljalo. Otac se zabavljao više. Ali mene je tog dana to posebno dirnulo i ubrzao sam korak. Sinula mi je pomisao da je otac puštao zmajeve u zrak za majkom.

Od svojih najmlađih dana pa do danas zamišljam, naime, da je majka na nebu. Ne, u Boga već odavno ne vjerujem, ne vjerujem ni u vječni život i slične stvari. To o čemu govorim nema veze s vjerom. To su predodžbe. Te su predodžbe svuda oko mene i ispunjavaju moju samoću. Ne znam zašto bi trebalo da ih se odrekнем. Bez njih bih bio siromašniji. Vlasta mi predbacuje da sam sanjalica. Ne vidim, navodno, stvari kakve jesu. Ne, ja stvari vidim kakve jesu, ali osim vidljivih vidim i one nevidljive. Izmišljene predodžbe ne postoje samo tako, ni zbog čega. Postoje razlozi zbog kojih su potrebne. One imaju svoj dom u nama. I obratno, upravo one čine od naših domova domove.

Za majku sam saznao kad već odavno nije bila među živima. Zato nikada nisam plakao za njom.

Više sam se tješio time da mi je majka mlada i lijepa i da je na nebu. Nitko od djece, mojih vršnjaka, nije imao tako mladu majku kao što je bila moja.

Volim da zamišljam svetog Petra kako sjedi na stolici pored prozora kroz koji se vidi dolje zemlja. Moja majka često prilazi tom prozoru. Petar uvijek sve čini za nju jer je lijepa.

Dopušta joj da gleda. I mama nas vidi. Mene i oca.

Majčino lice nije nikad bilo tužno. Naprotiv. Dok nas je promatrala kroz prozor na Petrovoj vratarnici uvijek nam se smiješila. Tko živi u vječnosti, ne trpi od čežnje. Nije nestrpljiv. Zna da ljudski život traje sekundu i da je naš susret blizu. Ali dok sam živio u Brnu, ostavljajući oca samog, činilo mi se da je majčino lice tužno, da mi predbacuje. A htio sam da živim u ljubavi s majkom.

Žurio sam kući i gledao zmajeve kako se uzdižu prema nebu, kako lebde pod njegovim svodom. Bio sam sretan. Nisam žalio ništa od onoga što sam napustio. Naravno, volio sam svoju violinu. Volio sam i teoriju muzike. Ali nisam žudio za karijerom. Ni najstrmija životna staza nije mi mogla nadoknaditi radost povratka kući, spoznaju da ću ponovo biti u krugu onoga čime sam obdaren pri rođenju: pejzaža rodnog kraja, intimnosti nekoliko zidova, majke, oca. Vraćao sam se kući s velikim olakšanjem.

Kada sam obavijestio oca da se više neću vratiti u Brno, strašno se naljutio. Nije htio da zbog njega kvarim sebi život. Konačno sam morao da mu tobože priznam da su me izbacili iz škole zbog slabog uspjeha. Nekako je povjerovao u to i ljutio se na mene još više. To me nije previše mučilo. Uostalom, nisam se vratio kući da ljenčarim. I dalje sam svirao kao primaš u kapeli našeg ansambla. Na muzičkoj školi dobio sam mjesto učitelja violine. Mogao sam se posvetiti onome što volim.

Među to što volim spadala je i Vlasta. Živjela je u susjednom selu koje je danas — kao, uostalom, i moje — jedno od predgrađa našeg grada. Plesala je u našem ansamblu. Upoznao sam je u vrijeme dok sam studirao u Brnu, i bio sam sretan što sam se poslije povratka mogao gotovo svakodnevno s njom viđati. Prava zaljubljenost došla je nešto kasnije — i iznenada, kada je jednom na pokusu pala tako nezgodno da je slomila nogu.

Odnio sam je u naručju do kola hitne pomoći. Osjećao sam na rukama njeno tijelo, vitko i slabo. Odjednom sam s čuđenjem postao svjestan da sam visok metar devedeset i težak sto kilograma, da bih mogao da obaram hrastove, a da je ona lagana i slabašna. Zagrcnuo sam se od sažaljenja i pri tom se osjećao tako da sam želio da taj trenutak nikad ne prođe. Da traje dugo. Da prožme sve što će među nama biti.

Bio je to trenutak vidovitosti. U ozlijeđenoj Vlasti ugledao sam iznenada drugu, mnogo poznatiju ličnost. Kako mi to već davno nije palo na pamet? Ta Vlasta je bila »sirota djevojka«, ličnost iz toliko narodnih pjesama! Sirota djevojka koja od sveg blaga ima samo svoje poštenje, sirota djevojka koju muče, sirota djevojka u bijednim haljinama, sirota djevojka — sirotica.

Nije, naravno, bilo baš doslovno tako. Vlasta je imala roditelje i uopće nisu bili siromašni. Ali upravo zato što su bili bogati seljaci novo vrijeme počelo je da ih pribija uza zid. Vlasta je dolazila u ansambl često sa suzama u očima. Određivali su im visoke poreze. Njena su oca proglasili za kulaka. Oduzeli su mu traktor i poljoprivredne strojeve. Prijetili su mu hapšenjem. Sažaljevaao sam je i tješio samog sebe mislima kako ću je uzeti u zaštitu. Nju, sirotu djevojku.

Od trenutka kad sam je vidio u takvu svjetlu, svjetlu narodne pjesme, osjećao sam se kao da ponovo proživljavam već tisuću puta proživljenu ljubav. Kao da je čitam iz nekih prastarih nota. Kao da narodne pjesme govore upravo o meni. Prepušten ovoj struji melodija snivao sam o svadbi i čekao je s nestrpljenjem.

Dva dana prije svadbe iznenada je doputovao Ludvik. Burno sam ga dočekaao. Odmah sam mu saopćio veliku vijest o mojoj ženidbi i izjavio da kao moj najdraži drug mora da mi bude kum. Obećao mi je to. I došao je.

Drugovi iz ansambla priredili su mi pravu moravsku svadbu. Odmah izjutra skupili su se svi pred

mojom kućom, u nošnjama, s glazbom. Pedesetogodišnji Vondraček, cimbalist u ansamblu, bio je najstariji u družini. Pripala mu je uloga starog svata. Moj je otac najprije sve počastio šljivovicom, kruhom i slaninom. Stari je svat nakon toga zapovjedio da se svi umire, i zvučnim glasom izrecitirao:

Visoko uvažena gospodo i gospe, u ovaj dom sam vas s posebnim razlogom pozvao: ovdje prisutni čovjek mladi nalog mi je dao, da u dom časni oca Vlaste djeve korak usmjerimo i kćerku mu plemenitu ko nevjestu dovedemo.

Stari svat, najstariji u družini, načelnik je, duša, režiser čitavog obreda. Tako je oduvijek bilo.

Tako je već tisuću godina. Mladoženja nikad nije bio subjekt svadbe. Bio je njen objekt. Nije se ženio. Ženili su ga. Svadba ga je dohvatila i on je plivao na njoj kao na velikom valu. On nije djelovao, nije govorio. Za njega je djelovao i govorio stari svat. Nije to, međutim, bio ni stari svat. Bila je to dugogodišnja tradicija koja je prenošena s čovjeka na čovjeka i povlačila ga svojom slatkom strujom. U toj struji svatko je postajao sličan svakome, postajao je dio čovječanstva.

I tako smo pod vodstvom starog svata krenuli u susjedno selo. Išli smo preko polja i drugovi su u hodu svirali. Pred Vlastinom kućom već nas je očekivala gomila ljudi u narodnim nošnjama s nevjestine strane. Stari je svat recitirao: Mi umorni putnici pokorno molimo da u vaš dom ovaj časni u miru stupimo jer gladni smo i žedni.

Iz gomile ljudi koji su stajali pred vratnicama istupio je stariji muškarac u nošnji. — Ako ste dobri ljudi, dobro nam došli — rekao je i pozvao nas da uđemo. Šutke smo nagrnuli u kuću.

Bili smo, kako nas je predstavio stari svat, samo umorni putnici i zato nismo odmah odali naše prave namjere. Stariji muškarac u nošnji, govornik s nevjestine strane, prvi nas je pozvao: — Ako vam je što na srcu, ako vas nešto muči, govorite!

Tada je stari svat počeo da govori, u početku nejasno i uvijeno, a onaj muškarac u nošnji odgovarao mu je na sličan način. Tek nakon dužeg zaobilaženja stari je svat konačno objasnio zašto smo došli.

Nakon toga mu je muškarac u nošnji postavio ova pitanja: Pitat ću vas, prijatelju, zašto mladić ovu djevu za suprugu uzet želi?

Da li cvijeću ili voću se veseli?

A stari svat je odgovorio:

To stvar poznata je svima, cvijet ljepotom i mirisom srce raduje.

Ali cvijet odlazi a voće dolazi, i zato mi nevjestu ne radi cvijeća, već radi voća želimo, jer voća se dobrom rodu uvijek veselimo.

Još su neko vrijeme tako pitali i odgovarali, dok nevjestin govornik nije završio: — Pozovimo onda nevjestu, neka kaže pristaje li ili ne. — Otišao je u susjednu prostoriju i nakon nekoliko trenutaka vratio se, vodeći za ruku ženu u nošnji. Bila je mršava, visoka, koščata, a lice joj je bilo prekriveno maramom. — Evo vaše nevjeste.

Ali stari je svat vrtio glavom, a svi smo mi glasnim Zagorom izražavali svoje negodovanje.

Čovjek nas

je neko vrijeme nagovarao, ali je konačno morao maskiranu ženu odvesti natrag u sobu. Tek tada nam je doveo Vlastu. Bila je u crnim čizmicama, crvenom prsluku i šarenoj suknjici. Na glavi je nosila vijenac. Izgledala je prekrasno. Spojio nam je ruke.

Zatim se muškarac u nošnji obratio nevjestinoj majci i uzviknuo plačnim glasom: — O, majčice!

Na te njegove riječi nevjesta mi se istrkla iz ruke, klekla na zemlju pred svoju majku i oborila glavu. Govornik je nastavio:

Majko mila, oprosti mi ako kad uvrijedih tebe! Majko mila, molim prosti, ako kad uvrijedih tebe! Majko mila, preklinjem te, i pokorno molim tebe! Majko mila, oprosti mi ako kad uvrijedih tebe!

Bili smo samo nijemi glumci kojima je nametnut davno spjevan tekst. A tekst je bio prekrasan, zanosio je čovjeka, i sve je to bila istina. Onda je opet zasvirala glazba i krenuli smo u grad. Obred je održan u gradskoj vijećnici, i tu su nam također svirali. Zatim je bio ručak. Poslije ručka otišli smo u slovačku klijet. Sviralo se i plesalo.

Uvečer su družbenice skinule Vlasti s glave vijenac od ružmarina i svečano ga predale meni.

Raspuštenu kosu splele su u pletenicu, obavile oko glave i povezale maramom. To je bio obred koji je simbolizirao pretvaranje djevojke u ženu. Vlasta, naravno, već odavno nije bila nevina i, prema tome, nije imala pravo na simbolični vijenac. Meni to nije izgledalo važno. U jednom višem smislu, mnogo važnijem, ona je izgubila djevičanstvo upravo i tek kada su mi družbenice predale njen vijenac.

Bože, kako to da me uspomena na vjenčić od ružmarina sada dira više nego sjećanje na naše prve časove ljubavi, više nego Vlastina stvarna djevičanska krv? Ne znam, ali tako je. Žene su pjevale pjesme o tome kako voda odnosi taj vjenčić, a valovi mu raspleću crvene vrpce. Bilo mi je da zaplačem. Bio sam pijan. Vidio sam kako taj vjenčić pliva, kako ga potok predaje rječici, rječica rijeci, rijeka Dunavu, a Dunav moru. Vidio sam vijenac i njegov put bez povratka. Upravo ta nepovratnost djelovala je na mene. Sve osnovne stvari u životu nepovratne su. Da bi čovjek bio čovjek, mora proći kroz tu nepovratnost potpuno svjestan.

Ispiti je do dna. Ne smije varati. Ne smije se pretvarati da je ne vidi. Moderni čovjek vara.

Nastoji da obiđe sve međaše i da se što jeftinije provuče kroz život do smrti. Čovjek je iz naroda pošteniji. Ponire do dna svake bitne stvari. Kad je ručnik na kome je Vlasta ležala ostao okrvavljen, nisam ni slutio da sam se sreo s nepovratnošću. U ovom času, međutim, nisam nikako mogao pobjeći od nje. Žene su pjevale pjesme o rastanku: pričekaj, pričekaj, mili moj dragi, treba od majčice oproštaj da tražim, pričekaj, pričekaj, kola zaustavi, treba i s taticom ja da se pozdravim, pričekaj, pričekaj, ne tjeraj konja,, jer za mnom tuguje sestrice moja, ostajte zbogom, drugarice moje, došlo je vrijeme da nas razdvoje.

Spustila se noć i svatovi su nas ispratili do naše kuće. Tu smo zastali, i Vlastini drugovi i drugarice otpjevali su nam pjesmu s porukom da u novom domu lijepo postupamo sa sirotom djevojkom, da su je u njenu domu svi voljeli, da je volimo i mi.

Otvorio sam vrata. Vlasta se zaustavila na pragu i još jednom pogledala prijatelje, okupljene pred kućom. Tada je netko od njih zapjevao još jednu, posljednju pjesmu: Kad je na prag stala, još je izgledala lijepa kao ruža, a kad prag je prošla, uvenula smjesta djevojčica mala.

Onda su se za nama zatvorila vrata i ostali smo sami. Vlasta je imala dvadeset godina, ja nešto više. Ja sam, međutim, mislio na to kako je prešla prag i kako će od tog magičnog trenutka njena ljepota venuti i padati s nje kao lišće s drveta. Gledao sam to nestajanje ljepote.

Nestajanje koje je otpočelo. I upravo zbog toga beskonačno sam je volio. Mislio sam na to da više nije samo cvijet, da je u tom času u njoj već prisutan i budući trenutak stvaranja ploda. U svemu tome vidio sam nesalomljivi poredak, poredak kojega sam i ja dio i s kojim se slažem.

U tim časovima mislio sam i na Vladimira, koga tada još nisam znao i o čijem liku uopće nisam imao predodžbu. Ipak sam mislio na njega i kroz njega gledao dalje, u budućnost njegove djece. Zatim sam s Vlastom legao u krevet namješten debelim perinama i činilo mi se da nas je u svoj meki zagrljaj primila sama mudra beskonačnost ljudskog roda.

Što mi je Ludvik učinio nažao na svadbi? Sve u svemu ništa. Usta su mu bila zaleđena, ponašao se čudno. Kad smo poslije podne svirali i plesali, drugovi su mu nudili da uzme klarinet. Odbio je. Ubrzo nakon toga je otišao. Na sreću, meni se u glavi sve pomiješalo tako da tome nisam posvećivao naročitu pažnju. Sutradan sam ustanovio da je njegov odlazak bio jedna mala mrlja na jučerašnjem danu. Alkohol koji mi se razlagao u krvi povećao je tu mrlju do sasvim pristojnih dimenzija. A Vlasta još više nego alkohol. Ona nikad nije voljela Ludvika. Žene instinktivno razvrstavaju drugove svog muža u neškodljive i opasne. Vlasta je uvrstila Ludvika u ovu drugu kategoriju i uvijek joj je bilo drago što živi u Pragu.

Kad sam joj rekao da sam pozvao Ludvika da nam bude kum, nije se naročito obradovala.

Sutradan poslije svadbe iskoristila je priliku da me upozori na njegovo jučerašnje držanje.

Čitavo se vrijeme, navodno, ponašao kao da mu svi idemo na živce. Uobražen je, napuhan, nosom samo što ne para oblake.

Ali istog dana uvečer Ludvik je sam došao da nas obiđe. Donio je Vlasti neke poklone i ispričao se. Molio nas je da mu oprostimo što jučer nije bio ni za što. Ispričao nam je što mu se dogodilo. Izbacili su ga iz Partije i s Fakulteta. Ne zna što će dalje biti s njim. Nisam mogao vjerovati ušima i nisam znao što da mu kažem. Ludvik, uostalom, i nije htio da ga netko sažaljeva i brzo je skrenuo razgovor na druge stvari. Trebalo je da naš ansambl za četrnaest dana otputuje na veliku turneju po inozemstvu. Mi, provincijalci, s nestrpljenjem smo očekivali taj čas. Ludvik je to znao i počeo je da se raspituje o našem putovanju. Odmah sam se sjetio koliko je Ludvik od djetinjstva čeznuo za putovanjem po svijetu, a sada je postao svjestan da mu je to možda zauvijek onemogućeno. Ljude žigosane zbog političkih grešaka tada, i mnogo godina poslije toga, nisu puštali u inozemstvo. Znao sam da smo se našli svaki na drugoj strani i nastojao sam da to nekako zataškam. Nisam mogao da mu pričam o našem gostovanju, jer bih time osvjetlio nenadani ponor koji je zinuo između naših sudbina. Htio sam da taj ponor prekrijem tamom i bojao sam se svake riječi kojom bih mogao postići suprotno. Ali svaka riječ koju sam izgovorio imala je upravo takav učinak. Svaka rečenica koja se makar i posredno odnosila na naš život potvrđivala je da smo se razišli na različite strane. Da su pred nama druge mogućnosti, drukčija budućnost. Da nas život nosi svakog u drugom smjeru. Nastojao sam da govorim samo o običnim i beznačajnim stvarima kroz koje naše otuđenje neće doći do izražaja. Ali to je bilo još gore. Beznačajnost razgovora bila je mučna i situacija je ubrzo postala nesnošljiva.

Ludvik se uskoro oprostio i otišao. Prijavio se za radnu akciju negdje izvan našeg grada, a ja sam s ansamblom otputovao u inozemstvo. Nakon toga nisam ga vidio nekoliko godina. Dok je bio u vojsci, napisao sam mu jedno ili dva pisma. Kad bih poslao pismo, u meni je uvijek ostajao isti osjećaj nespokojstva kao iza našeg posljednjeg razgovora. Nisam bio kadar da se suočim s Ludvikovim padom. Bilo me je stid što moj život teče uspješno. Činilo mi se nepodnosivo da s visine svog zadovoljstva šaljem Ludviku riječi poticaja ili saučešća. Lakše mi je bilo pretvarati se da se između nas ništa nije promijenilo. U pismima sam mu opisivao što radimo, što ima novo u ansamblu, kakav je novi cimbalist i što smo sve doživjeli na gostovanju. Pravio sam se kao da je moj svijet i dalje naš zajednički svijet. I osjećao sam se nelagodno zbog tog pretvaranja.

Onda je jednog dana ocu stigla smrtovnica. Umrkla je Ludvikova majka. Nitko od nas nije znao da je bolesna. Kad je Ludvik nestao iz našeg vidokruga, nestala je i ona. Držao sam obavijest u ruci i postao svjestan svoje nepažnje prema ljudima koji su se našli makar i malo po strani mog životnog puta. Mog uspješnog života. Osjećao sam se krivim, iako, zapravo, ništa nisam učinio. A onda sam primijetio nešto što me je zapanjilo. Na smrtovnici su u ime obitelji bili potpisani supruzi Koutecky. O Ludviku ni spomena.

Došao je dan sahrane. Od jutra sam s tremom pomišljao na mogući susret s Ludvikom. Ali Ludvik nije došao. Iza lijesa je išlo svega nekoliko ljudi. Pitao sam Koutecke gdje je Ludvik.

Slegli su ramenima i rekli da ne znaju. Pratlja se zaustavila pred velikom grobnicom s teškom

mramornom pločom i bijelim kipom anđela.

Bogatoj obitelji građevnog poduzetnika oduzeto je sve, tako da je sad živjela samo od male penzije. Ostala joj je još samo ta velika obiteljska grobnica s bijelim anđelom. Sve sam to znao, ali nisam shvaćao zašto u nju spuštaju lijes. Tek kasnije sam saznao da je Ludvik tada bio u zatvoru.

Njegova je majka bila jedini čovjek u našem gradu koji je to znao. Krila je od svih. Živjela je u potpunoj samoći, mučena bolešću koja ju je najprije otjerala u bolnicu, a zatim u grob.

Kad je umrla, u Kouteckyma se ponovo razgorio plamen rodbinske ljubavi. Prihvatili su mrtvo tijelo nevoljene snahe i proglasili ga za svoje. Konačno im se pružila prilika da se osvete nezahvalnom nećaku. Ukrali su mu majku. Prekrili su je teškom mramornom pločom nad kojom stoji bijeli anđeo kovrčave kose, s palminom grančicom u ruci. Taj mi je anđeo stalno izlazio pred oči. Kovrčavi anđeo s lažnom grančicom mira. Uzdizao se nad upropaštenim životom druga kome su ukrali i tijela mrtvih roditelja. Anđeo krađe.

Vlasta ne voli nikakvu ekstravaganciju. Sjediti bez ikakva razloga noću u vrtu na klupi je ekstravagantno. Čuo sam kako energično kuca na prozorsko okno. Kroz prozor sam vidio tamni, strogi obris ženske figure u spavaćici. Ja sam poslušan čovjek. Nisam kadar da se oduprem slabijima. I zato što sam visok metar devedeset i mogu jednom rukom podići vreću od sto kilograma, u životu još nisam naišao ni na koga kome bih se mogao suprotstaviti.

Zato sam ušao u kuću i legao pored Vlaste. Da ne ležimo bez riječi, spomenuo sam kako sam danas vidio Ludvika. — Pa šta? — rekla je s naglašenom ravnodušnošću. Uzaludan posao. Ne ide joj kroz grlo. Ni dandanas ne može da ga smisli. Uostalom, nije imala na što da se žali. Od našeg vjenčanja imala je svega jednom priliku da ga vidi. To je bilo pedeset šeste godine. A tada ni pred sobom nisam mogao sakriti ponor koji nas je razdvajao.

Ludvik je tada bio već odslužio vojsku, odležao zatvor i odradio nekoliko godina u rudniku.

Htio je da nastavi studije u Pragu i doputovao je u naš grad da sredi neke policijske formalnosti. Ponovo sam se plašio susreta s njim. Nisam se, međutim, sreo sa slomljenom sjenom od čovjeka. Naprotiv. Ludvik je bio drukčiji nego što sam ga znao. Bio je oporiji, muževniji, a možda i smireniji. Nije ni po čemu izazivao saučešće. Činilo mi se da ćemo lako premostiti ponor kojeg sam se toliko bojao. Da što prije povežemo niti, pozvao sam ga na pokus naše kapele. Nekako sam vjerovao da je to još uvijek njegova kapela, da nije važno što imamo drugog cimbalista, drugog kontraša, drugog klarinetista i što sam od stare družine ostao samo ja. Vrijeme prolazi, ali to nam ne može oduzeti ono što je naše. Važno je da smo upisani u to jureće vrijeme.

Ludvik je sjeo na stolicu pored cimbalista i samo slušao kako probamo. Najprije smo svirali naše najmilije melodije, one koje smo svirali još kao gimnazijalci. Zatim neke nove, koje smo otkrili u zabačenim planinskim selima. Konačno smo stigli i do pjesama do kojih smo najviše držali. To nisu bile prave narodne pjesme, već pjesme koje smo sami skladali u duhu narodne umjetnosti. Pjevali smo pjesme o međama koje treba preorati da bi od mnogo malih privatnih parcela nastalo veliko zadružno dobro, pjesme o siromasima koji danas više nisu robovi, nego gospodari na svojoj zemlji, pjesmu o traktoristu koji vrijedno radi u traktorskoj stanici. Bile su to pjesmice kojih se melodije ni

po čemu nisu razlikovale od originalnih narodnih tvorevina, a čije su riječi bile suvremenije od novina. Među njima nam je najdraža bila pjesma o Fučiku, heroju koga su za vrijeme okupacije mučili nacisti i o kome sada »narod pjesme pjeva«.

Ludvik je sjedio na stolici i promatrao kako palice u rukama cimbalista hitro skakuću po strunama. Svakog časa dolijevao je iz boce vino u malu čašicu. Promatrao sam ga preko kobilice violine. Bio je zamišljen i nijednom nije podigao glavu.

Onda su u salu počele ulaziti jedna za drugom naše supruge, što je bio znak da će se pokus brzo završiti. Pozvao sam Ludvika da pođe sa mnom. Vlasta nam je spremila večeru, a zatim otišla na počinak, ostavljajući nas nasamo. Ludvik je pričao o svemu i svačemu, ali ja sam osjećao da je tako govori živ samo zato da ne mora govoriti o onome što sam ja htio. Ali kako sam mogao da, sastavši se sa svojim najboljim drugom, šutke prijedem preko onoga što je naša najveća zajednička imovina? Zato sam prekinuo Ludvikovo beznačajno naklapanje. Što kažeš za naše pjesme? Ludvik mi je bez oklijevanja odgovorio da mu se sviđaju. Ja, međutim, nisam dopustio da se izvuče samo jeftinom uljudnošću. Pitao sam ga dalje. Što kaže za nove pjesme koje smo sami skladali?

Ludvik nije pokazivao volje za raspravljanje, ali ja sam ga uvlačio korak po korak, dok se konačno nije raspričao. Onih nekoliko starih narodnih pjesama, te su zaista prekrasne. Ali inače mu se naš repertoar ne sviđa. Suviše smo se prilagodili ukusu publike. Nije nikakvo čudo. Istupamo pred širokom javnošću i želimo da se svidimo. I zato s naših pjesama skidamo sve što je na njima osobito. Oduzimamo im njihov specifični ritam i prilagođavamo ga konvencionalnoj ritmici. Biramo pjesme iz najmlađeg kronološkog sloja, svakojake čardaše i poskočice, jer su najpristupačnije i najdopadljivije.

Oponirao sam. Mi smo tek na početku puta. Želimo da se narodna pjesma što više proširi.

Zato se moramo malo i prilagoditi ukusu šire publike. Najvažnije od svega jest da smo već stvorili suvremeni folklor, nove narodne pjesme, koje govore o našem današnjem životu.

Nije se suglasio. Upravo te nove pjesme najviše su mu parale uši. Kakva bijedna imitacija!

Kakav falš!

I danas se rastužim kad se toga sjetim. Tko nam je prijetio da ćemo skončati kao Lotova žena ako se budemo samo osvrтали? Tko je fantazirao o tome da će se iz narodnog melosa roditi novi stil epohe? Tko nas je pozivao da narodnu glazbu pokrenemo s mjesta i da je prisilimo da korača rame uz rame s današnjicom?

To je bila utopija, rekao je Ludvik.

Kako sad to, utopija? Te pjesme su tu! Postoje!

Narugao mi se. Pjevate ih vi u ansamblu. Pokaži mi jednog jedinog čovjeka izvan ansambla koji ih pjeva! Pokaži mi jednog jedinog zadrugara koji bi sam, sebi na veselje, zapjevao neku od tih vaših pjesama o zadrugama! Iskrivila bi mu se usta koliko su neprirodne i izvještačene!

Ti propagandni tekstovi pristaju toj kvazinarodnoj glazbi kao loše prišiven ovratnik!

Kvazimoravska pjesma o Fučiku! Kakva besmislica! Praški novinar! Kakve on veze ima s moravskom Slovačkom?

Napomenuo sam da Fučik pripada svima i da valjda i mi imamo pravo da o njemu pjevamo na svoj način.

Zar o njemu pjevate na naš način? Pjevate prema receptu agitpropa, a ne na naš način! Sjeti se samo teksta te pjesme! I čemu uopće pjesma o Fučiku? Zar se samo on borio kao ilegalac?

Samo su njega mučili?

Ali on je najpoznatiji od svih!

Naravno! Propagandni aparat želi da u galeriji mrtvih heroja načini red. Želi da među herojima ima glavnog heroja, da bi ga mogao propisno iskititi u propagandne svrhe.

Čemu taj podsmijeh? Svako vrijeme ima svoje simbole!

Dobro, ali zanimljivo je upravo to tko je pretvoren u simbol! Stotine ljudi držali su se tada podjednako odvažno, a zaboravljeni su. A izginuli su i poznati ljudi. Političari, pisci, učenjaci, umjetnici. Od njih nisu stvoreni simboli. U sekretarijatima i školama ne vise njihove fotografije iako su stvarali i činili velika djela. Samo što upravo ta djela smetaju. Teško ih je podesiti, podrezati, filtrirati. Djela su u propagandnoj galeriji heroja samo na smetnju.

Reportažu s vješala nije napisao nitko od njih!

Tačno! Što da se radi s herojem koji šuti? Što da se radi s herojem koji posljednje časove života ne iskoristi za teatralna istupanja, za davanje pedagoških lekcija? Fučik, iako ni po čemu nije bio slavan, smatrao je za beskonačno važno da saopći svijetu što u zatvoru misli, osjeća, proživljava, što ima da mu kaže i preporuči. Sve je to pisao na papiriće i stavljao na kocku živote drugih ljudi koji su ih krijumčarili iz zatvora i čuvali. Kako je samo visoko cijenio svoje vlastite misli i osjećaje! Koliko je cijenio samog sebe!

To više nisam bio kadar podnijeti. Fučik je, dakle, bio naprosto umišljen, zaljubljen u samog sebe?

Ali Ludvika više nitko ne bi mogao zaustaviti. Ne, umišljenost nije bila glavni poticaj koji ga je tjerao da piše. Glavni poticaj bila je njegova slabost. Biti hrabar u samoći, bez svjedoka, bez nagrade u obliku divljenja, sam pred sobom, za to je potrebna velika odvažnost, velika duhovna snaga. Fučiku je bila potrebna pomoć publike. U samoći je stvarao sebi bar fiktivnu publiku. Osjećao je potrebu da ga gledaju! Potrebu za pljeskom koji će mu uliti snage! Bar fiktivnim pljeskom! Potrebu da zatvor pretvori u pozornicu i da svoju sudbinu učini podnošljivom time što će je ne samo proživjeti nego i odigrati, odglumiti! Što će se ogledati u ljepoti vlastitih riječi i gesta!

Bio sam pripremljen na Ludvikovu tugu. I na ogorčenje. Nisam, međutim, računao na takvu zlobu, na takvu ironičnu mržnju. Što mu je skrivio mučenik Fučik? Vrijednost čovjeka za mene se ogleda u

vjernosti. Znam da je Ludvik nepravedno kŕ njen. Ali utoliko gore! Njegova promjena nazora zato je suviše prozirno motivirana. Zar čovjek može u potpunosti izmijeniti svoj životni stav samo zato što ga je netko uvrijedio?

Sve sam to rekao Ludviku u lice. Ali tada se opet dogodilo nešto neočekivano. Ludvik mi više nije odgovarao. Kao da je gnjevna groznica koja ga je držala odjednom minula. Gledao me je ispitivački, a zatim potpuno mirnim i tihim glasom rekao neka se ne ljutim. Da se možda i vara. Rekao je to tako čudno i hladno da se jasno vidjelo kako to ne misli ozbiljno. Nisam htio da se naš razgovor završi takvom neiskrenošću. Pored sveg ogorčenja, još uvijek me je držala prvobitna želja. Htio sam naći zajednički jezik s Ludvikom i obnoviti staro prijateljstvo. Iako smo se tako oštro sukobili, ipak sam se nadao da ćemo negdje na kraju duge svade opet doći na onaj zajednički teren na kojem smo se nekad tako dobro osjećali, na kojem ćemo opet moći lijepo zajedno živjeti. Ali uzalud sam pokušavao da produžim razgovor. Ludvik se ispričavao rekavši kako ima običaj da pretjeruje i da je, na žalost, opet dopustio da ga misli odvuče kamo ne treba. Molio me je neka zaboravim sve što je pričao.

Da zaboravim? Zašto da zaboravim tako značajan razgovor? Zar ne bi bilo bolje da ga nastavimo? Tek sutradan naslutio sam pravi smisao te molbe. Ludvik je kod nas spavao i doručkovao. Poslije doručka ostalo nam je još pola sata vremena za razgovor. Pričao mi je o tome koliko napora mora ulagati da ishodi odobrenje za nastavak studija. Kakav ceh sada plaća za ono isključenje iz Partije. Kako nitko nema povjerenja u njega. Da će mu samo uz pomoć nekoliko prijatelja koji ga poznaju još iz predveljačkih vremena možda nekako uspjeti da se upiše na fakultet. Zatim je pričao o nekim svojim znancima koji se nalaze u istoj situaciji, o tome kako ih svuda prate i kako se pažljivo bilježi svaka njihova izjava. Kako ljude iz njihove okoline neprestano podvrgavaju ispitivanjima i kako im neko zlonamjerno ili nepromišljeno svjedočenje može upropastiti život za slijedećih nekoliko godina. Zatim je skrenuo razgovor opet na neku sasvim beznačajnu temu, a kad smo se rastajali, rekao mi je da mu je drago što me je vidio i ponovo me zamolio da zaboravim sve ono o čemu je sinoć govorio.

Međusobna veza između ove molbe i napomena o sudbini njegovih znanaca bila je i suviše jasna. Od nje mi se smrklo pred očima. Ludvik nije htio govoriti sa mnom jer se uplašio!

Bojao se da naš razgovor neće ostati naša tajna! Bojao se da ću ga prijaviti! Uplašio se mene!

To je bilo užasno. I opet sasvim neočekivano. Ponor između nas bio je mnogo dublji nego što sam slutio. Bio je tako dubok da nije dopuštao ni da završimo razgovor!

Vlasta već spava. Jadnica, ponekad sasvim tiho hrče. Svi u kući već spavaju. A ja ležim krupan, krupan, velik, i mislim na svoju nemoć. Tada sam je tako strahovito osjetio. Ranije sam s puno samouvjerenosti pretpostavljao da je sve u mojim rukama. Ludviku nisam nikad ništa učinio nažao. Zašto se uz malo dobre volje ne bismo mogli ponovo zbližiti?

Pokazalo se da to nije u mojim rukama. Ni naše otuđenje ni naše zbliženje nije bilo u mojim rukama. Tada sam se još nadao da je u rukama vremena. Vrijeme je prolazilo. Od našeg posljednjeg susreta prošlo je već devet godina. Ludvik je u međuvremenu završio studije, dobio odlično mjesto, postao stručnjak za oblast koja ga interesira. Iz daljine pratim njegovu sudbinu. Pratim je s ljubavlju. Nikad neću moći smatrati Ludvika ni za neprijatelja ni za čovjeka koji mi je stran. On je moj prijatelj, ali ukleti prijatelj. Kao da se ponavlja priča u kojoj se prinčeva nevjesta pretvara u zmiju ili žabu. U pričama se uvijek sve dobro svršava zahvaljujući prinčevoj vjernosti i strpljivosti.

Vrijeme mi, međutim, ne vraća ukletog druga. U toku proteklih devet godina čuo sam nekoliko puta da je boravio u našem gradu. Nikad nije svratio k meni. Danas sam ga vidio i izbjegao je susret sa mnom. Prokleti Ludvik!

Sve je počelo upravo u vrijeme kada smo posljednji put razgovarali. Iz godine u godinu osjećao sam kako me izvana nešto steže, a iznutra izjeda nespokojstvo. Zamora je bilo sve više, a radosti i uspjeha sve manje i manje. Ansambl je svake godine putovao na gostovanja u inozemstvo, ali poziva je postepeno bivalo sve manje i danas nas više ne zovu gotovo nikamo.

Neprestano radimo, sa sve više upornosti, ali oko nas vlada tišina. Stojim u praznoj sali i čini mi se da je upravo Ludvik naredio da budem sam. Na usamljenost ne osuđuju čovjeka neprijatelji, nego prijatelji.

Od tog vremena sve češće bježim na poljski put omeđen malim poljima. Na poljski put gdje na međi raste usamljeni šipkov grm. Tu se srećem s posljednjima koji su mi vjerni. Tu je dezertar sa svojim momcima. Tu je svirač skitnica. Tu je iza horizonta drvena kućica i u njemu Vlasta — sirota djevojka.

Dezertar me naziva kraljem i obećava da će mi uvijek pružiti zaštitu. Dovoljno je samo da stanem kraj šipkova grma. Tu ćemo se uvijek naći.

Bilo bi tako jednostavno naći mir u svijetu iluzija. Ja sam, međutim, uvijek nastojao da živim istovremeno u oba svijeta i da ne napuštam jednog radi drugog. Ne smijem napustiti svijet svarnosti iako u njemu samo gubim. Konačno će možda biti dovoljno ako mi uspije ono jedino, ono posljednje: da predam svoj život kao jasan i razumljiv zavjet jednom jedinom čovjeku koji će ga shvatiti i ponijeti dalje. Prije toga ne smijem otići s dezertarom na Dunav.

Taj jedini čovjek na kojeg mislim, koji je moja jedina nada nakon svih poraza, razdvojen je od mene zidom i spava. Prekosutra će uzjahati na vrana konja. Lice će mu biti sakriveno vrpcama. Nazivat će ga kraljem. Idi, sine! Ja tonem u san. Nazivat će te mojim imenom.

Spavat ću. Želim da te u snu vidim na konju.

Spavao sam dugo i sasvim dobro; uspomene kojima sam se sinoć (do kasno u noć) prepustio nisu, i pored sve moje gorčine, imale utjecaja na ritam mog fizičkog života, dresiranog strogim životnim režimom kojem sam se podvrgao kada mi je nakon navršene tridesete godine došla pomisao da nisam pošteđen sveopće sudbine — starenja. Probudio sam se tek poslije osam sati, nisam se sjećao nikakvih snova, ni lijepih ni ružnih, glava me nije boljela, samo nisam imao volje da ustanem. Ovome se nisam opirao jer od prije izvjesnog vremena odbijam da u ljenčarenju vidim lošu naviku, već ga shvaćam kao dobar znak produžene mladosti.

Tako sam ostao da ležim; san je između mene i jučerašnjeg susreta podigao kao neki zid, valobran iza kojeg sam se (bar trenutačno) osjećao siguran. Neću reći da je tog jutra Lucija nestala iz moje svijesti, već da se opet vratila u svoju nekadašnju apstraktnost.

U svoju apstraktnost? Da; kada je Lucija onako tajanstveno i bezobzirno nestala iz Ostrave, nisam u početku imao praktično nikakve mogućnosti da za njom tragam. A kako su godine prolazile (poslije mog izlaska iz vojske), postepeno sam gubio želju za takvim traganjem. Sam sebi sam govorio da bi Lucija, ma koliko da sam je volio, makar bila i jedina na svijetu, ipak bila nezamisliva bez situacije u kojoj smo se upoznali i zavoljeli. Činilo mi se da ljudi čine grešku kad apstrahiraju voljeno biće od svih okolnosti pod kojima su ga sreli i u kojima ono živi, kad nastoje da ga intenzivnom unutrašnjom koncentracijom očiste od svega što nije ono samo, dakle i od događaja koje su zajedno proživjeli i koji čine okvir njihove ljubavi.

Ta ne volim kod žene ono što ona predstavlja sama sebi i za sebe, već ono čime se obraća meni, što predstavlja za mene. Volim je kao ličnost u našoj zajedničkoj priči. Što predstavlja ličnost Hamleta bez Elsinorskog zamka, bez Ofelije, bez svih konkretnih situacija kroz koje prolazi, što bi bila bez teksta svoje uloge, što bi predstavljala izolirana od svega toga? Od nje ne bi ostalo ništa osim prazne, nijeme iluzije. I Lucija bi bez ostravskih predgrađa, ruža pruženih kroz bodljikavu žicu, iznošenih haljina, bez mojih vlastitih beskonačnih tjedana i otegnute beznadnosti, vjerojatno prestala da bude ona Lucija koju sam volio.

Da, tako sam to shvaćao, tako sam to sebi tumačio i zato sam se, kako su godine prolazile, gotovo počinjao bojati da je ponovo ne sretnem, jer sam znao da bismo se sreli na mjestu gdje Lucija više ne bi bila Lucija i gdje ne bismo imali čime povezati prekinute niti. Ovim, naravno, ne želim reći kako sam prestao da je volim, da sam je zaboravio, da je izbljedadjela u mom sjećanju; naprotiv, ostala je neprestano u meni u obliku tihe nostalgije. Čeznuo sam za njom kao što se čezne za nečim što je zauvijek izgubljeno.

I upravo zato što je za mene postala nešto definitivno izgubljeno (nešto što kao prošlost stalno živi» a kao sadašnjost je mrtvo) Lucija je postepeno u mojim mislima gubila svoju tjelesnost, materijalnost, konkretnost i sve više i više se pretvarala u nešto kao legendu, mit ispisan na pergamentu i u metalnoj škrinjici uzidan u temelje mog života.

Možda se upravo zato i moglo dogoditi ono sasvim nevjerojatno — da sjedeći u brijačkoj fotelji ne budem siguran u njen lik. Zato se i moglo dogoditi da me slijedećeg jutra (omamljenog pauzom sna) obuzme osjećaj da jučerašnji susret nije bio stvaran, da se možda i on odigrao u carstvu legende, čarolije ili bajke. Ako me je u petak uvečer Lucijina stvarna prisutnost zahvatila i naglo odbacila unatrag u daleku prošlost, u vrijeme u kojem je vladala, ovog sam se subotnjeg jutra samo mirnog

srca (dobro ispavan) pitao: zašto sam je sreo? zar slučaj s Lucijom treba da ima još neki nastavak? Što znači taj susret i što želi da mi kaže?

Zar slučajevi, osim što se događaju, što postoje, nešto i govore? Vjerojatno nije potrebno da naglašavam da sam skroz naskroz racionalan čovjek. Ali u meni je možda ipak ostalo nešto od iracionalnog praznovjerja, na primjer upravo to čudno uvjerenje da sve što mi se dogodilo u životu, što sam doživio, ima neki viši smisao, nešto znači; da život svojim vlastitim tokom govori nešto o sebi, da nam postepeno odaje neke svoje tajne, da stoji pred nama kao rebus kojega smisao treba odgonetnuti, da su slučajevi koje doživljavamo mitologija tog života i da je u toj mitologiji ključ istine i tajne. Da li mi se to samo privida? Možda, čak i vrlo vjerojatno, ali ne mogu se osloboditi potrebe da neprestano odgonetavam vlastiti život (kao da je u njemu zaista skriven neki smisao, značenje, istina), ne mogu se osloboditi te potrebe čak i kad ne bi bila ništa više od potrebe za nekom igrom (kao što je rješavanje rebusa također igra).

Ležao sam tako na škripitavu hotelskom krevetu i puštao da mi kroz glavu struje misli o Luciji, sada već opet pretvorenoj u samu ideju, u znak pitanja. Hotelski je krevet zaista, kako sam to u prethodnoj rečenici naznačio, škripao, i kad sam ponovo postao svjestan te njegove osobine, u mislima mi se, naglo i ometajući njihov tok, pojavila Helena. Kao da je to škripanje kreveta bilo glas koji me opominje na dužnost, uzdahnuo sam, spustio noge na pod, sjeo na rub kreveta, protegnuo se, prošao prstima kroz kosu, pogledao kroz prozor nebo i ustao. Jučerašnji susret s Lucijom, iako dematerijaliziran sutradan, ipak je apsorbirao i prigušio moje zanimanje za Helenu, zanimanje tako intenzivno još prije nekoliko dana.

U tom trenutku od njega je ostala samo svijest o zanimanju; zanimanje prevedeno na jezik sjećanja; osjećaj obaveze prema izgubljenom zanimanju o kojem me je razum uvjeravao da će se ponovo vratiti u svom punom intenzitetu.

Prišao sam umivaoniku, zbacio gornji dio pidžame i pustio vodu da teče najjačim mlazom; gurnuo sam ruke pod vodu i gotovo u žurbi ispljuskao se po vratu, ramenima, grudima; zatim sam se istrlljao ručnikom; htio sam da mi procirkulira krv. Odjednom sam se, naime, uplašio; uplašio sam se svoje ravnodušnosti prema Heleninu dolasku, uplašio sam se da tom ravnodušnošću (trenutnom ravnodušnošću) ne pokvarim priliku koja mi se jednom pružila i tko zna da li će mi se ikad više pružiti. Odlučio sam da pošteno doručkujem i da poslije doručka popijem jednu votku.

Sišao sam u kavanu, ali u njoj sam našao samo šumu stolica, žalosno okrenutih nogama uvis i složenih na neprostrte stolove, i jednu babu u prljavoj pregači koja se motala između njih.

Otišao sam u recepciju hotela i upitao vratara, koji je sjedio iza pulta uvaljen u tapeciranu fotelju potpuno nezainteresiran za sve, da li mogu u hotelu doručkovati. Ne pokrenuvši se, odgovorio mi je da osoblje kavane ima danas slobodan dan. Izišao sam na ulicu. Vrijeme je bilo lijepo, na nebu su lebdjeli rasuti oblačići a blag povjetarac podizao je prašinu s pločnika.

Žurio sam prema trgu. Pred mesnicom stajale su žene u dugačkom repu; bilo ih je starih i sasvim mladih, držale su u rukama torbe i mreže, čekale su strpljivo i tupo da dođu na red u prodavaonici. Među pješacima koji su šetali ili žurili ulicama pažnju su mi na trenutak privukli oni koji su u rukama kao minijaturene baklje držali kornete s crvenom kapicom sladoleda. Onda sam se našao na trgu, pred

širokom jednokatnom zgradom sa dva tornjića sa strane na krovu. U prizemlju su bila četiri izloga, a iznad svakoga od njih okrugla staklena reklama; na jednoj su bila naslikana tri muškarca u narodnim nošnjama kako se drže oko ramena, otvorenih usta, na drugoj muškarac i žena (također u nošnjama), na trećoj suncokret a na četvrtoj bure vina.

To je bilo samoposluživanje. Ušao sam u lokal. Bila je to velika prostorija s popločanim podom i stolicima na visokim nogama pored kojih su stajali ljudi, jeli sendviče i pili kavu ili pivo.

Nisam imao volje da tu doručujem. Od prvih trenutaka tog jutra gradio sam u sebi predodžbu izdašnog doručka s jajima, slaninom i čašicom alkohola koji bi mi vratio izgubljenu vitalnost.

Sjetio sam se da malo dalje, na drugom trgu s parkom i Kuginim stupom, postoji još jedan restoran. Nije bio nimalo privlačan, ali meni je bilo dovoljno da ima stolove i stolice i jednog konobara od kojeg bih mogao iznuditi ono što želim.

Prošao sam pored Kuginog stupa; postolje je držalo sveca, svetac je držao oblak, oblak je držao anđela, anđeo je držao slijedeći oblak, a na tom oblaku sjedio je opet anđeo, posljednji: bilo je jutro; ove očigledne činjenice postao sam ponovo svjestan kad sam se zagledao u Kugin stup, tu dirljivu piramidu svetaca, oblaka i anđela koji su tu, isklesani od teškog kamena, predstavljali nebo i njegovu visinu dok je pravo nebo bilo blijedomodro (jutarnje) i očajno daleko od ovoga prašnog komadića zemlje.

Prošao sam kroz park s njegovanim travnjacima i klupama (ali ipak dovoljno gol da ne narušava atmosferu prazne prašnjavosti) i spustio ruku na kvaku vrata koja su vodila u restoran. Bila su zaključana. Počeo sam shvaćati da će doručak za kojim sam čeznuo ostati samo san, i to me je plašilo jer sam s dječjom upornošću u bogatom doručku gledao odlučni uvjet da dan bude uspješan. Bilo mi je jasno da se u kotarskim centrima ne vodi računa o čudacima koji žele doručkovati sjedeći i da se u njima gostionice otvaraju mnogo kasnije.

Nisam ni pokušavao da dalje tražim, okrenuo sam se i pošao kroz park suprotnim smjerom.

Ponovo sam počeo susretati ljude koji su u rukama nosili kornete s ružičastom kapidom, i ponovo sam pomislio kako ti korneti liče na baklje i kako u toj usporedbi možda ima i nekog smisla, jer te baklje nisu baklje, nego travestije baklji, a ono što tako svečano nose u sebi, ona ružičasta iskra užitka, to nije nikakav užitak, nego travestija užitka, što se po svoj prilici odnosi i na neizbježnu travestiranost svih baklji i užitaka u ovom prašnom malom gradu. Ipak sam rekao sebi da ću, ako krenem suprotno struji tih ližućih svjetlonoša, po svoj prilici stići do neke slastičarne u kojoj će se naći stolić i stolica, a možda i crna kava i neka zakuska.

Nisam stigao do slastičarne, nego do mlječnog restorana; pred njim je stajao dug rep ljudi koji su čekali na kakao ili na mlijeko s pecivom. I tu su bili postavljeni stolići na visokim nogama kraj kojih su ljudi pili i jeli, a u stražnjoj prostoriji bilo je i stolova sa stolicama, samo što su bili svi zauzeti. Stao sam u rep i nakon tri minuta čekanja i postepenog pomicanja dobio sam čašu kakaoa i dva peciva. Na visokom stolu na kojem je stajalo šest praznih čaša našao sam jedno nepoljeveno mjesto i spustio tu svoju čašu.

Pojeo sam kupljeno žalosnom brzinom i nakon manje od tri minute bio sam ponovo na ulici; bilo je devet sati; imao sam još puna dva sata vremena. Helena je tog jutra otputovala prvim avionom iz Praga i trebalo je da u Brnu uhvati autobus koji stiže ovamo oko jedanaest sati.

Znao sam da će mi ova dva sata proći ni u čemu, da će biti potpuno prazni.

Mogao sam, naravno, poći i pogledati poznata mjesta iz mladosti, mogao sam sentimentalno zamišljen zastati pred kućom u kojoj sam se rodio, u kojoj je moja majka živjela do svojih posljednjih dana. Često mislim na nju, ali ovdje, u gradu u kojem su njeni bijedni ostaci zazidani pod tuđim mramorom, i uspomene na nju kao da bi bile zatrovane; s njima bi se pomiješali osjećaji nekadašnje bespomoćnosti i otrovna gorčina — a to ne želim.

Tako mi nije preostalo ništa drugo nego da na trgu sjednem na klupu, nakon nekoliko trenutaka ustanem, prošetam ispred izloga trgovina, razgledam naslove knjiga u knjižari, da bih konačno došao na spasonosnu misao da u trafici kupim »Rude pravo«, ponovo sjednem na klupu, preletim očima neprivlačne natpise, pročitam u inozemnoj rubrici dvije malo interesantnije vijesti, pa opet ustanem s klupe, složim »Rude pravo« i čitavo ga bacim u košaru za otpatke, polako odšetam do crkve, stanem pred njom, podignem pogled uvis prema njenim tornjevima, popnem se uz široko stepenište i uđem u predvorje hrama i dalje u crkvu, plašljivo, da se ljudi bez potrebe ne zgražaju što se pridošlica nije prekrižio, što dolazi samo da prošeta, kao u park ili na opustjeli korzo.

Kad se u crkvi skupilo nešto više ljudi, počeo sam se među njima osjećati kao uljez koji ne zna gdje treba da stane, kako da obori glavu ili sklopi ruke, i zato sam ponovo izišao, pogledao na sat i ustanovio da je preostalo vrijeme još uvijek dugo. Nastojao sam svoje misli usmjeriti ka Heleni, htio sam misliti na nju i tako nekako iskoristiti duge trenutke, ali ta misao nikako nije htjela da se razvija, nije htjela da se makne s mjesta, i najviše što je mogla bilo je da mi dočara Heleninu vizuelnu pojavu. To je, uostalom, poznata stvar: kad muškarac čeka ženu, s mukom nalazi u sebi snage da razmišlja o njoj i ne preostaje mu ništa drugo nego da hoda goredolje (mirno ili nemirno) pred njenom ukočenom slikom.

I tako sam hodao. Nasuprot crkvi, pred starom zgradom vijećnice (danas Mjesnog narodnog odbora) primijetio sam desetak praznih dječjih kolica. Nisam odmah mogao objasniti tu pojavu. Onda je neki mlad čovjek sav zadihan dogurao još jedna kolica, žena (pomalo nervozna) koja je išla s njim izvukla je iz kolica svitak bijelog platna s čipkama (u kojem se nesumnjivo nalazilo dijete), nakon čega su obadvoje žurno ušli u vijećnicu. Svjestan da treba da ubijem još sat i pol vremena, krenuo sam za njima.

Već na samom širokom stepeništu naišao sam na grupice besposlenih ljudi koje su, kako sam se penjao, postajale sve gušće. Najviše ljudi bilo je u hodniku na prvom katu, a stepenište koje je vodilo dalje bilo je opet prazno. Događaj radi kojeg su se ti ljudi okupili trebao je, očito, da se odigra na prvom katu, po svemu sudeći u prostoriji u koju se iz hodnika ulazilo kroz širom otvorena vrata, sada ispunjena priličnom gomilom promatrača. Progurao sam se između njih i našao se u jednoj maloj dvorani s nekoliko redova stolica na kojima su već sjedili ljudi kao da očekuju neku predstavu. U dnu dvorane nalazio se podij, na njemu dug stol prekriven crvenom tkaninom, na stolu vaza s velikim buketom, na zidu iza podija dekorativno nabrana državna zastava; ispred podija, oko tri metra ispred prvog reda gledališta, stajalo je u polukrugu osam stolica okrenutih prema podiju; u pozadini na

drugom kraju sale stajao je mali harmonij s otvorenom klavijaturom, a ispred njega sjedio je jedan stariji gospodin u naočalama, oborene ćelave glave.

U gledalištu je bilo još nekoliko slobodnih stolica, pa sam sjeo na jednu od njih. Dugo se ništa nije događalo, ali se gledaoci očito nisu dosađivali, naginjali su se jedan prema drugom, došaptavali se i vidjelo se da su puni iščekivanja. U međuvremenu dvoranu su ispunili oni koji su stajali u grupicama na hodniku, zauzevši preostale slobodne stolice i slobodni prostor do zida.

Onda je konačno otpočelo očekivano zbivanje: iza podija su se otvorila vrata i na njima se pojavila jedna gospođa u smeđem kostimu i naočalama na dugom, tankom nosu; pogledala je u salu i podigla desnu ruku. Ljudi oko mene prekinuli su razgovor. Spomenuta se dama nakon toga okrenula prema prostoriji iz koje je došla kao da nekome daje znak ili nešto govori, ali se odmah vratila i stala leđima uza zid. U tom trenutku primijetio sam na njenu licu (iako sam je vidio iz profila) svečan, ukočen osmijeh. Sve je očito bilo savršeno sinkronizirano jer su tačno u trenutku namještanja osmijeha odjeknuli iza mojih leđa zvuči harmonija.

Nekoliko sekundi nakon toga pojavila se na vratima kod podijuma mlada plavokosa žena, rumena lica, bogato počešljana i našminkana, sva ispreplašena i zbunjena, s bijelim paketom novorođenčeta u naručju. Dama u naočalama, da joj ne smeta, priljubila se još više uza zid, a njen je osmijeh trebao da potakne mladu ženu da prođe s djetetom naprijed. Žena je išla, nesigurnim koracima, stežući dijete; iza nje se pojavila još jedna žena s djetetom u naručju i za njom (gušćjim redom) čitava kolona. Neprestano sam promatrao onu prvu; najprije je gledala nekamo pod strop, a onda je oborila pogled koji se očito sreo s pogledom nekoga u gledalištu, što ju je izbacilo iz ravnoteže tako da je brzo skrenula pogled i nasmijala se; taj osmijeh (jasno se mogao vidjeti napor koji je morala uložiti u njega) brzo se izgubio i poslije njega su ostala samo grčevito stisnuta usta. Sve se to odigralo na njenu licu za svega nekoliko sekundi (prešla je svega petšest metara od vrata). Kako se kretala isuviše ravno i nije na vrijeme skrenula prema stolicama razmještenim u polukrug, dama u naočalama morala se brzo odlijepiti od zida (lice joj se zbog toga malo zamračilo), brzo je stigla, blago dodirnula rukom i tako joj pokazala smjer kojim treba da ide. Žena je naglo smanjila brzinu i obišla polukrug stolica, praćena ostalim ženama s djecom. Bilo ih je ukupno osam. Konačno su prošle propisanu stazu i stale svaka ispred jedne stolice, leđima okrenute publici. Žena u smeđem kostimu pokazala je rukom prema zemlji; žene su postepeno počele da shvaćaju što treba da znači taj pokret, i (još uvijek okrenute leđima publici) jedna za drugom sjedale, stalno držeći djecu u naručju.

S lica dame u naočalama nestalo je sjenke zabrinutosti, ponovo se nasmiješila i prišla vratima koja su vodila u stražnju prostoriju. Zastala je pred njima na trenutak i opet se, načinivši nekoliko brzih koraka, vratila u salu i priljubila uza zid. Na vratima se pojavio muškarac, dvadesetih godina, u crnu odijelu i bijeloj košulji koje mu se ovratnik, pritegnut šarenom kravatom, usijecao u vrat. Iza njega je išlo još sedam muškaraca različite starosti, većinom u tamnim odijelima i svečanim bijelim košuljama. Obišli su stolice na kojima su sjedile žene s djecom i zaustavili se. U tom trenutku nekolicina njih počela je da pokazuje znakove uznemirenosti i da se osvrće naokolo, kao da nešto traže. Dama u naočalama (na koje se licu smijesta pojavio već poznati izraz zabrinutosti) odmah je dotrčala, a kad joj je jedan od muškaraca nešto došapnuo, kimnula je glavom i zbunjeni muškarci brzo su promijenili mjesta.

Dama u smeđem kostimu brzo je ponovo namjestila osmijeh i otišla do vrata kraj podija.

Ovog puta nije trebala da daje nikakve znake. Kroz vrata je prodefilirala nova kolona, i moram reći da je to bila kolona mnogo discipliniranija i stručnija, koja je marširala bez snebivanja i s gotovo profesionalnom elegancijom. Kolona je bila sastavljena od djece, otprilike desetogodišnjaka; išli su jedno za drugim naizmjenično dječaci i djevojčice; dječaci su bili u dugim tamnoplavim hlačama, bijelim košuljama i s crvenim maramama vezanim oko vrata tako da im jedan vrh bude na leđima, a druga dva naprijed vezana u čvor, djevojčice u tamnoplavim suknjicama, bijelim bluzicama i također s crvenim maramama oko vrata; svi su nosili u rukama bukete ruža. Marširali su, kako sam već rekao, sigurno i samouvjereno, ali ne kao prethodne kolone u polukrugu oko stolica, nego ravno ispred podija. Stali su i okrenuli se nalijevo prema ženama s djecom i sali tako da se red protezao ispred čitava podija.

Prošlo je još nekoliko sekundi i na vratima kraj podija ponovo se pojavila figura, ovog puta bez ikakve pratnje, i krenula ravno na podij, za onaj dugački stol prekriven crvenom tkaninom. Bio je to muškarac srednjih godina, potpuno gole glave. Išao je dostojanstveno, uspravno, obučen u crno odijelo, u ruci držeći mapu s crvenim koricama; kad je stigao do sredine stola, zaustavio se i okrenuo licem prema publici, pozdravivši je istovremeno laganim naklonom. Lice mu je bilo široko i mlohavo, a oko vrata je imao crvenoplavobijelu traku na čijim je krajevima visila velika zlatna medalja. Stajala mu je otprilike na mjestu gdje se nalazi želudac i, u trenutku kad se naklonio, nekoliko puta se zaklatila nad stolom.

U tom trenutku iznenada je počeo (ne tražeći riječ) glasno govoriti jedan od onih dječaka koji su stajali ispred podija. Rekao je nešto o tome kako je kao došlo proljeće, kako se mame i tate raduju i kako se raduje čitava zemlja. Govorio je neko vrijeme sve u tom duhu, a onda ga je prekinula jedna od djevojčica rekavši nešto slično, nešto bez određenog smisla, ali opet ponavljajući riječi mama, tata i proljeće, pa čak i nekoliko puta riječ ruža. Nju je prekinuo drugi dječak, ovog opet jedna djevojčica, ali se ne bi moglo reći da je zvučalo kao svađa jer su svi tvrdili približno isto. Jedan od dječaka je, na primjer, izjavio da dijete predstavlja mir. Za razliku, djevojčica koja je govorila odmah iza njega rekla je da je dijete cvijet. Sva su se djeca konačno složila upravo u ovoj tvrdnji, ponovila je jednoglasno još jednom i zakoračila naprijed, pružajući ruke u kojima su držala cvijeće. Kako ih je bilo osam, koliko i žena koje su sjedile u polukrugu na stolicama, svaka žena dobila je po buket. Djeca su se zatim vratila pred podij i od tog se trenutka više nisu čula.

Zato je muškarac, koji je stajao na podiju iznad njih, otvorio crvenu mapu i počeo iz nje čitati.

I on je govorio o proljeću, o cvijeću i mamama i tatama, ali je govorio i o ljubavi i o tome kako ljubav donosi plodove. Nakon toga njegov se rječnik počeo brzo mijenjati i u njemu su se počeli pojavljivati izrazi kao dužnost, odgovornost, država, građanin, odjednom više nije govorio o mamama i tatama, nego o majkama i očevima, nabrajajući što im (očevima i majkama) država sve pruža, zbog čega su oni dužni da državi odgoje uzorne podanike. Onda je objavio da će to svi ovdje prisutni roditelji svečano potvrditi svojim potpisom i pokazao na stol gdje je ležala debela knjiga uvezena u kožu.

Dama u smeđem stala je nakon toga iza majke koja je sjedila na kraju polukruga, dotakla joj rame, majka se okrenula, a dama joj je uzela iz ruku dijete. Majka je ustala i pristupila stolu.

Muškarac s trakom oko vrata otvorio je knjigu i pružio majci pero. Majka se potpisala i vratila na

svoje mjesto gdje joj je dama u smeđem opet vratila dijete. Onda je stolu pristupio suprug i potpisao se. Dama u smeđem kostimu prihvatila je dijete slijedeće majke i poslala je k stolu; nakon nje potpisao se njen suprug, zatim opet majka, pa suprug i tako sve do posljednjeg para. Onda su opet odjeknuli zvuči harmonija i ljudi koji su sjedili oko mene u gledalištu nagnuli su prema majkama i očevima stežući im ruke. Pošao sam za njima (kao da i ja želim s nekim da se rukujem) kad me je odjednom muškarac s trobojkom oko vrata oslovio imenom i upitao me da li ga se sjećam.

Nisam ga se sjećao iako sam ga promatrao čitavo vrijeme dok je govorio. Da ne bih morao odgovoriti negativno na pomalo neugodno pitanje, odglumio sam iznenađenje i upitao ga kako je. Rekao je: sasvim dobro, i u tom trenutku iznenada sam ga prepoznao: naravno, bio je to Kovalik, drug iz gimnazije, poznao sam njegove crte koje su na ugojenu licu bile kao razljevene. Kovalik je, uostalom, spadao među najneupadljivije od mojih drugova, nije bio ni dobar ni hulja, ni društven ni povučen, učio je osrednje — jednostavno, bio je neupadljiv.

Tada mu je iznad čela stršala kosa koje više nije bilo — imao sam, prema tome, nekoliko isprika što ga nisam odmah prepoznao.

Upitao me je što tu radim, da slučajno među majkama ili očevima nemam nekog od rodbine.

Rekao sam mu da nemam nikog od rodbine, da sam došao iz čiste radoznalosti. Zadovoljno se nasmijao i počeo da mi objašnjava kako je Mjesni narodni odbor mnogo učinio na tome da se građanski obredi odvijaju što svečanije i dostojanstvenije, i dodao, skromno, ali s ponosom, da je on kao referent za građanske poslove također za to zaslužan i da je čak pohvaljen od strane kotarskih vlasti. Upitao sam ga je li to što se upraro odigralo bilo krštenje. Rekao mi je da nije bilo krštenje, nego pozdrav novim građanima na ulasku u život. Bio je očito sretan što ima kome da to priča. Objasnio mi je da postoje dvije međusobne rivalske institucije: katolička crkva sa svojim obredima koji imaju tisućljetnu tradiciju, a nasuprot njoj građanske ustanove koje su dužne da ove tisućljetne obrede istisnu svojim novim obredima. Rekao je da će se ljudi prestati krstiti i vjenčavati u crkvi tek kad i građanski obredi budu imali istu dostojanstvenost i ljepotu kao i crkveni obredi.

Rekao sam mu da to neće biti laka stvar. Suglasio se i dodao da je sretan što oni, referenti za građanske poslove, sada konačno dobivaju stanovitu podršku i od naših umjetnika koji su, izgleda, već postali svjesni kakav je to častan zadatak dati našem narodu istinski socijalističke pogrebe, svadbe i krštenja (odmah se popravio i rekao pozdrave na ulasku u život). Stihovi koje su tog dana recitali pioniri, rekao je, zaista su prekrasni. Potvrdio sam i upitao ga ne bi li možda bilo efikasnije, ako se radi o odvikavanju ljudi od crkvenih obreda, dati svima pravo i mogućnost da se oslobode bilo kakvih obreda. Upitao sam ga ne smatra li on da je upravo otpor prema ceremonijama i obredima karakteristika modernoga čovjeka, i ne bi li trebalo, ako se već nešto stimulira, stimulirati možda upravo taj otpor.

Odgovorio mi je da ljudi nikad ne bi dopustili da im netko oduzme njihove svadbe i pogrebe.

A da bi i s našeg gledišta (naglasio je riječ našeg, kao da želi da mi da na znanje kako je i on nekoliko godina nakon pobjede socijalizma pristupio Komunističkoj partiji) bilo šteta ne iskoristiti te obrede za čvršće povezivanje naroda s našom ideologijom i državom.

Upitao sam starog školskog druga što radi s ljudima koji odbiju da sudjeluju u ovakvu obredu, ako takvih uopće ima. Odgovorio mi je da takvih ljudi, naravno, ima jer svi još nisu počeli misliti po novome. Ukoliko ne pristupe, dobivaju i dalje pozivnice, tako da na kraju većinom popuste i dođu, makar i sa sedam, pa i četrnaest dana zakašnjenja. Upitao sam ga je li sudjelovanje u obredu obavezno.

Odgovorio mi je s osmijehom da nije, ali da zavisno

O sudjelovanju u obradu Narodni odbor ocjenjuje svijest građana i njihov odnos prema državi, čega svaki građanin konačno postane svjestan i dođe.

Rekao sam Kovaliku da je, prema tome, Narodni odbor podjednako strog prema svojim vjernicima kao crkva prema svojim. Kovalik se nasmijao i rekao kako se tu ništa ne može učiniti. Onda me je pozvao da malo posjedim s njim u kancelariji. Reкао sam mu da, na žalost, nemam mnogo vremena jer treba da nekog dočekam na autobusnoj stanici. Upitao me je da li sam se vidio s nekim »od momaka« (mislio je na naše školske drugove). Nisam, na žalost, rekao sam mu, i da mi je upravo zato drago što sam vidio bar njega, dodavši da ću, kad budem imao potrebu da krstim dijete, doći da ga potražim. Nasmijao se i udario me šakom po ramenu. Rukovali smo se i opet sam izišao na trg, svjestan da je do dolaska autobusa ostalo svega još četvrt sata.

Četvrt sata nije dugo vrijeme. Prešao sam preko trga, došao do brijačnice, povirio u nju kroz izlog (iako sam znao da Luci ja ne može biti unutra, da će biti tek poslije podne), a onda sam samo hodao goredolje po autobusnom kolodvoru i zamišljao Helenu: njeno lice sakriveno pod slojem tamnog pudera, njenu riđu (očito obojenu) kosu, njenu figuru, ni približno vitku, ali ipak s očuvanim osnovnim odnosom proporcija koji je neophodan da ženu gledamo kao ženu, zamišljao sam sve ono što je kod nje predstavljalo nadražljivu granicu primamljivog i odbojnog — i njen glas, jači nego što bi moglo biti prijatno, i njenu mimiku koja je svojom pretjeranošću odavala nestrpljivo nastojanje da se još uvijek sviđa muškarcima.

Vidio sam Helenu svega tri puta u životu, što je nedovoljno da bih mogao tačno reproducirati njen lik u mislima. Svaki put kad sam htio da ga dozovem, neka od njenih crta toliko mi se nametnula da se Helena u mojim predodžbama neprestano pretvarala u svoju karikaturu. Ma koliko moja moć predočivanja bila neprecizna, čini mi se da je upravo u tim skicama uhvatila nešto za Helenu bitno, nešto što se krilo pod njenim vanjskim izgledom.

Ovog puta nisam nikako mogao da se oslobodim predodžbe o nekoj posebnoj slabosti Helenine tjelesne konstrukcije, nekoj mekoći koja bi trebalo da bude karakteristična ne samo za njene godine, njeno materinstvo, nego prije svega za neku psihičku ili erotičku podanost, bezuspješno skrivanu samouvjerenim načinom govora i istupanja, za neku erotičku

»predanost na milost i nemilost«. Je li u tome zaista bilo nečega svojstvenog Helfeni ili se time više manifestirao moj osobni odnos prema njoj? Tko zna. Trebalo je da autobus svakog časa stigne, a ja sam želio da Helenu vidim upravo onakvu kakva je bila u mojim predodžbama. Sakrio sam se u vežu jedne od kuća na trgu oko autobusnog kolodvora s namjerom da je neko vrijeme promatram kako se bespomoćno osvrće i kako joj dolazi misao da je uzalud doputovala i da me ovdje neće naći.

Veliki ekspresni autobus s prikolicom zaustavio se na trgu i među prvim putnicima izišla je Helena. Imala je na sebi modri šuškvac, ogrtač talijanske proizvodje, koji se mogao kupiti samo za devize u specijalnim prodavaonicama »Tuzexa« i koji je onima koji su ga nosili davao mladenačkosportski izgled. I Helena je (s podignutim ovratnikom i stegnutim pojasom) u njemu izgledala izvrsno. Osvrnula se, načinila nekoliko koraka da vidi dio trga koji je zaklanjao autobus, ali nije ostala neodlučno na mjestu, nego se bez oklijevanja okrenula i pošla prema hotelu u kojem sam se bio smjestio i gdje je i nju čekala rezervirana soba.

Ponovo sam se uvjerio da mi moja mašta dočarava samo deformiranu Helenu (što mene ponekad nadražuje, ali Helenu dovodi često čak do sfera neukusnog i gotovo odvratnog).

Helena je, na sreću, uvijek bila ljepša u stvarnosti nego u mojim predodžbama, što se potvrdilo i ovog puta kad sam je vidio s leđa kako na visokim potpeticama korača prema hotelu. Pošao sam za njom.

Već je stajala u recepciji, naslonjena laktom na pult za kojim je neljubazni službenik zapisivao njeno ime u knjigu. Diktirala mu je svoje ime slovo po slovo: »Helena Zemanek, Zemanek ...« Stajao sam iza nje i slušao njene generalije. Kad je službenik u recepciji zapisao sve što je bilo potrebno, Helena ga je upitala: — Je li u ovom hotelu uzeo sobu drug Jahn? — Službenik je promrmljao da nije. Prišao sam Heleni i položio joj ruku na rame.

Sve što se odigravalo između mene i Helene bilo je dio detaljno smišljenog plana. Ni Helena sigurno nije stupila u vezu sa mnom bez ikakvih namjera, ali njene namjere jedva da su prelazile stupanj normalne ženske žudnje koja želi sačuvati svoju spontanost, svoju sentimentalnu poetičnost i koja zato ne nastoji da unaprijed režira i aranžira događaje. Ali zato sam ja od samog početka postupao kao brižljiv aranžer avanture koju treba da doživim, i nisam prepuštao slučajnoj inspiraciji ni izbor riječi i prijedloga ni, recimo, izbor prostorije u kojoj sam želio da ostanem nasamo s Helenom. Čuvao sam se i najmanjeg rizika kako ne bih propustio priliku koja mi se pružila i do koje mi je bilo veoma stalo, ne zato što je Helena bila naročito mlada, naročito privlačna ili naročito lijepa, već samo i jedino zbog toga što se zvala onako kako se zvala, što je njen muž bio čovjek kojeg sam toliko mrzio.

Kad su jednog dana u našem institutu javili da će k meni doći neka drugarica Zemanek s radiostanice i da treba da joj dam informacije o našim istraživanjima, odmah sam se sjetio nekadašnjeg kolege s fakulteta, ali sam smatrao da je podudarnost prezimena samo igra slučaja. Ako mi je i bilo neugodno što je šalju k meni, bilo je to iz sasvim drugih razloga.

U našem institutu postalo je već ustaljena navika da sve novinare šalju upravo k meni i da uvijek mene šalju da u ime instituta držim predavanja kada to od nas traže razne obrazovne organizacije. U ovoj prividnoj počasti krije se nešto dosta tužno za mene — s vlastitim znanstvenim radom otpočeo sam gotovo deset godina kasnije nego ostali moji kolege (ta s punih trideset godina bio sam još student!). Nekoliko godina nastojao sam svim snagama nadoknaditi ovaj gubitak, ali sam onda shvatio da bi bilo besmisleno utrošiti preostalu polovicu života u nasilno (i vjerojatno uzaludno) dostizanje izgubljenih godina, pa sam odustao. To je odustajanje, na sreću, sadržalo i izvjesnu odštetu: što sam manje jurio za uspjehom u vlastitoj uskoj specijalnosti, pružalo mi se više mogućnosti da sebi priuštim zadovoljstvo da kroz svoju struku promatram druge oblasti znanosti, život čovjeka, svijet, i tako uživam u (jednoj od najvećih) radosti — razmišljanju i kombiniranju. Kolege, međutim, dobro

znaju da takva razmišljanja, iako pružaju osobno zadovoljstvo, malo znače za karijeru suvremenog učenjaka, koja zahtijeva da čovjek oduševljeno kopa u svojoj specijalnosti ili pod specijalnosti kao slijepa krtica i ne trati vrijeme očajavajući što gubi iz vida horizonte. Zato mi kolege zbog moje rezignacije napola zavide, a napola me preziru, što mi s finom ironijom daju do znanja nazivajući me »filozofom našeg instituta« i šaljući mi novinarke s radija.

Možda iz ovih razloga, a sigurno i zato što su u velikoj većini plitki, drski i frazeri, ne volim novinare. To što Helena nije bila redaktor u novinama, nego na radiju, samo je povećalo moju averziju. Za novine, naime, u mojim očima postoji jedna velika olakotna okolnost — nisu bučne. Njihova je nezanimljivost tiha, ne nameće se; možemo ih odložiti, baciti u košaru za otpatke ili čak u klozet. Za nezanimljivost radija nema te olakotne okolnosti — progoni nas u kavanama, restoranima, čak i u vlakovima, pa i za vrijeme posjeta kod ljudi koji ne znaju živjeti bez neprekidnog punjenja ušiju.

Odbijao me je i način kako je Helena govorila. Bilo mi je jasno da je svoj feljton pripremila unaprijed, prije nego što je i došla u naš institut, i da sada traži samo nekoliko konkretnih podataka i primjera kojima će popuniti uobičajene fraze; ti su joj podaci bili potrebni od mene. Nastojao sam svim silama da joj taj posao što više otežam; izražavao sam se namjerno komplicirano i nerazumljivo, pokušavajući da iskrenem sve nazore s kojima je došla. Kad bi zaprijetila opasnost da će me ipak razumjeti, nastojao sam da joj izmaknem na taj način što sam prelazio na osobne stvari; rekao sam kako joj riđa kosa dobro pristaje (iako sam mislio upravo suprotno), pitao sam je da li joj se sviđa posao na radiju i što voli da čita. Duboko ispod ovog razgovora razmišljao sam o drugim stvarima i došao na pomisao da podudarnost imena ne mora biti samo slučajna. Ova redaktorica, puna fraza, bučna konjuktorna, izgledala mi je kao pravi par za čovjeka kojeg sam također znao kao punog fraza, bučnog i konjuktornog. Upitao sam zato ležernim tonom gotovo koketne konverzacije što je njen gospodin supruga. Pokazalo se da je trag bio dobar, a s nekoliko slijedećih pitanja potpuno sam indentificirao Pavela Zemaneka. Ne mogu, naravno, reći da mi je već tada palo na pamet da se s njom zbližim na ovaj način, do čega je poslije došlo. Naprotiv, otpor koji sam osjećao prilikom njena dolaska nakon ove konstatacije samo se povećao. U prvom trenutku počeo sam tražiti ispriku za prekid razgovora s nepoželjnom redaktoricom, način da je pošaljem nekom drugom našem suradniku; pomislio sam i na to kako bi divno bilo kad bih ovu ženu punu osmijeha i šarma mogao izbaciti iz sobe, i žalio sam što je to nemoguće.

Ali upravo u trenutku kada mi je sve došlo do grla, Helena se, stimulirala mojim intimnim pitanjima i primjedbama (kojih potpuno ispitivački karakter nije mogla otkriti), odala s nekoliko potpuno prirodnih ženskih pokreta i moja je mržnja iznenada dobila novu boju: u Heleni sam iza paravana redaktorskih manira ugledao ženu, konkretnu ženu koja može djelovati kao žena. Najprije sam, cereći se u sebi, pomislio kako je Zemanek i zaslužio takvu ženu, ženu koja već sama po sebi sigurno predstavlja nemalu kaznu, ali ubrzo sam se morao ispraviti: prezriva ocjena, u koju sam tako brzo htio povjerovati, bila je previše subjektivna, čak previše željena; ova je žena nekad sigurno bila sasvim lijepa i nije bilo nikakva razloga za pretpostavku da je Pavel Zemanek do dandanas ne koristi s apetitom kao ženu. Nastavio sam razgovor u lakom tonu a da ničim nisam pokazao o čemu razmišljam. Nešto me je tjeralo da i dalje otkrivam redaktoricu koja je sjedila nasuprot meni, prvenstveno u ženskom pogledu, i ova je težnja automatski regulirala smjer razgovora.

Žena svojim posredovanjem može mržnji dati neke osobine karakteristične za simpatiju — na primjer radoznalost, želju za blizinom, težnju za prekoračenjem praga intimnosti. Padao sam u neki čudan trans: zamišljao sam Zemaneka, Helenu i čitav svijet (tuđi svijet) i s posebnim uživanjem sam u sebi njegovao mržnju (pažljivu, gotovo nježnu mržnju) prema Heleninu liku, mržnju prema ridoj kosi, mržnju prema plavim očima, mržnju prema kratkim naježenim trepavicama, mržnju prema okruglom licu, mržnju prema požudno poluotvorenim usnama, mržnju prema dva gornja rastavljena sjekutića, mržnju prema zreloj zaokrugljenosti tijela.

Promatrao sam je kao što se gleda žena koju volimo; promatrao sam je kao da želim da sve to urezem u sjećanje, a u nastojanju da slučajno ne primijeti koliko je moje interesiranje stimulirano mržnjom, birao sam sve lakše i umilnije riječi, što je na Helenu djelovalo tako da je postajala sve ženstvenija. Morao sam misliti na to kako njena usta, grudi, oči, kosa pripadaju Zemaneku i sva ta njegova dobra uzimao sam u duhu u svoje ruke, vagao, mjerio, kušao, ispitivao da li se može smrviti rukom ili razbiti udarcem o zid, a onda sam opet pažljivo gledao, pokušavajući da je vidim Zemanekovim, a onda svojim očima.

Možda je kroz moju glavu projurila i pomisao, sasvim nepraktična i platonska, da bi bilo moguće ovu ženu spuštati s vrhova naše laskave konverzacije sve niže i niže, sve do konačnog cilja — kreveta. Ali bila je to samo pomisao, jedna od onih koje kao iskra prolete kroz svijest i onda se ugase. Helena je izjavila da mi zahvaljuje za informacije koje sam joj dao, i da ne želi da me dalje zadržava. Rastali smo se i bio sam sretan što je otišla. Čudni trans je minuo, osjećao sam prema njoj opet samo čistu nesimpatiju i bilo mi je krivo što sam se prema toj ženi nekoliko trenutaka ranije odnosio s takvim zanimanjem i ljubaznošću (makar i samo prividnim).

Naš susret sigurno bi bio ostao bez nastavka da nekoliko dana nakon toga Helena nije sama telefonirala i zatražila da se nađemo. Možda joj je zaista bilo potrebno da korigiram tekst njena feljtona, ali meni se u tom trenutku učinilo da je to samo izgovor i da je ton kojim sa mnom govori bliži onom intimno lakom nego onom ozbiljnom dijelu našeg nedavnog razgovora. Prihvatio sam taj ton brzo i bez razmišljanja i više od njega nisam odstupio. Sastali smo se u kavani i tu sam očito provokativno izbjegavao sve što se odnosilo na Helenin feljton; bez ustručavanja sam bagatelizirao njene redaktorske preokupacije; vidio sam da je time pomalo izbacujem iz ravnoteže, ali sam znao da upravo ti časovi znače početak moje vlasti nad njom. Pozvao sam je da pođe sa mnom u šetnju izvan Praga. Protestirala je i izgovarala se da je udata. Ničim me nije mogla više razveseliti. Držao sam se neko vrijeme ove njene primjedbe, meni tako dragocjene; poigravao sam se njom; vraćao sam se na nju; šalio se na tu temu. Konačno je bila sretna što može skrenuti razgovor na druge stvari time što će se brzo suglasiti s mojim prijedlogom. Nakon toga sve se odvijalo tačno prema planu.

Stvorio sam ga snagama petnaestogodišnje mržnje i osjetio sam gotovo neshvatljivu sigurnost da će uspjeti i u potpunosti se ispuniti.

I plan se odvijao zaista uspješno. Uzeo sam Helenin neseker i otpratio je u njenu sobu koja je, uzgred budi rečeno, bila podjednako ružna kao i moja. Čak je i Helena, koja je imala naročitu sposobnost da stvari naziva ljepšima nego što jesu, morala to priznati. Rekao sam neka se ne uznemirava zbog toga, da ćemo se već nekako snaći. Uputila mi je neobično značajan pogled.

Onda je rekla da želi da se umije, a ja sam rekao da je to u redu i da ću je čekati u predvorju hotela.

Kad je sišla u predvorje (pod raskopčanim šuškvancem imala je crnu suknju i ružičastu vestu), mogao sam se ponovo uvjeriti kako se zna obući. Pozvao sam je da pođemo na ručak u Narodni dom, da je to loš restoran, ali ipak najbolji u gradu. Odgovorila mi je da ne može drukčije nego da mi se, kao ovdašnjem čovjeku, u potpunosti prepusti i da mi se neće ni u čemu suprotstavljati. (Izgledalo je kao da nastoji da bira riječi tako da zvuče pomalo dvosmisleno; to nastojanje bilo je smiješno i radovalo me je.) Išli smo onim istim putem kojim sam jutros sam išao uzaludno tražeći čestit doručak, i Helena je još nekoliko puta naglasila kako joj je drago što će upoznati moj rodni grad. Ali, iako je u njemu bila zaista prvi put, nije gledala naokolo, nije pitala što je u ovoj, a što u onoj zgradi, nije se uopće držala kao posjetilac koji je prvi put došao u nepoznato mjesto. Razmišljao sam je li ta nezainteresiranost posljedica izvjesnog opterećenja duše koja zato ne može osjećati uobičajenu radoznalost prema okolnom svijetu ili, prije, toga što se Helena koncentrira u potpunosti na mene i za ostalo nema snage; želio sam da je istina ovo drugo.

Zatim smo prošli pored Kugina stupa; svetac je držao oblak, oblak anđela, anđeo drugi oblak, drugi oblak drugog anđela; nebo je bilo modrije nego jutros; Helena je skinula šuškvanc, prebacila ga preko ruke i rekla da je vrućina; vrućina je samo pojačala nametljivi dojam prasne praznine; skulptura je stršala u sredini trga kao komad odlomljena neba koji ne može da se vrati natrag; u tom trenutku rekao sam sebi da smo i nas dvoje bačeni na ovaj čudni pusti trg s parkom i restoranom; da smo tu nepovratno srušeni; da smo i nas dvoje od nečega odlomljeni; da uzalud pokušavamo oponašati nebesa i visine, jer nam nitko ne vjeruje; da se i naše misli i riječi uzalud penju u visine kad su nam djela niska kao sama ova zemlja.

Da, uhvatio me je jak osjećaj vlastite niskosti; iznenadila me je; ali još sam više bio iznenađen tim što se te niskosti ne užasavam, nego što je čak prihvaćam s nekim zadovoljstvom, da ne kažem s radošću ili s olakšanjem, i što je to zadovoljstvo u meni pojačano uvjerenjem da se žena, koja korača pored mene, rukovodi u ove sumnjive popodnevene sate motivima koji su tek nešto malo uzvišeniji od mojih.

Narodni dom bio je već otvoren i, kako je bilo tek četvrt do dvanaest, sala restorana bila je prazna. Stolovi su bili postavljeni; nasuprot svakoj stolici stajao je tanjur za juhu, pokriven papirnatim ubrusom, a na ubrusu pribor za jelo. Nije bilo nigdje nikoga. Sjeli smo za jedan stol, podigli pribor i ubruse, položili ih pored tanjura i čekali. Nekoliko minuta kasnije pojavio se na vratima kuhinje konobar, bacio umoran pogled na salu i okrenuo se da ponovo ode u kuhinju.

— Ober! — viknuo sam.

Konobar se okrenuo i načinio nekoliko koraka prema našem stolu. — Želite? — upitao je kad se našao na oko pet metara od nas. — Da ručamo — rekao sam. — Tek u dvanaest — odgovorio je i okrenuo se da se opet vrati u kuhinju. — Ober! — pozvao sam ga ponovo.

Okrenuo se. — Molim vas — morao sam vikati jer je stajao daleko od nas — imate li votku?

— Ne, nema votke. — A što imate? — Imali bismo — odgovorio mi je iz daljine — raženu rakiju ili rum. — Slab izvor — viknuo sam — ali donesite nam dvije ražene.

— Nisam vas ni pitao da li pijete raženu — rekao sam Heleni.

Helena se nasmijala.

— Ne, nisam navikla na raženu.

— Ne smeta — rekao sam — navići ćete se. U Moravskoj ste, a ražena je ovdje najpopularnija vrsta rakije.

— Sjajno! — obradovala se Helena. — Tako najviše volim, volim one sasvim obične gostionice u koje zalaze šoferi i monter, i gdje se mogu dobiti sasvim obična jela i pića.

— Možda ste navikli da dolijevate rum u pivo?

— Ni to nisam — rekla je Helena.

— Ali volite takav pučki ambijent.

— Da — rekla je. — Ne podnosim otmjene lokale, gdje se oko čovjeka mota deset gostioničara, gdje poslužuju iz deset tanjura ...

— Zna se, nema ništa bolje od krčme, pune dima i smrada, u kojoj konobar neće ni da pogleda gosta. A prije svega, nema ništa bolje od ražene rakije. To je bilo moje studentsko piće. Nisam imao para za bolji alkohol.

— Ja volim i ona najobičnija jela, recimo valjuške od krumpira, kobasice s lukom, nema za mene ništa bolje ...

Toliko sam već iskvaren nepovjerenjem da kada mi netko (žena, u prvom redu) povjerava što voli, a što ne voli, ne mogu to shvatiti ozbiljno ili, bolje rečeno, primam to samo kao svjedočanstvo o izgrađenoj pozi. Nisam ni na trenutak povjerovao da bi Heleni moglo biti ugodnije u prljavim i loše provjetranim lokalima (kojih u našoj zemlji ima više nego dovoljno) nego u čistim i dobro provjetrenim restoranima, ili da joj više prijaju jeftin alkohol i prosta jela nego birani specijaliteti. Njena izjava nije ipak bila bezvrijedna za mene jer je odavala sklonost prema jednoj tačno određenoj pozi, pozi već godinama preživjeloj i demodiranoj, pozi iz godina kada je revolucionarni snobizam zahtijevao oduševljavanje svim što je »obično«, »narodno«, »svakodnevno«, »sirovo«, kao i preziranje svega što je »prekultivirano«, »fino«, što je zaudaralo na kinderstube i sumnjivo podsjećalo na smokinge i ugladeno ponašanje. U ovoj Heleninoj pozi prepoznao sam doba moje mladosti, a u samoj Heleni vidio sam, u prvom redu, Zemanekovu ženu. Moja jutrošnja rastresenost brzo je nestajala i počinjao sam se koncentrirati.

Konobar nam je na tanjuriću donio dvije čašice ražene rakije, spustio ih na stol, a pored njih položio list papira na kojem je pisaćim strojem (kroz već gotovo istrošeni indigo) bio nečitljivim, razljevenim slovima otkucan jelovnik.

Podigao sam čašicu. — Onda da se kucnemo za raženu, za našu običnu raženu.

Nasmijala se. Kucnuli smo se, a ona je rekla:

— Uvijek sam čeznula za muškarcem koji bi bio jednostavan i neposredan. Neizvještačen.

Jasan.

Popili smo po gutljaj.

— Takvih ima malo — rekao sam.

— Im ih — rekla je Helena. — Vi ste takav.

— Sasvim sigurno nisam — odgovorio sam.

— Jeste.

Ponovo sam ostao zapanjen nevjerojatnom ljudskom sposobnošću za mijenjanje stvarnosti prema željama i idealima, ali nisam oklijevao da prihvatim Heleninu interpretaciju svoje vlastite ličnosti.

— Tko zna. Možda — rekao sam. — Običan i jasan. Ali što to znači običan i jasan? Sve je u tome da čovjek bude onakav kakav jest, da se ne stidi željeti ono što želi, čeznuti za onim za čim čezne. Ljudi su obično robovi propisa. Netko im je rekao da treba da budu takvi i takvi, i oni nastoje da budu takvi i obično do smrti ne saznaju tko su i što su bili. Na taj način postaju nitko i ništa, djeluju podvojeno, nejasno, zbunjeno. Čovjek prije svega mora imati hrabrosti da bude ono što jest. Od samog početka vam, Helena, govorim da mi se sviđate i da žudim za vama, iako ste udata žena. Ne mogu to da kažem drukčije, a ne mogu da ne kažem.

To što sam izgovorio bilo je pomalo mučno (iako Helena, koja je poslije mojih riječi oborila glavu, nije to tako primila), ali je bilo neophodno. Stjecanje kontrole nad ženskim rezoniranjem ima, naime, svoja strogo određena pravila; onaj tko odluči da ženu nagovara, da je uvjerava razumnim argumentima i slično, teško da će nešto postići. Kudikamo je pametnije odrediti osnovnu autostilizaciju žene (osnovne principe kojima se rukovodi, ideale, uvjerenja) i nastojati da se (pomoću sofizma, alogične demagogije itd.) željena odluka žene dovede u sklad s ovom autostilizacijom. Helena se, na primjer, oduševljavala »jednostavnošću«,

»neizvještačenošću«, »jasnoćom«. Ovi su njeni ideali bez svake sumnje proistekli iz nekadašnjeg revolucionarnog puritanstva i bili su povezani s predodžbom »čistog«,

»neiskvarenog«, principijelnog i moralno čvrstog čovjeka. Ali kako svijet Heleninih principa nije bio zasnovan na razmišljanju (sistemu nazora), nego (kao u većine ljudi), samo na alogičnim sugestijama, nije bilo ništa jednostavnije nego pomoću jednostavne demagogije spojiti predodžbu »jasnog čovjeka« upravo sa sasvim nepuritanskim, nemoralnim, preljubničkim prijedlogom, i na taj način spriječiti da u toku slijedećih sati željeno (tj. preljubničko) Helenino ponašanja dođe u neurotički konflikt s njenim intimnim idealima. Muškarac može od žene zahtijevati bilo što, ali ako ne želi da postupa kao grubijan, mora joj omogućiti da djeluje u skladu s onim čime ona u dubini duše zavarava samu sebe.

U međuvremenu su u restoran nagrnuli ljudi i ubrzo su gotovo svi stolovi bili zauzeti.

Konobar je izišao iz kuhinje i počeo obilaziti stolove raspitujući se što kome treba da donese.

Pružio sam Heleni jelovnik. Rekla je da se sigurno bolje razumijem u moravsku kuhinju i vratila mi ga.

Nije, naravno, bilo uopće potrebno razumjeti se u moravsku kuhinju, jer je jelovnik bio isti kao u svim restoranima te vrste i sadržao bijedan izbor stereotipnih jela među kojima je teško nešto izabrati budući da su sva jednako neprimamljiva. Gledao sam (razočarano) u komad nečisto ispisanog papira, a konobar je stajao nada mnom, nestrpljivo očekujući narudžbu.

— Samo trenutak — rekao sam.

— Htjeli ste ručati još prije četvrt sata, a još niste izabrali — prekorio me je konobar i udaljio se.

Na našu sreću, ubrzo je opet došao i tako smo ipak dobili mogućnost da naručimo »španjolske ptice«*, još jednu turu ražene i sodavodu. Alkohol je povoljno djelovao na Helenu tako da je izjavila da je život lijep i pored svih nedostataka kojih možda još ima. Uostalom, samo od ljudi zavisi kako će sebi urediti život. Pokušavajući da sažvačem žilavi odrezak s kiselim krastavcima, izjavio sam (punih usta) da se ovaj restoran zaista pretvara u ugodno mjesto dok tako sjedim s njom.

Helenino lice bilo je rumeno (očito zaslugom ražene), i to je podvlačilo njegovu zaobljenost i oduzimalo mu privlačnost; ja sam mu to (sigurno također zaslugom ražene) velikodušno opraštao i zjurado rekao sam sebi kako je sudbina zaista bila milostiva što je Helenu učinila bar toliko privlačnom koliko jest, jer bih sigurno nastojao da je osvojim i da je ružna, grbava ili šepava.

Helena je (s mukom žvačući odrezak) izjavila kako je divno (rado je upotrebljavala riječ

»divno«) što sjedimo tu zajedno u nepoznatom gradu, o kojem je uvijek sanjala dok je radila u ansamblu i pjevala pjesme iz ovog kraja. Onda je rekla kako je to vjerojatno ružno što joj je tako lijepo sa mnom, ali da tu ona ne može ništa, da je to protiv njenih nazora, ali jače od njene volje, jače od nje, da je naprosto tako. Nato sam joj odgovorio da je najbjednije stidjeti se svojih vlastitih osjećaja. Onda sam pozvao konobara da platim.

Kad smo izišli iz restorana, ponovo smo se našli pred Kuginim stupom. Izgledao mi je smiješan. Pokazao sam ga Heleni. — Pogledajte, Helena, kamo se penju oni sveci. Kako se guraju gore! Kako žele u nebo! A nebo ih uopće ne gleda! Nebo o njima nema pojma, o tim krilatim provincijalcima!

— To je istina — rekla je Helena, u kojoj je svjež zrak potpomogao djelovanje alkohola. —

Zašto uopće tu stoje, ti kipovi svetaca, zašto to ne maknu i ne postave nešto što će slaviti život, a ne neku mistiku! — Nije, međutim, još bila sasvim izgubila kontrolu nad sobom, tako da je dodala pitanje: — Ili možda lupam? Lupam gluposti? Ne lupam?

— Ne lupate, Helena, potpuno ste u pravu, život je lijep i to nikada nećemo proslaviti kako bi trebalo!

— Da — rekla je Helena — neka priča tko što hoće, život je prekrasan, ja nikad nisam voljela pesimiste, iako bih i ja imala pravo da se žalim, ne žalim se, zašto da se žalim, recite, zašto da se žalim kad u životu može doći i ovakav dan; sve je divno: nepoznati grad, a ja tu, s vama ...

Pustio sam Helenu neka priča i samo sam povremeno, kad bi načinila stanku, ubacivao pokoju riječ da je podržim u njenim govorancijama. Ubrzo smo se našli pred novogradnjom u kojoj je stanovao Kostka.

— Gdje smo to stigli? — upitala je Helena.

— Znete što — rekao sam — javni lokali ovdje ne vrijede ništa. U ovoj kući imam svoj mali privatni lokal. Dodite.

— Kamo me to vodite? — protestirala je Helena ulazeći za mnom u kuću.

— U pravu privatnu slovačku krčmu. Jeste li ikada bili u takvom lokaluu?

— Nisam — odgovorila je Helena.

Otključao sam vrata na trećem katu i ušli smo u Kostkinu garsonijeru.

— Ovo nije nikakva krčma, ovo je običan stan — rekla je Helena kad je ušla i zavirila iz predsoblja u sobu.

— Nije običan stan; običan bi stan bio kad biste u njemu stanovali vi ili ja. Neobičnost ovog stana je u tome što nije ni vaš ni moj; nigdje nema ni vašeg ni mog rublja, ni vaših ni mojih uspomena, ni mirisa vašeg ni mirisa mog doma. Ovo je tuđi stan i upravo zbog toga je za nas dvoje čist, zato se u njemu možemo osjećati slobodni.

Uspjelo mi je, mislim, da sastavim izvanredan pleoaje u obranu principa posuđivanja stanova, ali moja je rječitost bila sve u svemu suvišna. Helena se nije nimalo uznemirila zbog toga što sam je doveo u tuđi stan i nije joj bio potreban nikakav komentar. Naprotiv, činilo se da je od trenutka kada je prekoračila prag odlučila da s koketiranja (pri kojem se govori dvosmisleno i sve pretvara u igru) prijeđe na držanje koje ima jedan jedini smisao i značenje i koje stvara iluziju da više nije igra, nego sam život. Stala je usred Kostkine sobe, okrenula se, pogledala u mene, a ja sam u njenu pogledu vidio da samo čeka da joj priđem, da je zagrlim i poljubim. U trenutku kad se tako osvrnula bila je tačno ona Helena koju sam gledao u mašti: bespomoćna i nezaštićena Helena.

Prišao sam joj; podigla je lice prema meni; umjesto poljupca (tako očekivanog) nasmijao sam se i prstima podigao na ramenima njen šušakavac. Shvatila je i raskopčala ga. Odnio sam ga na vješalicu u predsoblje. Ne, u tom trenutku, kada je sve bilo spremno (moja želja i njena pripravnost), nisam se htio žuriti i riskirati da u brzini možda propustim nešto od svega onoga što sam htio dobiti. Poveo sam sasvim beznačajan razgovor; pozvao sam je da sjedne, pričao o raznim detaljima u Kostkinu stanu, otvorio ormarić u kojem je stajala boca s votkom na koju me je sam Kostka jučer upozorio i zagledao se u nju, glumeći iznenađenje. Otčepio sam bocu, postavio na stol dvije čašice i natočio.

— Napit ću se — rekla je.

— Napit ćemo se oboje — rekao sam (iako sam znao da se neću napiti, da se ne želim napiti, jer sve želim sačuvati u jasnom sjećanju).

Nije se nasmijala; držala se ozbiljno; otpila je gutljaj votke i rekla: — Znae, Ludvik, bila bih strašno nesretna kad biste pomislili da sam kao sve druge žene kojima je dosadno i koje zbog toga trče za avanturama. Nisam naivna, znam, sigurna sam da ste upoznali mnogo žena i da su vas žene same naučile da ih uzimate olako. Ali ja bih bila nesretna ...

— I ja bih bio nesretan — rekao sam — kad biste bili žena kao druge žene i uzimali olako svaku ljubavnu avanturu koju doživite izvan braka. Kad biste bili takvi, naš susret ne bi za mene imao nikakva smisla.

— Zaista? — rekla je Helena.

— Zaista, Helena. Tačno ste rekli, imao sam mnogo žena i naučile su me da ih bez straha i bezbrižno mijenjam, ali susret s vama za mene je nešto sasvim drugo.

— I to ne kažete tek tako?

— Ne. Kad sam vas prvi put sreo, odmah sam shvatio da već godinama, godinama čekam upravo na vas.

— Znam da niste frazer. Vi to ne biste govorili kad tako ne biste i osjećali.

— Ne, ne bih govorio, ne znam da pred ženama glumim osjećaje, to je stvar koju me nikad nisu naučile. I zato vam ne lažem, Helena, iako znam da zvuči nevjerojatno: kad sam vas upoznao, odmah sam shvatio da sam upravo na vas čekao godinama. Da sam na vas čekao iako vas nisam poznao. I da sada morate biti moji. Da je to neizbježno, kao sudbina.

— Gospode bože — rekla je Helena i sklopila oči; na licu su joj se pojavile crvene pjegice, možda od alkohola, možda od uzbuđenja i sad je još više bila na Helena iz mojih snova: bespomoćna, izručena na milost i nemilost.

— Kad biste samo znali, Ludvik, sa mnom je bilo isto tako. Znala sam od prvog trenutka da ovaj susret s vama nije nikakav flert, i upravo zbog toga sam se toliko plašila, jer sam udata žena i znam da je ovo s vama istinito, da ste vi moja istina i da se tome neću moći oduprijeti.

— Da, i vi ste moja istina, Helena — rekao sam. Sjedila je na kauču, široko otvorenih očiju koje su me gledale a da me nisu promatrale, a ja sam sjedio na stolici, okrenut njoj, i željno je promatrao. Položio sam joj ruke na koljena i polako zadizao suknju dok se nije pojavio rub čarapa i podvezice koje su na Heleninim već prilično debelim nogama djelovale nekako jadno i tužno. A Helena je sjedila ne reagirajući na moj dodir nijednim pokretom, nijednim pogledom.

— Kad biste sve znali...

— Kad bih znao — što?

— O meni. Kako živim. Kako sam živjela.

— Kako ste živjeli? Oporo se osmjehnula.

Odjednom sam se uplašio da Helena ne prijeđe na banalne metode nevjernih supruga, da se ne počne žaliti na svoj brak i da mi tako ne oduzme nešto do čega mi je bilo posebno stalo, i to upravo u trenutku kad je već postalo moj plijen. — Samo mi, zaboga, nemojte reći kako živite u nesretnom braku, kako vas muž ne razumije ...

— Nisam to htjela kazati — rekla je Helena pomalo zbunjena mojim napadom — iako ...

— Iako to upravo sada mislite. Svaka žena počne to misliti kad se nađe nasamo s drugim muškarcem, i upravo tu počinje laž, a vi želite da sačuvate istinu, Helena. Siguran sam da ste voljeli svog muža, vi niste žena koja bi se udala bez ljubavi.

— Nisam — rekla je tiho Helena.

— A tko je, zapravo, vaš suprug? — upitao sam. Slegla je ramenima i nasmijala se.

— Suprug.

— Koliko ga dugo poznajete?

— U braku sam trinaest godina, a znamo se duže.

— Dakle još iz vremena kad ste studirali?

— Da. Kad sam bila na prvoj godini. Pokušala je spustiti zadignutu suknju, ali ja sam je uhvatio za ruke i spriječio u tome.

— A on, gdje ste se upoznali? — pitao sam dalje.

— U ansamblu.

— U ansamblu? Vaš suprug je pjevao u ansamblu?

— Da, pjevao je. Kao i svi mi.

— I tako ste se upoznali u ansamblu... To je zaista prekrasan ambijent za ljubav.

— Jest.

— Divno je bilo to vrijeme.

— I vi se rado sjećate tih dana?

— Bilo je to najljepše doba mog života. Suprug vam je bio prva ljubav?

— Upravo sad ne želim misliti na muža — branila se.

— Želim vas upoznati, Helena. Želim saznati o vama sve. Što vas bolje upoznam, više ćete biti moja. Jeste li imali nekog prije njega?

Helena je kimnula glavom. — Jesam.

Gotovo sam osjetio razočaranje što je Helena imala još nekoga prije Pavela Zemaneka jer je time i značaj njene veze s njim bio znatno umanjen.

— Pravu ljubav?

Odmahnula je glavom. — Glupa radoznalost.

— I tako vam je suprug bio prva ljubav? Kimnula je glavom. — Ali to je bilo davno.

— Kako je izgledao? — tiho sam upitao.

— Zašto želite to znati?

— Htio bih da vas imam sa svim što je u vama, sa svim što je u ovoj vašoj glavici... — odgovorio

sam i pomilovao je po kosi.

Ako nešto ženu sprečava da pred ljubavnikom govori o mužu, onda je to malokad diskrecija, takt (težnja da se u nečistom sačuva ono što je čisto) ili istinska suzdržljivost, već najobičniji strah da se ljubavnik ne osjeti povrijeđen. Ako ljubavniku pođe za rukom da rasprši taj strah, žena mu je zahvalna, osjeća se slobodnije i, što je glavno, ima o čemu da priča jer, iako tema za razgovor ima bezbroj, vlastiti je muž za ženu najzahvalnija tema; najzahvalnija zato što samo njom sigurno vlada, što je samo za nju stručnjak, a svaki je čovjek sretan kad može pokazati svoju stručnost i pohvaliti se njom. Tako se i Helena slobodno raspričala o Pavelu Zemaneku čim sam je uvjerio da nemam ništa protiv toga, pa čak i dopustila sebi da je uspomene toliko ponesu da njegovu sliku nije uprljala nijednom mrljom, te mi je s oduševljenjem i zahvalnošću pričala kako se zaljubila u njega (u uspravnog plavokosog mladića), kako ga je sa strahopoštovanjem gledala kad je postao politički rukovodilac njihova ansambla (a uopće nije bio uškrobljen! Bio je tisuću puta veseliji nego ova današnja omladina!), kako mu se divila zajedno sa svojim drugaricama (znao je tako divno govoriti!) i kako je njihova ljubav za nju harmonično stopljena s čitavim onim vremenom, u čiju je obranu također rekla nekoliko rečenica (zar smo mi uopće imali pojma o tome da je Staljin strijeljao vjerne komuniste?), ne zato što bi možda htjela da skrene na neku političku temu, već zato što je samu sebe nalazila u toj temi. Način na koji je inzistirala na obrani vremena svoje mladosti i način na koji se identificirala s tim vremenom (kao da joj je ono dom koji je sada izgubila) imao je gotovo karakter male demonstracije, kao da želi reći: možeš me imati čitavu, bez ikakvih uvjeta, osim jednog — da mi dopustiš da budem onakva kakva jesam, da me uzmeš zajedno s mojim nazorima. Takvo demonstriranje nazora u situaciji kad se ne radi o nazorima, nego o tijelu ima u sebi nešto abnormalno, nešto što odaje da upravo nazori nekako neurotiziraju dotičnu ženu: ili zato što se boji da ne bude osumnjičena za nedostatak nazora i zato ih brzo iznosi, ili (što je u Heleninu slučaju bilo vjerojatnije) zato što potajno sama sumnja u svoje nazore, koji su podriveni, i želi da po svaku cijenu ponovo stekne sigurnost bar time što će za njih staviti na kocku nešto što za nju osobno predstavlja neospornu vrijednost, a to je sam ljubavni akt (možda s kukavičkim podsvjesnim uvjerenjem da će ljubavnik biti više zainteresiran za akt nego za polemiku o nazorima). Ova Helenina demonstracija nije mi bila neugodna jer me je približavala jezgri moje strasti.

— Današnji su mladi ljudi drukčiji nego što smo mi bili — rekla je. — Oni su dobili sve na tanjuru, došli su na gotovo, zato i ne shvaćaju zašto me i danas dirne kad čujem rusku čistušku.

— Ali vi ste također došli na gotovo. Kad je rat završio, imali ste četrnaest, u doba veljače imali ste sedamnaest godina.

— Da, ali sve to ipak spada u moj život. Pogledajte ovo — rekla je i pokazala malu srebrnu pločicu pričvršćenu kratkim lančićem za ručni sat. Pogledao sam je iz blizine i Helena mi je objasnila da crtež, ugraviran na njoj, predstavlja Kremlj. — To mi je poklonio Pavel — dodala je i ispričala mi povijest tog privjeska koji je, navodno, prije mnogo i mnogo godina jedna zaljubljena ruska djevojka poklonila jednom mladiću, Saši, koji je odlazio u veliki rat, da na kraju tog rata stigne u Prag, spasi ga od uništenja i pri tome nađe smrt. Na katu vile u kojoj je s roditeljima stanovao Pavel Zemanek sovjetska je vojska smjestila prihvatilište za ranjenike i teško ranjeni ruski poručnik Šaša proživio je ondje posljednje dane života. Pavel se sprijateljio s njim i provodio duge sate pored njegova kreveta. Kad je umirao, Šaša je poklonio Pavelu privjesak sa slikom Kremlja, koji je čitavo vrijeme rata

nosio na vrpici oko vrata. Pavel je taj dar čuvao kao najskupocjeniju relikviju. Jednom — još kao zaručnici —

Helena i Pavel su se nešto posvađali i već su mislili da će se razići; Pavel je tada došao k njoj i u znak pomirenja dao joj taj jeftini ukras (i najdražu uspomenu) i Helena je od tog časa nije nikad skinula s ruke, jer u toj stvarčici vidi štafetu, poslanicu (upitao sam je kakvu poslanicu, odgovorila je »poslanicu radosti«), koju treba da nosi do kraja.

Sjedila je nasuprot meni (sa zadignutom suknjom i podvezicama pričvršćenim za pomodne crne gaćice od lasteksa), lice joj je bilo rumeno (od alkohola, a možda i od trenutne raznježenosti), ali meni se u tom trenutku njen lik gubio iza slike nekog drugog: Helenina priča o tri puta poklonjenu privjesku dočarala mi je (naglo, iznenada) viziju Pavela Zemaneka.

Uopće nisam vjerovao u postojanje crvenoarmejsca Šaše; uostalom, i da je postojao, njegova stvarna egzistencija sasvim bi se izgubila iza velike geste kojom ga je Pavel Zemanek pretvorio u ličnost iz svoje životne legende, u sveti kip, u instrument za izazivanje suza, u sentimentalni argument i religiozni objekt koji će njegova žena (očigledno stalnija od njega) poštivati (uporno i prkosno) sve do svoje smrti. Činilo mi se da je srce Pavela Zemaneka (srce pokvareno ekshibicionističko) tu, prisutno, kraj nas, i odmah sam se našao usred scene od prije petnaest godina: velika predavaonica Prirodoslovnomatematičkog fakulteta; u pročelju, na podiju za dugim stolom sjedi Zemanek, pored njega debela djevojka okrugla lica, s pletenicama, u ružnom puloveru, s druge strane mladić, predstavnik Oblasnog komiteta. Iza podija velika crna ploča, a lijevo oa nje u okviru portret Julija Fučika. Nasuprot stolu stepenasti redovi klupa; u jednom redu sjedim i ja, ja koji sada, nakon petnaest godina, gledam svojim tadašnjim očima i vidim pred sobom Zemaneka kako objavljuje da je na dnevnom redu »slučaj druga Jahna«, vidim ga i čujem kako govori: »Pročitat ću vam pisma dvojice komunista.« Nakon tih riječi čini malu stanku, uzima u ruku neku tanku knjižicu, prolazi prstima kroz dugu valovitu kosu i počinje čitati sugestivnim, gotovo nježnim glasom.

»Dugo je potrajalo, smrti, dok nisi došla. A ipak sam se nadao da ću se s tobom upoznati tek nakon mnogo godina. Da ću još živjeti životom slobodnog čovjeka, da ću još mnogo raditi i mnogo ljubiti i mnogo pjevati i svijetom lutati...« Prepoznao sam »Reportažu s vješala«.

»Volio sam život i za njegovu sam ljepotu i pošao da se borim. Volio sam vas, ljudi, i bio sam sretan kad ste mi tu ljubav uzvraćali, a patio sam kada me niste razumjeli...« Ovaj tekst, napisan tajno u zatvoru i ozaren aureolom herojstva bio je u to vrijeme vjerojatno najčitanija knjiga; Zemanek nam je čitao one najčuvenije odlomke, koje su mnogi znali napamet. »Neka se tuga nikad ne vezuje uz moje ime. To je moj zavjet vama, oče, majko, i sestre moje, tebi, Gustina moja, vama, drugovi, svima koje sam volio ...« Na zidu je visio Fučikov portret, reprodukcija slavnog crteža Maksa Svabinskog, starog secesionističkog slikara, virtuoznog tvorca simboličnih alegorija, punašnih žena, leptirova i svega što je ljupko; pričalo se kako su ga poslije rata posjetili drugovi i zamolili da prema sačuvanoj fotografiji naslika Fučika, i Švabinsky ga je nacrtao (iz profila) prefinim linijama prema svom ukusu — gotovo djevojački lik, nježan, čist i tako lijep da su vjerojatno i oni koji su Fučika osobno poznavali davali prednost plemenitom licu s crteža nad uspomenu na njegov stvarni izgled. A Zemanek je čitao dalje, o tome kako je Fučik u ćeliji broj 267 pjevao s drugom zatvorenikom, taticom Pešekom; njegov je glas poprimio sada jasnu i radosnu intonaciju: »Sunce! Kako nesebično zrači taj okrugli čarobnjak, koliko čarolija izvodi pred ljudskim očima ... Ah, tatice, htio bih da opet jednom

vidim izlazak sunca ...« Zemanek je čitao i čitao, a svi u sali slušali su tiho i pažljivo; debela djevojka za stolom nije spuštala sa Zemaneka svoj zadivljeni pogled; onda mu je glas odjednom postao tvrđi, tako da je zvučao gotovo prijeteći; čitao je o Mirku koji je u tamnici izdao. »Gle, to je bio čovjek s kičmom koji se nije skrivao od zrna dok se borio na fronti u Španjolskoj, koji nije pognuo glavu dok je prolazio kroz surova iskušenja u koncentracionom logoru u Francuskoj. Sad blijedi pred šibom u ruci gestapovca i izdaje sve redom da sačuva zube. Kako je tanak bio taj sloj hrabrosti kad je nekoliko udaraca moglo da ga zбриše! Tanak kao i njegovo uvjerenje... Izgubio je sve zato što je počeo misliti na sebe. Da spasi kožu, žrtvovao je drugove. Podlegao je kukavičluku, i kao kukavica izdao ...« Na zidu je visilo lijepo Fučikovo lice, kao što je visilo u tisućama drugih javnih dvorana u našoj zemlji, i bilo je tako lijepo da sam se, gledajući ga, osjećao bijedno ne samo zbog krivice nego i zbog vlastitog lika. A Zemanek je čitao dalje: »Život nam mogu uzeti, zar ne, Gustina, ali našu čast i našu ljubav oduzeti nam ne mogu. Oh, ljudi, možete li sebi predočiti kako bismo živjeli kad bismo se ponovo našli nakon svih ovih stradanja? Kad bismo se ponovo sastali u slobodnom životu, životu lijepom, stvaralačkom? Kad dođe ono za čim smo čeznuli, za što smo se borili i za što sada umiremo?« Zemanek je s patosom pročitao posljednje rečenice i zašutio.

Onda je opet progovorio. »Ovo je bilo pismo jednog komunista, pisano u sjenci vješala. A sada ću vam pročitati drugo pismo.« Pročitao je tri kratke, smiješne, užasne rečenice s moje razglednice. Nakon toga je opet zašutio, svi su šutjeli i ja sam znao da sam izgubljen. Tišina je dugo trajala i Zemanek, taj talentirani režiser, namjerno je nije prekidao i tek nakon nekoliko trenutaka pozvao me da iznesem svoj stav. Znao sam da više ništa ne mogu spasiti; ako je moja obrana tako slabo djelovala pod drugim okolnostima, kako bi mogla djelovati danas, kada je Zemanek izmjerio moje rečenice apsolutnim metrom Fučikovih patnji? Nisam, naravno, mogao učiniti ništa drugo nego ustati i govoriti. Ponovo sam objasnio da je trebalo da te rečenice budu šala, ali sam osudio neumjesnost i grubost takve šale i govorio o svom individualizmu, intelektualizmu, o odvojenosti od masa, pa sam u sebi pronašao čak i samoljublje, skepticizam, cinizam i svemu tome sam dodao samo to da sam, usprkos svim tim manama, odan Partiji i nisam njen neprijatelj. Onda se razvila diskusija u kojoj su drugovi uglavnom ukazivali na kontradiktornost mog stava; pitali su me kako Partiji može biti odan čovjek koji sam priznaje da je cinik; jedna kolegica je podsjetila skup na moje lakomislene izjave o ženama i upitala me da li tako može govoriti komunist; drugi su iznosili apstraktne teze o malograđanštini, ukazivali na mene kao na konkretan primjer; jednoglasno su tvrdili da je moja samokritika bila plitka i neiskrena. Zatim me je drugarica s pletenicama, koja je sjedila za stolom pored Zemaneka, upitala: — Što misliš što bi na ove tvoje izjave rekli drugovi koje su mučili gestapovci i koji nisu doživjeli današnjicu? — (Sjetio sam se oca i postao svjestan da se svi drže kao da nemaju pojma kako je izgubio život). Šutio sam.

Ponovila je pitanje. Prisiljavala me je da joj odgovorim. — Ne znam — rekao sam. —

Razmisli malo — inzistirala je — možda ćeš se sjetiti. — Htjela je da kroz imaginarna usta mrtvih drugova izgovorim najtežu osudu nad samim sobom, ali mene je odjednom zalio val bijesa, bijesa sasvim neočekivanog i nepredviđenog, tako da sam zaboravio dugo pripremanu samokritiku i odgovorio: — Oni su stajali između života i smrti. Sigurno nisu bili sitničavi.

Da su pročitali moju razglednicu, možda bi se i nasmijali.

Drugarica s pletenicama još mi je trenutak prije toga pružila mogućnost da bar nešto spasim.

To je bila posljednja prilika da shvatim oštru kritiku drugova, da se s njom identificiram, da je prihvatim i na osnovi tog prihvaćanja naiđem na stanovito razumijevanje i s njihove strane.

Moj me je nepredviđeni odgovor, međutim, naglo izbacio iz sfere njihova načina mišljenja, odbio sam da igram ulogu koja se svakodnevno igrala na stotinama i stotinama sastanaka, na stotinama disciplinskih postupaka, a ubrzo zatim i na stotinama sudskih procesa: ulogu optuženog koji se sam optužuje i sa strašću samooptuživanja (potpunim identificiranjem s tužiteljem) moli za sebe milost.

Opet je nekoliko trenutaka vladala tišina. Onda je govorio Zemanek. Rekao je da si nikako ne može predočiti da u mojim antipartijskim izjavama ima nečeg smiješnog. Ponovo se pozvao na Fučikove riječi i izjavio da se kolebanje i skepticizam u kritičnim situacijama zakonito pretvaraju u izdaju i da je Partija tvrđava koja u sebi ne podnosi izdajice. Onda je rekao da sam svojim istupom pokazao da uopće ništa nisam shvatio, da mi ne samo nema mjesta u Partiji nego da ne zaslužujem ni da radnička klasa ulaže sredstva u moje studiranje. Predložio je da budem isključen iz Partije i uklonjen s Fakulteta. Prisutni u sali podigli su ruke i Zemanek mi je rekao da treba da predam partijsku knjižicu i da se udaljim.

Ustao sam i pred Zemaneka na stol položio knjižicu. Zemanek me više nije ni pogledao; više me nije vidio. Ali zato ja sada vidim njegovu ženu, sjedi preda mnom, pripita, crvena u licu i sa suknjom oko pasa. Njene jake noge gore su kao odsječene crnim gaćicama od lasteksa; to su noge čije je širenje i skupljanje postalo ritam kojim je više od decenija pulsirao Zemanekov život. Na te sam noge položio svoje dlanove i činilo mi se da upravo taj Zemanekov život sada držim u rukama. Zagledao sam se u Helenino lice, u njene oči koje su na moj dodir reagirale tako da su se malo pritvorile.

— Svucite se, Helena — rekao sam tihim glasom. Ustala je s kauča, rub zadignute suknje ponovo joj je kliznuo natrag do koljena. Gledala mi je u oči ukočenim pogledom, a onda je bez riječi (ne skidajući pogleda s mene) počela na boku raskopčavati suknju. Oslobođena suknja kliznula joj je niz noge na pod; lijevom nogom izišla je iz suknje, a desnom je podigla na ruke i spustila na stolicu. Stajala je sada u vesti i kombineu. Onda je svukla vestu preko glave i bacila je na suknju.

— Nemojte me gledati — rekla je.

— Hoću da vas gledam — rekao sam.

— Ne volim da me promatrate dok se skidam. Prišao sam joj, prihvatio je rukama s obje strane i, kako sam spuštao ruke prema njenim bokovima, osjećao sam ispod svilenog kombinea, pomalo ovlaženog znojem, njeno mekano i krupno tijelo. Nagnula je glavu i usta su joj se dugogodišnjom navikom napola otvorila za poljubac. Ali ja nisam htio da je ljubim, htio sam da je dugo, što je moguće duže, promatram.

— Svucite se, Helena — rekao sam ponovo, povlačeći se i skidajući sako.

— Previše je svijetlo — rekla je.

— To je upravo dobro — odgovorio sam i prebacio sako preko naslona stolice.

Svukla je kombine preko glave i bacila ga na vestu i suknju; otkopčala je čarape i svukla najprije jednu, a zatim drugu; čarape nije odbacila, načinila je dva koraka ka stolici i pažljivo ih spustila na nju; onda se isprsilila, stavila ruke iza leđa i nakon nekoliko sekundi njena unatrag povijena ramena (kao pri gimnastičkim vježbama) ponovo su se opustila; zajedno s njima krenuo je i grudnjak, klizeći s grudi, u tom trenutku pritisnutih ramena, velikih, punih, blijedih i, naravno, nešto otežalih i spuštenih grudi.

— Svucite se, Helena — ponovio sam i posljednji put. Helena me je pogledala ravno u oči, a zatim svukla crne gaćice od lasteksa koje su svojom elastičnom tkaninom čvrsto stezale njene kukove. Odbacila ih je za vestom i čarapama. Bila je gola.

Ne inzistiram na svim detaljima ove scene zbog nekog naročitog uživanja u ženskom svlačenju, već zato što sam svaku od tih pojedinosti pažljivo registrirao u sjećanju; nije mi, naime, uopće bilo stalo do toga da što prije legnem sa ženom (jednom, bilo kojom ženom), radilo se o tome da se domognem jednog sasvim određenog tuđeg intimnog svijeta, a čitav taj svijet morao sam apsorbirati u toku jednog jedinog poslijepodneva, jednog jedinog ljubavnog akta u kojem nije trebalo da samo budem onaj koji se prepušta uživanju, nego istovremeno i onaj koji pljačka i čuva stečeni plijen, pa zato mora biti neprestano na oprezu.

Do ovog časa osvajao sam Helenu samo pogledom. Stajao sam i dalje na izvjesnoj udaljenosti od nje dok je ona, naprotiv, čeznula za brzim dolaskom toplih dodira koji bi pokrili tijelo izloženo hladnoći pogleda. S daljine od nekoliko koraka činilo mi se da osjećam vlažnost njenih usta i strastvenu nestrpljivost njena jezika. Još jednu sekundu, dvije, i prišao sam joj.

Zagrlili smo se, stojeći usred sobe, između dvije stolice zatrpane našom odjećom.

— Ludvik, Ludvik, Ludvik... — šaptala je. Poveo sam je prema kauču i položio. — Dođi, dođi, — govorila je. — Dođi k meni, dođi k meni.

Fizička se ljubav samo rijetko stapa s duševnom ljubavlju. Što, zapravo, duša radi dok se tijelo sjedinjava (pokretima tako prastarim, običnim i nepromjenjivim) s drugim tijelom? Što sve zna da izmisli u tim trenucima, pružajući tako ponovo dokaz o svojoj premoći nad inercijom i jednoličnošću tjelesnog života! Kako samo zna da prezire tijelo i da ga (zajedno s njegovim partnerom) upotrijebi samo kao podlogu za pomamne fantazije, tisuću puta tjelesnije nego sama oba tijela! Ili obratno: kako zna da ih obezvrijedi time što ih ostavlja da se klate, a svoje misli (već zamorene mušicama vlastitog tijela) uputi na sasvim drugu stranu: k partiji šaha, sjećanju na dobar ručak, pročitanoj knjizi...

U sjedinjavanju dvaju tuđih tijela nema ničeg dragocjenog. Možda ponekad dođe i do sjedinjavanja duša. Tisuću puta dragocjenije od toga jest ako se tijelo stopi s vlastitom dušom i ako se zajedno prepuste istoj strasti. To se ponekad događa kad čovjek zaista voli; možda; vjerujem u to; hoću da uvijek vjerujem u to.

Ali što je činila moja duša u trenucima koje je moje tijelo provodilo u fizičkoj ljubavi s Helenom?

Moja je duša vidjela žensko tijelo. Bila je hladna prema tom tijelu. Znala je da to tijelo ima za nju značaj samo kao tijelo koje upravo tako vidi i voli netko treći, netko tko nije ovdje, i upravo zato je pokušavala da to tijelo gleda očima tog trećeg, neprisutnog; upravo zato je nastojala da se pretvori u njegov medij; vidio sam tijelo gole žene, savijenu nogu, pregib na trbuhu i dojku, ali sve je to dobivalo izvjestan značaj samo u trenucima kad su mi se oči pretvarale u oči onog trećeg, neprisutnog; u taj tuđi pogled uvlačila se tada odmah moja duša i pretvarala se u njega; nije samo zadobivala savijenu nogu, pregib na trbuhu i dojku, zadobivala ih je onako kako ih je vidio onaj treći, neprisutni.

Ali to nije bilo sve; moja duša ne samo da se pretvarala u medij onog trećeg, neprisutnog, nego je naređivala i mom tijelu da postane medij njegova tijela, a zatim se udaljavala i promatrala borbu dviju savitljivih, isprepletenih tijela, dviju supružanskih tijela, da zatim iznenada naredi mom tijelu da se pretvori opet u sebe, umiješa u taj bračni akt i brutalno ga razori.

Žila na Heleninu vratu je pomodрила, njenim tijelom prostrujao je grč; okrenula je glavu u stranu i zubima zagrizla jastuk.

Onda je šapatom izgovarala moje ime, a njene su me oči molile da joj dam nekoliko trenutaka predaha.

Moja duša mi je, međutim, naredila da ne prestajem; da je tjeram od jednog do drugog vrhunca strasti; da je izmorim; da mijenjam položaje njena tijela, da pred onim trećim, neprisutnim, koji ju je promatrao, ne ostane skriveno ništa; da joj ne dam odmora, da opet i opet izazivam onaj grč u kome je stvarna i istinska, autentična, u kome ne glumi ništa, u kome je pamti onaj treći, onaj koji nije ovdje, grč koji predstavlja njegov pečat, njegovu šifru, njegov zaštitni znak. Da ukradem tu tajnu šifru! Taj kraljevski pečat! Da opljačkam trinaestu dvoranu Pavela Zemaneka; da sve pretražim i sve ispreturam; da mu u njoj ostavim pustoš!

Promatrao sam Helenino lice, crveno i unakaženo grimasom; položio sam na to lice dlan; položio sam dlan na njega kao na predmet koji mogu okretati, prevrtati, mrviti i gnječiti, i osjećao sam kako to lice prima moj dlan upravo tako, kao stvar koja želi da bude prevrtana i mrvljena; okrenuo sam joj glavu na jednu stranu; zatim na drugu stranu; okretao sam joj tako glavu nekoliko puta, a onda se to okretanje iznenada pretvorilo u prvu zaušnicu, zatim drugu, pa treću. Helena je počela jecati i plakati, ali to nije bio plač bola, nego plač uzbuđenja, njena se brada uzdizala prema meni, a ja sam je udario i udario; onda sam vidio kako se ne samo njena brada nego i njene grudi podižu prema meni i tukao sam je (nagnut nad njom) po rukama, po kukovima, po grudima...

Sve jednom mora da se svrši; i ovo divno pustošenje konačno je završilo. Ležala je na trbuhu poprijeko preko kauča, umorna, iscrpljena. Na leđima je imala smeđi, okrugli madež, a niže, na stražnjici, crvene pjege od udaraca.

Ustao sam i posrćući pošao preko sobe, otvorio vrata i ušao u kupaonicu; okrenuo sam slavinu i hladnom vodom oprao ruke, lice i tijelo. Podigao sam glavu i pogledao se u ogledalo; lice mi se osmjeivalo; kad sam ga ugledao takvog — nasmiješenog — osmijeh mi se pretvorio u smijeh, i počeo sam se smijati. Obrisao sam se ručnikom i sjeo na rub kade. Htio sam da tako bar nekoliko sekundi ostanem sam, da uživam u tom posebnom zadovoljstvu trenutne usamljenosti i da se radujem

svom uspjehu.

Da, bio sam zadovoljan; bio sam možda čak i sretan. Osjećao sam se kao pobjednik i sve slijedeće minute i sati izgledali su mi uzaludni i nisu me interesirali.

Onda sam se vratio natrag u sobu.

Helena nije više ležala na trbuhu, nego na boku i gledala me.

— Dođi k meni, dragi — rekla je.

Mnogi ljudi kad se tjelesno spoje smatraju (bez dubljeg razmišljanja o tome) da su se spojili i duhovno, i ovo krivo uvjerenje izražavaju na taj način što automatski prelaze na ti. Ja, koji nikad nisam dijelio to pogrešno mišljenje o istodobnom usklađivanju tijela i duše, primio sam Helenino ti zbunjeno i s negodovanjem. Oglušio sam se o njen poziv i prišao stolici na kojoj je ležala moja odjeća da obučem košulju.

— Nemoj se oblačiti — molila me je Helena, pružila k meni ruku i ponovo rekla: — Dođi k meni.

Imao sam samo jednu jedinu želju — da trenutaka koji su upravo tada nastupali po mogućnosti uopće ne bude, a ako već moraju biti, da bar budu što neupadljiviji, beznačajniji, da budu bez ikakve težine, lakši od prašine; nisam više htio da se dotičem Helenina tijela, užasavao sam se svake nježnosti, ali sam se podjednako plašio i svake napetosti i dramalizirani a situacije; zato sam se konačno nerado odrekao košulje i sjeo pored Helene na kauč. Bilo je grozno: privila se uza me i spustila mi glavu na noge; ljubila me je i noga mi je ubrzo bila vlažna. Vlaga, međutim, nije potjecala od poljubaca: Helena je podigla glavu i vidio sam da joj je lice obljeveno suzama. Brisala ih je govoreći: — Ne ljuti se, dragi, što plačem, ne ljuti se, dragi, što plačem. — Priljubila se uz mene još više, zagrlila me i rasplakala se.

— Što ti je? — upitao sam.

Odmahnula je glavom i rekla: — Ništa, ništa, budalice moja. — Počela me vatreno ljubiti po licu i čitavu tijelu. — Zaljubljena sam — rekla je zatim, i kad na to nisam ništa odgovorio, nastavila je: — Smijati ćeš mi se, ali meni je to svejedno, zaljubljena sam, zaljubljena — a kad sam i dalje šutio, rekla je: — Sretna sam. — Ustala je i pokazala na stol na kojem je stajala otvorena boca votke. — Znaš što, mogao bi mi natočiti čašicu.

Nisam imao volje da točim ni Heleni ni sebi; bojao sam se da bi dalja upotreba alkohola mogla opasno produžiti ovo popodne (koje je bilo prekrasno, ali samo pod uvjetom da je već završilo, da je iza mene).

— Dragi, molim te — pružala je Helena i dalje ruku prema stolu i dodala, pravdajući se: —

Ne ljuti se, sretna sam, hoću da budem sretna ...

— Za to ti, nadam se, nije potrebna votka — rekao sam.

— Ne ljuti se, ali pije mi se.

Nije se moglo ništa učiniti; natočio sam joj čašicu votke. — Ti više nećeš? — upitala je.

Odmahnuo sam glavom. Iskapila je čašicu i rekla: — Ostavi bocu ovdje. — Spustio sam bocu i čašicu na pod pored kauča.

Vrlo brzo je došla sebi poslije trenutnog zamora; odjednom se pretvorila u djevojčicu, htjela je da se raduje, da bude vesela i da vidno izražava svoju sreću. Osjećala se, onako gola (imala je na sebi samo ručni sat s kojeg je visio, zveckajući, privjesak sa slikom Kremi ja na kratkom lančiću), potpuno slobodna i prirodna, i tražila je najrazličitije položaje u kojima će joj biti ugodno — prekrížila je noge i sjedila kao Turčin, zatim je izvukla noge i oslonila se na lakat, onda je legla na trbuh i spustila lice na moje krilo. Pričala mi je koliko je sretna, u svim mogućim varijantama; uz to je pokušavala da me ljubi, što sam podnosio s priličnom mjerom samosvladavanja, a najviše me je smetalo što su joj usta bila previše vlažna i što se nije zadovoljavala samo mojim ramenima i licem, nego je pokušavala da nađe i moja usta (a meni se gade vlažni poljupci, ukoliko nisam baš sasvim zaslijepljen tjelesnom strašću).

Zatim mi je rekla i to da nikad ništa slično nije doživjela; rekao sam joj (samo da nešto kažem) da pretjeruje. Počela se zaklinjati kako u ljubavi nikad ne laže i kako nemam nikakva razloga da joj ne vjerujem. Razvijala je svoju misao dalje i tvrdila kako je to i pretpostavljala, kako je znala, kako je to znala već prilikom našeg prvog susreta; kako tijelo raspolaže sasvim sigurnim instinktom; kako sam joj, naravno, imponirao svojim znanjem i elanom (da, elanom, ne znam kako je to otkrila u meni), ali da je, osim toga, znala (sad se više ne stidi i može to reći) kako je i između naših tijela odmah sklopljen tajni sporazum koji ljudsko tijelo potpisuje možda samo jednom u životu. — I zato sam toliko sretna, znaš? — Spustila je noge na pod, sagnula se po bocu i natočila još jednu čašicu. Ispila je i rekla smijući se: — Što da radim kad ti više nećeš! Moram piti sama!

Iako sam smatrao da je avantura završena, ne mogu reći da mi Helenine riječi nisu godile; potvrđivale su moje uvjerenje da je akcija uspjela i ispunjavale su me zadovoljstvom.

Vjerojatno samo zbog toga što nisam znao o čemu da pričam, a nisam htio ni da djelujem utučeno, napomenuo sam kako vjerojatno pretjeruje kad o svemu govori kao o doživljaju koji dolazi samo jednom u životu; ta sa svojim je mužem doživjela veliku ljubav, kako mi je sama povjerala.

Nakon ovih mojih riječi Helena se sasvim ozbiljno zamislila (sjedila je na kauču s nogama na zemlji, laktovima na koljenima, a u ruci je držala tek ispijenu čašicu) i tiho rekla: — Da.

Možda je mislila da je patetičnost doživljaja kroz koji je maločas prošla obavezuje i na patetičnu iskrenost. Ponovila je »da«, a onda rekla da bi sigurno bilo nepravedno i ružno kad bi u ime ove današnje čarolije (tako je nazvala našu fizičku ljubav) iznevjerila ono što je nekad bilo. Ponovo je ispila gutljaj votke i raspričala se o tome kako su upravo oni najimpresivniji doživljaji takvi da se međusobno ne mogu uspoređivati; kako je za ženu ljubav u dvadesetim i ljubav u tridesetim godinama sasvim različita stvar; da je pravilno shvatim — ne samo psihički, već i fizički.

Zatim je (malo nelogično i bez veze s onim što je ranije govorila) izjavila da sam ipak u nečemu

sličan njenu mužu! Da, doduše, ne zna u čemu, jer izgledam sasvim drukčiji, ali da se ona ne vara, ima nepogrešiv instinkt kojim vidi dublje u čovjeka, ispod njegova vanjskog lika.

— Zaista bih volio da znam u čemu sam to sličan tvom mužu — rekao sam.

Zamolila me je da se ne ljutim jer sam sam pitao za njega i htio da mi priča o njemu, i da se samo zato usuđuje da mi to spominje. Ali ako želim da znam pravu istinu, mora mi to reći: samo dva puta u životu osjetila je kako je netko tako silovito i neodoljivo privlači: s mužem i sa mnom. To što nas zbližava jest, po njoj, neki tajanstveni životni elan; radost koja zrači iz nas; vječita mladost; snaga.

Želeći da objasni moju sličnost s Pavelom Zemanekom, Helena je upotrebljavala prilično neodređene izraze, ali se ipak nije moglo pobiti da je tu sličnost vidjela i osjećala (i čak proživljavala!), zbog čega je toliko i inzistirala na njoj. (Bili smo, govorila je, tako slični da kad se voljela sa mnom to možda i nije bila nevjera!) Ne bih mogao reći da me je to uvrijedilo ili ranilo, ali sam naprosto pretrnuo nad odvratnošću i beskrajnom stupidnošću ove tvrdnje; prišao sam stolici na kojoj je ležala moja odjeća i počeo se polako oblačiti.

— Dragi, jesam li te nečim povrijedila? — Helena je osjetila da mi je neugodno, ustala je s kauča i prišla mi; počela me milovati po licu i moliti neka se ne ljutim. Pokušala je i da me spriječi u oblačenju. (Iz nekih tajanstvenih razloga izgledalo joj je da su moja košulja i hlače njeni neprijatelji.) Počela me uvjeravati u to kako me istinski voli, kako tu riječ ne upotrebljava tek tako; kako će joj se jednom sigurno pružiti prilika da mi to dokaže; kako je odmah, od samog početka, kada sam počeo da se raspitujem o njenu mužu, znala da je nerazumno sada govoriti o njemu; kako neće da se među nas sad uvuče neki drugi muškarac, neki strani muškarac; da, strani, jer njen je muž za nju već odavno stranac. — Ludice moja, ta ja ne živim s njim već tri godine. Nismo se razveli samo zbog djeteta. On ima svoj život, ja imam svoj. Danas smo već zaista potpuno tuđi jedno drugom. On je samo moja prošlost, moja užasno davna prošlost.

— Je li to istina? — upitao sam.

— Da, istina je — odgovorila je.

— Ne laži tako glupo — rekao sam.

— Ne lažem, stanujemo u istom stanu, ali ne živimo kao muž i žena; već nekoliko godina ne živimo kao muž i žena.

Gledalo me je molećivo lice jadne zaljubljene žene. Još nekoliko puta uzastopce uvjeravala me je kako govori istinu, kako me ne vara, kako ne treba da budem ljubomoran na njena muža; njen je muž daleka prošlost, danas mu uopće nije bila nevjerna, jer nije imala kome da bude nevjerna, ne treba da se plašim, naše milovanje bilo je ne samo lijepo nego i čisto.

Odjednom, obuzet panikom, postao sam svjestan da, zapravo, nema nikakva razloga da joj ne vjerujem. Kad je to osjetila, odlanulo joj je i odmah me je nekoliko puta zamolila da glasno kažem kako joj vjerujem; onda je natočila čašicu votke i zahtijevala da nazdravimo (što sam odbio); poljubila me je; sav sam se naježio, ali nisam bio u stanju da okrenem glavu — privlačile su me

njene glupe plave oči i njeno (pokretno i razigrano) golo tijelo.

To golo tijelo vidio sam sada na potpuno novi način — vidio sam ga obnaženog, lišenog one primamljivosti koja je do tada prekrivala sve nedostatke, posljedice godina (prezrelost, mekoću, opuštenost), u kojima mi se činilo da je koncentrirana čitava povijest i sadašnjost Helenina braka i koji su me upravo zato privlačili. Sada, kad je Helena stajala preda mnom gola, bez muža i bračnih veza, bez braka, naprosto ona sama, njena tjelesna privlačnost smjesta je izgubila ono što je uzbuđivalo i ostala samo ono što je i bila — neprivlačnost.

Helena još ništa nije slutila o tome kakvom je vidim, postajala je sve pijanija i sve spokojnija; bila je sretna što vjerujem njenim izjavama o ljubavi i odjednom kao da nije znala kako da da oduška svojim osjećajima. Iz čista mira palo joj je na pamet da otvori radio (stala je ispred aparata leđima okrenuta meni i nekoliko trenutaka okretala dugmad); s jedne stanice odjeknuo je džez. Helena se uspravila; oči su joj blistale; pokušala je nespretno oponašati valovite pokrete tvista (gledao sam, užasnut, njene grudi koje su letjele s jedne na drugu stranu). — Je li pravilno ovako? — smijala se.

— Znaš da nikad nisam plesala ove stvari? — Smijala se preglasno i potrčala da me zagrlji; molila me je da plešem s njom; ljutila se na mene što odbijam; rekla je da ne zna te plesove, ali da danas hoće plesati i da je moram naučiti; da uopće želi da je naučim mnoge stvari, da želi sa mnom ponovo da bude mlada. Molila me je da je uvjerim kako je još mlada (učinio sam to). A onda je odjednom postala svjesna da sam ja obučen, a ona gola, i počela se smijati tome; to joj se činilo nezamislivo, nevjerojatno; pitala je da li gospodin vlasnik stana ima neko veće ogledalo, da nas tako vidi u njemu. Ogledala nije bilo, bila je tu samo zastakljena biblioteka, nastojala je da nas vidi u staklu, ali je slika bila nejasna. Prišla je biblioteci i nasmijala se kad je na hrptovima knjiga pročitala: Biblija, Calvin: Institucije, Pisma protiv Jezuita, Hus; izvukla je Bibliju, zauzela svečanu pozu, otvorila knjigu nasumce i počela da čita propovjedničkim glasom. Upitala me je bi li bila dobar svećenik. Rekao sam da joj čitanje iz Biblije odlično pristaje, ali da je već vrijeme da se obuče jer će gospodin Kostka doći za koji čas.

— Koliko je sati? — upitala je. — Pola sedam — rekao sam. Uхватила me je za zapešće lijeve ruke, pogledala na sat i uzviknula: — Lažljivče! Tek je petnaest do šest! Hoćeš da me se što prije riješiš!

Želio sam samo da što prije nestane; da se njeno tijelo (tako očajno materijalno) dematerijalizira, da se raspline, pretvori u potočić i oteče, ili da se pretvori u paru i izgubi kroz prozor — ali to tijelo bilo je tu, tijelo koje nikome nisam oteo, u kojem nikoga nisam nadvladao, nisam uništio, odbačeno tijelo, napušteno od muža, tijelo koje sam htio zloupotrijebiti, a koje je zloupotrijebilo mene i sada se tome drsko raduje, poskakuje i izvodi gluposti.

Nikako mi nije uspjelo da skratim te svoje čudne patnje. Počela je da se oblači tek nešto prije pola sedam. Pri tome je na ruci primijetila crvenu masnicu od mog udarca, pomilovala je i rekla kako će joj to biti uspomena na mene do ponovnog sastanka, a onda se brzo popravila — sigurno ćemo se vidjeti mnogo prije nego što ta uspomena na njenoj ruci nestane. Stajala je ispred mene (jednu čarapu je bila obukla, drugu je držala u ruci) i zahtijevala da joj obećam da ćemo se zaista sastati prije tog vremena; kimnuo sam glavom; nije bila zadovoljna s tim, htjela je obećanje da ćemo se do tada još mnogo puta vidjeti.

Oblačila se dugo. Otišla je nekoliko minuta prije sedam sati.

Otvorio sam prozor jer sam bio željan vjetra koji će rastjerati svako sjećanje na ovo uzaludno popodne, svaki ostatak mirisa i osjećaja. Onda sam brzo spremio bocu, popravio presvlaku na kauču i, kad mi se učinilo da su tragovi uklonjeni, zavalio sam se u fotelju do prozora i očekivao (gotovo željno) Kostkin dolazak — njegov muževni glas (čeznuo sam da čujem duboki muški glas), njegovu visoku, mršavu figuru s ravnim grudima, njegov mirni način govora, čudan i mudar. Želio sam da mi kaže nešto o Luciji, koja je za razliku od Helene bila tako dražesno nematerijalna, apstraktna, tako daleko od konflikta, napetosti i drama; a ipak ne sasvim bez utjecaja na moj život. Kroz glavu mi je sinulo da možda na njega djeluje onako kako po mišljenju astrologa na ljude utječe kretanje zvijezda. Dok sam tako sjedio zavaljen u fotelji (ispred otvorenog prozora, kroz koji sam istjerivao miris Helene), palo mi je na pamet da možda znam rješenje onog rebusa koji me je toliko progonio, da znam zašto je Luci ja preletjela preko scene na kojoj su se odigravali događaji ova dva dana: samo zato da moju osvetu pretvori u prah i pepeo, da pretvori u paru sve zbog čega sam doputovao ovamo.

Lucija, ta žena koju sam toliko volio i koja mi je na neshvatljiv način u posljednji čas izmakla, zapravo je božica izmicanja, božica uzaludne trke, božica pare; a moj je život čvrsto u njenim rukama.

VI

Nismo se vidjeli mnogo godina i zapravo smo se u životu sreli svega nekoliko puta. To je čudno, jer se u mislima vrlo često srećem s Ludvikom Jahnom i u svojim monolozima obraćam mu se kao svom glavnom idejnom protivniku. Toliko sam se privikao na njegovu nematerijalnu prisutnost da sam bio potpuno zbunjen kad sam ga sinoć iznenada nakon toliko godina sreo kao čovjeka od mesa i kostiju.

Nazvao sam Ludvika svojim protivnikom. Imam li prava da ga tako nazivam? S njim sam se, stjecajem okolnosti, sretao uvijek kad sam se našao sam, napušten od svih, i on mi je uvijek pomogao. Ali ispod ovog vanjskog savezništva uvijek je zijevala provalija unutrašnje nesuglasnosti. Ne znam je li Ludvik bio toga svjestan koliko ja. Našem vanjskom savezništvu sigurno je pripisivao veći značaj nego našem unutrašnjem suparništvu. Bio je nepomirljiv prema otvorenim protivnicima, a tolerantan prema razlikama u mišljenju. Ja ne. Kod mene je upravo suprotno. Ovim ne želim reći kako Ludvika ne volim. Volim ga kao što volimo svoje fer protivnike.

Prvi put sam ga sreo četrdeset sedme godine na jednoj burnoj konferenciji od kojih su tada fakulteti naprosto ključali. Odlučivalo se o budućnosti naroda. Svi su to naslućivali, i ja sam to slutio i bio sam u svim diskusijama, u svim sporovima, prilikom svih glasanja na strani komunističke manjine protiv većine koju su tada na visokim školama sačinjavali narodnjaci i narodni socijalisti.

Mnogi kršćani, katolici i evangelici to su mi zamjerali. Smatrali su za izdaju moje povezivanje s pokretom koji je na svom štitu nosio bezbožnički znak. Kad se danas sretmem s njima, izražavaju uvjerenje da sam poslije petnaest godina konačno sagledao svoje tadašnje greške. Ipak, prisiljen sam da ih razočaram. Do danas nisam ni u čemu izmijenio svoj stav.

Komunistički je pokret, naravno, bezbožnički. Ali samo oni kršćani koji u vlastitom oku ne vide brvno mogu zbog toga optuživati sam komunizam. Kažem kršćani. Ali gdje su oni? Oko sebe vidim

samo prividne kršćane koji u svemu žive potpuno isto kao i nevjernici. Biti kršćanin znači živjeti drukčije. To znači ići Kristovim putem, slijediti Krista. To znači odreći se osobnih interesa, bogatstva i vlasti i okrenuti se prema siromašnim, poniženim i napaćenim. A zar su to činile crkve? Moj je otac bio radnik, vječito nezaposlen, i pokorno je vjerovao u Boga. Pobožno se okretao prema njemu, ali crkva se na njega samog nikad nije osvrnula. Ostao je napušten među bližnjima, napušten unutar crkve, sam sa svojim Bogom, sve do pada u postelju i smrti.

Crkve nisu shvatile da je radnički pokret pokret poniženih i uvrijeđenih koji čeznu za pravdom. Okrenule su im leđa, sasvim suprotno Isusovu učenju. Nisu imale interesa da se s njima i za njih bore za ostvarenje kraljevstva božjeg na zemlji. Postale su saveznici ugnjetača i tako odvojile radnički pokret od Boga. A sada mu predbacuju da je bezbožnički! Kakvo farizejstvo! Da, socijalistički je pokret bezbožan, ali ja u tome vidim Božji prijekor, namijenjen nama, kršćanima! Prijekor zbog naše bezosjećajnosti prema siromašnima i napaćenima.

I što sad da radim u takvoj situaciji? Treba li da se užasavam nad tim što se broj vjernika neprestano smanjuje? Treba li da se zgražam nad činjenicom da se u školama djeca odgajaju u antireligioznom duhu? Kakva glupost! Stvarnoj vjeri nije potrebna naklonost svjetovne vlasti.

Nesklonost vlasti samo jača vjeru.

Treba li, možda, da se borim protiv socijalizma zato što je našom krivnjom postao bezbožan?

To bi bila još veća glupost. Mogu samo duboko žaliti tragičnu grešku koja je dovela do odvajanja socijalizma od Boga. Mogu samo objašnjavati tu grešku i raditi na njenu ispravljanju.

Čemu, uostalom, taj nemir, braćo kršćani? Sve se događa po Božjoj volji i često se pitam ne daje li Bog ovime na znanje čovječanstvu da čovjek ne može nekažnjeno zasjesti na njegovo prijestolje i da se i najpravedniji način sređivanja odnosa u svijetu mora bez njegova udjela deformirati i pokvariti.

Sjećam se godina kada su ljudi kod nas mislili da se nalaze još samo korak daleko od raja. I kad su bili sretni što je to njihov raj, za koji im nije potreban nitko na nebesima. A onda im se taj raj iznenada rasplinuo u rukama.

Komunistima je, uostalom, prije veljače moje kršćanstvo savršeno išlo na ruku. Rado su me slušali kad sam objašnjavao socijalni sadržaj evanđelja, napadao neljudskost starog svijeta privatnog vlasništva i ratova i dokazivao srodnost kršćanstva i komunizma. Bilo im je stalo da privuku na svoju stranu što šire slojeve naroda, i htjeli su da privuku i vjernike. Ubrzo nakon veljače sve se, međutim, počelo mijenjati. Kao asistent zauzeo sam se za nekoliko studenata koje je trebalo zbog političkih stavova roditelja ukloniti s Fakulteta. Protestirao sam protiv toga i dospio u sukob s rukovodstvom škole. Onda su se odjednom začuli glasovi kako isključivo kršćanski orijentiran čovjek ne može pravilno odgajati socijalističku omladinu. Bilo je jasno da mi predstoji borba za vlastitu egzistenciju.

Onda sam čuo kako se na plenarnom sastanku partijske organizacije za mene zauzeo student Ludvik Jahn. Rekao je da bi bila najobičnija nezahvalnost kad bi se zaboravilo što sam za Partiju značio prije veljače. Kad su mu predbacili zbog mog kršćanstva, rekao je da će ono u mom životu sigurno biti samo prolazna faza koju ću, zahvaljujući mladosti, prebroditi.

Otišao sam k njemu i zahvalio mu što me je branio. Rekao sam mu, međutim, kako ne bih želio da ga zavaravam i da ga zato želim upozoriti da sam od njega stariji i da nema nade da ću ikad »prebroditi« svoju vjeru. Upustili smo se u debatu o postojanju Boga, o konačnosti i vječnosti, o Descartesovu stavu prema vjeri, o tome je li Spinoza bio materijalist i o mnogim drugim stvarima. Nismo se sporazumjeli. Konačno sam upitao Ludvika je li mu žao što me je branio, sada kad vidi koliko sam nepopravljiv. Rekao je da je vjera moja privatna stvar i da se to na kraju krajeva nikoga nimalo ne tiče.

Poslije toga na Fakultetu se više nisam sastao s njim, ali naše su sudbine bile sasvim slične.

Možda tri mjeseca nakon našeg razgovora Jahn je bio izbačen iz Partije i s Fakulteta. Pola godine zatim otišao sam s Fakulteta i ja. Jesu li me izbacili? Prisilili da odem? To ne bih mogao reći. Istina je samo to da su se glasovi protiv mene i protiv mog uvjerenja javljali sve češće. Tačno je da su mi neki kolege predlagali da javno istupim s nekom ateističkom izjavom.

Tačno je i to da sam na predavanjima nekoliko puta doživio neugodne incidente s agresivnim slušaocima komunistima koji su vrijeđali moju vjeru. Prijedlog da budem udaljen s Fakulteta zaista je visio u zraku. Istina je, međutim, da sam među komunistima na Fakultetu još uvijek imao prijatelja koji su cijenili moje držanje prije veljače. Možda je bilo potrebno vrlo malo — samo da se sam počnem braniti — i oni bi sigurno stali na moju stranu. Ali ja to nisam učinio.

»Pratite me«, rekao je Isus svojim učenicima i oni su bez razmišljanja ostavljali svoje mreže, svoje čamce, svoje domove i obitelji i išli za njim. »Nitko tko spusti ruku na plug i osvrće se natrag, nije dostojan kraljevstva božjeg.«

Ako želimo poslušati Kristov poziv, moramo ga pratiti ne postavljajući nikakve uvjete. To je dobro poznato iz evanđelja, ali u ovo moderno doba sve zvuči kao bajka. Kakav poziv, kakvo praćenje u ovom našem prozaičnom životu? Kamo i za kim bi trebalo da pođemo ostavljajući svoje mreže?

A ipak poziv nam stiže i u ovom našem svijetu, ako imamo izoštren sluh. On nam, doduše, ne dolazi poštom kao preporučeno pismo, već posredno, maskiran. I to malokad u ružičast i zavodljiv kostim. »Ne za ciljem koji sam biraš, već za onim što će ti se dogoditi protiv tvoje volje, tvog mišljenja i tvojih želja, tim putem kreni, tamo te pozivam, tu budi učenik, to je tvoj čas, tuda je išao tvoj Učitelj ...«

Imao sam mnogo razloga da čuvam svoje asistentsko mjesto. Bilo je relativno udobno, pružalo mi je dovoljno slobodnog vremena za dalje studiranje i obećavalo životni put sveučilišnog nastavnika. A ipak sam se uplašio upravo toga što mi je bilo stalo do mog mjesta. Uplašio sam se toga utoliko više što sam svakodnevno gledao kako fakultete silom napuštaju mnogi cijenjени ljudi, i pedagozi i slušaoci. Uplašio sam se toga što težim da zadržim svoje udobno mjestance koje me mirom i sigurnošću udaljava od nemirnih sudbina mojih bližnjih. Shvatio sam da prijedlozi da napustim školu predstavljaju poziv. Čuo sam kako me netko doziva. Kako me netko upozorava da se klonim udobne karijere koja će mi sputati misao, vjeru i savjest.

Moja supruga, s kojom sam imao dijete — bilo mu je tada pet godina — vršila je, naravno, na sve moguće načine pritisak da se branim i učinim sve da se održim na školi. Mislila je na sina, na

budućnost obitelji. Ništa drugo za nju nije postojalo. Kad sam se zagledao u njeno lice, koje je već počinjalo da vene, uplašio sam se te beskrajne brige, brige za sutrašnji dan i slijedeću godinu, teške brige za sve buduće dane i godine do beskonačnosti. Uplašio sam se tog tereta i čuo u duši Isusove riječi: »Ne brinite za sutrašnji dan jer će se sutrašnji dan sam brinuti za svoje stvari. Svaki dan donosi dosta vlastite muke.«

Moji su neprijatelji očekivali da ću se mučiti brifama, ali ja sam, naprotiv, osjećao neku čudnovatu ezbrižnost. Mislili su da ću se osjećati ogorčen u svojoj slobodi, a ja sam upravo tada otkrio pravu slobodu. Shvatio sam da čovjek nema što da izgubi, da je svuda njegovo mjesto, svuda kuda je hodao Isus, što znači: svuda među ljudima.

Nakon početnog čuđenja i žaljenja izišao sam u susret zlobi svojih protivnika. Primio sam nanesenu nepravdu kao šifrirani poziv.

Komunisti, sasvim religiozno, smatraju da čovjek koji se ogriješio pred licem Partije može dobiti oprostjenje grijeha ako ode na izvjesno vrijeme da radi među seljacima ili radnicima.

Tako su u godinama poslije veljače mnogi pripadnici inteligencije odlazili na kraće ili duže vrijeme u rudnike, tvornice, na gradilišta i državna dobra da bi se poslije tajanstvenog očišćenja u takvoj sredini mogli ponovo vratiti u svoje urede, škole i sekretarijate.

Kada sam predložio rukovodstvu škole da me razriješi dužnosti na Fakultetu, a nisam tražio nikakvo drugo odgovarajuće mjesto, nego sam, naprotiv izrazio želju da odem u narod, po mogućnosti kao stručnjak na neko državno poljoprivredno dobro, komunisti na mojoj školi, prijatelji i neprijatelji, shvatili su to ne u smislu moje, nego u smislu njihove vjere — kao izraz sasvim izuzetne samokritičnosti. Zaključivši tako, pomogli su mi da dobijem odlično mjesto na jednom državnom dobru u zapadnoj Češkoj, mjesto s dobrim direktorom i u prekrasnom kraju. Za rastanak su mi poklonili vrlo dragocjenu pozitivnu karakteristiku.

Na svom novom radnom mjestu bio sam istinski sretan. Osjećao sam se kao nanovo rođen.

Državno dobro bilo je podignuto u napuštenom i samo upola ponovo naseljenom pograničnom selu iz kojeg su poslije rata iseljeni Nijemci. Svuda naokolo protezala su se brda, uglavnom gola, pokrivena pašnjacima. Doline između njih bile su posijane raštrkanim kućama prekomjerno razvučenih sela. Česte magle, koje su se vukle predjelom, postavljale su se između mene i naseljene zemlje kao pokretni paravan tako da je svijet izgledao kao petog dana stvaranja kada je Bog još uvijek razmišljao da li da ga preda čovjeku.

I sami ljudi bili su tu prirodniji. Stajali su licem u lice s prirodom, beskrajnim pašnjacima, stadima krava i ovaca. Među njima sam se ugodno osjećao. Ubrzo mi je palo na pamet nekoliko ideja kako bi se rastinje u ovom brdovitom kraju moglo bolje iskoristiti: gnojivo, način ostavljanja sijena za zimu, pokusna parcela s ljekovitim biljem, staklenik. Direktor mi je bio zahvalan za moje ideje, a ja sam bio zahvalan njemu što mi omogućuje da korisnim radom zaslužujem svoj kruh.

Bilo je to g. 1951. Rujan je bio hladan, ali polovicom listopada odjednom je otoplilo i prekrasna se jesen protegla gotovo do kraja studenog. Plastovi sijena sušili su se na brežuljcima, a njihov se miris širio nadaleko. Kroz travu su vijugala krhka tijela lasica. Tada se u okolnim selima počelo pričati o djevojci skitnici.

Dječaci iz susjednog sela otišli su da se igraju na pokošenim livadama. Glasno su se zabavljali, vikali, i tada su odjednom ugledali kako se iz jednog plasta izvlači djevojka, raščupana, sa sijenom u kosi, djevojka koju nitko nikad prije nije vidio. Osvrnula se uplašeno naokolo i počela da bježi prema šumi. Nestala je prije nego što su se snašli i odlučili da potrče za njom.

Jedna seljanka iz istog sela dopunila je priču izjavom kako se jednog dana poslije podne, dok je radila nešto na dvorištu, pred njom odjednom pojavila djevojka, otprilike dvadesetih godina, u gotovo potpuno iznošenom kaputu, i zamolila je oborene glave komadić kruha. —

Kamo ideš, djevojko? — upitala ju je seljanka. Djevojka je odgovorila da ide daleko. — I ideš pješice? — Izgubila sam novac — odgovorila je. Seljanka nije ništa dalje pitala i dala joj je kruha i

mlijeka.

Ovim pričama priključio se i pastir s našeg dobra. Dok je bio u brdima, ostavio je na jednom panju namazanu krišku kruha i kanticu mlijeka. Otišao je na trenutak nekamo za stadom i kad se vratio, ustanovio je da su mlijeko i kruh tajanstveno nestali.

Sve ove vijesti odmah su prihvaćala djeca i širila ih dalje, dotjerane vlastitom bujnom maštom. Vidjela su je uvečer kako se kupa u ribnjaku iza sela, iako je bio početak studenog i voda vrlo hladna. Kad bi netko nešto izgubio, djeca su to odmah usvajala kao nov dokaz o njenu postojanju. Ponekad bi uvečer odnekud iz daljine dopirala tiha pjesma. Odrasli su tvrdili kako su to sigurno u nekoj od kuća na brdu pustili glasno radio, ali su djeca znala da to ona, šumska djevojka, seta raspuštene kose po livadama i pjeva.

Jedne večeri djeca su iza sela naložila veliku vatru i bacala u užareni pepeo krumpire da se peku. Gledajući prema šumi, jedna je djevojčica počela vikati da je vidi kako ih gleda iz šumskog gustiša. Neki je dječak uzeo na te riječi grudu zemlje i bacio je tamo kamo je pokazivala djevojčica. Za divno čudo nije se čuo nikakav krik, ali se dogodilo nešto drugo.

Sva su djeca počela vikati na dječaka i malo je nedostajalo da ga istuku.

Da, tako je to bilo: uobičajena dječja surovost nije nikada došla do izražaja u bilo čemu što se odnosilo na priču o lutajućoj djevojci, iako su joj pripisivane mnoge sitne krađe. Od samog početka osvojila je na tajanstven način simpatije svih. Je li naklonost ljudskih srdaca budila upravo nevina beznačajnost tih krađa? Ili njena mladost? Ili je djevojku čuvala anđeoska ruka?

Bilo kako bilo, bačena gruda zemlje raspalila je dječju ljubav prema lutajućoj djevojci. Istog tog dana ostavila su pored dogorjele vatre gomilu pečenih krumpira, pokrila ih pepelom da se ne ohlade, a na vrh te kupe zabola otkinutu jelovu grančicu. Našla su za djevojku i ime. Na komadić papira istrgnut iz bilježnice napisala su olovkom, velikim slovima: Lualice, ovo je za tebe. Papir su ostavila pored kupe i pritisla kamenom. Zatim su otišla i sakrila se u okolno grmlje, izvirujući ne bi li vidjela plahi lik djevojke. Večer je prešla u noć, a nitko nije došao, i djeca su konačno morala napustiti skrovište i poći kućama. Odmah ujutro otrčala su na jučerašnje mjesto. I zaista se dogodilo. Krumpiri su nestali zajedno s grančicom i porukom.

Djevojka je tako postala voljena dječja vila. Ostavljala su joj lončiće mlijeka, kruh, krumpire i pisamca. A svoje poklone nikad nisu dva puta ostavljala na istom mjestu. Nisu joj ostavljala hranu na jednom određenom mjestu, kao što se ostavlja prosjacima. Igrala su s njom neku svoju igru. Igru skrivenog blaga. Krenula su od mjesta gdje su joj prvi put ostavila krumpire i napredovala sve dalje od sela, prema brdima. Svoja blaga ostavljala su pored panjeva, kraj velikog oborenog stabla, kraj kapelice u polju, ispod šipkova grma. Nikome nisu odala mjesto na kome su sakrila dar. Nikad nisu pokvarila ovu kao paučina nježnu igru, nikad nisu vrebala na djevojku i pokušala da je uhvate. Ostavila su joj njenu nevidljivost.

Ova bajka nije dugo trajala. Direktor našeg dobra i predsjednik Mjesnog narodnog odbora krenuli su jednog dana daleko u brda da provjere stanje nekoliko još nenaseljenih zgrada napuštenih od Nijemaca, a koje su željeli iskoristiti za smještaj poljoprivrednih radnika koji su radili daleko od

sela. Uz put ih je uhvatila kiša koja se ubrzo pretvorila u pravu oluju s pljuskom. U blizini je bila samo niska

borova šumica i u njoj siva koliba — sjenik. Dotrčali su do kolibe, otvorili vrata osigurana samo drvenim kolčićem i ušli unutra. Svjetlost je ulazila kroz otvorena vrata i rupe na krovu.

Na sijenu su primijetili uvaljano mjesto, kao da je netko tu spavao. I sami su se ispružili tu, slušali udaranje kapi po krovu, udisali opojni miris sijena i pričali. Odjednom, zavukavši ruku u sijeno, predsjednik je napipao neki tvrd predmet. Bio je to kovčežić. Star, ružan, jeftin kovčežić od kartona. Ne znam koliko su razmišljali nad tajanstvenim otkrićem, sigurno je samo to da su kovčeg konačno otvorili i našli u njemu četiri ženske haljine, sve nove i vrlo lijepe. Ljepota tih haljina bila je u čudnom kontrastu sa starošću i otrcanošću kovčega i odmah je izazvala pomisao da se radi o krađi. Ispod haljina našli su još i nekoliko komada ženskog rublja i među njima paketić pisama povezan plavom trakom. To je bilo sve. Do danas mi nije ništa poznato o tim pismima i ne znam čak ni da li su ih direktor i predsjednik pročitali. Znam samo da su po njima utvrdili ime vlasnice kovčega: Lucija Šebetkova.

Dok su razmišljali nad neočekivanim nalazom, predsjednik je u sijenu otkrio još jedan predmet: otucanu kanticu za mlijeko. Onu istu plavu emajliranu kanticu o čijem je tajanstvenom nestanku već četrnaest dana svaku večer u krčmi pričao pastir s državnog imanja.

Dalje se sve odvijalo brzo i jedinim mogućim tokom. Predsjednik je ostao skriven u šumici, a direktor se vratio u selo i poslao za predsjednikom seoskog milicionara. Djevojka se u sumrak vratila u svoje mirisno prenoćište. Pustili su je da uđe u kolibu i zatvori za sobom vrata, pričekali pola minute i onda ušli za njom.

Predsjednik i milicionar, koji su uhvatili Luci ju u sjeniku, bili su dobri ljudi. Predsjednik, bivši nadničar, poštenjačina, otac šestoro djece, podsjećao je likom i nastupom na stare seoske pripovjedače. Milicionar je bio naivan, sirova dobričina s ogromnim brkovima ispod nosa. Ni jedan od njih ne bi ni piletu učinio nažao.

Ipak sam u trenutku kad sam čuo kako je Lucija uhvaćena osjetio kako mi se na neki čudan način steglo srce. I dandanas osjećam to isto kad god zamislim direktora i predsjednika kako preturaju po njenu kovčegu, kako uzimaju u ruke njene intimne predmete, nježne tajne njena prljavog rublja, kako zaviruju ondje gdje je zabranjeno zavirivati.

Isti neugodni osjećaj stida obuzima me kad zamislim ležaj u sijenu iz kojeg se ne može nikamo pobjeći, čija jedina vrata čuvaju dvojica krupnih muškaraca.

Kad sam kasnije saznao o Luciji više, postao sam s čuđenjem svjestan da su mi obje ove mučne situacije odmah ukazale na samu bit njene sudbine. Objе ove situacije bile su slika oskvrnuća.

Tu noć Lucija više nije prespavala u sjeniku, nego na željeznom krevetu u jednoj bivšoj prodavaonici u kojoj je milicija smjestila svoje kancelarije. Sutradan je saslušana u Narodnom odboru. Saznali su da je do tada živjela i radila u Ostravi. Da je pobjegla otuda jer više nije mogla podnijeti to mjesto.

Kad su pokušali saznati nešto konkretnije, naišli su ledeni zid uporne šutnje.

Zašto je pobjegla upravo ovamo, u zapadnu Češku? Rekla je da joj roditelji žive u Chebu.

Zašto nije otišla k njima? Izišla je iz vlaka daleko od kuće jer ju je uz put hvatao sve veći strah. Otac ju je čitavog života samo tukao.

Predsjednik Narodnog odbora saopćio je Luciji da će je poslati natrag u Ostravu odakle je otputovala bez propisne odjave boravka. Lucija im je rekla da će na prvoj stanici pobjeći iz vlaka. Neko su vrijeme vikali na nju, a onda su shvatili da time neće ništa postići. Upitali su je da li bi više voljela da je pošalju kući, u Cheb. Ljutito je odmahнула glavom. Još su neko vrijeme pokušavali da budu strogi, a onda je predsjednik, mekan kakav je bio, konačno popustio. — Što bi, zapravo, htjela? — Upitala je da li bi mogla ostati da radi kod njih. Slegli su ramenima i rekli da će pitati na državnom dobru.

Direktor je neprestano ratovao s nestašicom radne snage, i primio je prijedlog Narodnog odbora bez imalo oklijevanja. Onda mi je javio da ću konačno dobiti davno traženu radnicu za rad u stakleniku. Istog dana došao je predsjednik Narodnog odbora da mi predstavi Luciju.

Dobro se sjećam tog dana. Bilo je to pred kraj studenog i sve do tada sunčana jesen po prvi put je pokazala svoje vjetrovito i oblačno lice. Sipila je kišica. Lucija je stajala u smeđem ogrtaču, s kovčegom u ruci, oborene glave i odsutnog pogleda pored visokog predsjednika.

Predsjednik je držao u ruci plavu kanticu i svečano govorio: — Ako si učinila nešto zlo, mi smo ti oprostili i vjerujemo ti. Mogli smo te poslati natrag u Ostravu, ali smo te ipak zadržali ovdje. Radničkoj klasi potrebni su svuda poštени ljudi. Nemoj da je razočaraš.

Zatim je otišao u ured da vrati kanticu našem pastiru, a ja sam odveo Luciju u staklenik, predstavio je tamošnjim radnicama i objasnio joj njene dužnosti.

Lucija u mojim uspomenama zasjenjuje sve što sam tada proživljavao. Ipak mi se u njenoj sjeni figura predsjednika Narodnog odbora dosta jasno ocrtava. Kad ste sinoć sjedili u fotelji ispred mene, Ludvik, nisam htio da vas povrijedim. Zato ću vam to reći sada, kad ste opet ispred mene onako kako vas uvijek vidim, kao moja vizija i san: bivši nadničar, koji je htio da stvori raj za svoje izmučene bližnje, taj zaneseni poštenjak i entuzijast koji naivnim i kitnjastim riječima govori o oprostenu, povjerenju i radničkoj klasi, bio je mom srcu i mom načinu mišljenja mnogo bliži nego vi, iako mi osobno nije nikad napravio nikakvu uslugu.

Nekad ste tvrdili da je socijalizam izrastao iz stabla evropskog racionalizma i skepticizma, iz nereligioznog i antireligioznog stabla i da se drukčije ne može ni zamisliti. Želite li i dalje ozbiljno tvrditi da se bez vjere u primarnost materije ne može izgraditi socijalističko društvo?

Da li zaista smatrate da ljudi koji vjeruju u Boga ne mogu nacionalizirati tvornice?

Potpuno sam siguran da linija evropskog duha koja potječe iz Isusova učenja vodi k društvenoj jednakosti i socijalizmu mnogo direktni je i zakoni tije. Kad se danas sjećam najstrastvenijih komunista iz prvog perioda izgradnje socijalizma u mojoj zemlji, recimo upravo tog predsjednika koji mi je doveo Luciju, oni mi mnogo više liče na religiozne fanatike nego na volterijanske skeptike. To revolucionarno doba od g. 1948. do 1956. imalo je vrlo malo zajedničkog sa skepticizmom i racionalizmom. Bilo je to doba velike kolektivne vjere. Čovjek koji je išao s tim vremenom bio je ispunjen osjećajima sličnim religiji: odricao se svoga ja, svoje ličnosti, svoga privatnog života u korist nečeg uzvišenijeg, nečeg što je iznad pojedinca. Marksistički poučci bili su, doduše, sasvim svjetovnog podrijetla, ali značaj koji im je pripisivan bio je sličan značenju evanđelja i biblijskih pouka. Stvoren je krug misli koje su bile nepovredive i prema tome — po našoj terminologiji — svete.

Ta je religija bila neobično surova. Nije nas uzdigla među svoje svećenike, čak nam je obojici nanijela zlo. Ipak mi je to doba, koje je prošlo, bilo sto puta bliže nego vrijeme koje, izgleda, dolazi, vrijeme podsmijeha, skepse, ironije, doba pakosti na čijoj sceni igra glavnu ulogu ironični intelektualac dok se u pozadini u gomilama okuplja omladina, gruba, cinična, zla, bez oduševljenja i bez ideala, spremna samo na parenje i ubijanje.

To doba koje odlazi ili je već otišlo imalo je u sebi bar nešto od duha velikih religioznih pokreta. Šteta što u svom vjerskom samoupoznavanju nije moglo ići do kraja. Bilo je to doba vjerskih pokreta i osjećaja, ali je iznutra ostalo prazno i bez boga. Ja sam tada čvrsto vjerovao da će se Bog smilovati, da će se otkriti svijetu, da će na kraju posvetiti tu veliku vjeru čovječanstva. Čekao sam uzalud.

To je vrijeme konačno izdalo svoju religioznost i platilo danak racionalističkom nasljedstvu koje je prihvatilo samo zato što nije razumjelo samo sebe. Taj racionalistički skepticizam nagriza kršćanstvo već dvije tisuće godina. Nagriza, ali ga neće izgristi. A komunističku teoriju, svoj vlastiti proizvod, uništiti će za nekoliko decenija. U vama ju je već uništio, Ludvik. To vi sami vrlo dobro znate.

Dok se ljudi u svojoj mašti mogu prenijeti u carstvo bajki, puni su plemenitosti, osjećaja i poezije. U carstvu svakodnevnog života ispunjavaju ih — na žalost — opreznost, nepovjerljivost i sumnja. Tako su se držali i prema Luciji. Čim je nestala iz dječjih priča i pretvorila se u stvarnu djevojku, djevojku koja zajedno s njima živi, radi i spava, odmah je postala predmet radoznalosti u kojoj nije manjkalo ni pakosti kakvu ljudi gaje prema anđelima zbačenim s neba i vilama prognanim iz bajki.

Luciji je njena šutljivost bila od male koristi. Poslije otprilike mjesec dana stigli su državnom dobru iz Ostrave njeni kadrovski materijali. Iz njih smo saznali da je najprije radila u Chebu kao učenica u češljaonici. Nakon moralnog delikta provela je godinu dana u popravnom domu, a odatle je otišla u Ostravu. U Ostravi se pokazala kao dobra radnica. U internatu joj je ponašanje bilo uzorno. Neposredno prije bijega načinila je jedan, sasvim neočekivan prijestup — uhvaćena je kako krade cvijeće s groblja.

Podaci su bili šturi i, umjesto da otkriju Lucijinu tajnu, samo su je obavili još gušćim velom tajanstvenosti.

Obećao sam direktoru da ću se o Luciji osobno brinuti. Privlačila me je. Radila je šutke i predano. Bila je mirna, iako plaha. Nisam u njoj mogao otkriti ništa što bi ličilo na djevojku koja je u stanju da nekoliko tjedana živi potučajući se po šumama. Nekoliko je puta rekla da je zadovoljna životom na imanju i da odatle nikamo neće otići. Bila je blaga, spremna da popusti u svakom sporu i time je postepeno osvajala svoje drugarice s posla. Ipak je njena šutljivost imala u sebi nešto što je odavalo bolnu sudbinu i povrijeđenu dušu. Ništa nisam želio više nego da mi se ispovjedi, ali sam znao i to da je u životu preturila preko glave dosta ispitivanja i saslušavanja i da bi svako takvo pitanje kod nje izazvalo sasvim krivu predodžbu. Zato nisam ništa pitao, nego sam pričao o sebi. Svakog sam dana razgovarao s njom. Govorio sam joj o svojim planovima da na imanju izgradim plantažu ljekovitog bilja.

Pričao sam joj kako su se u stara vremena ljudi u selima liječili raznim travama. Pričao sam joj o biljkama kojima su se ljudi liječili od kolere i kuge, o lomkameni koji zaista lomi bubrežne i žučne kamence. Lucija je slušala. Voljela je biljke. Ali s kakvom svetom jednostavnošću! Ništa o njima nije znala i gotovo ni za jednu nije imala pojma kako se zove.

Približavala se zima, a Lucija nije imala ništa osim svojih lijepih ljetnih haljina. Pomogao sam joj da pametno rasporedi svoja financijska sredstva. Prisilio sam je da kupi nepromočivi ogrtač i džemper, a kasnije i druge stvari — cipele, pidžamu, čarape, zimski kaput...

Jednog sam je dana upito vjeruje li u Boga. Odgovorila mi je na način koji mi se učinio zanimljiv. Nije, naime, rekla ni da ni ne. Slegla je ramenima i rekla: — Ne znam. — Upitao sam je da li zna tko je bio Isus Krist. Rekla je da zna, ali ništa konkretno o njemu nije mi mogla reći. To se ime u njenu sjećanju nejasno stapalo s pojmom Božića, sjećala se nekog raspinjanja na križ, ali bila je to samo zbrka nekoliko iskidanih i maglovitih predodžbi koje sve zajedno nisu imale nikakva smisla. Lucija do tada nije upoznala ni vjeru ni ateizam. U tom trenutku osjetio sam kratku vrtoglavicu od sreće, možda sličnu onoj koju osjeća zaljubljen muškarac kad ustanovi da ga kod njegove ljubljene nije preteklo drugo muško tijelo. — Hoćeš li da ti pričam o njemu? — upitao sam, a ona je kimnula glavom. Pašnjaci i brežuljci bili su tada već pod snijegom. Pričao sam. Lucija je slušala ...

Njena krhka ramena sigurno su morala podnijeti mnogo toga. Bio joj je potreban netko tko bi joj pomogao, ali to, izgleda, nitko nije znao. Pomoć koju pruža vjera, Lucija, sasvim je jednostavna: treba se samo predati. Predati se zajedno s teretom pod kojim posrćeš. Veliko je olakšanje živjeti tako predano. Znam da nisi imala kome da se predaš jer si se bojala ljudi. Ali zato je tu Bog. Predaj mu se. Bit će ti lakše.

Predati se, to znači odbaciti protekli život. Istrgnuti ga iz duše. Ispovjediti se. Reci mi, Lucija, zašto si pobjegla iz Ostrave? Je li to bilo zbog onog cvijeća na groblju?

I zbog toga.

A zašto si uzimala to cvijeće?

Bila je tužna i zato ga je u svojoj sobici u internatu držala u vazi. Brala je cvijeće i u prirodi, ali Ostrava je crn grad i oko nje gotovo i nema nikakve prirode, samo skladišta, plotovi, parcele i tu i tamo poneki rijedak, čađav gaj. Lijepo cvijeće mogla je naći samo na groblju.

Uzvišeno, svečano cvijeće. Perunike, ruže i ljiljane. Pa čak i krizanteme, s velikim cvjetovima od krhkih latica ...

A kako su te uhvatili?

Često je i rado išla na groblje. Ne samo radi cvijeća, koje je tu uzimala, nego i zbog toga što je ondje bilo ugodno, vladala je tišina, a tišina ju je smirivala. Svaki je grob bio zaseban, samostalan vrt i zato je rado zastajala kraj pojedinih grobova, razgledala spomenike i čitala tužne natpise. Da je nitko ne smeta, oponašala je postupke nekih posjetilaca groblja, naročito onih starijih, i obično je klekla licem prema spomeniku. Jednom joj se naročito svidio jedan još gotovo sasvim svjež grob. Netko je tu bio sahranjen prije svega nekoliko dana. Ilovača na grobu bila je još rastresita, naokolo su ležali vijenci, a ispred groba, u vazi, stajao je prekrasan buket ruža. Lucija je klečala, a tužna se vrba naginjala nad njom kao blago, šapćuće nebo.

Tonula je u neizrecivo blaženstvo. I upravo u tom trenutku prišao je grobu stariji gospodin s gospođom. Možda je to bio grob njihova sina, ili brata, tko zna. Vidjeli su kako kraj groba kleči nepoznata djevojka. Ostali su zapanjeni. Tko je ta djevojka? Učinilo im se da se u njenoj pojavi krije nešto što je za njih tajna, neka obiteljska tajna, možda nepoznata rođakinja ili nepoznata pokojnikova ljubavnica ... Zastali su nastojeći da joj ne smetaju. Promatrali su je iz daljine. A onda su vidjeli kako djevojka ustaje, uzima iz vaze prekrasni buket ruža koji su oni sami prije nekoliko dana donijeli, okreće se i odlazi. Potrčali su za njom. Tko ste vi? pitali su. Bila je zbunjena, nije znala što da odgovori, zamuckivala je. Pokazalo se da nepoznata djevojka uopće ne poznaje njihova pokojnika. Pozvali su u pomoć vrtlaricu. Tražili su da se djevojka legitimira. Vikali su na nju i govorili joj kako nema ničeg strasnijeg nego okradati mrtvace. Vrtlarica je potvrdila kako to nije prva krađa cvijeća s groblja. Pozvali su milicionara, ponovo su je ispitivali i Lucija je na kraju sve priznala.

»Neka mrtvi sahranjuju svoje mrtve«, rekao je Isus. Cvijeće na groblju pripada živima. Ti nisi znala za Boga, Lucija, ali si ga tražila. Ljepota ovozemaljskog cvijeća dočaravala ti je nadzemaljsko. Cvijeće ti nije bilo potrebno ni za koga. Samo za tebe osobno. Zbog praznine u duši. A onda su te uhvatili i ponizili. Je li to bio jedini razlog zašto si pobjegla iz crnog grada?

Šutjela je, a onda odmahнула glavom.

Netko te je uvrijedio?

Kimnula je.

Pričaj mi, Lucija!

Bilo je to u jednoj sasvim maloj prostoriji. Sa stropa je visila žarulja bez sjenila, gola, iskošena na žici. Kraj zida je stajao krevet, nad krevetom slika koja je prikazivala nekog lijepog muškarca u plavom ogrtaču kako kleči. Bio je to Getsemanski vrt, ali Lucija to nije znala. Tu ju je doveo, a ona se branila i plakala. Htio je da je siluje, poderao joj je haljinu, a ona se otrgla od njega i pobjegla.

Tko je to bio, Lucija?

Jedan vojnik.

Voljela si ga?

Ne, nije ga voljela.

A zašto si onda otišla s njim u tu sobicu u kojoj je bila samo gola žarulja i krevet?

Bila je to samo praznina u duši koja ju je k njemu privlačila. A nije, jadnica, našla čime bi je popunila nego upravo vojnikom, mladićem na odsluženju roka.

Ipak sve to sasvim ne razumijem, Lucija. Kad si s njim najprije pošla u tu sobicu, gdje je stajao samo goli krevet, zašto si iz nje poslije pobjegla?

Bio je zao i surov kao svi.

O kome govoriš, Lucija, koji svi?

Šutjela je.

Koga si upoznala prije tog vojnika? Govori! Pričaj mi, Lucija!

Bilo ih je šest, a ona sama. Šest, od šesnaest do dvadeset godina. Ona je imala šesnaest. Bili su složna klapa i o klapi su govorili s poštovanjem, kao o nekoj poganskoj sekti. Tog su dana govorili o posvećenju. Donijeli su nekoliko boca lošeg vina. Sudjelovala je u pijanci sa slijepom odanošću u koju je uložila svu neutaženu ljubav kćerke prema majci i ocu. Pila je kad su oni pili, smijala se kad su se oni smijali. Onda su joj naredili da se svuče. Nikad do tada to nije činila pred njima. Ali kako se je, dok je oklijevala, najprije svukao sam vođa družine, shvatila je da naređenje nije upereno samo protiv nje, i odano se pokorila. Vjerovala im je, vjerovala je i njihovoj grubosti, bili su njena zaštita, njen štit, nije mogla zamisliti što bi bilo kad bi ih izgubila. Bili su njen otac, njena majka. Pili su, smijali se i izdavali joj dalje naređenja. Raširila je noge. Bojala se, znala je što to znači, ali je poslušala. Onda je zaplakala i iz nje potekla krv. Momci su galamili, dizali čaše i sipali jeftino pjenušavo vino na leđa vođe družine, na njeno tijelo i među njihove noge, uzvikivali su nešto o krštenju i posvećenju, a onda se vođa digao s nje i zamijenio ga je slijedeći član družine, smjenjivali su se po starosti, i konačno je došao red i na onog najmlađeg koji je imao šesnaest godina kao i ona, ali to Lucija više nije mogla izdržati, nije mogla izdržati bol, htjela je da se odmori, htjela je da bude sama, i kako je posljednji bio najmlađi, usudila se da ga odgurne. Ali on, upravo zato što je bio najmlađi, nije htio da bude ponižen! I on je bio član klape, njen punopravni član! Htio je to i da dokaže, i zato je udario Luciju šakom preko lica, a nitko od družine nije stao na njenu stranu jer su svi znali da je najmlađi u pravu i da samo traži ono što mu pripada. Luciji su potekle suze, ali nije imala hrabrosti da se suprotstavi i raširila je svoje nožice po šesti put...

Gdje je to bilo, Lucija?

U stanu jednog iz družine, roditelji su mu radili u noćnoj smjeni, imali su samo kuhinju i jednu sobu, u sobi stol, kauč i krevet, nad vratima uokviren natpis »Bože, daj nam sreće!«, a iznad postelje u okviru sliku lijepe žene u modroj haljini, s djetetom na grudima.

Djeva Marija?

Nije znala.

A kasnije, Lucija, što je bilo kasnije?

Kasnije se to često ponavljalo, u istom stanu, u drugim stanovima, pa i napolju, u prirodi.

Pretvorilo se u običaj.

A je li ti se svidjelo, Lucija?

Sve što na ovoj zemlji pripada Bogu može pripasti i đavolu, pa i pokreti ljubavnika u ljubavnom aktu. Za Luciju oni su spadali u sferu potpune odvratnosti. Stopili su se s licima podivljalih članova družine i poslije s licem nasrtljiva vojnika. Oh, kako ga jasno vidim pred sobom, kao da ga poznajem! Melje banalne riječi o ljubavi, slatke kao sirup, uz prostačko nasilje samca kojeg silom drže daleko od žena iza bodljikavih žica kasarne! A Lucija naglo postaje svjesna da su nježne riječi samo lažna koža na vučjem tijelu vulgarnosti. I čitav se njen svijet ljubavi ruši u ponor gadosti.

Tu je bio uzročnik bolesti, s tim je trebalo početi. Čovjek koji ide obalom mora i bjesomučno maše svjetiljkom u ispruženoj ruci može biti luđak. Ali u noći kad se zalutala barka bori s valovima takav je čovjek spasilac. Zemlja na kojoj živimo granični je pojas između neba i pakla. Nijedno djelo nije samo po sebi ni dobro ni zlo. Tek njegovo mjesto u poretku stvari čini ga dobrim ili zlim. Ni tjelesna ljubav, Lucija, nije sama po sebi ni dobra ni loša. Ako je u skladu s poretkom koji je odredio Bog, ako je dio prave ljubavi, i tjelesna je ljubav dobra i čini čovjeka sretnim. Jer Bog je propisao da »čovjek napusti oca i majku i sjedini se sa ženom svojom da budu jedno tijelo«.

Govorio sam tako Luciji iz dana u dan, iz dana u dan sam joj ponavljao da joj je oprošteno, da ne treba da se povlači sama u sebe, da treba da raširi plašt kojim je obavijena njena duša, da treba pokorno da se prepusti Božjem poretku u kome i tjelesna ljubav ima svoje mjesto.

Tako su prolazili tjedni...

Onda je došao prvi proljetni dan. Na padinama brežuljaka cvjetale su jabuke, a njihove su krošnje na blagom povjetarcu ličile na zaklaćena zvona. Zatvorio sam oči da čujem njihov baršunasti ton. Onda

sam otvorio oči i ugledao Luciju u plavom radnom ogrtaču i s motikom u ruci. Gledala je u dolinu i osmjehivala se.

Promatrao sam taj osmijeh i željno čitao iz njega. Je li to moguće? Ta Lucijina je duša do danas znala samo za bijeg, bijeg pred prošlošću i pred budućnošću. Svega se bojala. Prošlost i budućnost bile su za nju virovi bez dna. Držala se bojažljivo lomne barke sadašnjosti kao krhkog utočišta.

A gle, danas se smješka. Bez nekog posebnog razloga. Tek tako. Taj mi je osmijeh rekao da u budućnost gleda s povjerenjem. U tom trenutku osjećao sam se kao pomorac koji je nakon mnogo mjeseci doplovio do traženog kopna. Bio sam sretan. Oslonio sam se na krivo stablo jabuke i opet na trenutak sklopio oči. Čuo sam vjetar i baršunasti zvon bijelih krošnji, čuo sam cvrkut ptica i taj mi se cvrkut pred zatvorenim očima pretvarao u tisuće lampiona i svjetiljki koje su nevidljive ruke nosile na veliku svečanost. Nisam vidio ruke, ali sam čuo visoke glasove, činilo mi se da su to djeca, vesela dječja povorka ... Onda sam iznenada osjetio na licu ruku, i čuo glas: — Gospodine Kostka, vi ste tako dobri... — Nisam otvarao oči. Nisam pokrenuo ruku. Stalno sam gledao ptičje glasove pretvorene u povorku lampiona, slušao sam zvon krošnji. Glas je onda dodao, nešto tiše: — Toliko vas volim ...

Možda je trebalo samo da dočekam ovaj čas i onda se brzo udaljim, jer moj je zadatak bio izvršen. Ali prije nego što sam mogao svjesno poduzeti bilo što, uhvatila me je neka čudna, opojna slabost. Bili smo potpuno sami u prostranom kraju među kržljivim jabukama, zagrlio sam Luciju i zajedno smo se spustili na postelju koju nam je prostrla priroda.

Dogodilo se ono što se nije smjelo dogoditi. Kad sam kroz Lucijin osmijeh ugledao njenu smirenu dušu, bio sam stigao do cilja i trebalo je da se udaljim. Ali ja nisam otišao, a to nije bilo dobro. Živjeli smo i dalje zajedno na istom imanju. Lucija je bila sretna, blistala je, bila je slična proljeću koje je oko nas već polako prelazilo u ljeto. Ali ja sam se, umjesto da također budem sretan, užasavao tog velikog ženskog proljeća pored sebe, proljeća koje sam sam probudio i koje se obraćalo meni svim svojim otvorenim cvjetovima za koje sam znao da mi ne pripadaju, da mi ne smiju pripadati. U Pragu sam imao sina i ženu koja je strpljivo čekala na moje rijetke posjete vlastitom domu.

Bojao sam se prekinuti intimnosti s Lucijom da je ne povrijedim, ali se nisam usuđivao ni da nastavim s njima jer sam bio svjestan da na njih nemam pravo. Žudio sam za Lucijom, ali sam se istovremeno plašio njene ljubavi jer nisam znao što da počnem s njom. Samo uz najveće napore uspijevalo mi je da održavam neusiljenost naših nekadašnjih razgovora. Među nas su se uvukle moje sumnje. Imao sam osjećaj da je moja duhovna pomoć Luciji sada demaskirana. Da sam za Lucijom zapravo fizički žudio od trenutka kad sam je ugledao. Da sam postupao kao zavodnik prikriven plastom utješitelja i ispovjednika. Da su sve one propovijedi o Isusu i Bogu bile samo prekrivač pod kojim su se krile najovozemaljskije tjelesne strasti. Činilo mi se da sam u trenutku kada sam popustio pred svojim seksom uprljao svoje prvobitno čiste težnje i tako izgubio sve zasluge pred Bogom.

Ali čim sam stigao do ovih misli, moja su se razmišljanja okrenula nalijevo krug: kakva umišljenost, vikao sam u duši na sebe, kakva samoljubiva težnja za zaslugama, za priznanjem, za Božjom naklonošću! Što znače pred njim ljudske zasluge? Ništa, ništa, ništa!

Lucija me voli i njeno zdravlje zavisi od moje ljubavi! Zar da je gurnem natrag u očajanje samo zato da bih sam ostao čist? Zar me Bog ne bi prezreo upravo zbog toga? A ako je moja ljubav grijeh, što je važnije, Lucijin život ili moja bezgrešnost? Ta bit će to samo moj grijeh, samo ja ću ga nositi, samo sebe ću osuditi tim grijehom!

U sva ova razmišljanja i sumnje umiješao se iznenada sam život. Protiv mog direktora iskonstruirali su u Komitetu političke optužbe. Direktor se branio zubima i noktima i onda su mu za dobru mjeru predbacili još i to da se okružio sumnjivim elementima. Jedan od tih elemenata bio sam i ja, čovjek koji je zbog svojih protudržavnih ideja bio, navodno, otjeran s fakulteta, klerikalac. Direktor je uzalud pokušavao da dokaže kako nisam ni klerikalac niti sam otjeran s fakulteta. Što se više zauzimao za mene, više je dokazivao svoju povezanost sa mnom i više škodio sebi. Moja je situacija bila gotovo beznadna.

Nepravda, Ludvik? Da, to je ona riječ koju najčešće izgovarate kad slušate o ovom događaju ili o drugim sličnim događajima. Ali ja ne znam što je to nepravda. Kad iznad ljudskih stvari ne bi bilo više ničega i kad bi djela imala samo onaj značaj koji im pripisuju njihovi tvorci, bio bi i pojam »nepravda« opravdan, a i ja bih mogao govoriti o nepravdi što sam praktično prognan s državnog dobra na kome sam do tada požrtvovno radio. Možda bi onda bilo i logično da se toj nepravdi suprotstavim i svim svojim snagama borim za svoja sitna ljudska prava.

Događaji, međutim, najčešće imaju drugi značaj nego što im pripisuju njihovi slijepi autori; često su to samo posebnim velom zastrte poruke odozgo, a ljudi koji ih stvaraju samo su nesvjesni izvršioци više volje o kojoj ništa i ne naslućuju.

Bio sam siguran da je to i tada bio slučaj. Zato sam događaje na državnom dobru primio s olakšanjem. U njima sam vidio jasnu poruku: rastani se s Lucijom prije nego što bude kasno.

Tvoj je zadatak završen. Njegovi plodovi tebi ne pripadaju. Tvoji putovi vode na drugu stranu.

I tako sam učinio ono isto što i prije dvije godine na Prirodoslovnomatematičkom fakultetu.

Rastao sam se s uplakanom i očajnom Lucijom i krenuo u susret onome što je izgledalo kao propast. Sam sam predložio da odem s državnog dobra. Direktor me je odgovarao, ali ja sam znao da to čini samo iz pristojnosti i da se tome u dubini duše raduje.

Ovog puta, međutim, moj dobrovoljni odlazak nije nikoga dirnuo. Tu nije bilo predveljačkih prijatelja komunista koji bi mi olakšali odlazak dobrim karakteristikama i savjetima. Odlazio sam s imanja kao čovjek koji sam priznaje da nije dostojan da u ovoj državi obavlja bilo kakve značajnije dužnosti. I tako sam postao građevinski radnik.

Bilo je to jednog jesenskog dana g. 1956. Tada sam se sreo s Ludvikom prvi put poslije pet godina u kolima za ručanje brzog vlaka Prag-Bratislava. Putovao sam na gradnju neke tvornice u istočnoj Moravskoj. Ludvik je upravo bio raskinuo radni odnos s rudnikom u Ostravi i podnio u Pragu molbu da mu se odobri nastavak studija. Vraćao se kući u Slovačku.

Malo je nedostajalo pa da se ne prepoznamo. Kad smo se prepoznali, bili smo uzajamno iznenađeni našim sudbinama.

Dobro se sjećam toga, Ludvik, s kakvim ste saučešćem slušali dok sam vam pričao o svom odlasku sa škole i o intrigama na državnom dobru koje su dovele do toga da postanem zidar.

Hvala vam za tu zainteresiranost. Bili ste bijesni, govorili ste o nepravdi, nezasluženoj kazni, o nedostatku poštovanja prema inteligenciji i o apsurdnostima kadrovske politike. I naljutili ste se na mene — predbacivali ste mi što se nisam branio, što sam napustio bitku. Nikada ne treba dobrovoljno odstupati! Prisilimo protivnika da posegne za najgorim sredstvima! Zašto da mu olakšavamo savjest?

Vi rudar, ja zidar. Naše sudbine bile su dosta slične, a nas dvojica toliko različiti! Ja koji opraštam, vi nepomirljivi, ja miran, vi buntovnik. Kako smo po vanjštini bili bliski, a po onome u nama udaljeni!

O toj unutrašnjoj udaljenosti među nama znali ste mnogo manje nego ja. Kad ste mi detaljno pričali o tome zašto su vas pedesete godine isključili iz Partije, smatrali ste, bili ste potpuno uvjereni da sam na vašoj strani i da se kao i vi zgražam nad uskogrudnošću drugova koji su vam izrekli kaznu, jer ste pravili šale na račun onoga što su oni smatrali za svetinju. Čega je bilo lošeg u tome? pitali ste s iskrenim čuđenjem.

Ispričat ću vam nešto: u Ženevi, u doba Calvina, živio je dječak, možda sličan vama, inteligentan momak koji je volio ironiju; kod njega su jednom našli bilježnicu punu podrugljivih zapisa na račun Isusa Krista i evanđelja. Čega ima lošeg u tome? sigurno je mislio taj dječak, tako sličan vama. Nije učinio ništa zlo, samo se šalio. Uopće nije znao za mržnju. Znao je po svoj prilici samo za lakomislenost i ravnodušnost. Pogubljen je.

Ah, nemojte me smatrati za pobornika takve okrutnosti! Hoću samo reći kako nijedan veliki pokret koji želi da izmijeni svijet ne trpi podsmijeh i omalovažavanje, jer je to rđa koja razara sve.

Pratite samo dalje vaš stav, Ludvik. Isključili su vas iz Partije, istjerali iz škole, u vojsci uvrstili među politički opasne i još poslali na daljnje dvije ili tri godine u rudnik. A vi? Postali ste ogorčeni do dna duše, uvjereni u beskrajnu nepravdu koja vam je učinjena. Taj osjećaj da vam je nanesena nepravda upravlja do danas svim vašim postupcima u životu.

Ne shvaćam vas! Zašto govorite o nepravdi? Poslali su vas među crne vojnike, među neprijatelje komunizma. Dobro. Je li to bila nepravda? Zar to za vas nije više bila velika šansa? Mogli ste da djelujete među neprijateljima! Ima li važnijeg i težeg zadatka? Zar Isus nije poslao svoje učenike »kao ovce među vukove«? »Zdravima liječnik nije potreban, potreban je bolesnima«, govorio je Isus. »Nisam došao da tražim pravedne, nego grešne...«

Ali vi niste htjeli ići među grešne i bolesne!

Odgovorit ćete mi da je moja usporedba neumjesna. Da je Isus slao svoje učenike »među vukove« sa svojim blagoslovom, dok ste vi bili najprije sam izopćeni i prokleti i tek onda upućeni među neprijatelje kao neprijatelj, među vukove kao vuk, među grešne kao grešnik.

A zar vi poričete da ste zaista bili grešnik? Zar se pred licem svoje stranke zaista niste ničim ogriješili? Otkud vam samo takav ponos? Čovjek odan svojoj vjeri pokoran je i treba pokorno primiti i nezasluzenu kaznu. Poniženi će biti uzdignuti. Pokajnici će dobiti oprostjenje. Oni kojima se nanosi nepravda dobivaju priliku da provjere svoju odanost. Ako ste zamrzili svoju stranku samo zato što vam je navalila na leđa pretežak teret, to znači da je vaša vjera bila preslaba i da ispit kome ste bili podvrgnuti niste položili.

U vašem sukobu s Partijom nisam na vašoj strani, Ludvik, jer znam da se na ovom svijetu velike stvari mogu postići samo uz pomoć potpuno odanih ljudi koji su spremni da svoj život pokorno žrtvuju višim ciljevima. Vi, Ludvik, niste bili potpuno odani. Vaša je vjera labava. A kako da i ne bude kad ste se vječito pozivali samo na sebe i na svoj bijedni razum!

Nisam nezahvalan, Ludvik, znam što ste učinili za mene i za mnoge druge ljude kojima je današnji poredak donio stradanja. Vi iskorištavate svoja predveljačka poznanstva s istaknutim komunistima i svoj današnji položaj za uvjeravanja, intervencije, pomoć. Zbog toga vas volim. A ipak ću vam još jednom, posljednji put, reći: zagledajte se u dubinu svoje duše! Najjači pokretač vašeg dobročinstva nije ljubav, nego mržnja! Mržnja prema onima koji su vas nekad osudili, prema onima koji su u dvorani podigli ruku protiv vas! Vaša duša ne zna za Boga i zato ne zna ni da oprašta. Čeznete za osvetom. One koji su nekad nanijeli zlo vama poistovjećujete s onima koji nanose zlo drugima, i svetite im se. Da, vi se svetite! Puni ste mržnje i kada pomažete ljudima! To osjećam u vama. Osjećam to iz svake vaše riječi. Ali što se iz mržnje može roditi nego opet mržnja, lančana reakcija mržnje? Vi živite u paklu, Ludvik, opet vam ponavljam, živite u paklu, i ja vas žalim.

Da je Ludvik mogao čuti moj monolog, sigurno bi rekao kako sam nezahvalan. Znam da mi je mnogo pomogao. Onda, pedeset šeste godine, kad smo se sreli u vlaku, rastužio se nad mojim životom, žalio moje sposobnosti i počeo odmah razmišljati kako da mi nađe zaposlenje u kome bih našao zadovoljstvo i mogao da dam više od sebe. Iznenadilo me je s kakvom je brzinom i efikasnošću djelovao. U svom rodnom gradu razgovarao je s nekim svojim drugom.

Predložio je da na srednjoj školi predajem prirodopis. Bila je to odvažna ideja. Protuvjerska propaganda bila je tada u punom zamahu i bilo je gotovo nemoguće da na školu bude primljen nastavnik koji vjeruje u Boga. To je, uostalom, zaključio i Ludvikov drug i pronašao drugo rješenje. Tako sam dospio na virusološko odjeljenje ovdašnje bolnice, gdje već osam godina uzgajam na miševima i kunićima viruse i bakterije.

Tako je to. Da nije bilo Ludvika, ne bih živio ovdje, ne bi ovdje živjela ni Lucija.

Udala se nekoliko godina nakon mog odlaska s državnog dobra. Na dobru nije mogla ostati jer joj je muž tražio zaposlenje u gradu. Razmišljali su gdje da bace sidro. Nagovorila je muža da se presele ovamo, u mjesto gdje sam ja živio.

Nikad u životu nisam dobio veći poklon, veću nagradu. Moja ovčica, moja golubica, dijete koje sam izliječio i zadojio vlastitom dušom, vraća se k meni. Ne traži od mene ništa. Ima svog muža. Želi samo da bude blizu mene. Potreban sam joj. Osjeća potrebu da me ponekad čuje. Da me vidi nedjeljom u crkvi. Da me sretne na ulici. Bio sam sretan i u tom sam trenutku osjetio da više nisam mlad, da sam stariji nego što mislim, i da je Lucija možda jedino moje životno djelo.

Da je to malo, Ludvik? Ne, nikako. Dosta je i ja sam sretan. Sretan sam, sretan, sretan ...

O, kako sam sebe zavaravam! Kako uporno nastojim da samog sebe uvjerim u ispravnost mog životnog puta! Kako se hvalim snagom svoje vjere pred nevjernicima!

Da, uspjelo mi je da privedem Luciju vjeri u Boga. Uspjelo mi je da je utješim i izliječim.

Oslobodio sam je odvratnosti prema tjelesnoj ljubavi. Konačno sam joj se sklonio s puta. Da, ali kakvo joj je dobro sve to donijelo?

Njen brak nije ispao sretno. Suprug joj je grubijan, javno je vara, a čuje se i da je maltretira.

Lucija mi to nikad nije priznala. Znala je da bi me to ražalostilo. Svoj je život slikala preda mnom kao uzor sreće. Ali živimo u malom gradu, u kojem se ništa ne može zatajiti.

O, kako znam sebe zavarati! Političke intrige protiv direktora državnog dobra protumačio sam kao šifriranu Božju poruku da se udaljim. Ali kako raspoznati Božji glas između toliko drugih glasova? Što ako je glas, koji sam tada čuo, bio samo glas mog vlastitog kukavičluka?

Imao sam u Pragu ženu i dijete. Nisam se naročito privijao uz njih, ali nisam bio u stanju ni da se rastanem od njih. Plašio sam se nerješive situacije. Bojao sam se Lucijine ljubavi, nisam znao što da počnem s njom. Užasavao sam se nad komplikacijama u koje bi me mogla uvaliti.

Pretvarao sam se da sam anđeo koji joj donosi spas, a u stvarnosti bio sam samo jedan od onih koji su je obeščastili. Jedan jedini put sam je pomilovao i onda se okrenuo od nje. Pretvarao sam se da joj donosim oprost, a, zapravo, samo je ona mogla meni da oprost. Bila je očajna i plakala je kad sam odlazio, a ipak je nekoliko godina kasnije došla za mnom i nastanila se ovdje. Razgovarala je sa mnom. Obraćala mi se kao prijatelju. Oprostila mi je. To je, uostalom, sasvim jasno. Nije mi se to često događalo u životu, ali ipak znam — ta me je djevojka voljela. Držao sam njen život u rukama. Njena sreća zavisila je od mene. A ja sam pobjegao. Nitko se nikada nije toliko ogriješio o nju kao ja.

Kad tako razmišljam, pada mi na pamet da te zamišljene Božje poruke upotrebljavam neprestano samo kao izgovor da se oslobodim svojih ljudskih dužnosti. Bojim se žena. Bojim se njihove topline. Bojim se njihove stalne prisutnosti. Užasavao sam se života s Lucijom isto kao što se užasavam kad pomislim da bi trebalo da se trajno preselim u dvosobni stan učiteljice iz obližnjeg grada.

A zašto sam, zapravo, prije petnaest godina dobrovoljno otišao s Fakulteta? Nisam volio svoju ženu koja je bila šest godina starija od mene. Nisam više mogao podnijeti ni njen glas ni njeno lice, nisam više mogao slušati pravilno kucanje kućnog sata. Nisam mogao s njom živjeti, a nisam bio u stanju ni da je povrijedim razvodom jer je bila dobra žena i nikad mi ništa nije učinila nažao. I tako sam odjednom čuo spasonosni glas uzvišenog poziva. Čuo sam Isusa kako me poziva da ostavim svoje mreže.

Oh, bože, je li zaista tako bilo? Jesam li zaista tako jadan i smiješan? Reci da nije tako! Uvjeri me! Javi mi se, Bože, javi mi se glasnije! Uopće te ne čujem od te buke nerazgovijetnih glasova!

Kad sam se kasno uvečer vratio od Kostke u hotelsku sobu, čvrsto sam odlučio da odmah, rano izjutra, otputujem u Prag, jer tu više nemam što da tražim: moja podla misija u rodnom gradu je završena. U glavi mi je, međutim, vladala takva užasna zbrka da sam se do kasnog doba noći prevrtao na krevetu (škripavom krevetu) i nisam mogao da zaspim. Kad sam konačno zaspao, spavao sam kao na vodi, svakog sam se časa budio i tek sam ujutro utonuo u dubok san. Tako se dogodilo da sam se kasno probudio, tek oko devet sati; svi jutarnji autobusi i vlakovi bili su već otišli i prva veza s Pragom bila je moguća tek oko dva sata poslije podne. Kad sam postao svjestan toga, gotovo me je obuzeo očaj — osjećao sam se kao brodolomac i odjednom me je uhvatila strahovita čežnja za Pragom, za poslom, za pisaćim stolom u mom stanu, za mojim knjigama. Nije se, ipak, moglo ništa učiniti; morao sam stisnuti zube i sići u restoran da doručkujem.

U salu sam ušao oprezno jer sam se bojao da ne sretmem Helenu. Nije bila ondje (sigurno je već trčkarala po obližnjim selima s magnetofonom preko ramena i mučila prolaznike mikrofonom i priglupim pitanjima); restoran je, međutim, bio dupkom pun drugih ljudi koji su pušeci i razgovarajući sjedili sa svojim konjacima, pivom, crnim kavama i raženim rakijama. Teško meni, pomislio sam, ni ovog puta rodni grad neće mi pružiti pristojan doručak.

Izišao sam na ulicu; plavo nebo, iskidani oblaci, početak sparine, prašina koja se lako podiže, ulica koja izbija na ravni, prostrani trg s visokim tornjem (da, onim koji je ličio na vojnika pod šljemom), sve me je to zapljusnulo tužnom prazninom. Iz daljine je dopirao pripiti krik razvučene slovačke pjesme (u kojoj su, činilo mi se, bili ukleti čežnja, stepa i beskrajno jahanje vrbovanih ulana) i u mislima mi se javila Luci ja, davno minuli period mog života koji je u ovom trenutku ličio na ovu razvučenu pjesmu i obraćao se mom srcu kroz koje je prošlo (kao kroz stepu) toliko žena a da ništa iza sebe nisu ostavile, kao što oblak prašine ne ostavlja traga na ovom plosnatom, širokom trgu, slegne se među kocke kaldrme i ponovo se dignu\ pa nošen vjetrom putuje dalje.

Koraćao sam po prašnim kockama kojima je bio popločan trg i osjećao tešku lakoću praznine koja je pritiskala moj život. Lucija, božica pare, oduzela mi je nekad samu sebe, jučer je pretvorila u ništa moju brižljivo isplaniranu osvetu, a nakon toga i samu uspomenu na sebe pretvorila u nešto očajnički komično, u neku grotesknu grešku, jer mi je ono što mi je ispričao Kostka jasno pokazalo da sam sve ove godine mislio na nekog drugog, a ne na nju, da u stvari nikad nisam znao tko je zapravo ona.

Uvijek sam s nekim posebnim uživanjem govorio kako je Lucija za mene nešto apstraktno, legenda i mit, ali sad sam shvatio da se pod ovim poetičnim terminima skrivala sasvim nepoetična istina — da Luciju uopće nisam poznavao; da je nisam poznavao onakvu kakva je stvarno bila, kakva je bila u sebi i za sebe. Nisam na njoj primjećivao (u svojoj slijepoj egocentričnosti) ništa osim onih strana njena bića koje su se neposredno obraćale meni (mojoj usamljenosti, ropstvu, mojoj čežnji za nježnošću i ljubavlju); nije za mene bila ništa više nego funkcija moje vlastite životne situacije; sve čime je premašivala ovu konkretnu životnu situaciju, sve što je predstavljala sama po sebi, izmaklo mi je. Ali ako je za mene zaista bila samo funkcija situacije, bilo je sasvim logično i to da u trenutku kad se situacija promijenila (kad je nastala druga situacija, kad sam i sam ostario i promijenio se) nestane i moja Lucija, jer je od tada nadalje bila samo ono što mi je na njoj promaklo, što me se nije ticalo, čime me je premašivala. Zato je bilo sasvim logično i to da je nakon petnaest godina ne prepoznam. Za mene je već odavno (a ja o njoj nikad nisam mislio drukčije nego kao o »biću za mene«) bila potpuno stran i nepoznat čovjek.

Petnaest godina putovao je za mnom brzjav o mom porazu i konačno me je stigao. Onaj čudak Kostka (kojeg sam uvijek uzimao samo napola ozbiljno) značio je za nju više, učinio je za nju više, poznavao ju je bolje i bolje ju je volio; (neću da kažem više, jer je snaga moje ljubavi bila maksimalna); povjerila mu je sve — meni ništa; učinio ju je sretnom — ja nesretnom; upoznao je njeno tijelo — ja nikada. A za to, da onda osvojim njeno tijelo za kojim sam tako očajnički čeznuo, bila je dovoljna samo jedna, sasvim jednostavna stvar: da je razumijem, da je poznajem, da je volim ne samo zbog onoga čime se obraćala meni nego i zbog onoga što me se na njoj nije neposredno ticalo, zbog onoga što je bila sama po sebi i za sebe. A ja to nisam znao i povrijedio sam i sebe i nju. Zapljusnuo me je val ljutnje na samog sebe, na moje tadašnje godine, glupe lirske godine, kada je čovjek sam sebi suviše velika tajna da bi mogao rješavati tajne koje su izvan njega, i kada su za njega drugi (i oni koje najviše voli) samo pokretna ogledala u kojima sa zaprepaštenjem gleda svoje vlastite osjećaje, svoju vlastitu sentimentalnost, svoju vlastitu vrijednost. Da, ja sam se punih petnaest godina sjećao Lucije samo kao ogledala koje je sačuvalo moju tadašnju sliku!

Pred očima mi se pojavila hladna soba s jednim krevetom, osvijetljena uličnom svjetiljkom kroz prljavo prozorsko staklo, vidio sam Luciju kako se divlje opire. Sve je to bilo kao loš vic — smatrao sam da je nevinna, a ona se branila upravo zato što nije bila nevinna i bojala se trenutka kada ću ustanoviti istinu. A možda je njeno opiranje imalo i drugo objašnjenje (koje odgovara onome kako je Luciju shvaćao Kostka) — drastična prva seksualna iskustva učinila su Luciji ljubavni akt odvratnim i lišila ga značaja koji mu pripisuje većina ljudi; odvojila su ga od nježnosti i ljubavnih osjećaja; za tu djevojčicu kurvicu tijelo je bilo nešto gadno, a ljubav je bila nešto bestjelesno; duša je tijelu objavila tihi i uporni rat.

Ovo objašnjenje (tako melodramatsko, a ipak tako vjerojatno) ponovo mi je skrenulo misli na onaj sumorni razdor (koji sam i sam tako dobro upoznao u raznim oblicima) između duše i tijela i podsjetilo me (jer se tužno neprestano smjenjivalo sa smiješnim) na jedan slučaj kome sam se nekada slatko smijao: jedna moja dobra znanica, žena prilično lakog morala (što sam spremno zloupotrebjavao) zaručila se za nekog fizičara i odlučila da ovog puta proživi ljubav; da bi je osjetila kao pravu ljubav (izdvojenu od desetak ljubavnih veza kroz koje je prošla), uskratila je zaručniku tjelesne kontakte sve do prve bračne noći, šetala s njim uvečer ispod drvoreda držeći ga za ruku, ljubila se s njim pod uličnim svjetiljkama i tako omogućavala duši da se (oslobođena tijela) uzdigne do vrtoglavih visina. Mjesec dana nakon vjenčanja razvela se i gorko se žalila kako je iznevjerio njene velike osjećaje, jer se pokazao kao loš i gotovo impotentan ljubavnik.

Iz daljine je još uvijek dopirao pijani krik otegnute slovačke pjesme i miješao se s grotesknošću slučaja kojeg sam se sjetio, s prašnom prazninom grada i mojom tugom uz koju se počinjao javljati i osjećaj gladi. Stigao sam na nekoliko koraka od mliječnog restorana; gurnuo sam vrata; bila su zaključana. Neki građanin koji je tuda prolazio rekao mi je: — Aha, danas je čitav mliječni restoran otišao na svečanost. — Na Put kraljeva? — Da, podigli su ondje tezgu.

Opsovao sam, ali sam se morao pomiriti sa sudbinom; krenuo sam smjerom odakle je dopirala pjesma. Na folklornu svečanost, koju sam na svaki način htio izbjeći, poveo me je moj želudac koji je zavijao.

Umor. Od rana jutra samo umor. Kao da sam probančio čitavu noć. A ja sam čitave noći mirno spavao. Samo moj san, to je još samo surutka od sna. Dok sam doručkovao, s mukom sam svladavao

zijejanje. Onda su se polako počeli skupljati ljudi. Vladimirovi drugovi i razni promatrači. Zadržni konjušar doveo je u dvorište konja za Vladimira. Među svim tim svijetom pojavio se iznenada i Kalašek, referent za kulturu u Oblasnom narodnom odboru.

Već dvije godine ratujem s njim. Bio je u crnom odijelu, držao se svečano, a pored njega je išla jedna elegantna dama. Redaktor praškog radija. Treba, navodno, da pođem s njima.

Gospođa želi da snimi neke razgovore za emisiju o Putu kraljeva.

Samo mi je još to trebalo! Neću im tu izigravati budalu! Gospođa redaktorica topila se od oduševljenja što me je osobno upoznala, a priključio joj se, naravno, i Kalašek. Prema njegovim riječima, bila je moja politička obaveza da pođem s njima. Cirkusant. Mogao sam ih odbiti. Rekao sam da će moj sin danas biti kralj i da želim biti prisutan dok se sprema.

Stvar je upropastila Vlasta. Njena je dužnost da pripremi sina. Ja neka slobodno idem i govorim za radio.

I tako sam poslušno krenuo. Gospođa s radija smjestila je svoj štab u zgradi Narodnog odbora. Tu je imala magnetofon i jednog dečka koji je njim rukovao. Čudim se da joj se jezik nije ukočio koliko je govorila i smijala se. Onda je stavila mikrofon pred usta i postavila Kalašku prvo pitanje.

Kalašek je pročistio grlo i počeo da govori kao navijen. Gajenje narodne umjetnosti nerazdvojni je dio komunističkog odgoja. Oblasni narodni odbor to je savršeno dobro shvatio.

Zato i pruža svoju punu pomoć. Želi mnogo uspjeha i puno sreće. Zahvaljuje svima koji su sudjelovali. Oduševljeni organizatori i oduševljena školska omladina koja je potpuno...

Umor, umor. Neprestano jedne te iste rečenice. Petnaest godina slušati neprestano iste rečenice. I ovog puta slušati kako ih izgovara Kalašek, kojem puca prsluk za narodnu umjetnost. Narodna umjetnost za njega je samo sredstvo. Sredstvo da se može pohvaliti još jednom akcijom. Za izvršavanje smjernica. Da može podvući svoje zasluge. Za Put kraljeva nije maknuo prstom i samo gleda kako bi na nama zaštedio koji groš. Ipak će Put kraljeva biti njemu pripisan kao uspjeh. On vlada kulturom u čitavoj oblasti. Bivši trgovački pomoćnik koji nije u stanju da razlikuje violinu od gitare.

Redaktorica je ponovo prinijela mikrofon ustima. Jesam li zadovoljan ovogodišnjim Putem kraljeva? Došlo mi je da joj se narugam. Ta Put kraljeva još nije ni krenuo! Ali narugala se ona meni. Ja sam tako iskusan folklorist da sigurno unaprijed znam kako će ispasti. Da, oni sve unaprijed znaju. Poznata im je budućnost svih stvari. Budućnost se već odavno dogodila i za njih se samo ponavlja.

Htio sam joj reći u lice sve što mislim. Da će Put ispasti gore nego prethodnih godina. Kako narodna umjetnost iz dana u dan gubi pristalice. Kako se smanjuje i nekadašnja zainteresiranost raznih institucija. Kako više uopće ne živi. To što radio neprestano emitira nekakvu narodnu glazbu, neka nas ne zavarava. Svi ti orkestri narodnih instrumenata i ansambli narodnih pjesama i plesova prije su opera, opereta ili zabavna muzika — sve samo ne narodna umjetnost. Narodni orkestar s dirigentom, partiturama, stalcima za note! Gotovo simfonijska instrumentacija! Kakav falsifikat! Ono što vam je,

gospođu redaktorice, poznato iz nastupa orkestrara i zborova to je stara romantičarska muzička misao koja se samo služi narodnim melodijama! Stvarne narodne umjetnosti više nema, ne, gospođu redaktorice, ona je mrtva.

Htio sam sve to brzo izgovoriti u mikrofon, ali sam na kraju rekao nešto sasvim drugo. Put kraljeva bio je prekrasan. Snaga narodne umjetnosti. Poplava boja. Oduševljen sam.

Zahvaljujem svima koji su sudjelovali. Oduševljeni organizatori i oduševljena školska omladina koja je potpuno ...

Bilo me je stid što govorim onako kako to oni žele. Jesam li takva kukavica? Ili tako discipliniran? Ili tako umoran?

Bio sam sretan što sam odrecitirao svoje i što "se mogu brzo izgubiti. Jedva sam čekao da se vratim kući. Po dvorištu su se motali čauši i svakojaki pomoćnici; ukrašavali su konja vrpčama i mašnjama. Htio sam da vidim Vladimira kako se sprema. Ušao sam u kuću, ali vrata u dnevnu sobu, u kojoj su ga oblačili, bila su zaključana. Pokucao sam i javio se. Odgovorila mi je Vlasta. Ovdje nemaš što tražiti, ovdje se oblači kralj. Do vraga, kažem ja, kako to nemam što tražiti? To je protiv tradicije, odgovorio mi je Vlastin glas. Ne znam zašto bi bilo protiv tradicije da otac prisustvuje oblačenju kralja, ali nisam pokušao da je nagovaram. Po glasu sam poznao koliko je obuzeta i to me je radovalo. Radovalo me je što su obuzeti mojim svijetom. Mojim jadnim i osiromašenim svijetom.

Tako sam ponovo izišao u dvorište i čavrljao s ljudima koji su pripremali konja. Bio je to teški vučni konj iz zadruge. Strpljiv i miran.

Onda sam čuo žamor ljudskih glasova koji je dopirao s ulice iza zatvorenih vratnica. Zatim dozivanje i lupu. Nastupio je moj trenutak. Bio sam uzrujan. Otvorio sam vrata i izišao na ulicu. Kraljeva konjica bila je postrojena pred našom kućom.

Konji ukrašeni vrpčama i cvijećem. Na njima mladići u raznobojnim nošnjama. Kao prije dvadeset godina, kad su došli po mene. Kad su molili mog oca da im da svog sina za kralja.

Sasvim naprijed, uza same naše vratnice, sjedili su na konjima dva paža u ženskim nošnjama i sa sabljama u rukama. Čekali su Vladimira da ga prate i čuvaju čitav dan. Iz grupe jahača izdvojio se mladić, zaustavio konja ispred mene i počeo sa svojim stihovima: Čujte, čujte, poslušajte! Oče dragi, sad kako se obraćamo s molbom vama: sina vašeg plemenitog za kralja da date nama!

Onda je obećao da će kralja dobro čuvati. Da će ga provesti između neprijateljskih vojski. Da ga neće predati u ruke neprijatelju. Da su spremni da se bore. Čujte, čujte!

Osvrnuo sam se: u mračnom prolazu koji je vodio u dvorište već je na ukrašenom konju sjedila muška figura u ženskoj nošnji, s dugim nabranim rukavima, lica prekrivenog šarenim trakama. Kralj. Vladimir. Odjednom sam zaboravio na sav umor i neraspoloženje i osjetio se svjež i veseo. Stari kralj šalje u svijet mladog kralja. Okrenuo sam se i pošao k njemu. Stao sam pored konja i popeo se na prste da budem što bliže njegovu pokrivenom licu. — Sretan put, Vlado! — šapnuo sam. Nije odgovorio. Nijese ni pomakao. A Vlasta mi je s osmijehom rekla: — Ne smije ti odgovoriti. Do

večeri ne smije progovoriti nijednu riječ.

Svega četvrt sata kasnije našao sam se u selu (u doba moje mladosti bilo je odvojeno od grada poljima, ali danas je već bilo njegov sastavni dio); pjesma koju sam čuo još u gradu (kao udaljeno i tužno zavijanje) sada je odjekivala punom jačinom i to iz zvučnika pričvršćenih za kuće ili električne stupove (kakva sam ja budala, neprestano puštam da me varaju — još prije nekoliko trenutaka bio sam rastužen čežnjom i pijanom razvučenošću tog glasa, a to je bio reproducirani glas za koji je trebalo zahvaliti razglasnom uređaju u zgradi Narodnog odbora i dvjema istrošenim pločama!); ispred seoskog trga bio je podignut slavoluk sa velikim transparentom od papira na kome je crvenim kitnjastim slovima bilo ispisano DOBRO

DOŠLI. Tu se već bio počeo okupljati svijet, većinom u gradskoj odjeći, ali tu i tamo u gomili moglo se vidjeti i nekoliko starijih muškaraca u narodnim nošnjama — u čizmama, bijelim lanenim hlačama i vezenim košuljama. Ulica se tu širila i prelazila u trg; između nekadašnje ceste i redova kuća sada su se prostirali široki travnjaci s ponekim stablom, i na tim travnjacima podignuto je (za današnju svečanost) nekoliko šatora u kojima se točilo pivo, limunada, prodavali kikiriki, čokolada, pereci, hrenovke sa senfom i pokladnice; u jednom šatoru smjestio se gradski mliječni restoran — tu su se mogli dobiti sirevi, mlijeko, maslac, mliječni kokteli, jogurt i kiselo vrhnje; alkohol (osim piva) nije se prodavao ni u jednom šatoru, ali sam ipak imao dojam da su ljudi većinom pijani — gurali su se oko šatora i tezgi, smetali jedan drugome, derali se; tu i tamo netko bi glasno zapjevao, ali bilo je to uvijek samo uzaludno naprezanje glasa (praćeno pijanim širenjem ruku) sa dvatri takta pjesme koji su se odmah gubili u galami trga, na kome je iz zvučnika neprekidno treštala gramofonska ploča s narodnom melo-Konji ukrašeni vrpčama i cvijećem. Na njima mladići u raznobojnim nošnjama. Kao prije dvadeset godina, kad su došli po mene. Kad su molili mog oca da im da svog sina za kralja.

Sasvim naprijed, uza same naše vratnice, sjedili su na konjima dva paža u ženskim nošnjama i sa sabljama u rukama. Čekali su Vladimira da ga prate i čuvaju čitav dan. Iz grupe jahača izdvojio se mladić, zaustavio konja ispred mene i počeo sa svojim stihovima: Čujte, čujte, poslušajte! Oče dragi, sad kako se obraćamo s molbom vama: sina vašeg plemenitog za kralja da date nama!

Onda je obećao da će kralja dobro čuvati. Da će ga provesti između neprijateljskih vojski. Da ga neće predati u ruke neprijatelju. Da su spremni da se bore. Čujte, čujte!

Osvrnuo sam se: u mračnom prolazu koji je vodio u dvorište već je na ukrašenom konju sjedila muška figura u ženskoj nošnji, s dugim nabranim rukavima, lica prekrivenog šarenim trakama. Kralj. Vladimir. Odjednom sam zaboravio na sav umor i neraspoloženje i osjetio se svjež i veseo. Stari kralj šalje u svijet mladog kralja. Okrenuo sam se i pošao k njemu. Stao sam pored konja i popeo se na prste da budem što bliže njegovu pokrivenom licu. — Sretan put, Vlado! — šapnuo sam. Nije odgovorio. Nije se ni pomakao. A Vlasta mi je s osmijehom rekla: — Ne smije ti odgovoriti. Do večeri ne smije progovoriti nijednu riječ.

Svega četvrt sata kasnije našao sam se u selu (u doba moje mladosti bilo je odvojeno od grada poljima, ali danas je već bilo njegov sastavni dio); pjesma koju sam čuo još u gradu (kao udaljeno i tužno zavijanje) sada je odjekivala punom jačinom i to iz zvučnika pričvršćenih za kuće ili električne stupove (kakva sam ja budala, neprestano puštam da me varaju — još prije nekoliko trenutaka bio sam rastužen čežnjom i pijanom razvučenošću tog glasa, a to je bio reproducirani glas za koji je

trebalo zahvaliti razglasnom uređaju u zgradi Narodnog odbora i dvjema istrošenim pločama!); ispred seoskog trga bio je podignut slavoluk sa velikim transparentom od papira na kome je crvenim kitnjastim slovima bilo ispisano DOBRO

DOŠLI. Tu se već bio počeo okupljati svijet, većinom u gradskoj odjeći, ali tu i tamo u gomili moglo se vidjeti i nekoliko starijih muškaraca u narodnim nošnjama — u čizmama, bijelim lanenim hlačama i vezenim košuljama. Ulica se tu širila i prelazila u trg; između nekadašnje ceste i redova kuća sada su se prostirali široki travnjaci s ponekim stablom, i na tim travnjacima podignuto je (za današnju svečanost) nekoliko šatora u kojima se točilo pivo, limunada, prodavali kikiriki, čokolada, pereci, hrenovke sa senfom i pokladnice; u jednom šatoru smjestio se gradski mliječni restoran — tu su se mogli dobiti sirevi, mlijeko, maslac, mliječni kokteli, jogurt i kiselo vrhnje; alkohol (osim piva) nije se prodavao ni u jednom šatoru, ali sam ipak imao dojam da su ljudi većinom pijani — gurali su se oko šatora i tezgi, smetali jedan drugome, derali se; tu i tamo netko bi glasno zapjevao, ali bilo je to uvijek samo uzaludno naprezanje glasa (praćeno pijanim širenjem ruku) sa dvatri takta pjesme koji su se odmah gubili u galami trga, na kome je iz zvučnika neprekidno treštala gramofonska ploča s narodnom melodijom. Po čitavu trgu već su se valjale (iako je bilo rano i kraljeva konjica još nije bila krenula) pivske čaše od navoštena papira i papirnati pladnjevi s mrljama od senfa.

Šator s mlijekom i jogurtom zaudarao je na apstinenciju i odbijao ljude; kad mi je uspjelo da gotovo bez čekanja dobijem čašu mlijeka i zemičku, maknuo sam se na malo čistiji prostor da nitko ne udara u mene, i otpio gutljaj mlijeka. U tom trenutku s drugog kraja trga začuli su se povici: kraljeva konjica izjahala je na trg.

Crni šeširići s pijetlovim perom, široki, resama ukrašeni rukavi bijelih košulja, plavi prsluci s čupercima crvene vune, raznobojne vrpce od papira koje su vijorile s konjskih tijela, ispunili su čitav trg. Istog časa pomiješali su se sa žamorom gomile i treštanjem zvučnika novi zvuči — rzanje konja i uzvici jahača:

Čujte, čujte, poslušajte, domaći i stranci, iz brda i polja, čujte kakva nas zadesi nevolja: čestitog kralja imamo, al' siromaha, trista mu volova ukradoše, iz prazne staje odvedoše ...

Čitava slika djelovala je zbrkano i za uši i za oči jer se sve uzajamno nadvikivalo: folklor iz zvučnika s folklorom na konjima, šarolikost nošnji i konja s ružnim sivim i smeđim bojama loše sašivenih odijela publike, usiljena spontanost jahača u nošnjama s nametljivom brižljivošću redara koji su s crvenim trakama na rukavima trčkarali između konja i gledalaca i nastojali nastali kaos održati u granicama kakvogtakvog reda, što ni izdaleka nije bilo jednostavno ne samo zbog nediscipline promatrača (srećom ne suviše brojnih) nego prvenstveno zbog toga što cesta nije bila zatvorena za promet; redari su išli s obje strane kolone jahača i davali vozilima znakove da uspore vožnju; tako su se između konja provlačili putnički i teretni automobili i bučni motocikli, zbog čega su konji postajali sve nemirniji, a jahači sve nesigurniji.

Iskreno rečeno, kad sam tako uporno izbjegavao da sudjelujem u ovoj (i svakoj drugoj) folklornoj priredbi, plašio sam se nečeg drugog, a ne onog što sam upravo vidio: računao sam s neukusom, računao sam s neskladnim miješanjem prave narodne umjetnosti i kiča, računao sam s uvodnim govorima priglupih govornika, računao sam sa svim mogućim aktualiziranjem (ne bih se bio nimalo začudio da su bodri rukovodioci napravili od kraljeve konjice, recimo, partizansku konjicu), da,

računao sam sa svim što je najgore, s bombastičnošću i falsifikatima, ali nisam računao s onim što je od samog početka davalo neumoljivi pečat čitavoj ovoj svečanosti, nisam računao s tim tužnim, gotovo dojmljivim siromaštvom. Sve je nosilo njegov pečat — onih nekoliko šatora, malobrojna, ali savršeno nedisciplinirana i neorganizirana publika, isprepletenost svakodnevnog saobraćaja s anakroničnom svečanošću, uplašeni konji i pomamno trešteći zvučnici koji su s mehaničkom inercijom izvikivali u svijet dvije stalno iste narodne pjesme, tako da su sasvim nadglasali (zajedno s bučnim motociklima) mlade jahače koji su napetih vratnih žila pokušavali da recitiraju svoje stihove.

Bacio sam na zemlju papirnatu čašu, a kraljeva konjica, kad se konačno predstavila gledaocima okupljenim na trgu, krenula je na svoj dugi put kroz sela. Sve sam to dobro poznavao jer sam nekad davno, godinu dana pred kraj rata, i sam jahao kao paž (obučen u prazničku žensku nošnju i sa sabljom u ruci) pored Jaroslava, koji je tada bio kralj. Nisam imao volje da se raznježujem uspomenama, ali (kao da me je siromaštvo svečanosti razoružalo) nisam htio ni da se na silu okrećem od slike koja mi se javila pred očima; polako sam krenuo za grupom konjanika koja se sada razvila u širinu, samo su samom sredinom ceste jahala tri jahača tijesno jedan uz drugog: u sredini kralj, a sa svake strane paž u ženskoj odjeći i sa sabljom u ruci. Oko njih se nešto slobodnije motalo nekoliko jahača iz kraljeve pratnje — takozvani ministri. Ostatak grupe razdvojio se u dva krila, koja su jahala sa strane ceste. I tu su uloge jahača bile tačno propisane: bili su tu zastavnici (sa zastavom čije je koplje bilo uvučeno u čizmu, tako da je crvena vezena tkanina vijorila pored konja), najavljiivači (pred svakom kućom recitali su stihove o čestitom, ali siromašnom kralju kome su ukrali tri tisuće dukata iz praznog sanduka i trista volova iz prazne staje) i konačno sakupljači (koji su samo pozivali okupljene da nešto prilože: »Za kralja, majčice, za kralja!« i skupljali darove u pletene košare od pruća).

Hvala ti, Ludvik, poznajem te tek osam dana, ali te volim kao što nikad nikoga nisam voljela, volim te i vjerujem ti, ne razmišljam ni o čemu i vjerujem ti, jer i kad bi me razum varao, kad bi me osjećaji varali, duša varala, tijelo se ne može prevariti, tijelo je poštenije od duše, a moje tijelo zna da još nikad nije doživjelo ono što je doživjelo jučer, zanos, nježnost, okrutnost, strast, udarce, moje tijelo nije nikad ni pomišljalo na nešto takvo, naša su se tijela jučer zaklela jedno drugom i neka naše glave sada idu poslušno za našim tijelima, poznajem te tek osam dana i zahvaljujem ti, Ludvik.

Zahvalna sam ti i zato što si došao u posljednji čas, što si me spasio. Danas je od rana jutra prekrasan dan, nebo je plavo, u meni je također sve plavo, sve mi je jutros išlo od ruke, išli smo da snimimo kako konjanici mole roditelje da im dadu kralja, a onda mi je odjednom prišao, uplašila sam se, nisam znala da je već stigao, nisam očekivala da će tako brzo doputovati iz Bratislave, a nisam očekivala ni da će biti tako okrutan, zamisli, Ludvik, bio je tako prost da se usudio da doputuje s njom!

A ja, glupača, ja sam do posljednjeg trenutka vjerovala da moj brak nije još sasvim izgubljen, da se još može spasiti, ja glupača zamalo što za taj propali brak nisam žrtvovala tebe i odbila da se ovdje sastanem s tobom, ja budala opet sam dopustila da me opije onaj njegov slatki glas kad mi je rekao da će na povratku iz Bratislave svratiti po mene i kako ima mnogo toga da mi kaže, iskreno kaže, a onda je došao s njom, tim vižletom, tim zečićem, djevojkom od dvadeset dvije godine, trinaest godina mlađom od mene, tako je gorko izgubiti bitku samo zato što sam se ranije rodila, čovjeku dođe da zavija od bespomoćnosti, ali nisam smjela da zavijam, morala sam da se nasmijem i da joj uljudno

pružim ruku, hvala ti što si mi ulio snage, Ludvik.

Kad se udaljila, rekao je kako nam se sad pruža prilika da o svemu iskreno porazgovaramo utroje, tako će biti najpoštenije, poštenje, poštenje, znam ja to njegovo poštenje, već dvije godine moli za rastavu i zna da sa mnogom oči u oči neće ništa postići, računa na to da ću se pred licem te djevojčice zastidjeti, da se neću usuditi da igram sramnu ulogu nepokolebljive supruge, da ću popustiti, zaplakati i dobrovoljno se predati. Mrzim ga, mirno mi zabija nož u leđa upravo kada radim, kad snimam reportažu, kad mi je potreban mir, trebalo bi bar moj rad da poštuje, da ga bar malo uvažava, i tako neprestano doživljavam poniženja, ali sada se u meni probudio otpor, osjećala sam da si iza mene ti i tvoja ljubav, osjećala sam te još u sebi i na sebi, a oni divni šareni jahači oko mene, veseli i bučni, kao da su vikali da postojiš, da postoji život, da postoji budućnost, a ja sam u sebi osjetila ponos koji sam već gotovo bila izgubila, taj ponos me je zapljusnuo kao poplava, uspjelo mi je da se lijepo nasmijem i rekla sam mu: — Možda nema potrebe da putujem u Prag s vama, neću da vam smetam, imam kola radiostanice, a što se tiče tog dogovora do koga ti je toliko stalo, to se može vrlo brzo srediti, mogu ti predstaviti čovjeka s kojim želim živjeti, sigurno ćemo se lako sporazumjeti.

Možda sam napravila glupost, ali ako sam je i napravila, svejedno, neka bude, vrijedila je tog trenutka slatkog ponosa, vrijedila je, on je odjednom postao peterostruko uljudniji, očito mu je bilo drago, ali se plašio, nije bio siguran da govorim ozbiljno, tražio je da mu ponovim, rekla sam mu tvoje puno ime i prezime, Ludvik Jahn, Ludvik Jahn, i konačno sam rekla sasvim otvoreno, ne boj se, na časnu riječ, na put do naše rastave neću postaviti ni najmanju prepreku, ne boj se, neću te, ni kada bi ti mene htio. Rekao je kako se nada da ćemo ostati dobri prijatelji, nasmijala sam se i rekla da u to uopće ne sumnjam.

Prije mnogo godina, još dok sam svirao klarinet u kapeli, razbijali smo glavu što, zapravo, taj Put kraljeva predstavlja. Kada je poraženi mađarski kralj Matijaš bježao iz Češke u Mađarsku, njegova ga je konjica, navodno ovdje u moravskim selima, morala skrivati od čeških progonitelja i hraniti prošnjom i njega i sebe. Pričalo se da je Put kraljeva uspomena na ovaj povijesni događaj, ali trebalo je samo malo prelistati stare spise pa da se ustanovi da je Put kraljeva običaj mnogo stariji od spomenutog događaja. Kako je nastao i što znači? Možda potječe još iz poganskih vremena i predstavlja sjećanje na obrede kojima su mladići primani među muškarce? Zašto kralj i njegovi paževi nose žensku odjeću? Je li to uspomena na neku vojničku družinu (Matijaševu ili neku iz ranijih vremena) koja je svog vođu preobučenog prebacivala preko neprijateljskog teritorija, ili ostatak starog poganskog praznovjerja da presvlačenje u ženske haljine štiti muškarca od zlih duhova? A zašto kralj ne smije za čitavo vrijeme svečanosti progovoriti ni riječi? Zašto se običaj naziva Put kraljeva kad je kralj samo jedan? Što sve to znači? Tko zna. Ima mnogo pretpostavki i ni jedna nije dokazana. Put kraljeva je tajanstveni obred; nitko ne zna što zapravo znači, što se njim želi reći, ali kao što su egipatski hijeroglifi čudesniji za one koji ih ne znaju čitati (i gledaju ih samo kao fantastične crteže), tako je i Put kraljeva možda upravo zato lijep što je suština njegove poruke davno izgubljena, te utoliko više izlaze u prvi plan pokreti, boje, riječi koje privlače pažnju na same sebe i vlastiti izgled i oblik.

I tako je početno nepovjerenje s kojim sam promatrao kako kraljeva konjica kreće, na moje veliko čuđenje postepeno nestajalo i odjednom sam se uhvatio kako očarano zurim u šarenu grupu konjanika koja se polako kretala od kuće do kuće. Uostalom, i zvučnici, koji su do maločas ispuštali prodorni

glas pjevačice, sada su utihnuli i čula se (ako se izuzme povremena tutnjava vozila koju sam već odavno naučio brisati iz svojih čujnih dojmova) samo posebna melodija izvikivanja jahača.

Želio sam da zastanem, zatvorim oči i samo slušam: postajao sam svjestan da upravo tu, usred slovačkog sela, čujem stihove, stihove u onom pradavnom smislu te riječi, kako ih nikad ne mogu čuti iz radioaparata, televizora ni s pozornice, stihove kao svečano ritmičko izvikivanje, kao formaciju na granici između govora i pjesme, stihove koji sugestivno djeluju patosom samog metra, kao što su vjerojatno djelovali kad su odzvanjali s pozornica antičkih amfiteatara. Bila je to prekrasna i mnogoglasna muzika: svaki od najavljiivača izvikivao je svoje stihove monotono, uvijek istim tonom, ali svatko drugim, tako da su se glasovi skladno slagali u akord. Pri tome momci nisu izvikivali istovremeno, već je svaki od njih počinjao u drugom trenutku, svaki pred drugom kućom, tako da su glasovi dopirali s raznih strana i u različito vrijeme, što je podsjećalo na višeglasni kanon; jedan je glas završavao, drugi je bio u sredini teksta u koji je opet upadao slijedeći, tonom druge visine.

Kraljeva konjica dugo se kretala glavnom ulicom (neprestano plašena automobilskim prometom), a onda se na jednom uglu podijelila — desno krilo nastavilo je dalje, lijevo je krilo skrenulo desno. Tu se odmah na početku ulice nalazila niska žuta kućica s ogradom i vrtom gusto zasađenim raznobojnim cvijećem. Najavljiivač se upuštao u šaljive improvizacije: izvikivao je kako pred tom kućom stoji lijepa pumpa, a žena koja tu stanuje ima sina mangupa; pred kućom je zaista stajala zeleno obojena pumpa, a debela četrdesetogodišnja žena, očigledno zadovoljna komplimentom koji je dobio njen sin, smijala se i sakupljaču na konju koji je izvikivao: »Za kralja, majčice, za kralja!« pružila papirnatu novčanicu.

Sakupljač ju je spustio u košaru koju je nosio pričvršćenu uza sedlo, ali tu se odmah stvorio i drugi najavljiivač i doviknuo ženi da je lijepa curica, ali da je još bolja njena šljivovica, napravio od dlanova čašu i prinio je ustima. Svi su se naokolo smijali, a žena je pomalo zbunjeno otrčala u kuću; šljivovicu je, očito, bila unaprijed pripremila jer se za trenutak vratila s bocom i čašicom u koju je točila piće i nudila jahače.

Dok je kraljeva vojska pila i šalila se, kralj je sa svojim paževima stajao malo podalje, nepomično i ozbiljno, kao što je možda zaista sudbina kraljeva da se uviju u plašt ozbiljnosti i stoje usamljeni i izdvojeni od događaja usred bučne vojske. Konji paževa stajali su bok uz bok s kraljevim konjem tako da su se jahačima čizme dodirivale (konji su na grudima nosili velika licitarska srca bogato ukrašena ogledalcima i raznobojnim preljevima, na čelima ruže od papira, a grive su im bile isprepletene trakama od kreppapira raznih boja). Sva trojica šutljivih jahača bila su obučena u ženske haljine — široke suknje, bluze s nabranim širokim rukavima, a na glavama su nosili bogato ukrašene kapice. Samo kralj je umjesto kapice nosio na glavi blistavu srebrnu čelenku s koje su visile tri duge i široke vrpce, sa strane plave a u sredini crvene, koje su mu potpuno pokrivale lice i davale mu tajanstven i patetičan izgled.

Ova me je ukočena trojka oduševljavala; i ja sam, doduše, prije dvadeset godina jahao na okićenu konju isto kao sad oni, ali kako sam tada gledao Put kraljeva iznutra, nisam zapravo vidio ništa. Tek sada sam sve to stvarno vidio i nisam mogao odvojiti oči: nekoliko metara od mene sjedi u sedlu, uspravan i nepomičan, kralj, sličan dobro čuvanu kipu uvijenu u zastavu; a možda, sijevnulo mi je iznenada kroz glavu, možda to uopće i nije kralj, možda je to kraljica; možda je to kraljica Lucija, koja je došla da mi se pokaže u svom pravom liku jer je njen pravi lik upravo sakriven lik.

U tom času palo mi je na pamet i to da je Kostka, sjedinjujući u sebi strast za razmišljanjem i sklonost priviđenjima, priličan čudak, tako da je sve što mi je ispričao, doduše, moguće, ali sasvim nesigurno; poznao je, naravno, Luciju i možda je mnogo znao o njoj, ali ono bitno ipak nije znao — vojnika koji je pokušao da je siluje u iznajmljenom rudarskom stanu Lucija je istinski voljela. Teško sam mogao ozbiljno uzeti tvrdnju da je Lucija brala cvijeće zbog svojih maglovitih religioznih težnji kad sam znao da ga je brala za mene, a ako je Kostki zatajila to, a zajedno s tim i pola godine naše nježne ljubavi, zadržala je i u odnosu na njega jednu netaknutu tajnu, pa je, prema tome, ni on nije sasvim poznao. U takvu slučaju nije, naravno, sigurno ni to da je doselila u ovaj grad radi njega; možda je ovamo dospjela slučajno, ali je sasvim moguće da je došla radi mene, ta znala je da je ovdje bio moj dom!

Slutio sam da je priča o tome kako je silovana istinita, ali sam počeo sumnjati u tačnost pojedinosti: događaj je mjestimično bio suviše upadljivo obojen zakrvavljenim pogledom čovjeka kojeg je uzbudio grijeh, a na drugim mjestima opet takvom modrom modrinom kakvu može zamisliti samo čovjek koji je često dizao pogled k nebesima. Bilo je sasvim jasno: u Kostkinoj priči bila je sjedinjena istina s poezijom, bila je to opet samo jedna nova legenda (možda nešto bliža istini, možda ljepša, dublja) koja je prekrivala nekadašnju legendu.

Promatrao sam maskiranog kralja i vidio Luciju kako prolazi (nepoznata i neshvatljiva) svečano (i podrugljivo) kroz moj život. Onda sam (gonjen nekim vanjskim impulsom) skrenuo pogled u stranu i uhvatio pogled muškarca koji me je, očito, već neko vrijeme promatrao i osmjehivao se. — Zdravo — rekao je i, jao, pristupio mi. — Zdravo — rekao sam. Pružio mi je ruku, stisnuo sam je. Onda se okrenuo i pozvao djevojku koju sam tek tada primijetio. — Što stojiš? Dođi da te predstavim. — Djevojka (mršava, ali zgodna, tamne kose i tamnih očiju) prišla je i rekla: — Brožova. — Pružila mi je ruku, a ja sam rekao: — Jahn.

Drago mi je. — Čovječe, nisam te vidio čitavu vječnost — rekao je srdačno, prijateljski.

Bio je to Zemanek.

Umor, umor. Nisam ga se nikako mogao osloboditi. Konjica je zajedno s kraljem odjahala na trg, a ja sam se polako vukao za njom. Duboko sam disao da svladam umor. Zastajao sam sa susjedima koji su izišli iz kuća da gledaju. Odjednom sam osjetio kako sam i sam već postariji seoski striček. Kako više ne pomišljam ni na kakva putovanja, ni na kakve avanture. Da sam beznadno vezan za dvijetri ulice u kojima živim.

Na trg sam stigao kad se konjica već udaljavala dugom glavnom ulicom. Htio sam je slijediti, ali onda sam ugledao Ludvika. Stajao je usamljen na travnjaku pored ceste i zamišljeno promatrao mladiće na konjima. Prokleti Ludvik! Neka ide do đavola! Neka ide u vražju mater! Do sada je on izbjegavao mene, danas ću ja ignorirati njega. Okrenuo sam mu leđa i otišao do klupe pod jabukom na trgu. Tu ću sjesti i samo slušati kako iz daljine dopiru povici jahača.

I tako sam sjedio, slušao i gledao. Kraljevi konjanici polako su se udaljavali. Bijedno su se pribijali uz rub ceste po kojoj su neprestano jurili automobili i motocikli. Iza njih je išla šačica ljudi. Iz godine u godinu Putu kraljeva prisustvuje sve manje i manje gledalaca. Ali zato je ove godine došao Ludvik. Što, zapravo, radi ovdje? Neka te đavo odnese, Ludvik! Sad je već kasno. Sad je već kasno za sve.

Došao si jednom kao loš predznak. Crna slutnja. Sedam križeva. I to upravo kada je moj Vladimir kralj.

Skrenuo sam pogled. Na trgu je ostalo još samo nekoliko ljudi oko tezgi i na ulazu u gostionicu. Većinom pijanih. Pijanci su najvatrenije pristalice folklornih priredbi. Posljednje pristalice. Pružaju im bar povremeno uzvišen razlog da se napiju.

Onda je pored mene na klupu sjeo starčić Pechaček. Nije to više kao u stara vremena.

Potvrdio sam. Nije. Kako je ta konjica morala divno izgledati prije mnogo desetina i stotina godina! Vjerojatno nije bila tako šarena kao danas. Danas je sve to pomalo kič, pomalo vašarska maškerada. Licitarska srca na konjskim grudima! Tone papirnatih traka kupljenih u trgovini na veliko! Ranije su nošnje također bile raznobojne, ali jednostavnije. Konji su ukrašavani samo jednom crvenom maramom vezanom oko vrata preko grudi. Kralj nije imao masku od raznobojnih vezenih traka, nego od običnog komada tkanine. Ali zato je u ustima držao ružu. Da ne može progovoriti. Put kraljeva nije u sebi imao ništa cirkusko. Bio je poetičniji.

Da, starce, prije mnogo stoljeća bilo je bolje. Nitko nije morao s mukom okupljati mladiće da izvole sudjelovati u konjici. Nitko nije morao dane provoditi na sastancima i svađati se tko će organizirati priredbu i kome će pripasti dobit. Put kraljeva izbio je iz seoskog života kao izvor. Konjica je kretala u okolna sela da sakuplja priloge za svog maskiranog kralja. Negdje u nekom selu naišla bi na drugu konjicu i dolazilo bi do borbe. Svaka strana ogorčeno je branila svog kralja. Često su potezani noževi i sablje i tekla je krv. Kad bi konjica zarobila tuđeg kralja, pila je u krčmi do besvijesti na račun njegovog oca.

Da, da, starce, imate pravo. Drukčije je bilo kad je Put kraljeva promatrao onaj francuski kipar. Rodin se zvao, da. Ali što da vam pričam, kad sam ja jahao kao kralj, za vrijeme okupacije, i onda je bilo drukčije nego danas. Pa i odmah poslije rata stvar nije bila za odbacivanje. Mislili smo da ćemo stvoriti potpuno novi svijet. Da će ljudi opet kao nekad živjeti po svojim narodnim tradicijama. Da će i kraljevski konjanici opet galopirati iz dubine njihova života. Htjeli smo sudjelovati u tom galopu. Pomamno smo organizirali narodne svečanosti. Ali izvor se ne može stvoriti nikakvim organizacionim radom. Izvor ili sam izbija ili ga nema. Vidite, starce, kako još samo cijedimo te naše pjesme i Puteve kraljeva i sve to.

To su još samo posljednje kapi, posljednje kapljice.

Ah, da. Kraljevi konjanici su nestali. Vjerojatno su skrenuli u neku sporednu ulicu. Ali čulo se izvikivanje najavljiivača. To izvikivanje bilo je prekrasno. Zatvorio sam oči i na trenutak se prenio u drugo vrijeme. U neko drugo stoljeće. U davno doba. Onda sam otvorio oči i rekao sam sebi kako je lijepo što je Vladimir kralj. Vladar nad kraljevstvom gotovo mrtvim, ali najljepšim. Kraljevstvom kome ću ostati vjeran do kraja.

Ustao sam s klupe. Netko me je pozdravio. Bio je to stari Koutecky. Već dugo ga nisam vidio.

Teško se kretao i oslanjao se na štap.

Nikad ga nisam volio, ali mi ga je odjednom, tako starog, bilo žao. — Kamo? — upitao sam ga. Odgovorio mi je kako svake nedjelje iziđe da prošetati, kako mu to dobro čini.

— Kako vam se svidjela konjica? — upitao sam. Odmahnuo je rukom: — Nisam ni gledao!

— Zašto?

— Ponovo je ljutito odmahnuo rukom i u istom času mi je sinulo zašto nije gledao. Među gledaocima bio je Ludvik. Koutecky nije htio da se sretne s njim kao ni ja.

— Uopće vam se ne čudim — rekao sam. — U konjici danas jaše moj sin, pa mi se ipak ne da da se vučem za njima. — Ondje vam je sin? Vlado? — Da — rekao sam — jaše kao kralj. —

To je zanimljivo — rekao je Koutecky. — Zašto zanimljivo? — upitao sam. — To je zaista veoma zanimljivo — odgovorio je Koutecky i oči su mu zasvjetlucale. — Ali zašto? — ponovio sam pitanje. — Zato što je Vlado s našim Milošem — rekao je Koutecky. Nisam znao s kojim Milošem. Objasnio mi je da je to njegov unuk, sin njegove kćerke. — Ali to je nemoguće — rekao sam — ta vidio sam ga, maločas sam ga vidio kad je izjahao na konju! — I ja sam ga vidio. Miloš ga je pričekao pred vašom kućom i odvezli su se na motociklu — izjavio je Koutecky. — To je besmislica — rekao sam, ali sam ipak odmah upitao:

— A kamo su se odvezli? — Pa sad, kad vi o tome ne znate ništa, neću vam ni ja reći — odbrusio je Koutecky i oprostio se sa mnom.

Nisam uopće računao na to da bih se mogao sresti sa Zemanekom (Helena je tvrdila da će po nju doći tek negdje poslije podne) i bilo mi je, jasno, vrlo neugodno što ga vidim. Nije se, međutim, moglo ništa učiniti, stajao je preda mnom, potpuno isti kao nekad: kosa mu je bila jednako žuta iako je više nije češljao natrag u dugim valovima, nego mu je bila kratko podšišana i po modi spuštена na čelo; još uvijek se držao uspravno i jednako grčevito zabacivao vrat držeći glavu neprestano malo naklonjenu; bio je jednako veseo i smiren, neranjiv, obdaren naklonošću nebesa i mlade djevojke, koje mi je ljepota odmah probudila uspomenu na mučnu nesavršenost tijela s kojim sam proveo jučerašnje popodne.

Nadajući se da će naš susret biti što je moguće kraći, nastojao sam da odgovaram na uobičajene banalnosti društvene konverzacije kojima me je obasuo, doslovno banalnosti: ponovo je izjavio kako se godinama nismo vidjeli i čudio se što smo se nakon tako dugog vremena sreli upravo ovdje »u ovoj rupi gdje je sam đavo rekao laku noć«; rekao sam mu da sam se ovdje rodio; rekao je neka mu oprostim, da u tom slučaju đavo ovdje nikad nije rekao laku noć; gospođica Brožova se nasmijala; ja nisam reagirao na vic, već sam izjavio kako se uopće ne čudim što ga tu srećem jer je, koliko se sjećam, uvijek bio ljubitelj folklor; gospođica Brožova se opet nasmijala i izjavila kako nisu ni doputovali radi Puta kraljeva; upitao sam je zar joj se Put kraljeva ne sviđa; rekla je da je ne zabavlja naročito; upitao sam zašto; slegla je ramenima, a Zemanek je rekao:

— Vremena su se promijenila, dragi Ludvik. Kraljeva konjica stigla je do slijedeće kuće, a dvojica jahača borila su se s konjima koji su se počeli uplašeno propinjati. Jedan jahač vikao je nešto drugome, optužujući ga da ne zna jahati i uzvici »budalo!« i »idiote!« smiješno su se miješali s

ritualom svečanosti. Gospođica Brožova je rekla:

— Bilo bi lijepo da se sad poplaše! — Zemanek se veselo smijao, ali jahačima je konačno uspjelo da smire konje i Čujte! Čujte! ponovo je mirno i dostojanstveno odzvanjalo selom.

Polako smo išli za konjanicima što su potcikivali sporednom seoskom ulicom obrubljenom vrtovima

punim cvijeća. Uzalud sam tražio neki prirodan i neupadljiv izgovor da se rastanem sa Zemanekom; morao sam pokorno koračati pored njegove lijepe prijateljice i nastaviti usiljeno razmjenjivanje konvencionalnih rečenica. Saznao sam da je u Bratislavi, gdje su moji sugovornici bili još danas rano izjutra, jednako lijepo vrijeme kao ovdje; saznao sam da su doputovali Zemanekovim automobilom i da su odmah iza Bratislave morali mijenjati svjeće; konačno sam doznao i to da je gospođica Brožova Zemanekova studentica. Od Helene sam bio čuo da Zemanek predaje na Visokoj političkoj školi marksizam-lenjinizam, ali ipak sam ga upitao što, zapravo, predaje. Odgovorio mi je da predaje filozofiju (način na koji je prekrstio svoj predmet učinio mi se karakterističan; još prije nekoliko godina rekao bi mi kako predaje marksizam, ali je u toku posljednjih godina ovaj predmet toliko izgubio na popularnosti, naročito kod omladine, da ga je Zemanek, kome je popularnost uvijek bila najvažnija stvar, stidljivo prikrrio općenitijim pojmom). Začudio sam se i rekao da je Zemanek, kako se sasvim dobro sjećam, studirao biologiju; i u ovoj mojoj primjedbi skrivala se zlobna aluzija na česti diletantizam visokoškolskih predavača marksizma koji su dospjeli do svoje struke ne naučnim studijama, nego najčešće kao propagandisti državnog uređenja. U tom se trenutku u razgovor umiješala gospođica Brožova izjavom da nastavnici marksizma imaju u glavi umjesto mozga političke brošure, ali da je Pavel sasvim drukčiji. Zemanek je spretno iskoristio ovu upadnicu — umjereno je protestirao, čime je pokazao svoju skromnost i ujedno izazvao mladu damu da nastavi s pohvalama. Tako sam saznao da Zemanek spada među najomiljenije nastavnike na školi, da ga slušaoci obožavaju i to upravo zato što ga rukovodstvo škole ne voli; kako uvijek govori ono što misli, kako je hrabar i uvijek na strani omladine. Zemanek je neprestano blago protestirao i tako sam od te gospođice doznavao za sve nove i nove detalje o raznim konfliktima u kojima se Zemanek našao u toku posljednjih godina — kako su čak htjeli da ga odstrane s katedre jer se u predavanjima nije pridržavao okamenjenih i zastarjelih programa i nastojao je upoznati omladinu sa svim što se događa u suvremenoj filozofiji (čak su za njega rekli kako nastoji da nam prokrijumčari

»neprijateljsku ideologiju«); kako je spasio studenta kojeg su htjeli isključiti iz škole zbog nekog dječaćkog incidenta (svađe s milicionerom), a što je rektor škole (Zemanekov neprijatelj) okvalificirao kao politički prijestup; kako su studentice organizirale tajno glasanje za najpopularnijeg nastavnika škole i kako je pobijedio on, Zemanek. Zemanek više uopće nije protestirao protiv te poplave hvalospjeva, a ja sam rekao (s ironičkim, jedva primjetnim podtekstom) da sasvim shvaćam gospođicu Brožovu jer je, koliko se sjećam, Zemanek bio omiljen i popularan i u moje studentsko doba. Gospođica Brožova je vatreno povlađivala; uopće se ne čudi tome jer Pavel upravo fantastično govori i sposoban je da svakog suparnika u debati doslovno isjecka na komade. — Što to vrijedi — nasmijsao se na to Zemanek — kad ja njih isjeckam u debati, oni mene mogu isjeckati na drugi način, mnogo efikasnijim sredstvima nego što je debata.

U samoljublju koje je zračilo iz ove posljednje rečenice ponovo sam vidio Zemaneka onakvog kakvog sam ga poznao; ali sam se sadržaja tih riječi zgrozio: Zemanek je, očigledno, radikalno izmijenio svoje nekadašnje nazore i stavove i, kad bih danas živio u njegovoj blizini, stajao bih u tim konfliktima koje je doživljavao, htione htio, na njegovoj strani! A to je bilo ono najgore, na takvo nešto uopće nisam bio spreman i nisam računao s tim, iako takva promjena stava nije bila ništa čudno, naprotiv, bila je normalna, učinili su to mnogi, postepeno to isto čini čitavo društvo. Samo upravo kod Zemaneka nisam računao s takvom promjenom; ostao mi je u sjećanju okamenjen u onom liku kako sam ga posljednji put vidio, i sada sam mu grozničavo oduzimao pravo da bude drukčiji nego što sam ga poznao.

Neki ljudi izjavljuju kako vole čovječanstvo, a drugi im s pravom prigovaraju da se voljeti može samo u jednini, prema tome samo pojedince. Slažem se s tim i dodajem da ono što vrijedi za ljubav vrijedi i za mržnju. Čovjek, to biće koje toliko želi ravnotežu, uravnotežava teret zla, koji mu je bačen na leđa, težinom svoje mržnje. Ali pokušajte usmjeriti svoju mržnju na apstraktne principe, na nepravdu, fanatizam, krutost, ili ako dođete do toga da je mržnje vrijedan sam ljudski princip, pokušajte mrziti čovječanstvo! Takve su mržnje nadljudske, a čovjek, da bi dao oduška svom gnjevu (svjestan ograničenosti svojih snaga), koncentrira ga uvijek samo na pojedince.

Zato me je obuzeo užas. Odjednom mi je palo na pamet da se Zemanek može svakog časa pozvati na tu svoju metamorfozu (koju mi je, uostalom, sam sumnjivo brzo demonstrirao) i u ime toga zamoliti me za oprostjenje. Nešto strasnije od toga nisam mogao zamisliti. Što da mu kažem? Što da mu odgovorim? Kako da mu objasnim da se s njim ne mogu pomiriti? Kako da mu objasnim da bih time smjesta izgubio unutrašnju ravnotežu? Kako da mu objasnim da bi takvim gestom jedan krak moje unutrašnje vage naglo odletio uvis? Kako da mu objasnim da bi takvom gestom jedan krak moje unutežinu zla koje je pritisnulo moju mladost, čitav moj život? Kako da mu objasnim da upravo u njemu vidim utjelovljenje svega zla koje me je snašlo u životu? Kako da mu objasnim da mi je potrebno da ga mrzim?

Konjska tijela ispunila su usku ulicu. Promatrao sam kralja iz daljine od nekoliko metara.

Jahao je malo izdvojen od ostalih. S obje njegove strane jahali su dječaci, njegovi paževi. Bio sam potpuno zbunjen. Leđa su mu bila blago povijena, kao u Vladimira. Sjedio je u sedlu mirno, reklo bi se nezainteresirano. Je li to on? Možda. Ali isto tako mogao bi to biti i netko drugi.

Progurao sam se bliže. Moram ga prepoznati. Ta u mislima mi je kao urezano njegovo držanje, urezan svaki njegov pokret! Ta ja ga volim, a ljubav ima svoj instinkt!

Stajao sam sasvim blizu njega. Mogao bih ga osloviti. To bi bilo tako jednostavno. Ali i uzaludno. Kralj ne smije progovoriti.

Onda je konjica krenula dalje do slijedeće kuće. Sad ću ga poznati! Konjski korak morat će ga natjerati na pokret kojim će mi se odati. Kada je konj krenuo, kralj se zaista malo uspravio, ali to mi nije odalo tko je pod krinkom. Trake kričavih boja na licu bile su očajno neprozirne.

Kraljevi konjanici odjahali su opet za nekoliko kuća dalje; zajedno sa šačicom radoznalih pošli smo i mi, a naša konverzacija prebacila se na drugu temu: gospođica Brožova prešla je sa Zemaneka na sebe i nadugačko nam je pričala kako voli da putuje autostopom. Govorila je o tome s toliko zanosa (pomalo afektiranog) da mi je odmah bilo jasno da nam manifestira svoju generaciju; svaka generacija ima, naime, svoje strasti, ljubavi i interese koje propovijeda s određenom zagriženošću da bi se tako odvojila od starijih i potvrdila svoju originalnost. Podvrgavanje takvom mentalitetu generacije (drugim riječima, duhu čopora) uvijek mi je bilo odvratno. Kada je gospođica Brožova, razvijajući provokativno svoje teorije (čuo sam ih od njenih vršnjaka valjda pedeset puta) počela dijeliti čovječanstvo na one koji primaju autostopiste (ljudi širokih pogleda, skloni avanturama, čovječni) i one koji ne zaustavljaju vozilo kad ih vide na cesti (konzervativci, socijalistički malograđani, uopće neljudi), nazvao sam je u šali »dogmatik autostopizma«. Odgovorila mi je oštro da nije ni dogmatik, ni revizionist, ni sektaš, ni frakcionaš, da nije ni svjesna ni nesvjesna, da su sve to riječi koje smo mi izmislili, koje pripadaju nama, a njima su tuđe.

— Da — rekao je Zemanek — drukčiji su. Srećom su drukčiji nego mi. I njihov je rječnik, srećom, drukčiji. Ne zanimaju ih ni naši uspjesi ni naši grijesi. Ne bi vjerovao, ali na prijemnim ispitima za visoku školu ti mladi ne znaju ni što su značili procesi, Staljin je za njih samo ime, a Buharin, Kamenjev, Rajk — to za njih nisu ni imena. Zamisli da većina njih nije uopće znala tko je bio Clementis.

— Samo, meni se upravo to čini grozno — rekao sam.

— To, naravno, prikazuje njihovo obrazovanje u prilično lošem svjetlu, ali predstavlja za njih oslobođenje. Nisu prihvatili naš svijet. Odbacili su ga u cjelini.

— Sljepilo su zamijenili sljepilom.

— Ne bih tako rekao. Oni mi imponiraju. Volim ih upravo zato što su sasvim drukčiji. Vole svoja tijela. Mi smo ih zanemarivali. Vole putovati. Mi smo sjedili na jednom mjestu. Vole avanture. Mi smo proveli život na konferencijama. Vole džez. Mi smo loše imitirali folklor.

Sebično se posvećuju samima sebi. Mi smo htjeli spasiti svijet. U stvarnosti je malo nedostajalo pa da svojim mesijanstvom ne uništimo svijet. Možda će ga oni svojom sebičnošću spasiti.

Kako je to moguće? Kralj! Uspravna figura na konju obavijena raznobojnim trakama! Koliko puta sam ga vidio i koliko puta maštao o njemu! Moji najintimniji snovi! Sad su se pretvorili u stvarnost i sva intimnost je nestala. Sad je to samo šarena ličinka u kojoj ne znam što se krije. A čega ima istinski intimnog u ovom svijetu realnosti ako to nije moj kralj?

Moj sin. Čovjek koji mi je najbliži. Stojim pred njim i ne znam je li to on ili nije. Što onda znam, ako to ne znam? U što mogu biti siguran na ovom svijetu ako ni tu za mene nema sigurnosti?

Dok se Zemanek prepuštao hvalospjevima na račun mlade generacije, promatrao sam gospođicu Brožovu i s tugom došao do uvjerenja da je to lijepa i simpatična djevojka; u meni je rasla zavist što mi ne pripada. Išla je pored Zemaneka, neprestano govoreći, svaki čas ga hvatala za ruku, obraćala mu se s povjerenjem i ja sam postajao svjestan (kao što mi se iz godine u godinu sve češće događa) da od Lucijinih vremena nisam imao djevojku koju bih volio i koju bih poštivao. Život mi se rugao kad me je podsjećao na moj životni neuspjeh upravo likom ljubavnice ovog čovjeka, kojeg sam jučer pobjeđivao u grotesknom seksualnom okršaju.

Što mi se više gospođica Brožova sviđala, to sam se više uvjeravao da potpuno pripada svojoj generaciji za koju ja i moji vršnjaci predstavljamo samo jednu amorfnu masu, za koju svi govorimo istim nerazumljivim dijalektom, svi smo deformirani prepolitiziranim mišljenjem, istim bojaznima (koje se manifestiraju kao kukavičluk ili strah), istim čudnim doživljajima iz nekih mračnih i njima dalekih vremena. Za njih više nije vrijedno truda razlikovati tko je od nas navaljivao na to doba teret, a tko je nastojao da taj teret vlastitim rukama ukloni. To za njih nije interesantno jer danas povijest uklanja te terete sama i bez nas (da, zaista, njima se samo čini bez nas, ali zar je uopće važno da li s nama ili bez nas, kad ih uklanja sigurno ne za nas, nego upravo za njih!).

U tom sam trenutku iznenada shvatio da sličnost između mene i Zemaneka nije samo u tome što je Zemanek promijenio svoje nazore i tako se približio meni, nego da je mnogo dublja i obuhvaća u cjelini naše sudbine: pogled gospođice Brožove i njenih vršnjaka čini nas sličnim i u onome u čemu smo bili ogorčeni protivnici. Odjednom sam spoznao da, kada bih bio prisiljen (opirao bih se tome!) da pred gospođicom Brožovom pričam kako sam isključen iz Partije, da bi njoj to sve zvučalo previše literarno (ah, da, tema već toliko puta opisana u lošim romanima!) i da bismo joj u čitavoj toj priči bili podjednako odvratni i ja i Zemanek, i moj i njegov način mišljenja, i njegov i moj stav (oba podjednako patetična, oba podjednako lažna).

Vidio sam kako se nad našim sukobom, koji je za mene još uvijek bio suvremen i živ, zatvaraju pomirujuće vode vremena koje, kako je poznato, znaju izbrisati razlike između čitavih epoha, a o beznačajnim pojedincima da ne govorimo. Ali ja sam se zubima i noktima suprotstavljao pomirenju koje je nudilo samo vrije malo nedostajalo pa da svojim mesijanstvom ne uništimo svijet. Možda će ga oni svojom sebičnošću spasiti.

Kako je to moguće? Kralj! Uspravna figura na konju obavijena raznobojnim trakama! Koliko puta sam ga vidio i koliko puta maštao o njemu! Moji najintimniji snovi! Sad su se pretvorili u stvarnost i sva intimnost je nestala. Sad je to samo šarena ličinka u kojoj ne znam što se krije. A čega ima istinski intimnog u ovom svijetu realnosti ako to nije moj kralj ?

Moj sin. Čovjek koji mi je najbliži. Stojim pred njim i ne znam je li to on ili nije. Što onda znam, ako to ne znam? U što mogu biti siguran na ovom svijetu ako ni tu za mene nema sigurnosti?

Dok se Zemanek prepuštao hvalospjevima na račun mlade generacije, promatrao sam gospođicu Brožovu i s tugom došao do uvjerenja da je to lijepa i simpatična djevojka; u meni je rasla zavist što mi ne pripada. Išla je pored Zemaneka, neprestano govoreći, svaki čas ga hvatala za ruku, obraćala mu se s povjerenjem i ja sam postajao svjestan (kao što mi se iz godine u godinu sve češće događa) da od Lucijinih vremena nisam imao djevojku koju bih volio i koju bih poštivao. Život mi se rugao kad me je podsjećao na moj životni neuspjeh upravo likom ljubavnice ovog čovjeka, kojeg sam jučer pobjeđivao u grotesknom seksualnom okršaju.

Što mi se više gospođica Brožova sviđala, to sam se više uvjeravao da potpuno pripada svojoj generaciji za koju ja i moji vršnjaci predstavljamo samo jednu amorfnu masu, za koju svi govorimo istim nerazumljivim dijalektom, svi smo deformirani prepolitiziranim mišljenjem, istim bojaznima (koje se manifestiraju kao kukavičluk ili strah), istim čudnim doživljajima iz nekih mračnih i njima dalekih vremena. Za njih više nije vrijedno truda razlikovati tko je od nas navaljivao na to doba teret, a tko je nastojao da taj teret vlastitim rukama ukloni. To za njih nije interesantno jer danas povijest uklanja te terete sama i bez nas (da, zaista, njima se samo čini bez nas, ali zar je uopće važno da li s nama ili bez nas, kad ih uklanja sigurno ne za nas, nego upravo za njih!).

U tom sam trenutku iznenada shvatio da sličnost između mene i Zemaneka nije samo u tome što je Zemanek promijenio svoje nazore i tako se približio meni, nego da je mnogo dublja i obuhvaća u cjelini naše sudbine: pogled gospođice Brožove i njenih vršnjaka čini nas sličnim i u onome u čemu smo bili ogorčeni protivnici. Odjednom sam spoznao da, kada bih bio prisiljen (opirao bih se tome!) da pred gospođicom Brožovom pričam kako sam isključen iz Partije, da bi njoj to sve zvučalo previše literarno (ah, da, tema već toliko puta opisana u lošim romanima!) i da bismo joj u čitavoj toj priči bili podjednako odvratni i ja i Zemanek, i moj i njegov način mišljenja, i njegov i moj stav (oba podjednako patetična, oba podjednako lažna).

Vidio sam kako se nad našim sukobom, koji je za mene još uvijek bio suvremen i živ, zatvaraju pomirujuće vode vremena koje, kako je poznato, znaju izbrisati razlike između čitavih epoha, a o beznačajnim pojedincima da ne govorimo. Ali ja sam se zubima i noktima suprotstavljao pomirenju koje je nudilo samo vrijeme; ta ne živim u vječnosti, usidren sam u svojih trideset sedam godina života i neću da se od njih odvajam (kao što se odvojio Zemanek kad se tako brzo pokorio mentalitetu mlađih), ne, neću da zbacim sa sebe svoju sudbinu, neću da se odvojim od svojih trideset sedam godina, iako predstavljaju tako beznačajan i prolazan odsječak vremena, koji već pada u zaborav, koji je već zaboravljen.

A ako se Zemanek povjerljivo nagne prema meni i počne da govori o onome što je bilo, da traži pomirenje, odbit ću ga; da, odbit ću to pomirenje, makar ga zagovarala i gospođica Brožova zajedno sa svim njenim vršnjacima, pa i samim vremenom.

Umor. Odjednom mi je došlo da nad svim tim odmahnem rukom. Da odem i prestanem se brinuti za sve. Neću više da živim u ovom svijetu materijalnih stvari, koje ne razumijem i koje me varaju. Postoji i drugi svijet. Svijet u kojem sam kod kuće i koji shvaćam. Ondje je cesta, šipkov grm, ondje su dezerter, svirač skitnica i majka.

Onda sam se ipak svladao. Moram. Moram dovesti do kraja taj moj sukob sa svijetom materijalnih stvari. Moram sagledati dno svih svojih grešaka i zavaravanja.

Treba li nekoga da upitam? Jahače iz konjice? Treba li da dopustim da mi se svi smiju? Sjetio sam se današnjeg jutra. Oblačenja kralja. I odmah sam znao kamo treba da pođem.

Imamo kralja čestitog, al' siromaha, izvikivali su jahači opet nekoliko kuća dalje, a mi smo išli za njima. Trakama bogato okićene konjske sapi, plave, ružičaste, zelene i ljubičaste, poskakivale su pred nama, a Zemanek je odjednom pokazao u njihovu smjeru i rekao: — Eno Helene! — Pogledao sam kamo je pokazivao, ali vidio sam samo šarena tijela konja.

Zemanek mi je ponovo pokazao: — Ondje. — Ugledao sam je napola zaklonjenu iza jednog konja i smjesta osjetio kako crvenim: način na koji mi ju je Zemanek pokazao (nije rekao

»moja supruga«, nego »Helena«) bio je dokaz da zna da je poznajem.

Helena je stajala na rubu pločnika držeći u ispruženoj ruci mikrofon; od mikrofona je vodio provodnik do magnetofona koji je preko ramena nosio neki mladić u vjetrovci i trapericama, sa slušalicama na ušima. Zastali smo nedaleko od njih. Zemanek je (bez ikakva razloga i sasvim ležerno) rekao kako je Helena izvanredna žena, kako ne samo da još uvijek odlično izgleda nego je i izuzetno sposobna, i kako se uopće ne čudi što se međusobno razumijemo.

Osjećao sam vrelinu svojih obraza: Zemanek svoju primjedbu nije izgovorio agresivno, izgovorio ju je, naprotiv, vrlo prijaznim tonom, a o tome kakva je stvarna situacija sasvim mi je jasno govorio i pogled gospođice Brožove, koja me je promatrala značajno i s osmijehom, kao da uporno želi izraziti svoju informiranost i simpatije, ako ne i svoje savezništvo.

Zemanek je nastavio s ležernim primjedbama o svojoj supruzi i pokušavao da mi da do znanja (indirektno i kroz aluzije) kako sve zna, ali kako smatra da je sve u savršenom redu, jer se sasvim liberalno odnosi prema Heleninu privatnom životu; da bi svojim riječima dao bezbrižnost i lakoću, pokazao je mladića koji je nosio magnetofon, i rekao kako je taj momak (koji s tim slušalicama na ušima izgleda kao neki veliki kukac) već dvije godine opasno zaljubljen u Helenu i kako treba da pripazim na njega. Gospođica Brožova se nasmijala i upitala koliko je tada uopće imao godina. Zemanek je rekao sedamnaest i da je to dovoljna starost da čovjek bude zaljubljen.

Onda je u šali rekao kako Helena nije plijen za zečiče i kako je uopće poštena žena, ali da takvi dječaci što imaju manje uspjeha postaju sve pomamniji i sigurno nisu bezopasni.

Gospođica Brožova je (u duhu bezbrižne konverzacije) izjavila kako bih ja s tim dječakom sigurno znao izaći na kraj.

— Ne znam, ne znam — rekao je Zemanek osmjehujući se.

— Nemoj zaboraviti da sam radio u rudniku. Od tog vremena imam mišice — htio sam i ja nešto beznačajno dobaciti i uopće mi nije palo na pamet da sam tom napomenom prekoračio granice šaljivosti konverzacije.

— Radili ste u rudniku? — upitala je gospođica Brožova.

— Ovi dvadesetogodišnji mladići — držao se Zemanek neumoljivo svoje teme — vrlo su opasni kada su u klapi i u stanju su da gadno udese čovjeka koji im se ne sviđa.

— A koliko dugo? — pitala je gospođica Brožova.

— Pet godina — odgovorio sam.

— A kada?

— Još prije devet godina.

— To je bilo davno, od tada su vam mišice sigurno splasnule — rekla je želeći da prijateljskom razgovoru priloži i jednu vlastitu šalu. Ja sam, međutim, u tom trenutku zaista pomislio na svoje mišice i na to kako mi uopće nisu splasnule, da sam, naprotiv, još uvijek u izvrsnoj kondiciji i da bih plavokosog muškarca s kojim ovdje vodim razgovor mogao premlatiti na sve moguće načine i — što je najvažnije i najžalosnije — da mi za vraćanje starog duga nije preostalo ništa osim tih mišica.

—

Ponovo sam zamislio kako mi se Zemanek žovijalno i s osmijehom obraća i predlaže da zaboravimo sve što je bilo među nama; osjetio sam da bih bio doveden u bezizlazan položaj: u prilog Zemanekove molbe za oprostjenje govori sada ne samo to što je promijenio nazore, ne samo vrijeme i njegova ptičja perspektiva, ne samo gospođica Brožova sa svojim vršnjacima, nego i Helena (da, sada su svi uz njega, a protiv mene!), jer ako Zemanek oprašta meni preljub, obavezuje me da i ja njemu oprostim.

Kada sam (u svojim mislima) ugledao to njegovo ucjenjivačko lice, sigurno u svoje moćne saveznike, obuzela me je takva želja da ga udarim da sam se već zaista vidio kako ga mlatim.

Svuda naokolo motali su se bučni jahači, sunce je bilo prekrasne zlatne boje, gospođica Brožova je nešto pričala, a ja sam pred sobom vidio krv kako mu teče niz lice.

Da, tako je bilo u mašti; ali što ću učiniti u stvarnosti, kad me zamoli da mu oprostim?

S užasom sam postao svjestan da neću uraditi ništa.

U međuvremenu približili smo se Heleni i njenu tehničaru koji je upravo skidao slušalice s ušiju. — Vi ste se već upoznali? — rekla je Helena začuđeno kad me je ugledala sa Zemanekom.

— Mi se odavno poznajemo — rekao je Zemanek.

— Kako to? — začudila se.

— Poznajemo se još iz studentskih dana, studirali smo na istom fakultetu — rekao je Zemanek, a meni se učinilo da je to jedan od posljednjih raostića preko kojih me vodi do onog jezivog mjesta (sličnog gubilištu) na kojem će me zamoliti za oprostjenje.

— Bože, kakva slučajnost — rekla je Helena.

— Tako je to na ovom svijetu — rekao je tehničar da bi nam dao do znanja kako i on postoji.

— Vas dvojicu nisam predstavila — sjetila se Helena i rekla mi: — Ovo je Jindra. Jindra Kadlečka.

Rukovao sam se s Jindrom (neuglednim pjegavim dječakom), a Zemanek je rekao Heleni: —

Gospođica Brožova i ja mislili smo da te povežemo sa sobom, ali shvaćam da ti to ne bi odgovaralo, da želiš putovati s Ludvikom ...

— Vi ćete s nama? — upitao me je dječak u trapericama i zaista mi se učinilo da ne pita naročito prijateljski.

— Jesi li ovdje s kolima? — upitao me je Zemanek.

— Nemam kola — odgovorio sam.

— Onda ćeš poći s njima, udobno i u najboljem društvu — rekao je.

— Ali ja vozim sto trideset! Da se ne uplašite! — rekao je dječak u trapericama.

— Jindra! — podviknula je Helena.

— Mogao bi i s nama — rekao je Zemanek — ali mislim da ćeš novoj prijateljici dati prednost pred starim prijateljem. — Nazvao me je ležerno i kao uzgred prijateljem, te sam bio siguran da je sramno pomirenje još samo korak od nas. Zemanek je, uostalom, nakon ovog na trenutak zašutio kao da oklijeva, i činilo se da će me za koji čas pozvati u stranu da porazgovaramo u četiri oka (oborio sam glavu, kao da je spuštam pod sjekiru), ali prevario sam se. Zemanek je pogledao na sat i rekao: — Zapravo nemamo više mnogo vremena, jer treba da budemo prije pet u Pragu. Pa ništa, moramo se rastati. Zdravo, Helena. — Pružio je ruku Heleni, zatim rekao »zdravo« meni i tehničaru i rukovao se sa svima. Gospođica Brožova se također pozdravila sa svima i uhvatila Zemaneka pod ruku. Onda su otišli.

Otišli su. Nisam mogao odvojiti pogled od njih: Zemanek je koračao uspravljen, ponosno (pobjednički) uzdignute plave glave, a crnka je lebdjela pored njega; bila je i s leđa lijepa, hodala je lako, sviđala mi se; sviđala mi se toliko da je to gotovo boljelo, jer je njena ljepota bila tako ledena ravnodušna prema meni, jednako kao što je prema meni bio ravnodušan Zemanek (njegova srdačnost, govornost, sjećanje i savjest), kao što je prema meni bila ravnodušna čitava moja prošlost s kojom sam bio ugovorio sastanak u rodnom gradu da joj se osvetim, a koja je tu pored mene prošla sasvim nezainteresirano, kao da me uopće ne poznaje.

Gušio sam se od poniženja i stida. Nisam želio ništa osim da nestanem, da budem sam i izbrišem iz sjećanja čitav ovaj prljavi i gadni doživljaj, ovu glupu šalu, da izbrišem Helenu i Zemaneka, da izbrišem prekjučerašnji, jučerašnji i današnji dan, da izbrišem, izbrišem, da ne ostane ni traga ni od čega. — Nećete se ljutiti ako drugarici redaktorici kažem nekoliko riječi u četiri oka? — upitao sam tehničara.

Odveo sam Helenu u stranu; htjela je da mi nešto objasni, govorila je nešto o Zemaneku i njegovoj f raj lici, smeteno se ispričavala kako je navodno morala sve da mu kaže; mene, međutim, u tom trenutku nije više ništa interesiralo; bio sam sav ispunjen samo jednom željom — da nestanem, da

odem daleko, daleko odavde i od čitave ove priče; da iza svega stavim tačku. Znao sam da Helenu više ne smijem zavaravati; ona se ničim nije ogriješila o mene, a ja sam postupao nisko jer sam je bio pretvorio u običnu stvar, u kamen koji sam htio (a nisam znao) baciti na nekog drugog. Gušio me je smiješni neuspjeh moje osvete i niskost vlastitih postupaka, i donio sam odluku da svemu učinim kraj bar sada, kasno doduše, ali ipak prije nego što bude više nego kasno. Nisam ipak mogao ništa da joj objašnjavam; ne samo zato što bih je istinom povrijedio, nego i zato što teško da bi me uopće shvatila. Zato sam se odlučio za jednostavno iznošenje činjenica: nekoliko puta sam joj ponovio da je ovo naš posljednji sastanak, da se više nećemo viđati, da je ne volim i da to mora shvatiti.

Bilo je mnogo gore nego što sam predviđao. Helena je probljedjela, stresla se, nije htjela da mi vjeruje, nije htjela da me pusti; proživio sam pravo mučenje dok mi konačno nije uspjelo da se oslobodim i odem.

Svuda naokolo bili su konji i vrpce, a ja sam ostala da stojim i dugo sam tako stajala, onda mi je prišao Jindra, uhvatio me za ruku, stegao je i upitao što vam je, što vam je, a ja sam ruku ostavila u njegovoj i odgovorila ništa, Jindra, nije mi ništa, što bi mi bilo, glas mi je zvučao nekako tuđe, visoko, i nastavila sam da mu neobično užurbano objašnjavam što sve treba da snimimo, izvikivanje imamo, imamo dva razgovora, sad treba da još dam komentar, tako sam govorila o stvarima na koje uopće nisam bila u stanju misliti, a on je bez riječi stajao kraj mene i drobio mi šaku.

Još nikad me, zapravo, nije dodirnuo, uvijek je bio plašljiv, ali svi su znali da je u mene zaljubljen, a sad je stajao pored mene, mrvio mi ruku, a ja sam naklapala o programu koji smo pripremali uopće ne misleći na njega, mislila sam na Ludvika a i na to, čudno kako mi je to bljesnulo kroz glavu, kako sad izgledam pred Jindrom, da ne izgledam ružno tako uzrujana, nadam se da ne izgledam, nisam plakala, samo sam uzbuđena, više ništa ...

Znaš što, Jindra, ostavi me sada na trenutak samu, poći ću da napišem taj komentar i odmah ćemo ga snimiti, on me još nekoliko trenutaka držao za ruku i nježno pitao što vam je, Helena, što vam je, ali ja sam mu se otrgla i otišla u Narodni odbor, gdje su nam ustupili jednu prostoriju, otišla sam tamo, konačno sam bila sama, soba je bila prazna, srušila sam se na stolicu, spustila glavu na stol i nekoliko trenutaka ostala tako. Užasno me je boljela glava.

Otvorila sam torbicu da potražim tablete, uopće ne znam zašto sam je otvarala kad sam dobro znala da nikakvih tableta nemam uza se, onda sam se sjetila kako Jindra uvijek nosi sa sobom razne lijekove, na vješalici je visio njegov radni ogrtač, gurnula sam ruku u jedan džep i, zaista, našla sam jednu okruglu kutijicu, da, neki lijek protiv glavobolje, zubobolje, protiv išijasa i upale trigeminusa, protiv duševnih bolova ne djeluje, ali će bar mojoj glavi činiti dobro.

Otišla sam do umivaonika u kutu susjedne prostorije, natočila vode u čašicu od senfa i popila dvije tablete. Dvije će biti dosta, to će mi možda pomoći, ta Algena mi, doduše, neće ublažiti bol u duši osim da progutam sve pilule iz kutije jer je, to sam znala, Algena u većim količinama otrov, Jindrina je kutija gotovo puna, možda bi to bilo dovoljno.

To je bila samo ideja, pomisao, ali ta mi se pomisao neprestano vraćala, morala sam misliti na to zašto uopće živim, kakvog ima smisla da dalje živim, ali to, zapravo, nije istina, nisam pomišljala ni na što slično, u tim trenucima uopće nisam mnogo razmišljala, samo sam zamislila kako bi bilo da ne

živim i od toga me je iznenada obuzela neka slatka toplina, tako čudno slatka toplina da mi je odjednom došlo da se smijem, i valjda sam zaista i počela da se smijem.

Stavila sam na jezik još jednu tabletu, uopće nisam bila odlučila da se otrujem, samo sam stezala kutiju u ruci i govorila sama sebi »evo držim u ruci svoju smrt«, bila sam opčinjena tom jednostavnošću, osjećala sam se kao da se korak po korak približavam dubokoj provaliji, ne možda da u nju skočim, nego samo da pogledam u dubinu. Natočila sam vode u čašu, progutala tabletu i opet otišla u našu prostoriju, prozor je bio otvoren i još uvijek je iz daljine dopiralo Čujte! Čujte! Domaći i stranci! isprekidano bukom automobila, surovih kamiona, surovih motocikla, motocikla koji zaglušuju sve što je lijepo na svijetu, sve u što sam vjerovala i za što sam živjela, ta tutnjava bila je nepodnosiva, a nepodnosiva je bila i bespomoćna slabost glasova najavljiivača, i zato sam zatvorila prozor i ponovo osjetila onaj dugi, neprestani bol u duši.

U toku čitavog života Pavel mi nije nanio toliko zla kao ti, Ludvik, kao ti u toku jedne jedine minute. Pavelu opraštam, razumijem ga, njegov se plamen brzo gasi, mora vječito da traži novu hranu i nove gledaoce, novu publiku, nanosio mi je bol, ali sada, kroz ove svježje rane, vidim ga bez zlobe i materinski, fanfaron, komedijant, smiješan mi je njegov dugogodišnji napor da se izvuče iz mog zagrljaja, ah, idi Pavel, idi, razumijem te, ali tebe, Ludvik, ne razumijem, ti si k meni došao pod krinkom, došao si da me uskrsneš i uskrsnutu uništiš, tebe, samo tebe proklinjem, proklinjem i istovremeno molim da se vratiš, da dođeš i smiluješ se.

Gospode bože, možda je to samo neki strašan nesporazum, možda ti je Pavel nešto rekao dok ste bili sami, što ja znam, pitala sam te, preklinjala sam te da mi objasniš zašto me više ne voliš, nisam htjela da te pustim, četiri puta sam te zadržala, ali ti nisi htio ništa da čuješ, samo si govorio da je kraj, kraj, definitivno kraj, neopozivo kraj, pa dobro, kraj, složila sam se konačno visokim glasom, nekim čudnim sopranom, kao da govori netko drugi, neka djevojčica prije puberteta, rekla sam tim visokim glasom pa želim ti sretan put, smiješno je to, uopće ne znam zašto sam ti poželjela sretan put, ali nekako mi se samo nametalo, želim ti sretan put, pa želim ti sretan put...

Možda uopće ne znaš koliko te volim, sigurno ne znaš koliko te volim, možda misliš da sam naprosto udata žena koja traži avanture, a uopće ne slutiš da si moja sudbina, život, sve.

Možda ćeš me naći ovdje kako ležim pokrivena bijelom plahtom i onda ćeš shvatiti da si ubio ono najdragocjenije što si imao u životu... ili ćeš doći, bože moj, a ja ću još biti živa i još ćeš moći da me spasiš, klečat ćeš pored mene na koljenima i plakat ćeš, a ja ću te milovati po ruci, po kosi i oprostiti ću ti, sve ću ti oprostiti ...

Nije se zaista moglo učiniti ništa drugo, morao sam prekinuti taj odvratni događaj, tu lošu šalu koja se nije zadovoljavala sama sobom, nego se čudovišno umnožavala u stalno nove i nove glupe šale, htio sam izbrisati čitav ovaj dan do kojeg je došlo mojom nemarnošću, samo zato što sam se ujutro kasno probudio i nisam mogao oputovati, a htio sam izbrisati i sve ono što je dovelo do ovog dana, svo ono glupo osvajanje Helene koje je također počivalo na pogrešnoj procjeni.

Žurio sam se kao da za sobom čujem Helenine korake, i pomislio sam: čak i kad bi bilo moguće da izbrišem tih nekoliko suvišnih dana iz svog života, zar bi to nešto pomoglo kad je čitav moj život zasnovan na grešci, na jednoj glupoj šali napisanoj na razglednici, na jednom slučaju, jednoj

besmislici? Osjetio sam užas što su stvari nastale greškom jednako realne kao i one nastale s pravom i nužno.

Kako bih volio da mogu opozvati svoju životnu povijest! Ali kakvom bih je snagom mogao opozvati kad greške iz kojih je iznikla nisu bile samo moje greške? Jer tko se onda prevario kad je glupa šala na mojoj razglednici shvaćena ozbiljno? Tko se prevario kad je Aleksejev otac (danas, uostalom, već odavno rehabilitiran, ali zato ništa manje mrtav) bio uhapšen i osuđen? To su bile greške tako česte i tako uobičajene da se ne mogu nazvati izuzecima ili

»nedostacima« poretka stvari, nego su upravo one činile poredak stvari. Tko se, dakle, onda varao? Sama povijest? Božanska, razumna? Ali zašto bi to trebalo da budu njene greške? To tako izgleda samo mom običnom ljudskom razumu, ali ako povijest zaista ima neki vlastiti razum, zašto bi to morao biti razum koji teži za pravdom, razum dostupan ljudskom shvaćanju, razum učiteljski ozbiljan? A što ako se povijest šali? I tada sam postao svjestan kako je beznadno pokušavati opozvati vlastitu šalu kad ina sam čitav, zajedno sa svojim životom, zahvaćen mnogo sveobuhvatnijom (za mene nesagledivom) i naprosto neopozivom šalom.

Na trgu (već tihom, jer je kraljevska konjica jahala kroz drugi kraj mjesta) ugledao sam veliku, na jedan zid naslonjenu ploču na kojoj je crvenim slovima bilo napisano da će danas, u četiri poslije podne, u vrtnom restoranu koncertirati narodna kapela. Pored ploče vodila su vrata u gostionicu, i kako mi je do odlaska autobusa ostalo još gotovo dva sata i bilo je vrijeme ručku, ušao sam unutra.

Tako sam strašno željela prići još korak bliže toj provaliji, htjela sam se nagnuti preko ograde i pogledati u dubinu kao da taj pogled treba da mi donese utjehu i smirenje, kao da bismo se ondje dolje, bar ondje dolje, ako ne na drugom mjestu, kao da bismo se ondje dolje, na dnu ponora, opet mogli naći i biti zajedno, bez nesporazuma, bez zlih ljudi, bez starosti, bez tuge i zauvijek... Ponovo sam otišla u drugu sobu, već sam bila popila četiri tablete, to nije ništa, to je još daleko od ruba ponora, još ni ogradu nisam dosegla. Istresla sam na dlan sve preostale tablete. Onda sam čula kako na hodniku netko otvara vrata, uplašila sam se, ubacila tablete u usta i brzo ih gutala, bio je to prevelik zalogaj, osjećala sam kako mi bolno grebe grlo, iako sam ga zalijevala vodom koliko sam mogla.

Bio je to Jindra, upitao je kako mi ide posao, a ja sam se odjednom potpuno promijenila, napustila me je zbunjenost, nestao je onaj tuđi visoki glas, bila sam svjesna i odlučna. Molim te, Jindra, dobro je što si došao, htjela bih nešto da te zamolim. Pocrvenio je, rekao da će za mene uvijek učiniti sve i da mu je drago što se dobro osjećam. Da, dobro mi je, samo trenutak pričekaj, hoću nešto napisati, pa sam sjela, uzela papir i pisala. Ludvik, najdraži moj, voljela sam te čitavom dušom i tijelom i moja duša i moje tijelo nemaju više zašto da žive. Opraštam se s tobom, volim te, zbogom, Helena. Nisam ni pročitala što sam napisala, Jindra je sjedio nasuprot meni, gledao me i nije znao što pišem, brzo sam savila papir i htjela sam da ga zatvorim u omotnicu, omotnice nigdje nije bilo, molim te, Jindra, da nemaš slučajno omotnicu?

Jindra je mirno prišao ormaru, otvorio ga i počeo prekopavati po njemu, u nekoj drugoj situaciji opomenula bih ga da ne kopa po tuđim stvarima, ali sad mi je brzo, samo brzo bila potrebna omotnica, pružio mi je, na omotnici je bilo zaglavlje Mjesnog narodnog odbora, složila sam u nju pismo, zalijepila i adresirala samo: Ludvik Jahn, molim te, Jindra, sjećaš li se onog čovjeka koji je s nama stajao kad smo razgovarali s mojim mužem i onom gospođicom, da, onaj crnokosi, ja moram ostati ovdje, a trebalo bi da ga ti nekako pronađeš i daš mu ovo.

Ponovo me je uhvatio za ruku, jadnik, što li je mislio, kako li je protumačio moju uzrujanost, ni u snu mu ne bi moglo pasti na pamet o čemu se radi, samo je osjećao da se sa mnom događa nešto zlo, opet me je uhvatio za ruku, to me je odjednom užasno ražalostilo, a on se nagnuo prema meni, zagrlio me i pritisnuo svoja usta na moja, htjela sam da se branim, ali on me je čvrsto držao i kroz glavu mi je proletjela misao da je to posljednji muškarac kojeg ljubim, da je to moj posljednji poljubac, i odjednom me je obuzelo pravo ludilo, zagrlila sam ga, privukla ga sebi, razmakla usne i osjetila njegov jezik na svom jeziku, a njegove ruke na svom tijelu, spopao me je u tom trenutku vrtoglavi osjećaj da sam sad zapravo potpuno slobodna i da ništa više nije važno jer su me svi napustili, moj se svijet srušio i zato sam sasvim slobodna i mogu činiti što mi je volja, slobodna sam kao ona djevojka koju smo izbacili iz ustanove, od nje se ni po čemu ne razlikujem, moj je svijet razbijen i više ga nikad neću slijepiti, nemam zašto da budem vjerna, niti kome da budem vjerna, sad sam sasvim slobodna kao ona tehničarka, ona kurvica što je svake noći spavala u drugom krevetu, kad bih nastavila da živim, i ja bih bila svake noći u drugom krevetu, osjećala sam Jindrin jezik među usnama, slobodna sam, znala sam da mogu da ga uzmem, htjela sam da ga uzmem, bilo gdje da ga uzmem, makar ovdje na stolu ili na golom drvenom podu, odmah, brzo, sada, voljeti se posljednji put, voljeti se pred kraj, ali tada je Jindra ustao, ponosno se nasmijao i rekao da ide i da će se brzo vratiti.

Kroz malu prostoriju sa petšest stolova, ispunjenu gustim dimom i prepunu ljudi, jurio je konobar noseći u ispruženoj ruci veliki pladanj s čitavim brdom tanjura na kojima sam razaznao odreske s krumpirovom salatom (vjerojatno jedino nedjeljno jelo) i, probijajući se odlučno između ljudi i stolova, istrčao iz prostorije u hodnik. Pošao sam za njim i ustanovio da na kraju hodnika otvorena vrata vode u vrt u kojem se također poslužuje ručak. Otraga, ispod lipe, bio je slobodan stol; sjeo sam.

Iz daljine je, preko seoskih krovova, dopiralo potresno Čujte! Čujte!, tako daleko da je ovdje, u vrtu gostionice okruženom zidovima kuća, odzvanjalo gotovo nestvarno. Ta prividna nestvarnost u meni je probudila misao da sve oko mene uopće nije sadašnjost, nego samo prošlost, petnaest, dvadeset godina stara prošlost, da je Čujte! Čujte! prošlost, da je Lucija prošlost, Zemanek prošlost, a da je Helena bila samo kamen koji sam htio baciti na tu prošlost; čitava ova tri dana bila su samo kazalište sjenka.

Što? Samo ova tri dana? Čitav moj život, čini mi se, bio je uvijek pun sjena i sadašnjost je u njemu vjerojatno zauzimala sasvim nevažno mjesto. Zamišljam pokretne stepenice (to je vrijeme), a na njima čovjeka (to sam ja) koji trči suprotno smjeru kretanja stepenica; stepenice se, međutim, kreću brže nego ja i zato me polako odnose od cilja prema kojem sam krenuo; taj cilj (čudan cilj koji se nalazi otraga!) jest prošlost političkih procesa, prošlost dvorana u kojima se podižu ruke, prošlost straha, prošlost crnih vojnika i Lucije, prošlost koja me je uklela, prošlost koju hoću odgonetnuti, razmotati, rasplesti, koja me sprečava da živim kao čovjek, to jest okrenut naprijed. A uz to ta je prošlost iz dana u dan sve udaljenija (jer se stepenice kreću brže nego ja) i zato sve nerješivi ja i nerazmrsivi ja, tako da trčim (s pogledom okrenutim prošlosti i nezadovoljenim osjećajem za pravdu) potpuno uzaludnu, mrtvu trku.

U svemu tome najvažniji lanac, kojim bih se htio povezati s prošlošću — koja me hipnotizira — jest osveta, samo što je osveta, kako sam se upravo ovih dana uvjerio, uzaludna, kao što je uzaludna čitava ta moja trka natrag. Da, onda kada je Zemanek čitao u predavaonici fakulteta Fučikovu »Reportažu s vješala«, onda je trebalo da mu priđem i opalim mu zaušnicu, samo tada. Odlaganjem osveta se pretvara u nešto varljivo, u osobnu religiju, u mit koji se iz dana u dan sve više odvaja od ljudi na koje se odnosi, jer u mitu osvete oni ostaju kakvi su bili, a u stvarnosti (stepenište se neprestano kreće) odavno su se pretvorili u nešto drugo. Danas pred drugim Zemanekom stoji drugi Jahn i udarac koji mu je ostao dužan ne može se uskrsnuti, rekonstruirati, definitivno je izgubljen, i da sam udario sada, nakon toliko godina, moj bi udarac bio potpuno neshvatljiv, a kao neshvatljiv dobio bi sasvim nova, tuđa, neplanirana značenja, postao bi nešto drugo nego što sam zamislio, mogao bi da se okrene u svim mogućim smjerovima a da ja to ne mogu kontrolirati, još manje opravdati.

Rezao sam na tanjuru veliku plohu prženog odreska i ponovo mi je do ušiju doprlo Čujte!

Čujte!, slabo i čežnjivo preko seoskih krovova; zamislio sam maskiranog kralja i njegovu konjicu i srce mi se steglo nad nerazumljivošću ljudskih postupaka.

Već mnogo stoljeća jašu ovako kao danas po moravskim selima mladići s čudnom porukom koje riječi, pisane nerazumljivim jezikom, interpretiraju s potresnom vjernošću a da ih uopće ne razumiju. Neki ljudi u davna vremena sigurno su htjeli nešto važno reći; oni danas kroz svoje potomke oživljavaju kao gluhonijemi govornici što govore publici prekrasnim, ali neshvatljivim pokretima.

Njihova poruka neće nikad biti dešifrirana, ne samo zbog toga što ne postoji ključ šifre već i zato što ljudi nemaju strpljenja da je slušaju u vrijeme kada nepregledan broj novih i starih poruka nadglasavaju jedna drugu tako prodorno da njihov smisao postaje neuhvatljiv. Već danas povijest predstavlja tanku nit zapamćenog razapetu nad oceanom zaboravljenog, ali vrijeme ide i doći će doba kada stagnirajuće pamćenje pojedinca neće više moći apsorbirati ni to; iz sjećanja će tako ispadati čitava stoljeća i mileniji, stoljeća slikarstva i glazbe, stoljeća otkrića, bitaka, knjiga, i to neće biti dobro, jer će čovjek izgubiti predodžbu o samom sebi, a njegova povijest, neshvatljiva, neobuhvatljiva, stisnut će se u nekoliko shematskih skraćenica lišenih smisla. Tisuće gluhonijemih kraljevskih konjica izjahat će u susret tim dalekim ljudima noseći tužne i nerazumljive poruke, a nitko neće imati vremena da ih sasluša.

Sjedio sam u kutu vrtnog restorana nad praznim tanjurom, pojeo sam odrezak ni sam ne znam kako i razmišljao o tome kako sam i ja (već sada, sada!) obuhvaćen tim neizbježnim i beskonačnim zaboravljanjem. Došao je konobar, uzeo tanjur, mahnuo ubrusom uklanjajući sa stolnjaka nekoliko mrvica i žurno otišao k drugom stolu. Bilo mi je žao današnjeg dana, ne samo zato što je prošao uzalud nego što ni ta uzaludnost neće ostati od njega, što će biti zaboravljen zajedno s ovim stolom, s ovom muhom koja mi zuji oko glave, s ovim žutim prahom koji pada na stolnjak s rascvjetale lipe, s ovom sporom i lošom poslugom tako karakterističnom za trenutno stanje društva u kome živim, što će i ovo društvo biti zaboravljeno i što će mnogo prije biti zaboravljene njegove greške, laži i nepravde koje su me mučile i žderale i koje sam uzalud pokušavao ispravljati, kažnjavati i neutralizirati, uzalud, jer sve što se dogodilo — dogodilo se i ne može se poništiti.

Da, tako je to: većina se ljudi zavarava dvostrukim pogrešnim uvjerenjem — vjeruje u vječito sjećanje (na ljude, stvari, djela, narode) i poništavanje (djela, grešaka, grijehova, nepravdi).

Obje su vjere lažne. U stvarnosti je upravo suprotno: sve će biti zaboravljeno i ništa neće biti poništeno. Ulogu izvršioca tog poništavanja (osvete i opraštanja) preuzima zaborav. Nitko ne može poništiti nepravde koje su učinjene, ali sve nepravde bit će zaboravljene.

Ponovo sam pažljivo pogledao oko sebe, jer sam znao da će biti zaboravljena lipa, stol, ljudi za stolom, konobar (umoran nakon podnevne gužve) i ova krčma, s ulice neprivlačna, a sa strane vrta sasvim ugodna, obrasla vinovom lozom. Gledao sam kroz otvorena vrata u hodnik u kojem je upravo nestajao konobar (umorno srce ovog već praznog i tihog kutka); tek što se tama zatvorila, za konobarom kroz vrata izišao je dječak u vjetrovci i trapericama. Stupio je u vrt i osvrnuo se, a onda me je ugledao i krenuo prema meni. Tek nakon nekoliko sekundi postao sam svjestan da je to onaj Helenin tehničar.

Podnosim neugodne situacije kada zaljubljena, ali nevoljena žena prijeti svojim povratkom, i kad mi je dječak pružio omotnicu (»Ovo vam šalje gospođa Zemanek!«), htio sam prije svega nekako odgoditi čitanje pisma. Pozvao sam ga da sjedne sa mnom; poslušao je (naslonio se laktom na stol i nabranog čela mirno pogledao u lipu kroz koju je probijalo sunce), a ja sam položio omotnicu pred sebe na stol i upitao: — Želite li nešto popiti?

Slegnuo je ramenima; predložio sam votku, ali je odbio jer vozi kola, dodavši neka ja sebi slobodno naručim ako mi se pije. Nije mi se uopće pilo, ali kako je preda mnom na stolu ležala omotnica koju nisam imao volje da otvaram, svaka druga aktivnost bila mi je dobrodošla. Zato sam zamolio

konobara, koji je upravo prolazio, neka mi donese votku.

— Zna li što to Helena želi od mene? — upitao sam.

— Kako bih mogao znati? Pročitajte pismo — odgovorio je.

— Nešto hitno? — upitao sam.

— Mislite da sam poruku najprije morao naučiti napamet, za slučaj da me netko napadne? — rekao je.

Uzeo sam omotnicu među prste (bila je to službena omotnica s odštampanim zaglavljem Mjesnog narodnog odbora), a onda sam je opet spustio na stolnjak ispred sebe; ne znajući što da kažem, rekao sam: — Šteta što ne pijete.

— Tu se radi i o vašoj sigurnosti, — rekao je. Shvatio sam aluziju, a i to da nije izgovorena uzalud, nego da mladić želi iskoristiti prisutnost za mojim stolom kako bi riješio pitanje povratka i ustanovio koliko ima nade da će ostati nasamo s Helenom. Bio je sasvim drag momak; na njegovu licu (sitnom, blijedom i pjegavom, s uzdignutim nosom) moglo se čitati sve što se događalo u njemu; to je lice bilo tako prozirno možda i zato što je imalo nepopravljive dječje crte (rekao sam nepopravljive jer je djetinjatost tih crta počivala na njihovoj abnormalnoj finoći; takve crte s godinama ne postaju nimalo muževnije, tako da i staračka lica djeluju kao ostarjela dječja lica). Ovakva djetinjatost crta teško da može radovati dvadesetogodišnjeg

mladića jer ga u tim godinama diskvalificira, tako da mu ne preostaje drugo nego da ih svim raspoloživim sredstvima skriva (kao što ih je skrivao nekad — ah, to vječito kazalište sjena! — dječak komandir u našoj kasarni): oblačenjem (dječakova vjetrovka bila je široka u ramenima, elegantna i dobro skrojena) i držanjem (dječak je istupio samouvjereno, malo grubo, a povremeno je demonstrirao i neku ležernu ravnodušnost). U tom prikrivanju neprestano je, na žalost, odavao sam sebe: crvenio je, nije dobro kontrolirao glas koji mu je u trenucima i najmanjeg uzbuđenja počinjao pomalo preskakati (to sam primijetio već prilikom prvog susreta), a nije vladao ni svojim očima i mimikom (pokušao je, doduše, da mi da do znanja kako je ravnodušan prema tome da li ću ili neću putovati s njima u Prag, ali kad sam ga uvjerio da ću ostati ovdje, oči su mu primjetno zablistale).

Kada je nakon nekoliko trenutaka konobar donio na naš stol greškom ne jednu, nego dvije čašice votke, dječak je odmahnuo rukom i rekao konobaru neka je ne vraća, da će je on ipak popiti. — Neću vas pustiti da pijete sami — rekao je i podigao čašicu: — Onda, u vaše zdravlje!

— U vaše! — odgovorio sam i kucnuli smo se.

Zatim smo se upustili u razgovor i saznao sam da dječak računa da će krenuti za oko dva sata, jer Helena želi da snimljeni materijal obradi na licu mjesta, eventualno još i da snimi vlastiti komentar kako bi se sve zajedno moglo već sutra emitirati. Upitao sam ga da li mu rad s Helenom odgovara. Ponovo je pocrvenio i odgovorio kako se Helena dobro razumije u stvari, ali da je pravi zmaj prema svojim suradnicima jer je spremna da uvijek radi prekovremeno, ne vodeći računa o tome da li se drugima žuri kući. Upitao sam ga da li se i njemu žuri kući.

Rekao je ne, jer njega sve to zajedno zabavlja. A onda je, koristeći se time što sam sam prvi pitao za Helenu, neupadljivo i kao uzgred upitao:

— Odakle se, zapravo, vi i Helena poznajete? —

Rekao sam mu, a on je istraživao dalje: — A Helena je k'o bog, zar ne?

Držao se mirno, naročito kad se govorilo o Heleni, a ja sam to pripisivao težnji za prikrivanjem, jer su za njegovo beznadno obožavanje Helene očigledno svi znali, pa je morao da se na sve moguće načine čuva krune nesretno zacopanog, krune koja se, kako je poznato, smatra sramnom. Ma koliko da sam mladićev mir uzimao olako, ipak je on oduzimao pismu koje je ležalo preda mnom nešto malo od njegove težine, tako da sam ga konačno podigao sa stola i otvorio: »Moja duša i moje tijelo ... nemaju više zašto da žive ... Opraštam se ...«

Na drugom kraju vrta ugledao sam konobara i viknuo: — Da platim! — Konobar je klimnuo glavom, ali nije dopustio da ga moj poziv izbací iz kolosijeka i ponovo se izgubio u hodniku.

— Hajdemo, nemamo vremena — rekao sam dječaku. Ustao sam i brzo prošao kroz vrt; dječak je pošao za mnom. Prošli smo kroz hodnik i salu sve do izlaza iz gostionice tako da je konobar, htio htio, morao potrčati za nama.

— Odrezak, juha, dvije votke — diktirao sam mu.

— Što se dogodilo? — upitao je promuklim glasom dječak.

Platio sam i zamolio dječaka neka me brzo odvede Heleni. Krenuli smo žurnim koracima.

— Što se dogodilo? — upitao je.

— Gdje je, je li daleko? — pitao sam ga.

Pokazao je rukom naprijed, a ja sam iz hoda prešao u trk; trčali smo obojica i za trenutak smo se našli pred Narodnim odborom. Bila je to prizemna zgrada, bijelo oličena, vrata i dva prozora gledali su prema ulici. Ušli smo unutra. Iz mračnog hodnika vodila su vrata desno; dječak ih je otvorio; našli smo se u neuglednoj uredskoj sobi: ispod prozora stajala su jedan uz drugog dva pisaća stola; na jednom od njih ležao je otvoren magnetofon, blok papira i do njega ženska torbica (da, Helenina!); pored stolova stajale su stolice, a u kutu prostorije stajala je metalna vješalica. Na vješalici su visila dva ogrtača: Helenin plavi šušlavac i prljavi muški baloner.

— Ovdje je — rekao je dječak.

— Ovdje vam je dala ono pismo?

— Da.

Kancelarija je, međutim, u tom času bila beznadno pusta; viknuo sam: — Helena! — i uplašio se svog nesigurnog i strepnjom ispunjenog glasa. Ništa se nije čulo. Ponovo sam viknuo: —

Helena! — a dječak je upitao: — Da nije sebi nešto učinila?

— Tako izgleda — rekao sam.

— Je li vam o tome pisala u pismu?

— Da — rekao sam. — Jeste li imali još neku prostoriju?

— Ne — rekao je.

— A u hotelu?

— Odjavili smo se još jutros.

— Onda mora da je ovdje — rekao sam i čuo dječakov glas kako preskakujući i uplašeno viče: — Helena!

Otvorio sam vrata koja su vodila u susjednu prostoriju; i to je bila uredska soba: pisaći stol, košara za papir, tri stolice, ormar i vješalica; vješalica je bila ista kao u prvoj prostoriji — metalna šipka na tri nožice koja se gore, slično kao i dolje, širila u tri metalne grane; kako na vješalici nije bilo kaputa, stajala je ukočeno i kao čovjek; njena željezna golotinja i smiješno podignute ručice ispunjavali su me jezom; iza pisaćeg stola bio je prozor, inače su zidovi bili goli; nikakvih drugih vrata nije bilo;

kancelarije su, očigledno, bile jedine prostorije u zgradi.

Vratili smo se u prvu prostoriju; uzeo sam sa stola blok papira i prelistao ga; bio je pun teško čitljivih bilješki koje su se (prema nekim riječima koje sam mogao pročitati) odnosile na Put kraljeva; nikakve poruke, nijedne dodatne riječi za rastanak nije bilo. Otvorio sam torbicu: rupčić, novčarka, ruž za usne, pudrijera, dvije cigarete, upaljač; nikakve kutije s lijekom ni bočice s otrovom. Grozničavo sam razmišljao što bi Helena mogla učiniti protiv sebe i od svega mi se najviše nametala predodžba otrova, ali iza otrova morala bi ostati bočica ili kutijica. Prišao sam vješalici i pretražio džepove šušlavca. Bili su prazni.

— Da nije na tavanu? — rekao je odjednom nestrpljivo dječak jer mu je moje pretraživanje prostorije, iako nije trajalo više od nekoliko sekundi, po svoj prilici izgledalo beskorisno.

Istrčali smo u hodnik i ugledali dvojica vrata; gornja trećina jednih vrata bila je zastakljena i kroz njih se nejasno naziralo dvorište; otvorili smo druga, bliža, i iza njih se pojavilo stepenište, kameno, mračno i pokriveno slojem čađi i prašine. Ustrčali smo i našli se u polutami jer je na krovu bilo samo jedno tavansko okno (s prljavim staklom) kroz koje je prodirala siva, prigušena svjetlost. Svuda naokolo ležala je razna starudija (sanduci, vrtlarski alat, motike, lopate, grablje, gomile fascikla, jedna stara polomljena stolica); posrtali smo pretražujući tavan.

Htio sam viknuti: »Helena!« ali od straha nisam mogao — bojao sam se tišine koja bi uslijedila. Ni dječak nije dozivao. Preturali smo po stvarima i šutke pretraživali mračne kutove; osjećao sam koliko smo obojica uzrujani. Najveći nas je užas obuzimao zbog naše vlastite šutnje kojom smo priznavali da više ne očekujemo Helenin odgovor, da još samo tražimo njeno tijelo, bilo u visećem, bilo u ležećem položaju.

Nismo, međutim, našli ništa i vratili smo se u ured. Ponovo sam pregledao sav inventar, stolove, stolice, vješalicu, koja je u ispruženoj ručici držala njen ogrtač, a onda u drugoj prostoriji ponovo stol, stolice, ormar i ponovo vješalicu s očajnički ispruženim praznim rukama. Dječak je (uzalud) vikao »Helena!«, a ja sam (uzalud) otvarao ormar i otkrio police pune fascikla, pisaćeg pribora, ljepljivih traka i ravnala.

— Mora da postoji još neka prostorija, nužnik ili podrum! — rekao sam i ponovo smo izišli u hodnik; dječak je otvorio dvorišna vrata. Dvorište je bilo maleno; u jednom kutu stajao je kavez s kunićima; iza dvorišta bio je vrt, zarastao u gustu nepokošenu travu iz koje su se uzdizala stabla voćki (u jednom udaljenom kutku mozga pojavila mi se misao kako je taj vrt lijep: da među zelenilom krošnji vise komadi modrog neba, da su stabla gruba i kriva i da među njima svjetluca nekoliko kričavožutih suncokreta); u kutu vrta ugledao sam u idiličnoj sjeni jabuke drvenu kućicu seoskog nužnika. Potrčao sam prema njemu.

Daščica prikucana jednim velikim klinom za uski okvir (tako da, postavljena u vodoravan položaj, izvana drži zatvorena vrata) visila je okomito. Zavukao sam prste u procijep između vrata i okvira i odmah sam ustanovio da je nužnik iznutra zatvoren. To nije moglo da znači ništa drugo nego da je unutra Helena. Tiho sam rekao: — Helena! Helena! — Nikakav glas nije se čuo; samo je granje jabuke pokretano blagim vjetrom strugalo o drveni zid.

Znao sam da šutnja u zatvorenoj kućici znači ono najgore, ali sam znao i to da mi ne preostaje ništa drugo nego da provalim vrata i da to moram učiniti upravo ja. Ponovo sam uvukao prste u procijep između vrata i okvira i povukao iz sve snage. Vrata (zabravljena ne željeznom kukom, nego, kako se to često radi na selu, samo komadom uzice) nisu pružila nikakav otpor i širom su se otvorila. Ispred mene, na drvenoj klupi, u smradu latrine, sjedila je Helena. Bila je blijeda, ali živa. Gledala je u mene zaprepašteno i refleksnim pokretom povukla naniže zadignutu suknju koja je i pri najvećem naporu dosegala svega do polovice bedara. Helena je, stisnuvši noge, objema rukama vukla za kraj suknje. — Zaboga, odlazite odavde! — uzviknula je uplašeno.

— Što je s vama? — viknuo sam. — Što ste to pojeli?

— Odlazite odavde! Ostavite me! — vrištala je. Iza mojih leđa iskrasnulo je dječak i Helena je viknula: — Jindra, odlazi, odlazi! — Podigla se sa sjedala i pružila ruke prema vratima, ali ja sam zakoračio i stao između nje i vrata, tako da je zanjihavši se morala ponovo sjesti na okrugli otvor. Iste sekunde, međutim, ponovo je skočila i bacila se na mene očajničkom snagom (zaista očajničkom, jer bili su to samo ostaci snage koja je gotovo sva bila iscrpljena).

Uhvatila me je objema rukama za ovratnik sakoa i gurala napolje; našli smo se ispred praga nužnika. — Životinjo, životinjo, životinjo! — vrištala je (ukoliko bi se vrištanjem mogao nazvati bijesom iznuđeni posljednji napor glasa) i drmala me; onda me je naglo pustila i počela bježati kroz travu prema dvorištu. Htjela je da pobjegne, ali nije mogla: istrčala je iz nužnika tako zbunjeno da nije stigla urediti odjeću i gaćice (one koje sam znao od jučer, od lasteksa, što istovremeno vrše i funkciju pojasa za čarape), ostale su joj omotane oko koljena i sprečavale u hodu; suknja joj je, doduše, bila spuštena, ali svilene čarape na nogama bile su joj podvrnute tako da je njihov tamniji rub s podvezicama padao ispod koljena i mogao se vidjeti ispod suknje. Načinila je nekoliko sitnih koraka ili, bolje rečeno, skokova (na nogama je imala cipelice s visokim potpeticama), prešla svega možda tri metra i srušila se (pala je u suncem obasjanu travu ispod grana drveća, blizu visokog kričavog suncokreta); uhvatio sam je za ruku i pokušao podići; istrгла mi se, a kada sam se ponovo nagnuo iznad nje, počela je nasumce da udara oko sebe tako da sam primio nekoliko udaraca dok je nisam ščepao svom snagom, privukao sebi, podigao i stegnuo u zagrljaj kao u luđačku košulju. — Životinjo, životinjo, životinjo! — siktala je bijesno i tukla me slobodnom rukom po leđima; kada sam joj (što sam mogao blaže) rekao:

— Smiri se, Helena! — pljunula mi je u lice. Nisam popuštao stisak i rekao sam: — Neću vas pustiti dok mi ne kažete što ste progutali.

— Odlazite, odlazite, odlazite! — ponavljala je bijesno, ali onda se odjednom smirila, prestala se otimati i rekla: — Pustite me. — Rekla je to toliko promijenjenim (tihim i umornim) glasom da sam popustio stisak i pogledao je; s užasom sam vidio kako joj se lice krivi uslijed strahovitog napora, kako joj se vilice grčevito stežu, kako oči prestaju da gledaju, a tijelo se postepeno opušta i savija.

— Što vam je? — rekao sam, a ona se bez riječi okrenula i uputila natrag prema nužniku; odlazila je hodom koji nikad neću zaboraviti: sporim sitnim koracima svojih sputanih nogu, zatim nepravilnim, brzim skokovima; trebalo je da prijeđe svega tri-četiri metra, a ipak je prelazeći tu kratku udaljenost nekoliko puta zastala, i u tim se trenucima vidjelo (prema laganom grčenju tijela) da vodi tešku borbu sa svojom podivljalom utrobom; konačno je stigla do nužnika, pružila ruku prema vratima (koja su

bila ostala širom otvorena) i zatvorila ih za sobom.

Ostao sam stajati ondje gdje sam je podigao sa zemlje; kada je iz nužnika počelo dopirati glasno, mučno stenjanje, odmakao sam se dalje. Tek tada sam postao svjestan da pored mene stoji dječak. — Ostanite ovdje — rekao sam. — Moram pozvati liječnika.

Otišao sam u ured; telefon sam ugledao već s vrata; stajao je na pisaćem stolu. Teže je bilo s imenikom; nigdje ga nije bilo. Uhvatio sam za ručku srednje ladice u pisaćem stolu, ali je bila zaključana kao i sve male ladice sa strane također; i drugi pisaći stol bio je zaključan. Otišao sam u drugu prostoriju; pisaći stol je imao samo jednu ladicu. Bila je, doduše, otvorena, ali u njoj nije bilo ničega osim noža za papir i nekoliko fotografija. Nisam znao što da učinim i odjednom sam — sada, kad sam znao da je Helena živa i da joj ne prijeti smrt — osjetio umor. Stajao sam nekoliko trenutaka u uredskoj prostoriji, tupo gledajući u vješalicu (mršavu metalnu vješalicu koja je podizala ruke uvis kao da se predaje na milost i nemilost); onda sam (tek da nešto učinim) otvorio ormar; na gomili fascikla ugledao sam plavozeleni telefonski imenik okruga Brno; odnio sam ga do telefona i našao broj bolnice. Bio sam već okrenuo broj i čuo u slušalici zvonjenje kad je u sobu ušao dječak.

— Ne zovite nikoga, nema potrebe! — vikao je. Nisam shvatio.

Istrgao mi je slušalicu iz ruke i spustio je na vilicu. — Nema potrebe, kažem vam. Tražio sam da mi objasni što se dogodilo.

— Nije se otrovala! — rekao je i prišao vješalici; zavukao je ruku u džep balonogrtača i izvadio kutiju; otvorio ju je i iskrenuo — bila je prazna.

— Je li to ono što je progutala? — upitao sam. Kimnuo je glavom.

— Kako znate?

— Rekla mi je.

— Je li to vaša kutija.

Potvrdio je kimnuvši glavom. Uzeo sam kutiju; na njoj je bio natpis »Algena«.

— I vi mislite da su analgetici u takvoj količini neškodljivi? — viknuo sam.

— U kutiji nisu bile Algene — rekao je.

— A što je bilo?

— Laksativ — odbrusio je.

Viknuo sam na njega da ne pravi od mene budalu, da moram znati što se dogodilo i da me njegovi vicevi ne zanimaju. Naredio sam mu da mi smjesta odgovori.

Kad me je čuo da vičem, počeo je da viče i on: — Rekao sam vam da je bio laksativ! Treba li da

čitav svijet zna da patim od zatvora? — Shvatio sam da je ono što mi je izgledalo kao glupi vic istina.

Promatrao sam ga, njegovo crveno lice, njegov tupi nos (malen, a ipak dovoljno prostran da na njega stane prilično velik broj pjega), i konačno mi je sve bilo sasvim jasno: trebalo je da kutija od Algene sakrije njegovu smiješnu bolest kao što su traperice i široka vjetrovka bile namijenjene da sakriju neozbiljnost njegovih crta; stidio se sebe i s naporom je nosio kroz život svoju sudbinu vječitog djeteta; u tom trenutku bio mi je drag; svojim stidom (tom noblesom dječastva) spasio je Heleni život, a meni san u toku slijedećih godina. S tupom zahvalnošću gledao sam u njegove klempave uši. Da, spasio je Heleni život, ali po cijenu neopisivo mučnog poniženja; to sam znao, a znao sam također i to da je to bilo potpuno nepotrebno poniženje, poniženje besmisleno i bez i najmanjeg trunka pravde; znao sam da je to još jedna stvar koja se neće moći poništiti, još jedna u lancu takvih stvari; osjećao sam se kriv i svladala me je intenzivna (iako nejasna) potreba da potrčim k njoj, da odmah odem k njoj, da je izvučem iz tog poniženja, da se pred njom pokorim i ponizim, da primim na sebe svu krivicu i svu odgovornost za besmisleni, mučni događaj.

— Što ste zinuli u mene? — zarežao je dječak. Nisam odgovorio, već sam pored njega izišao u hodnik; skrenuo sam prema dvorišnim vratima.

— Što ćete ondje? — Uhvatio me je s leđa za tkaninu sakoa i pokušao da me privuče k sebi; jedan trenutak gledali smo se u oči, a onda sam ga uhvatio za zapešće i odvojio mu ruku od svog ramena. Obišao me je i prepriječio mi put. Zakoračio sam prema njemu da ga odgurnem.

U tom je trenutku zamahnuo i udario me šakom u grudi.

Udarac je bio sasvim slab, ali dječak je odskočio i ponovo se postavio prema meni, u naivnom boksačkom stavu. U njegovu glasu miješao se strah sa zbunjenom odvažnošću.

— Vi ondje nemate što tražiti! — izderao se na mene. Zastao sam. Pomislio sam kako dječak možda ima pravo: ono što se dogodilo ne može se ničim izmijeniti. Kad je dječak vidio da stojim i ne branim se, vikao je dalje: — Vi ste joj odvratni! Sere na vas! Rekla mi je to! Sere na vas!

Nervna prenapregnutost čini čovjeka neotpornim ne samo prema plaču nego i prema smijehu; realnost posljednjih dječakovih riječi učinila je da su mi obrazi počeli poigravati. To je razbjesnjelo dječaka; ovog me je puta pogodio u usta, a drugi sam udarac jedva izbjegao.

Onda se ponovo izmaknuo i podigao šake pred lice kao boksač, tako da su se iza njih vidjele samo crvene klempave uši.

— Ostavite se toga. Ja odlazim — rekao sam.

— Seronjo! Seronjo! — vikao je za mnom. — Znam da si ti u to umiješao svoje prste! Ja ću te već pronaći! Vole! Idiote!

Izišao sam na ulicu. Bila je prazna kao što ulice obično bivaju prazne poslije svečanosti; samo blagi povjetarac dizao je prašinu i tjerao je pred sobom po ravnoj zemlji, pustoj kao moja glava, moja

prazna, gotovo besvjesna glava u kojoj se dugo vremena nije pojavila ni jedna jedina misao ...

Tek kasnije iznenada sam postao svjestan da držim u ruci praznu kutiju od Algene; zagledao sam se u nju: bila je užasno prljava, očigledno je dugo služila kao kamuflaža za dječakove laksative.

Ova mi je kutijica kasnije, nakon dosta dugo vremena, dočarala u mislima druge dvije kutijice, dvije tube Aleksejevih dormitala; onda mi je palo na pamet da dječak, zapravo, uopće nije spasio Heleni život — da su u kutiji i bile Algene, jedva bi mogle Heleni naškoditi, osim što bi možda izazvale bolove u želucu, tim prije što smo dječak i ja bili u blizini. Helenin očaj obračunavao se sa životom na sasvim sigurnoj udaljenosti od praga smrti.

Stajala je u kuhinji nad štednjakom, leđima okrenuta meni. Kao da se ništa nije dogodilo. —

Vladimir? — odgovorila je a da se uopće nije okrenula. — Ta vidio si ga! Kako možeš to pitati? — Lažeš — rekao sam — Vladimir se jutros odvezao s unukom Kouteckog na motociklu. Došao sam ti reći da mi je to poznato. Znam i zašto vam je jutros onako dobro došla ona blesava reporterka. Znam zašto nisam smio prisustvovati oblačenju kralja. Znam zašto se kralj pridržavao zabrane govora još prije nego što je krenuo s konjicom. Sve ste to odlično smislili!

Moja je sigurnost zbunila Vlastu, ali je ubrzo došla k sebi i pokušala da se spasi napadom. Bio je to čudan napad. Čudan već i zato što se protivnici nisu gledali oči u oči. Bila mi je okrenuta leđima, njen pogled bio je uperen prema juhi, koja je ključala. Nije podizala glas. Govorila je gotovo ravnodušno. Kao da je ono o čemu mi govori nešto već odavno samo po sebi razumljivo, nešto što mi samo zbog mog neshvaćanja i mog čudaštva sada mora ponovo glasno objašnjavati.

Kad već hoću da čujem, neka mi bude. Vladimir od samog početka nije htio da bude kralj. A Vlasta mu se uopće ne čudi. Nekad su Put kraljeva mladići organizirali sami. Sad se oko toga brine deset organizacija, pa čak i Oblasni komitet održava sjednice o tom pitanju. Danas ljudi više ne mogu ništa raditi sami i od vlastite volje. Sve se upravlja odozgo. Nekad su mladići sami birali kralja. Ovog su mi puta odozgo preporučili Vladimira, da bi odali priznanje njegovu ocu, i svi su se morali pokoriti. Vladimira je stid zbog te protekcije. Djecu koja imaju protekciju nitko ne voli.

— Hoćeš reći da je Vladimira stid zbog mene? — Neće da bude protekcionaško dijete — ponovila je Vlasta. — I zato se druži s obitelji Koutecky? S tim ograničenim svijetom? S tim glupim malograđanima? — upitao sam. — Da, zato — potvrdila je Vlasta. — Milošu zbog djeda ne dopuštaju da studira. Samo zato što mu je djed imao građevno poduzeće. Vladimiru su sva vrata otvorena. Samo zato što si mu ti otac. Njega to muči. Zar to ne možeš shvatiti?

Prvi put u životu njene su me riječi razbjesnile. Prevarili su me. Hladnokrvno su čitavo vrijeme promatrali kako se radujem. Kako sam sentimentaln, kako sam uzbuđen. Mirno su me varali i mirno me promatrali. — Zar je bilo potrebno da me tako varate?

Vlasta je solila rezance i napomenula kako je sa mnom teško izići na kraj. Kako živim u nekom svom svijetu. Kako sam sanjalica. Ne žele da mi oduzimaju moje ideale, ali Vladimir je drukčiji. Nema

nimalo smisla za moje pjesmice i podvriskivanje. To ga ne zanima. Dosadno mu je. S tim treba da se pomirim. Vladimir je suvremen čovjek. Više je na njena oca koji je uvijek imao razumijevanja za moderno. Bio je prvi seljak u njihovu selu koji je još prije rata imao traktor.

Onda su im sve oduzeli. Ali otkako pripadaju zadruzi, njihova polja ne daju ni blizu onaj nekadašnji prinos.

— Ne zanimaju me vaša polja. Hoću da znam kamo je otišao Vladimir. Odvezao se na mototrke u Brno. Priznaj!

Stajala je leđima okrenuta meni, solila rezance i tjerala svoje. Vladimir je na djeda. Ima njegovu bradu i oči. Vladimira Put kraljeva ne zanima. Da, kad već hoću da znam, otišao je na mototrke. Otišao je da gleda trke. A zašto i ne bi. Više ga zanimaju motocikli nego trakama okićene kobile. Čega u tome ima lošeg? Vladimir je čovjek današnjeg vremena.

Motocikli, gitare, motocikli, gitare. Blesavi, tuđi svijet. — A što je to, molim te, čovjek današnjeg vremena? — upitao sam.

Stajala je okrenuta leđima, solila rezance i odgovorila kako ni stan ne smije moderno urediti.

Kakvu sam viku podigao samo zbog moderne stojeće svjetiljke! Ni moderni luster nije mi se svidio. A svi se slažu da je moderna stojeća svjetiljka lijepa. Danas svi kupuju takve svjetiljke.

— Zaveži — rekao sam, ali je nije bilo moguće zaustaviti. Bila je u svom elementu. Okrenuta leđima. Sitnim, zlim, mršavim leđima. To me je možda još najviše nerviralo. Ta leđa. Leđa koja nemaju očiju. Leđa stupidno samouvjerena. Leđa s kojima se ne može raspravljati ni dogovarati. Htio sam da je ušutkam. Da je natjeram da se okrene prema meni. Iz nje je, međutim, zračio takav otpor da nisam htio da je se dotičem. Okrenut ću je na drugi način.

Otvorio sam kredenc i uzeo tanjur. Ispustio sam ga na zemlju. Smjesta je ušutjela, ali se nije okrenula. Slijedeći tanjur, još više tanjura. I dalje je stajala okrenuta leđima. Uvučena u sebe.

Po leđima sam vidio da se boji. Da, bojala se, ali je bila prkosna i nije se htjela predati.

Prestala je da miješa juhu, samo je grčevito stezala kuhaču. Kao da u njoj nalazi utočište.

Mrzio sam je, i ona mene. Nije se ni pomakla, a ja s nje nisam spustio pogled ni dok sam s polica u kredencu bacao na pod daljnje komade posuđa. Mrzio sam je i mrzio sam u tom času čitavu tu njenu kuhinju. Modernu tipsku kuhinju s modernim kredencom, modernim tanjurima i modernim čašama.

Nisam bio uzbuđen. Gledao sam mirno, tužno, gotovo umorno na pod prekriven krhotinama, razbacane lonce i posude. Bacao sam na pod svoj dom. Dom koji sam volio, u koji sam se sklanjao. Dom u kojem sam osjećao nježnu vladavinu svoje sirote djevojke. Dom koji sam ispunio bajkama, pjesmama i duhovima. Gle, na ove tri stolice sjedili smo za našim objedima.

Ah, ti pristojni objedi za vrijeme kojih je uljuljkavan i zavaravan glupi i povjerenja puni hranitelj obitelji. Uzimao sam jednu po jednu stolicu i otkidao im noge. Spuštao sam ih na pod među lonce i

razbijene čaše. Okrenuo sam kuhinjski stol nogama uvis. Vlasta je stajala pored štednjaka nepomična, i dalje okrenuta leđima.

Otišao sam iz kuhinje u svoju sobu. U sobi je sa stropa visila ružičasta kugla, a u kutu je stajala svjetiljka pored ružnog modernog kauča. Na harmoniju je u crnoj kutiji ležala moja violina. Uzeo sam je. U četiri sata treba da sviramo u vrtu restorana. Ali sad je tek jedan sat.

Kamo da pođem?

Iz kuhinje se čulo jecanje. Vlasta je plakala. Bilo je to jecanje koje srce para, i negdje duboko u sebi osjetio sam bolno sažaljenje. Zašto nije zaplakala deset minuta ranije? Mogao sam se opet prepustiti starim iluzijama i opet vidjeti u njoj sirotu djevojku. Sad je bilo kasno.

Izišao sam iz kuće. Preko krovova kuća dopiralo je izvikivanje kraljevih konjanika. Imamo kralja čestitog, al' siromaha. Kamo da pođem? Ulice su pripadale kraljevoj konjici, dom Vlasti, krčme pijancima. Gdje spadam ja? Stari, napušteni, prognani kralj? Pošteni i osiromašeni kralj. Kralj bez nasljednika. Posljednji kralj.

Na sreću, iza sela postoje polja. Cesta. Deset minuta dalje rijeka Morava. Legao sam na obalu.

Kutiju s violinom položio sam pod glavu. Dugo sam tako ležao. Sat, možda dva. I mislio o tome kako sam stigao do kraja. Tako iznenada i neočekivano. Ali tu je. Nisam mogao zamisliti neki nastavak. Uvijek sam istovremeno živio u dva svijeta. Vjerovao sam u njihov međusobni sklad. To je bila varka. Sada sam iz jednog od tih svjetova prognan. Iz onog realnog svijeta. Ostaje mi samo onaj izmišljeni. Ali ne mogu živjeti samo u svijetu mašte.

Iako me ondje očekuju. Iako me zove dezertar i ima za mene spremnog konja i maramu da pokrijem lice. Oh, kako ga sada razumijem! Sad znam zašto mi je zabranjivao da skinem masku, zašto je htio da mi sam o svemu priča! Tek sada sam shvatio zašto kraljevo lice mora biti pokriveno! Ne zato da ga ne vide, nego da ne vidi!

Nisam uopće mogao zamisliti kako ustajem i nekamo idem. Nisam mogao da sebi predočim kako činim ma i jedan korak. U četiri sata će me čekati. Ja neću imati snage da ustanem i pođem. Samo ovdje mi je lijepo. Ovdje kraj rijeke. Ovdje teče voda, polako, vjekovima.

Mirno teče, a ja ću ovdje mirno i dugo ležati.

U tom trenutku netko me je oslovio. Bio je to Ludvik. Čekao sam slijedeći udarac. Ali više se nisam bojao. Više me ništa nije moglo pogoditi.

Sjeo je pored mene i upitao da li se to spremam za popodnevni nastup. — Zar ćeš i ti tamo poći? — upitao sam ga. — Da — rekao je. — Zato si doputovao ovamo? — upitao sam. — Ne — odgovorio je — nisam zato doputovao. Ali stvari obično svršavaju drukčije nego što pretpostavljamo. —

Da — rekao sam — sasvim drukčije. — Već čitav sat lutam ovuda poljima. Nisam ni slutio da ću te sresti. — Nisam ni ja. — Htio bih nešto da te zamolim — rekao je ne gledajući me u oči.

Isto kao Vlasta. Nije mi gledao u oči. Ali kod njega me to nije smetalo. Kod njega me je radovalo što mi ne gleda u oči. Činilo mi se da u tom sklanjanju pogleda ima stida. A taj me je stid grijao i liječio. — Htio sam da te zamolim — rekao je — da mi dopustiš da danas po podne sviram s vama.

Do odlaska slijedećeg autobusa preostalo je još nekoliko sati i tako sam, gonjen unutrašnjim nemirima, krenuo sporednim ulicama izvan sela, preko gumna, u polja, nastojeći da istjeram iz misli svako sjećanje na protekli dan. To nije bilo lako: osjećao sam kako me usna tupo boli, ranjena dječakovom šakom, i ponovo mi se priviđao Lucijin lik koji me je podsjećao na to da sam uvijek, kad god sam pokušao da se obračunam s nepravdom koja mi je nanesena, konačno nalazio sebe kao onoga koji čini nepravdu. Tjerao sam od sebe te misli jer sam sve to što su mi neprestano ponavljale u tom trenutku savršeno dobro znao; nastojao sam da mi mozak ostane prazan i pustio sam da do njega dopire samo daleko (već jedva čujno) izvikivanje jahača, koje me je odnosilo nekamo izvan mene, daleko od proživljenog mučnog događaja, pružajući mi tako olakšanje.

Obišao sam poljskim stazama oko čitavog sela dok nisam stigao do obale Morave i krenuo niz njen tok; na suprotnoj obali vidio sam nekoliko gusaka, u daljini usamljenu šumu, inače samo polja i polja. Onda sam primijetio kako nešto dalje, u smjeru kojim sam išao, leži na obali rijeke čovjek. Kad sam se približio, prepoznao sam ga — ležao je na leđima, lica okrenutog nebu, a pod glavom mu je ležala kutija s violinom; svuda naokolo bila su polja, ravna i daleka, kakva su bila prije mnogo stoljeća, samo mjestimično izbodena čeličnim tornjevima koji su nosili teške visokonaponske vodove. Bilo je više nego lako izbjeći susretu s njim jer je zurio u nebo i uopće me nije vidio. Ali ja ovog puta nisam htio da bježim od njega, više sam želio da pobjegnem sam od sebe i misli koje su mi se nametale; zato sam mu prišao i oslovio ga. Podigao je oči prema meni i učinilo mi se da su te oči bojažljive i plahe; primijetio sam (prvi put sam ga vidio iz blizine nakon mnogo godina) da mu je od guste kose, koja je njegovu visoku figuru uvijek povećavala za još nekoliko centimetara, ostalo samo nešto prorijeđenih vlasi i da mu na tjemenu samo nekoliko tužnih pramenova pokriva голу kožu lubanje; ta nestala kosa podsjetila me je na duge godine u toku kojih ga nisam viđao i odjednom mi je bilo žao tog vremena, tog dugog vremena razdvojenosti, kada sam ga izbjegavao (iz daljine je jedva čujno dopiralo izvikivanje jahača), i osjetio sam kako me iznenada zalijeva val pokajničke ljubavi prema njemu. Ležao je ispred mene podigavši se na lakat, krupan i nespretan, a kutija violine bila je crna i malena kao lijes novorođenčeta. Znao sam da će njegova kapela (nekad također i moja kapela) danas poslije podne svirati u selu i zamolio sam ga da i ja sviram s njima. Tu sam molbu izgovorio prije nego što sam stigao da je smislim dokraja (riječi kao da su došle prije nego misao), izgovorio sam je zbuđeno, ali ipak sasvim u skladu sa svojim osjećajima; bio sam, naime, u tom trenutku ispunjen tužnom ljubavlju; ljubavlju prema onom svijetu koji sam prije mnogo godina potpuno napustio, dalekom i davnom svijetu u kome jahači s maskiranim kraljem obilaze sela, u kome se nose bijele košulje s resama i pjevaju pjesme, svijetu koji mi se stapa sa slikom rodnog grada i slikom moje majke (moje izmučene majke) i moje mladosti; u toku čitavog dana ova je ljubav tiho rasla u meni i u ovom je trenutku izbila gotovo kao bujica; volio sam taj davni svijet i ujedno sam ga molio da mi pruži utočište i spasi me.

Ali kako to i s kakvim pravom? Zar još prekjučer nisam izbjegavao Jaroslava samo zato što mi je njegova pojava odzvanjala odvratnom folklornom glazbom? Zar još jutros nisam s otporom pristupao folklornoj svečanosti? Što je u meni odjednom otvorilo one stare brane koje su me petnaest godina sprečavale da se sa zadovoljstvom sjećam mladosti provedene u narodnoj kapeli, da se ganut vraćam u rodni grad? Možda to što se prije nekoliko sati Zemanek rugao Putu kraljeva? Da li su mi se zbog njega narodne pjesme zgadile i da li sam se zahvaljujući njemu ponovo oslobodio toga? Zar sam stvarno samo drugi vrh kompasne igle koje je jedan vrh on? Jesam li zaista tako ponižavajuće zavisao od njega? Ne, to što je učinilo da sam opet bio sposoban da volim svijet nošnji, pjesama i narodnih

orkestarska nije bio samo Zemanekov podsmijeh; mogao sam da ga volim jer sam ga još jutros (neočekivano) našao u bijedi; u bijedi i, što je još važnije, napuštenog; napustila ga je bombastičnost i reklama, napustila politička propaganda, napustile socijalne utopije, napustili čopori činovnika zaduženih za kulturu, napustili moji vršnjaci sa svojom pozerskom privrženosti, napustio (i) Zemanek; to ga je očistilo; to napuštanje bilo je praćeno predbacivanjima i očistilo ga, na žalost, kao nekoga kome je odzvonilo; to mu je napuštanje davalo neku neodoljivu posljednju ljepotu; to mi ga je napuštanje vratilo.

Trebalo je da kapela nastupi u onom istom vrtu u kojem sam prije kratkog vremena ručao i čitao Helenino pismo; kad sam stigao tamo s Jaroslavom, u vrtu je bilo nekoliko starijih ljudi (koji su strpljivo čekali popodnevni koncert) i otprilike isti broj pijanaca teturao je od stola do stola. Otraga, oko razgranate lipe, stajalo je nekoliko stolica, na stablo je bio naslonjen kontrabas u sivoj navlaci, a nešto dalje stajao je otvoren cimbal za kojim je sjedio muškarac u bijeloj košulji s resama i tiho prelazio palicama preko struna; ostali članovi kapele sjedili su malo dalje i Jaroslav je prišao da mi ih predstavi: kontraš (visok crno kosi mladić u nošnj) liječnik je u mjesnoj bolnici, kontrabasist s naočalama prosvjetni je inspektor Oblasnog narodnog odbora, klarinetist je učitelj (bit će ljubazan i posudit će mi klarinet, smjenjivat ćemo se), cimbalist je planer u tvornici; osim cimbalista, koga sam pantio, potpuno nova družina. Kad me je zatim Jaroslav svečano predstavio kao starog veterana, jednog od osnivača kapele i, prema tome, počasnog klarinetista, posjedali smo na stolice oko lipe i počeli svirati.

Odavno nisam držao klarinet u ruci, ali sam pjesmu s kojom smo počeli dobro znao i tako sam se brzo oslobodio početne treme, naročito kada su me ostali članovi orkestra poslije prve tačke pohvalili i nisu htjeli vjerovati da nakon toliko vremena sviram prvi put; zatim je konobar (onaj isti kome sam prije nekoliko sati u očajničkoj žurbi plaćao ručak) namjestio ispod krošnje lipe jedan stol, a na njega postavio za nas šest čaša i pleteni demižon vina; pomalo smo pili i svirali. Poslije nekoliko tačaka kimnuo sam učitelju; uzeo je od mene klarinet i ponovo rekao kako odlično sviram; bio sam sretan zbog te pohvale, naslonio sam se na stablo lipe i dok sam promatrao kapelu kako svira bez mene, osjećao sam da me obuzima već odavno zaboravljeni osjećaj toplog drugarstva; zahvaljivao sam mu što mi je pritekao u pomoć na kraju tog mučnog dana. Onda mi se pred očima ponovo pojavila Lucija i pomislio sam kako tek sada znam zašto je iskrsla preda mnom u brijačnici i dan kasnije u Kostkinu pripovijedanju, koje je istovremeno bilo i legenda i istina: možda je htjela da mi kaže kako je njena sudbina (sudbina obeščašćene djevojčice) bliska mojoj sudbini; kako smo se nas dvoje, doduše, mimoišli, kako se nismo razumjeli, ali kako su nam životne priče bliske, srodne, odgovaraju jedna drugoj, jer su i jedna i druga priče o razaranju; kao što su razorili Lucijinu tjelesnu ljubav i tako joj život lišili jedne od najelementarnijih vrijednosti, tako su i mom životu ukradene vrijednosti na koje je trebalo da se oslanja i koje su po podrijetlu bile čiste i nevine; da, nevine: tjelesna ljubav, ma što se s njom dogodilo u Lucijinu životu, nevina je, isto kao što su pjesme mog kraja bile i ostale nevine, kao što je nevina narodna kapela, kao što je moje rodno mjesto, koje mi je postalo odvratno, također nevino, kao što je Fučik, čiju sliku nisam mogao vidjeti a da me ne uhvati muka, prema meni potpuno nevin, kao što je riječ drug, koja mi je zvučala prijeteći, nevina isto kao riječ ti, riječ budućnost i mnogo drugih riječi. Krivica je bila na drugoj strani i bila je tako velika da je njena sjena padala uzduž i poprijeko preko čitavog svijeta nevinih stvari (i riječi) uništavajući ih. Živjeli smo, Lucija i ja, u opustošenu svijetu; a kako nismo znali da uništene stvari žalimo, okrenuli smo im leđa i tako naškodili sebi i njima. Lucija, moja toliko voljena djevojčice, moja tako pogrešno

voljena djevojčice, jesi li to došla da mi kažeš nakon toliko godina? Došla si da zagovaraš taj opustošeni svijet?

Orkestar je završio tačku i učitelj mi je pružio klarinet; rekao je da danas više neće svirati, da sviram bolje od njega i da zaslužujem da sviram što više, jer ću tko zna kada opet doći.

Uhvatio sam Jaroslavov pogled i rekao kako bih volio da se što prije opet nađem s kapelom.

Jaroslav je upitao mislim li to ozbiljno. Potvrdio sam i počeli smo slijedeću pjesmu. Jaroslav već odavno nije sjedio, stajao je nagnute glave, violinu je suprotno svim pravilima držao oslonjenu nisko na grudima, pa je čak i hodao dok je svirao; i kontraš i ja svaki čas smo ustajali, naročito kad smo htjeli da damo što veći prostor elanu improvizacije. I upravo u trenucima kad smo se prepuštali improvizacionim avanturama koje zahtijevaju fantaziju, tačnost i veliko uzajamno razumijevanje, Jaroslav je postajao duša čitavog sastava i divio sam se kakav je izvanredan muzičar taj divovski čovjek koji također spada (on prije svega!) među razorene vrijednosti mog života; oduzeli su mi ga, a ja ga (na svoju štetu i sramotu) nisam htio uzeti natrag, iako je to bio moj vjerojatno najvjerniji, najiskreniji i najneviniji drug.

U međuvremenu publika koja se skupljala u vrtu postepeno se mijenjala: nekoliko polupraznih stolova koji su u početku pratili našu svirku s neobično velikim zanimanjem ostali su u manjini pred brojnom grupom mladića i djevojaka (možda iz sela, ali vjerojatnije iz grada) koja je zauzela preostale stolove i počela (vrlo glasno) naručivati pivo i vino i ubrzo (kako se nivo alkohola u njima penjao) počela izražavati divlju potrebu da je svi vide, čuju i primjećuju. I tako se atmosfera u vrtu brzo mijenjala, postajala bučnija i nervoznija (mladići su teturali između stolova, vikali jedan na drugog i na svoje djevojke), dok nisam primijetio kako prestajem da se koncentriram na glazbu i sve češće gledam prema stolovima, promatrajući s neskrivenom mržnjom lica tih balavaca. Kad sam vidio te dugokose glave kako oko sebe upadljivo i teatralno pljuju sline i slova, vratila mi se moja stara mržnja prema dobi nezrelosti i činilo mi se da vidim pred sobom same glumce na kojih su licima maske, što bi trebalo da predstavljaju stupidnu muževnost, ponosnu bezosjećajnost i grubost; u tome što se pod maskom nalazi neko drugo (možda čovječnije) lice nisam vidio nikakvo opravdanje, jer mi je užasno bilo upravo to što su lica pod maskama strastveno odana nečovječnosti i vulgarnosti tih maski.

I Jaroslav se, očito, osjećao slično jer je odjednom spustio violinu i izjavio kako ga uopće ne zabavlja da svira pred ovakvom publikom. Predložio je da se pokupimo; da krenemo poljskom stazom zaobilazno prema gradu, kao što smo nekad činili, nekada davno; dan je prekrasan, za koji trenutak početak će da pada mrak, bit će toplo večer, svjetlucati će zvijezde, negdje pored šipkova grma u polju zaustavit ćemo se i svirat ćemo samo za sebe, za vlastito zadovoljstvo, onako kao što smo nekad radili; sad smo se navikli (tako glupo navikli) da sviramo samo organizirano, prigodno, a toga je njemu, Jaroslavu, već dosta.

U prvom trenutku svi su se oduševljeno suglasili, jer su sigurno i sami osjećali da njihova ljubav prema narodnoj glazbi zaslužuje intimniju sredinu, ali onda je kontrabasist (prosvjetni inspektor) napomenuo da prema dogovoru treba tu da sviraju do devet sati, da drugovi iz Oblasnog i direktor restorana računaju s tim, da je tako planirano, da treba da ispune zadatak kako su se obavezali, jer bi inače to bilo na štetu organizacije svečanosti, a da napolju u prirodi možemo svirati koji drugi dan.

U tom trenutku u vrtu su zasvijetlile žarulje koje su visile na dugim žicama razapetim između drveća; kako se još nije bio spustio mrak, nego tek počelo smrkavati, nisu širile oko sebe jarke krugove svjetlosti, nego su samo lebdjele u sivom prostoru kao velike nepomične suze, bjeličaste suze koje se ne mogu obrisati i koje ne smiju kanuti; bilo je u tome neke iznenadne i nerazumljive tuge kojoj se bilo nemoguće oduprijeti.

Jaroslav je ponovio (ovog puta gotovo preklinjući) da ne želi više ostati ovdje, da bi htio da krenemo u polja prema šipkovu grmu i ondje sviramo samo za vlastito veselje, ali je konačno odmahnuo rukom, naslonio violinu na grudi i nastavio svirati.

Ovog puta nismo dopustili da nas ometa publika i svirali smo s još više koncentracije nego u početku; što je atmosfera u vrtu postajala ravnodušnija i grublja, što nas je više okruživala svojom bučnom nezainteresiranošću pretvarajući nas u usamljeni otok, što smo se osjećali napušteniji, sve više smo se okretali sami sebi, svirali više za sebe nego za druge, tako da nam je uspjelo da potpuno zaboravimo na sve naokolo i od glazbe načinimo kao neki bastion, iza kojeg smo među bučnim pijancima bili kao u staklenoj kabini spuštеноj u hladne dubine vode.

»Kad bi brda od papira bila, a tinta voda sva, a zvijezde svi pisari i zemlja široka, kad bi svi pisali čitav dan i svu noć, opisat ne bi mogli ljubavi moje moć«, pjevao je Jaroslav ne spuštajući violinu ispod brade, a ja sam se osjećao sretan unutar ovih pjesama (unutar staklenog zvona ovih pjesama) u kojima tuga nije poza, smijeh nije lažan, ljubav nije smiješna, a mržnja nije potajna, gdje ljudi vole tijelima i dušom (da, Lucija, tijelom i dušom istovremeno!), gdje se u mržnji hvataju noža ili sablje, kada su veseli plešu, kada su očajni skaču u Dunav, gdje je ljubav još ljubav, a bol je bol, gdje prvobitni osjećaj još nije istrgnut iz samog sebe, a vrijednosti još nisu uništene, činilo mi se da je u ovim pjesmama moj dom, da sam iz njih izišao, da je njihov svijet na mene udario pečat, da je to moja domovina koju sam iznevjerio, ali koja je utoliko više moja domovina (jer najjače doziva domovina koju smo izdali); istovremeno sam postajao svjestan i toga da taj moj dom nije s ovog svijeta (a kakav je to dom koji ne pripada ovom svijetu?), da je to, kako ovdje pjevamo i sviramo, samo uspomena, sjećanje, sačuvana slika nečega čega više nema, i osjećao sam kako mi čvrsto tlo tog doma izmiče ispod nogu, kako padam, kako držim klarinet na usnama i padam sve dublje u vrijeme, u dubinu stoljeća, u nedoglednu dubinu (gdje je ljubav ljubav, a bol je bol), i s čuđenjem sam govorio sebi da je moj jedini dom upravo ovo padanje, ovaj pad pun traženja i čežnje, i zato sam mu se prepuštao osjećajući slatku vrtoglavicu.

Onda sam bacio pogled na Jaroslava da na njegovu licu provjerim jesam li u svojoj egzaltaciji usamljen, i primijetio sam (lice mu je osvjetljavala svjetiljka obješena o granu lipe iznad nas) da je vrlo blijed; primijetio sam da je prestao da pjeva, da su mu usne stegnute; da je njegov bojažljiv pogled gotovo uplašen; da se u melodiji, koju svira, čuju krivi tonovi i da mu ruka kojom pridržava violinu pada sve niže. Onda je odjednom prestao svirati i spustio se na stolicu; kleknuo sam uz njega. — Što ti je? — upitao sam ga; niz lice mu je tekao znoj, a rukom se držao za lijevo rame. — Strašno me boli — rekao je. Ostali nisu ni primijetili da se Jaroslav loše osjeća i nisu se budili iz muzičkog transa, iako su ostali bez prve violine i bez klarineta čiju je šutnju iskoristio cimbalist da sa svojim instrumentom praćenim samo drugom violinom i kontrabasom dođe do punog izražaja. Prišao sam kontrašu (sjetio sam se da mi je Jaroslav, kad ga je predstavljao, rekao da je liječnik) i pozvao ga da pogleda Jaroslava. Sada su svirali samo cimbal i kontrabas, dok je kontraš uhvatio Jaroslava za zapešće lijeve ruke i dugo, vrlo dugo ga tako držao; onda mu je podigao kapke i pogledao mu oči, a zatim dodirnuo oznojeno čelo. — Srce? — upitao je.

— Ruka i srce — rekao je Jaroslav, potpuno zelen. Tad nas je primijetio i basist, prislonio kontrabas na lipu i prišao bliže, tako da je još svirao samo cimbal jer cimbalist ništa nije slutio i bio je sretan što svira solo. — Telefonirat ću u bolnicu — rekao je kontraš. Pristupio sam mu: — Što mu je? — Puls mu se gotovo ne osjeća. Ledeni znoj. Najvjerojatnije infarkt. — Do đavola — rekao sam. — Ne boj se, izvući će se — utješio me je i krenuo brzim koracima prema zgradi restorana. Provlačio se između već prilično pijanih ljudi koji uopće nisu primjećivali da je kapela prestala da svira, jer su bili sasvim obuzeti sami sobom, svojim pivom, naklapanjem i vrijeđanjem koje je u suprotnom kraju vrta već prerastalo u tučnjavu.

Konačno je i cimbal umukao i svi su se skupili oko Jaroslava koji me je pogledao i rekao da je to sve zbog toga što smo ostali ovdje, da on nije htio da tu ostane, da je htio u polja, naročito kad sam ja došao, kad sam se vratio, mogli smo tako lijepo svirati u prirodi. — Nemoj govoriti — rekao sam — potreban ti je potpuni mir. — Pomislio sam na to kako će se vjerojatno izvući od infarkta, kako je kontraš predvidio, ali da će mu život poslije toga biti sasvim drukčiji, bez strastvene odanosti, bez

bjesomučnog sviranja u kapeli, život pod patronatno smrti, drugo poluvrijeme, poluvrijeme poslije poraza, i zahvatio me je osjećaj (u tom trenutku nisam mogao procijeniti koliko je opravdan) da sudbina često svršava kudikamo prije smrti, da trenutak svršetka sudbine nije istovjetan s trenutkom smrti, a da je Jaroslavova sudbina dokrajčena. Obuzet žaljenjem, pomilovao sam ga po prorijeđenoj kosi, po tužnim dugim vlasima koje su pokrivala čela, i sa strahom ustanovio da moje putovanje u rodni grad, u kome sam htio da ranim omrznutog Zemaneka, svršava time da držim na rukama bolesnog druga (da, vidio sam sebe u tom trenutku kako ga držim u naručju, kako ga držim i nosim, krupnog i teškog, kao da nosim svoju vlastitu nejasnu krivicu, vidio sam sebe kako ga nosim kroz ravnodušnu gomilu i kako pri tom plačem).

Stajali smo tako oko njega možda deset minuta, a onda se ponovo pojavio kontraš, dao nam znak, pomogli smo Jaroslavu da ustane i, podržavajući ga, polako ga vodili kroz bučnu vrevu pijanih mladića na ulicu, gdje su nas s upaljenim svjetlima čekala bijela kola hitne pomoći.

Dovršeno 5. prosinca 1965.

Louis Aragon

OVAJ ROMAN KOJI SMATRAM SNAŽNIM UMJETNIČKIM DJELOM

(Pogovor francuskom izdanju romana Milana Kundere »šala«)

Jednog će dana mitografi koji sebe nazivaju povjesničarima na svoj način pisati o Čehoslovačkoj, a za pedesetak godina možemo biti sigurni da će oni, bez obzira na to tko to bude, pisati onako kako se bude sviđalo pobjedniku. Ako tiranin koji je tako dugo dominirao gradom ne bude prikazan na brežuljku Praga statuom koju je trebalo srušiti dinamitom, onda će biti prikazan bar riječima. Novi spomenik u svakom će slučaju tumačiti zakon jačega.

Ljudi neće naći pravo tumačenje onog čega smo bili svjedoci ni u klesanom kamenu ni u samoj legendi. Lažna znanost samo prekriva činjenice.

Možda će, a po mom mišljenju sigurno, u ovoj knjizi, koja je ujedno jedan od značajnih romana ovog stoljeća, čitalac naći ključ onoga što historičar ignorira ili krije. Istina ne izlazi uvijek iz »bunara« gdje nastojimo da je zadržimo. Danas je moderno pisati takvu vrst literature, »šala« je, međutim, dokaz da je danas roman prijeko potreban čovjeku kao kruh.

Neka mi bude dopušteno da parafraziram ono što je Plutarh rekao suprotstavljajući biografa povjesničaru: jedan akt ili posve obična riječ, jednostavna šala često pridonose 1 La plaisanterie, Gallimard, Pariš, 1963. Tekst je prvobitno objavljen u »Les lettres françaises« u broju od 9. X 1968. da bolje upoznamo jedan karakter nego najkrvavije bitke slavne opsade.

Da, već danas i sutra i mnogo kasnije u knjigama kao što je »šala« Milana Kundere moći ćemo sagledati, slijediti čitavu epohu koju prikazuje roman, to razdoblje koje je uistinu bilo život našeg vremena, svakidašnji život muškaraca i žena čija se imena ne pojavljuju u štampi, koji nisu zastupljeni u enciklopedijama, a u kojima sazrijevaju zamršene izmjene jednog svijeta u previranju. Dovršen 5. prosinca 1965, bilježi autor na posljednjoj strani, ovaj roman objavljen je tek potkraj

1967. poslije neizvjesnosti o sudbini romana kao i samog autora.

Kundera je već imao osigurano mjesto u književnosti svoje zemlje, ako ničim drugim a ono barem svojim stihovima kojih se on danas odriče, ne radi njih samih, već zbog nepriznavanja

»čitave poezije«, te esejom »Umijeće romana«, kao i dvjema knjigama novela dopunjenim trećom, izašlom ovih dana (sve tri skupljene pod naslovom: »Smiješne ljubavi«) i kazališnim komadom »Vlasnici ključeva« koji sam gledao u Pragu 1963. (ne razumijem zašto to nije prikazano na pariškoj sceni¹).

Ali vlasti teško podnose »šalu«. U Pragu, uostalom, kao i drugdje. A na to ću odgovoriti da se ne radi o psihologiji velikih već o modalitetima njihove moći, o onome što im njihov narod dopušta ili ne dopušta da rade. Događa se da »državna svar« bude jača od običnog razuma.

Međutim, ništa ne dokazuje da to nije puko nasilje. Ono što je cenzura Nikole I izbacila iz »Onjegina« kasnije je nadopunjeno. U Francuskoj se »Oganj«² pojavio usred rata. Samo trenutno su djela Franza Kafke povučena u njegovoj domovini, »žert«, kako se na češkom zove Kunderin roman, pojavio se potkraj vladavine Novotnoga i pripisuje se više stanju nezadovoljstva nego liberalizmu tog samodršca.

Saznajem da će kazališna družina Andrcá Rejbaza prikazati taj komad na početku 1969.

Dakle, dovršen u prosincu 1965. godine, ovaj roman se zbiva za jednog vikenda u proljeće iste godine, barem što se tiče sadašnjosti knjige a ne i same fabule kojoj akciju određuje neposredna prošlost, čovjek tridesetih godina, ako sam dobro izračunao, dolazi u neki gradić slovačke Moravske gdje je proveo djetinjstvo. Ono što on radi od petka do nedjelje uvečer, ako bismo gledali samo na aktuelnost izražavanja, ostala bi za nas neshvatljiva igra sjena.

Osvijetljeno je samo 18 godina njegova života, zapravo njegov život od 1947. do 1965. i još dvatri sporedna lika.

U drugim prilikama prepričavanje sadržaja zapravo i ne bi imalo smisla, ali se ovdje radi o češkom piscu. Bio sam više puta u češkoj. Imam ondje prijatelja, saznao sam mnogo o njihovu životu, a drugo sam otprilike naslutio. To je zemlja koju volim, zemlja gdje priroda i ljudska djela izvanredno sjedinjuju raznolikošću prošlost sa snovima o budućnosti. Već sam prije trideset godina strepio za tu zemlju, za taj narod. Bio sam u Parizu organizator protesta protiv Miinchena, te mrlje na čelu moje domovine. Odonda učvršćene prijateljske veze djelovale su tako da još jače osjećam i dijelim sudbinu čehoslovačke. Kada sam počeo čitati

»Šalu«, već su diskusije i razmjene misli u toj zemlji bile popraćene potmulim prijetnjama izvana. Nisam znao na koji bih način mogao pridonijeti njihovu otklanjanju. Već mjeseci i mjeseci nisam mogao spavati zbog zabrinutosti. Kada kažem da Kunderin roman, bolje nego sve druge političke dokumentacije, zamislive i nezamislive, objašnjava situaciju koja je stvorena u toku dvadesetak godina, obasjava pravu tragediju čiji smo današnji očevici, onda ta tvrdnja nije bez temelja, nije subjektivno gledanje povezano s opsesijom koju ta tragedija prenosi na nas — u razvoju činjenica »šala« je objasnila neobjašnjivo, pa čak i ono o čemu knjiga ne govori a što je doprlo do nas preko

radija i novina. Treba čitati ovaj roman i vjerovati mu. On nas vodi blizu neizrecivosti tamošnjih događaja. Tako, čitajući Kunderu, imamo umjetnički predočen dokument o jednom vremenu koje je, evo tu u češkoj, ponovo uskrslo. U »Šali« jedan od likova, govoreći o birokratiziranoj pameti u svojoj zemlji, o ljudima koji je izražavaju i svemu daju svoje tumačenje, kaže žalosno: »Istina je da su oni takvi; oni znaju sve unaprijed. Njima je već poznato odvijanje budućih stvari. Već je davno bila budućnost, za njih je to samo ponavljanje...« Ne znam strasniju rečenicu od ove, od nje drhtim. Možete zamisliti da ona, uostalom, ne vrijedi samo za Čehoslovačku. »Već je davno bila budućnost« ... Onaj koji to kaže jedan je od onih koji je prije nekoliko godina pokušao da u nacionalnu riznicu, u folklor Moravske, ugura i neke pjesme spjevane u čast Staljina. Vidite kud smo došli. Mi koji smo cijeli život živjeli s pogledom u budućnost... za budućnost... što smo sve samo žrtvovali za nju, otkidali od sebe, od naše prošlosti, nemoguće je procijeniti.

Ali to smo radili za budućnost drugih.

I evo, desilo se da smo jedne noći čuli preko tranzistora osudu naših vječnih iluzija, što je rekao taj sablasni glas iza spuštenih zastora u zoru 21. kolovoza? Rekao je da je budućnost

»bila« i da će od sada biti samo vraćanje na početak. Taj glas koji više nikako nije ušutio, koji nalaže da zovemo vrlinom ono što je zločin, da je ta gruba intervencija zbog koje je cijeli taj narod pao u ropstvo dar, pomoć Čehoslovačkoj. Taj glas pun laži koji pretendira da govori u ime onog što je bilo pola stoljeća nada čovječanstva. Naravno, samo oružjem i riječima.

Prijatelji moji, je li sve izgubljeno?

Mislim na tebe, Klementise, koga su oni objesili. Na onu dugu šutnju koja je uslijedila nakon mučeništva. Sjećam se jedne noći u Pragu, bilo je to negdje između 1954. i 1955, kada je nakon večere tvoje ime tako čudno zvučalo u ustima Nezvala... Ah, govorimo o nečemu drugom! Mislim o vama koje ne mogu imenovati jer ste ondje, u nesigurnoj slobodi, mislim o onima koji su bili u zatvorima i podvrgavani mučenjima, o rehabilitiranim ljudima, mrtvim i živim... o onima koji su srcem mladića vjerovali da su napokon došla ljudska vremena.

Mislim također na one koji će napustiti svoju zemlju i neće se više moći vratiti. Odbijam da vjerujem da je ondje bila Biafra duha.

Ne vidim zapravo trag k svjetlosti na tom putu nasilja. Ali pošto sam pročitao Kunderin roman, čini mi se da sam ipak ugledao neku svjetlost. Ovaj roman, koji smatram snažnim umjetničkim djelom, u svemu može da preživi budućnost koja nije bila, koje neće biti, u ponavljanju, sve da jednog dana moradnemo biti kao svjedoci izbrisani atomima. Smijte se ako želite, smijte mi se za ovu vjeru koju posjedujem, kao da sam naučio od onoga što jesam, od onoga što sam trpio jer samo su djela duha sjeme te budućnosti koju uzalud osporavaju tenkovi i topovi. Zahvaljujem Milanu Kunderi na toj knjizi, zahvaljujem i na knjigama koje je upravo, čini se, dovršio, na onima koje piše i koje će napisati. Iako ne poznajem ta djela, zahvaljujem ponovo Milanu Kunderi što vjeruje u čovjeka, u svijet koji sam tražio i želio svom svojom dušom. Ona mi daju do znanja, više nego ikada, pa čak i u ovoj današnjoj tragediji, da ni smrt ne znači ništa prema onom što je neprolazno.

Table of Contents

[Start](#)